

**Національна академія наук України
Інститут регіональних досліджень**

Серія “Проблеми регіонального розвитку”
Головний редактор д.е.н., проф. В.С. Кравців

**95-річчю Національної
академії наук України
присвячується**

**КАРПАТСЬКИЙ РЕГІОН:
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ**

МОНОГРАФІЯ

у 8 томах

**ТОМ 1
ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ТА
ПРИРОДНО-РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ**

Львів – 2013

УДК 332.122 (477.8):[332.142.6:330.15]

Карпатський регіон: актуальні проблеми та перспективи розвитку : монографія у 8 томах / НАН України. Інститут регіональних досліджень; наук. ред. В.С. Кравців. – Львів, 2013. – Том 1. Екологічна безпека та природно-ресурсний потенціал / відп. ред. В.С. Кравців. – 2013. – 336 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»).

У монографії висвітлено теоретичні та прикладні аспекти проблематики сталого природокористування у Карпатському регіоні України. Обґрунтовано методологічні основи формування сучасної регіональної екологічної політики та принципи сталого використання природних ресурсів Карпатського регіону. Охарактеризовано основні компоненти природно-ресурсного потенціалу регіону. Розкрита його роль у формуванні регіональної господарської системи та перспективи використання. Проаналізовано стан і проблеми охорони довкілля в умовах трансформаційних змін у господарстві регіону.

Розраховано на науковців, економістів, фахівців з охорони довкілля та раціонального використання природних ресурсів, керівників та працівників органів державного управління та місцевого самоврядування.

Науковий редактор:

Кравців В.С. – доктор економічних наук, професор

Рецензенти:

Гринів Л.С. – доктор економічних наук, професор

Щурик М.В. – доктор економічних наук, професор

Шульц С.Л. – доктор економічних наук

ISBN 978-966-02-4252-4 (серія)

ISBN 978-966-02-6900-2 (загальний)

ISBN 978-966-02-6901-9 (т. 1)

Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту регіональних досліджень НАН України (протокол № 10 від 27.12.2012 р.).

© Інститут регіональних досліджень НАН України, 2013

Зміст

Вступ.....	5
Розділ 1. Методологічні основи формування сучасної регіональної екологічної політики.....	7
1.1. Сталий розвиток: витоки поняття та сучасні інтерпретації	7
1.2. Екологічна безпека та екологізбалансоване природокористування в системі детермінант сталого розвитку	13
1.3. Сучасна регіональна екологічна політика: суть та зміст	24
Розділ 2. Природно-ресурсний потенціал як фактор сталого регіонального розвитку	28
2.1. Природно-ресурсний потенціал регіону і його роль у забезпеченні цілей сталого розвитку	28
2.2. Характеристика основних компонентів природно- ресурсного потенціалу Карпатського регіону.....	47
2.2.1. Земельні ресурси	47
2.2.2. Лісові ресурси	56
2.2.3. Водні ресурси	65
2.2.4. Мінерально-сировинні ресурси	71
2.2.5. Природні рекреаційні ресурси.....	89
Розділ 3. Роль природно-ресурсного потенціалу у формуванні регіональної господарської системи: сучасний стан та перспективи	108
3.1. Землекористування та розвиток сільського господарства.....	108
3.2. Лісокористування, лісове господарство та лісова промисловість	133
3.3. Водокористування та водне господарство	144
3.4. Надракористування й добувна промисловість.....	160
3.5. Переробна промисловість та електроенергетика	184

3.6.	Рекреаційне природокористування та туристично-рекреаційне господарство	215
Розділ 4.	Стан та проблеми охорони довкілля в умовах трансформаційних змін у господарстві регіону	248
4.1.	Стан та проблеми охорони земель	248
4.2.	Проблеми лісівництва та трансформації рослинного покриву	256
4.3.	Стан поверхневих та підземних вод й паводкові загрози.....	263
4.4.	Стан повітряного басейну та запобігання його забрудненню	270
4.5.	Розбудова регіональної та транскордонної екомережі.....	273
Розділ 5.	Стратегічні цілі та завдання сталого природокористування у Карпатському регіоні	279
5.1.	Цілі, принципи та завдання перспективного використання природно-ресурсного потенціалу регіону	279
5.2.	Стале землекористування	285
5.3.	Стале лісокористування	291
5.4.	Стале водокористування	300
5.5.	Стале надракористування	303
5.6.	Стале використання природних рекреаційних ресурсів.....	306
5.7.	Шляхи досягнення цілей ефективного використання природно-ресурсного потенціалу сталого розвитку Карпатського регіону	310
Висновки	320
Список використаних джерел	322

Вступ

Суспільно-політичні й економічні трансформації в Україні, усе більша її інтегрованість у світовий економічний простір зумовлюють нові погляди на цілі та механізми суспільного розвитку, характер виробничих відносин у різних сферах господарського життя, роль і місце ресурсних факторів у процесі виробництва, забезпечення належних умов життєдіяльності людей. Нові погляди стосуються і такої важливої сфери забезпечення життєдіяльності соціуму, як природокористування.

Загальноприйнята світовим співтовариством концепція сталого розвитку, з якою пов'язується майбутнє людства, не лише розглядає природну складову як головну поряд з соціальною та економічною компонентами людського розвитку, а й вимагає стосовно неї цілої низки обмежень, спрямованих на недопущення деструктивних змін у навколишньому природному середовищі, невиснажливе використання природних ресурсів.

Забезпечення принципів сталого розвитку, попри їх універсальність, має свої відмінності у різних частинах світу, країнах і регіонах, оскільки не може не враховувати особливості кожної території, включаючи їх природні особливості та специфіку природно-ресурсного потенціалу.

Свої специфічні особливості притаманні гірським регіонам світу. Протягом двох десятиліть з часу офіційного визнання на Конференції ООН в Ріо-де-Жанейро у 1992 р. концепції сталого розвитку як дороговказу у майбутнє чимало зусиль науки, органів влади, громадськості зосереджувалося на питаннях сталого регіонального розвитку гірських територій, включаючи регіон Карпат. Результатом цього стало підписання міжнародної Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат (Карпатська конвенція), ратифікованої Україною згідно із Законом № 1672-IV від 07.04.2004 р., прийняття за активної участі української сторони Резолюції 315 (2010) та Рекомендації 296 (2010) Конгресу місцевих та регіональних влад Ради Європи «Сталий розвиток гірських регіонів і досвід Карпатських гір». Ці та інші документи фактично засвідчують потребу в особливому підході до питань соціально-економічного розвитку та забезпечення екологічної стабільності гірських регіонів, виробленні окремої політики стосовно гірських територій (гірської політики) у складі загальнодержавної політики і стратегії розвитку. Необхідність такого підходу зумовлена важливою природною і культурною спадщиною, яку зберігають гірські регіони, особливою вразливістю природи гір до господарського втручання, а також тим, що гори є місцем проживання численних мешканців, для

яких задоволення економічних і соціальних потреб досягається значно складніше, ніж для мешканців рівнин.

Для Карпатського регіону України, який включає територію Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської та Чернівецької областей площею 5660,7 тис. га (9,4% території держави) і є справжньою природною перлиною нашої країни, де зосереджено 22% лісів, 26% земель природно-заповідного фонду, формується 36% водних ресурсів річкового стоку, розташовано 42% унікальних і рідкісних родовищ підземних мінеральних вод, притаманні несприятливі природно-господарські особливості: низькі питомі показники забезпечення орними землями, погіршена транспортна доступність, ускладнені для господарювання кліматичні й гідрологічні умови. Переважно вони зумовили те, що гірські території поступаються рівнинним за рівнем економічного розвитку. В умовах відкритого ринку праці таке становище призводить до депопуляційних тенденцій і ставить під загрозу збереження своєрідного етнокультурного середовища гір.

У Карпатському регіоні України спостерігається активізація екологічно несприятливих явищ – загрозові й катастрофічні паводки, ерозія ґрунтів, забруднення поверхневих і підземних вод, вітровали, ураження лісів шкідниками та хворобами. Не оптимальною через значне зменшення покритої лісом площі є структура земельного фонду. Разом з тим, Карпатський регіон України володіє вагомим потенціалом для подальшого розвитку, включаючи природно-ресурсний. Завданням цієї книги є розкриття особливостей екологічного стану території Карпатського регіону України та шляхів його поліпшення, характеристика природно-ресурсного потенціалу, визначення економічних результатів та оцінка перспективних можливостей його використання задля досягнення цілей сталого розвитку регіону.

Підготовку монографії здійснив колектив авторів під науковим керівництвом д.е.н. В. С. Кравціва. Автори розділів: д.е.н. В. С. Кравців (Вступ, 1.1, 1.2, 1.3, 2.1, 5.1, 5.7; Висновки), д.е.н. Ю. І. Стадницький (1.2, 2.1), к.е.н. П. В. Жук (1.1, 2.1, 2.2.3, 2.2.4, 3.3, 3.4, 3.5, 4.3, 4.4, 5.1, 5.4, 5.5, 5.7), к.е.н. О. І. Гулич (2.2.5, 3.6, 5.6), к.е.н. І.А. Колодійчук (2.2.1, 3.1, 4.1, 5.2), к.е.н. В. О. Полюга (2.2.2, 3.2, 4.2, 4.5, 5.3), О. Р. Бегень (3.2.), В. В. Гаврилюк (2.2.3), Н. О. Гуляєва (2.2.1), Г. В. Горин (2.2.5), Т. В. Морська (3.1), І. С. Почтарук (3.4), О.В. Шмигельська (4.5).

В зборі, обробці та аналізі інформації брали участь А. П. Воробель, О. В. Григоренко.

Розділ 1. Методологічні основи формування сучасної регіональної екологічної політики

1.1. Сталий розвиток: витоки поняття та сучасні інтерпретації

Поняття «сталий розвиток», концепція сталого розвитку є результатом багаторічних наукових досліджень процесів взаємодії суспільства та природи, які особливо загострилися у 50-60-х роках минулого століття, і наслідків такої взаємодії. Уже проведена в 1972 р. у Стокгольмі Конференція Організації Об'єднаних Націй з навколишнього середовища «Земля тільки одна» засвідчила тезу, що збереження біосфери – необхідна умова виживання і благополуччя людей, а взаємозалежність – неминуча реальність життя.

У матеріалах XIV Генеральній Асамблеї Міжнародного союзу охорони природи й природних ресурсів (1978 р.) перспективний розвиток людської цивілізації пов'язувався з модифікацією біосфери і застосуванням людських, фінансових, живих і неживих ресурсів для задоволення людських потреб і поліпшення якості життя. При цьому відзначалося, що інтеграція економічних і екологічних інтересів може бути досягнута за рахунок підвищення ефективності використання благ при збереженні постійних ресурсів¹.

У наукових дослідженнях усе більше уваги зверталось на необхідність неруйнівного, стійкого розвитку екосистем. Відповідно, виникло термінологічне словосполучення «стійкий (сталий) розвиток», яке вперше увійшло в офіційну термінологію міжнародних документів у 1981 р. в другому виданні Всесвітньої стратегії охорони природи, ініційованої Програмою ООН з охорони навколишнього середовища (ЮНЕП), Міжнародним союзом охорони природи та Всесвітнім фондом дикої природи.

Питання щодо пов'язаного зі збереженням навколишнього природного середовища майбутнього людства привертали усе більшу увагу світового співтовариства. У 1982 р. Генеральною Асамблеєю ООН було прийнято рішення про створення Міжнародної комісії з навколишнього середовища і розвитку, якою уповноважили керувати прем'єр-міністра Норвегії Гро Харлем Брундтланд (Комісія Брундтланд).

¹ Декларация конференции ООН по окружающей среде (ЮНЕП) : [Сокращенный сборник основополагающих документов]. – М. : Наука, 1979. – С. 7-11.

У 1987 р. Комісія Брундтланд поставила питання про необхідність пошуку нової моделі розвитку цивілізації, основні тези якої були опубліковані в доповіді «Наше загальне майбутнє»². Суть такої моделі вбачалася у «сталому розвитку», тобто розвитку, який забезпечує потреби нинішнього покоління без завдання шкоди можливостям майбутніх поколінь задовольняти свої потреби.

Ідеологія цієї моделі лягла в основу документів, прийнятих у червні 1992 р. в Ріо-де-Жанейро на Конференції Організації Об'єднаних Націй за участі керівників 179 держав світу. У прийнятому документі «Програма дій. Порядок денний на XXI століття» (Agenda-21) термін «сталий розвиток» визначався як «розвиток, що задовольняє потреби теперішнього часу, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби»³. Це тлумачення сталого розвитку фактично лежить в основі усіх наступних визначень цього поняття.

Конференцією в Ріо-де-Жанейро було також прийнято Декларацію з довілля і розвитку як сукупність принципів сталого розвитку, що визначають права народів на розвиток та їх обов'язки щодо збереження спільного для людства глобального середовища існування; Заяву про принципи управління і захисту всіх видів лісів, життєво необхідних для забезпечення економічного розвитку і збереження всіх форм життя; Конвенцію ООН про зміни клімату; Конвенцію про біотичне різноманіття.

Участь України у конференції в Ріо-де-Жанейро задекларувала наміри нашої держави також перейти на шлях сталого розвитку.

В наступні роки було підготовлено та укладено низку міжнародних угод, які розвивали положення заключних документів конференції в Ріо-де-Жанейро. У 1997 р. в Кіото (Японія) було підписано міжнародну угоду по скороченню викидів газів, що викликають парниковий ефект. Вона отримала назву «Кіотський протокол» і була підписана представниками 38 країн та ЄС. Кіотський протокол став інструментом реального стимулювання сталого розвитку. При усіх пов'язаних з його реалізацією суперечливих моментах, він продемонстрував можливості дієвого поєднання фінансово-економічних важелів та інструментів квотування задля глобальних і регіональних обмежень шкідливих емісій у довілля.

В цей час опубліковано низку наукових досліджень, у котрих розвинено теоретико-методичні погляди на концептуальні основи сталого розвитку.

² Наше общее будущее : [Доклад Международной комиссии по окружающей среде и развитию (МКОСР)]. – М. : Прогресс, 1989. – 376 с.

³ Програма дій «Порядок денний на XXI століття»: Ухвалена конференцією ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро (Самміт «Планета Земля», 1992 р.) : [пер. з англ.] – 2-ге вид. – К. : Інтелсфера, 2000. – 360 с.

Варто зазначити роботи В. Іноземцева⁴, Г. Дейлі⁵, Б. Данилишина, Л. Шостак⁶, Б. Гаврилишина, В. Вовка⁷, З. Герасимчук⁸, В. Трегобчука⁹ та ін.

Важливий етап поглиблення ідей сталого розвитку був пов'язаний із Світовим саммітом зі сталого розвитку, що пройшов у 2002 р. в Йоганнесбурзі (Самміт землі Ріо+10). Саммітом було задекларовано подальшу підтримку принципів сталого розвитку, визначено цілі, часові рамки і системні завдання з питань соціального і економічного розвитку, охорони й раціонального використання природно-ресурсної бази, розвитку демократичних інститутів тощо які покликані наповнити концепцію сталого розвитку предметним змістом.

Разом з тим, не ставлячи під сумнів фундаментальні підвалини стратегії сталого розвитку, її практичне втілення і на глобальному, що продемонструвала Конференція ООН зі сталого розвитку «RIO+20», яка пройшла у Ріо-де-Жанейро 20–22 червня 2012 р., і на регіональному рівнях потребує більш глибокого системного підходу, визначення конкретних цілей сталого розвитку, шляхів їх досягнення.

В цілому, еволюція теорії сталого розвитку може бути представлена як низка послідовних етапів від початкового розвитку практично тільки в рамках екологічних знань до всебічних системних досліджень, що поєднують зусилля вчених різних областей наукового пізнання (рис. 1.1).

У класичному вигляді схематична модель сталого розвитку відображається трьома складовими – довкілля, соціум, економіка, які взаємно накладаються. При цьому виділяються глобальний, континентальний, національний, регіональний рівні у побудові моделей сталого розвитку та управління ними. М. Голубець наголошує також на необхідності виділення місцевих – локальних, об'єктних рівнів (адміністративно-територі-

⁴ Іноземцев В. Л. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы / В. Л. Иноземцев. – М. : Логос, 2000.

⁵ Дейлі Г. Поза зростанням. Економічна теорія сталого розвитку / Г. Дейлі. – К. : Інтелсфера, 2002. – 246 с.

⁶ Данилишин Б. М. Устойчивое развитие в системе природно-ресурсных ограничений / Б. М. Данилишин, Л. Б. Шостак. – К. : СОПС України НАНУ, 1999. – 367 с.

⁷ Гаврилишин Б. Стратегія сталого розвитку та європейська модель “еко-соціальної ринкової економіки” як основа конкурентоздатності України в сучасну епоху / Б. Гаврилишин, В. Вовк. – Режим доступу : <http://www.greenkit.net/Members/intereco/strategy>.

⁸ Герасимчук З. В. Регіональна стратегія сталого розвитку: методологія формування, механізми реалізації / З. В. Герасимчук. – Луцьк : Надстир'я, 2001. – 526 с.

⁹ Трегобчук В. Концепція сталого розвитку для України / В. Трегобчук // Вісник НАН України. – 2002. – № 2. – С. 18-22.

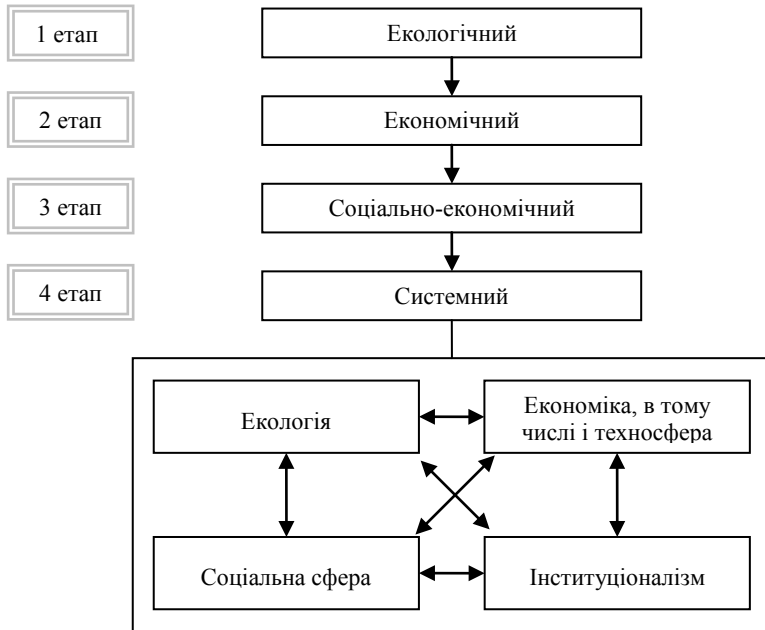

Рис. 1.1. Етапи становлення теорії сталого розвитку.

* Побудовано на основі: Савків У. С. Розробка механізму аналізу та прогнозування сталого розвитку регіону: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / У. С. Савків. – Ужгород, 2012. – С. 5.

альних одиниць районного, низового рівня, населених пунктів, окремих підприємств) моделей сталого розвитку задля належного й всеохопного управління процесом сталого територіального розвитку¹⁰.

Суть і важлива передумова переведення країни та її регіонів на модель сталого розвитку полягає в тому, щоб інтереси соціального прогресу, екології та економіки були всебічно зрівноваженими, збалансованими й оптимізованими за максимально можливою кількістю демографічних, соціальних, екологічних, економічних, виробничих і техніко-технологічних параметрів, показників тощо¹¹.

¹⁰ Концептуальні засади сталого розвитку гірського регіону / [Голубець М. А., Гнатів П. С., Козловський М. П. та ін.]. – Львів: Поллі, 2007. – 288 с.

¹¹ Волошин В. Концептуальні засади сталого розвитку регіонів України / В. Волошин, В. Трегубчук // Регіональна економіка. – 2002. – № 1. – С. 8.

Сталий розвиток всього регіону визначається збалансованістю його елементів, тобто початковий стан системи (її елементів і зв'язки між ними) з високим ступенем надійності визначає низку її майбутніх станів¹².

Таким чином, проведений аналіз поняття сталого розвитку та його принципів на глобальному, національному та регіональному рівнях доводять важливість його регіонального аспекту, який дозволяє деталізувати загальні підходи до формування сталого розвитку й виявити різноманіття природних, соціально-економічних, територіально-виробничих, інституційних особливостей сталого розвитку. При цьому сталий розвиток регіональної системи визначено як узгодження локальних інтересів соціуму, економіки й природи, які забезпечують надійність їх взаємодії й розвиток регіону як цілісної системи.

Уже виходячи з того, що довкілля (навколишнє природне середовище) входить до числа основних складових трієдиної взаємозалежної системи, у якій реалізується модель сталого розвитку, роль природних факторів у її функціонуванні є не менш важливою, ніж соціальних та економічних. При цьому варто виділити роль довкілля як середовища проживання соціуму, з чим пов'язане поняття природних умов, та його роль як джерела природних благ для забезпечення життєдіяльності соціуму, тобто – природних ресурсів. Сукупність виявлених і придатних для використання при досягнутому рівні розвитку виробництва природних ресурсів тієї чи іншої території складає її природно-ресурсний потенціал. Він розглядається як частина національного багатства країни (регіону).

Таким чином, врахування природних факторів у моделях сталого розвитку вкрай важливе, оскільки вони багато у чому визначають якість життя соціуму, як у контексті його комфортності, так і при забезпеченні соціальних й економічних потреб.

Кожен регіон володіє специфічним переліком природних факторів й особливостями їх прояву. При цьому можна стверджувати, що для гірських регіонів притаманні специфічні риси у прояві природних факторів та їх впливі на соціально-економічні складові регіональних суспільних систем. Гірські території нашо́вхуються на непрості виклики в економічному та соціальному зростанні внаслідок складних для розвитку господарства та життєдіяльності населення природних умов і потребують особливої політики регіонального розвитку. Необхідність особливого комплексного підходу до питань сталого розвитку гірських регіонів визнана міжнародним співтовариством, знаходить відображення у законотворчій та практичній діяльності вітчизняних органів державного управління, підтверджена ратифікованими Україною важливими міжнародними документами, зокрема – Рамковою конвенцією про охо-

¹² Гэлбрейт Дж. Экономические теории и цели общества / Дж. Гэлбрит. – М. : Прогресс, 1996.

рону та сталий розвиток Карпат (Закон України № 1672–IV (1672–15) від 07.04.2004 р.)¹³. Забезпечення комплексного підходу до розв’язання проблем сталого розвитку Карпатського регіону Європи вбачається через інтегрування у національну та регіональну стратегію і політику розвитку окремої політики, орієнтованої конкретно на гірські регіони. До цього закликає Рекомендація 296 (2010) Конгресу місцевих та регіональних влад Ради Європи «Сталий розвиток гірських регіонів і досвід Карпатських гір»¹⁴. Такий підхід підтримано в Україні. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21.09.2011 р. №896–р передбачено розробку проекту Державної програми сталого розвитку Українських Карпат як складової частини програми Європейського Союзу «Карпатський простір»¹⁵.

Таким чином, проблематика сталого розвитку гірських територій в Україні неухильно трансформується із наукової у практичну площину і потребує відповідних конструктивних напрацювань щодо шляхів та механізмів такого розвитку. Окремі пропозиції за даним напрямком наукових досліджень висвітлювалися раніше¹⁶, однак на сьогодні уже настав час визначитися з базисними основами, а також практичним змістом основних інструментів досягнення цілей сталого розвитку гірських територій, серед котрих важливе місце слід відвести відповідним державним й регіональним програмам, а також ключовим механізмам, до котрих, на наш погляд, відносяться механізми державної підтримки їх розвитку разом зі створенням умов для залучення недержавних фінансових та інших ресурсів з метою вирішення регіональних проблем.

¹³ Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

¹⁴ Сталий розвиток гірських регіонів і досвід Карпатських гір. Рекомендація 296 (2010) Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи // Новини Закарпаття. – 2010. – №126 (3695) (9 листопада).

¹⁵ Про затвердження плану заходів щодо стимулювання міжрегіональної співпраці, кооперації та інтеграції. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 вересня 2011 р. № 896-р. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

¹⁶ Кравців В. С. Гірська політика: міжнародні акти та світовий досвід / В. С. Кравців, Ю. І. Стадницький ; Ін-т регіон. дослідж. – Львів, 2005. – 50 с.; Концептуальні засади сталого розвитку гірського регіону / М. А. Голубець, П. С. Гнатів, М. П. Козловський [та ін.] ; під ред. М. А. Голубця. – Львів : Поллі, 2007. – 288 с.; Кравців В. С. Актуальные вопросы формирования политики устойчивого развития горных территорий в Украине / В. С. Кравців // Экономическое возрождение России. – 2010. – №1(23). – С. 118-125; Жук П. В. Економічні підйоми у забезпеченні сталого розвитку гірських територій України / П. В. Жук // Економіст. – 2011. – №5. – С. 37-40.

1.2. Екологічна безпека та екологізбалансоване природокористування в системі детермінант сталого розвитку

Екологічну безпеку в прямому розумінні слід розглядати перш за все як вид суспільного блага, на створення якого має бути орієнтована екологічна політика. Отже, екологічна безпека – це соціально необхідний рівень якості навколишнього середовища, при якому відсутні загрози здоров'ю людей та життєдіяльності суспільства, виникненню негативних змін у функціонуванні природних екосистем. Таке тлумачення екологічної безпеки дає підстави розглядати її як мету екологічної політики.

Екологічна безпека має свої просторово окреслені межі її досягнення залежить як від територіальної специфіки розміщення і рівня розвитку продуктивних сил, так і від реальних можливостей окремих територій вирішувати екологічні проблеми. Тобто, екологічній безпеці притаманні ознаки регіональності. Тому варто говорити про поняття регіональної екологічної безпеки як результат, кінцевий продукт регіональної екологічної політики.

Саме в її контексті дуже важливим є вивчення особливостей екологічної безпеки, виявлення тих притаманних їй специфічних рис, які повинні бути враховані в процесі формування та реалізації регіональної екологічної політики. К. Г. Гофман виділив шість особливостей екологічної безпеки¹⁷.

Перша особливість екологічної безпеки – її суперпріоритетність. Це означає, що екологічна безпека є невід'ємною складовою національної безпеки держави, яка повинна гарантувати її поряд з військовою, економічною та особистою безпекою. Екологічна безпека – обов'язковий атрибут прав і свобод людини і входить в мінімальний стандарт її життєзабезпечення. Необхідність постановки питання саме в такому ракурсі сьогодні є очевидною, що і знайшло своє відображення в Стратегії національної безпеки України, де до числа життєво важливих національних інтересів віднесено досягнення безпечних умов життєдіяльності, захист навколишнього природного середовища¹⁸.

Другою особливістю екологічної безпеки є колективний характер її присвоєння. Відомий принцип – «природа не знає кордонів» – саме й унеможливило будь-які спроби індивідуалізувати екологічну безпеку, оскільки зменшення небезпеки для окремих реципієнтів – соціальних груп, регіонів ціною її підвищення для інших реципієнтів в силу вищезгаданого закону будуть у кінцевому підсумку безрезультатними. Звідси випливає,

¹⁷ Экономика, свобода и солидарность / Н. П. Федоренко, К. Г. Гофман, В. Е. Дементьев [и др.]. – М. : Наука, 1991. – С. 304.

¹⁸ Стратегія національної безпеки України / Затверджена Указом Президента України від 12.02.2007 р. №105/2007. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

що екологічна безпека, як благо колективного споживання, не може бути об'єктом будь-якої власності: ні приватної, ні державної.

Третя особливість екологічної безпеки пов'язана з її тісною інтегрованістю в інші життєві цінності та зі складними процесами взаємодії з соціальними пріоритетами суспільства на окремих стадіях його розвитку. Це означає необхідність пошуку компромісів між вирішенням екологічних проблем і розв'язанням невідкладних соціально-економічних завдань. Проголошення України зоною екологічного лиха, законодавче закріплення екологічної безпеки серед пріоритетів національної безпеки не є підставою в сьогоднішніх умовах вважати цю сферу діяльності єдиним суперпріоритетом державної політики, ігноруючи при цьому не менш актуальні проблеми соціально-економічного розвитку. Крім того, ця особливість не виключає і такого своєрідного компромісу між екологічними та соціально-економічними цілями на період виходу з економічної кризи: забезпечити соціальну та економічну стабілізацію в державі, не допустивши при цьому зниження рівня екологічної безпеки. Успішна реалізація першої мети в подальшому сприятиме активізації екологічної політики.

Четверта особливість екологічної безпеки полягає у невизначеності її кількісних та якісних параметрів. Реальністю є факт обмеження наших знань як про межі стійкості екологічних систем, так і про динаміку та наслідки їхніх змін під впливом антропогенних навантажень. Тому в оцінках рівня екологічної безпеки завжди є значний елемент інтуїтивності. Це не тільки знижує переконливість аргументації висновків наукових досліджень та практичних рекомендацій, а й суттєво деформує екологічну свідомість населення, часто «приглушує» адекватність сприйняття реальних загроз екологічної небезпеки, гальмує суспільну реакцію та підвищує екологічний ризик.

У практичній діяльності усвідомлення факту неповноти достовірної інформації про глибину екологічних процесів має надзвичайне значення, оскільки від цього залежить цільова орієнтація екологічної стратегії держави. Сьогодні вона визначена виробленою давніше концепцією абсолютної екологічної безпеки, яка передбачає можливість забезпечення нульового екологічного ризику для здоров'я населення. Помилковість такої концепції підтверджена світовим досвідом: абсолютна екологічна безпека – неможлива, тобто, не можна досягти нульового ризику, його можна тільки мінімізувати. А тому проблема поглиблення наших знань про різні аспекти взаємодії людини і природи залишається актуальною, рівно як і проблема підвищення екологічної свідомості населення. Без першого, очевидно, неможливе друге.

П'ята особливість екологічної безпеки пов'язана з тим, що на неї не поширюється дія закону зниження цінності благ у часі. Якщо потреба в певних видах соціальних благ з часом може змінюватись, а то й зникати,

то екологічна безпека є постійним благом, яке не можна використати протягом певного часового інтервалу, оскільки воно є обов'язковим компонентом системи життєзабезпечення людини. Ця особливість зумовлює потребу забезпечення екологічної мобільності поколінь, безперервності екологічних умов їхнього проживання. Іншими словами, неухильно повинен витримуватись принцип прав поколінь на екологічну безпеку. Констатуючи сьогодні факти екологічних порушень минулих років, ми тим самим розплачуємось за борги попередніх поколінь. Забруднюючи зараз навколишнє середовище, ми беремо борг у майбутніх поколінь, позбавляючи, по суті, його прав на екологічну безпеку.

Шоста особливість екологічної безпеки визначається її системним характером. Вона вписується в теорію В. І. Вернадського про необхідність перетворення біосфери в ноосферу. А це передбачає тотальну екологізацію всіх сторін суспільного життя: свідомості, знань, виробництва, споживання, управління і т. д. Саме екологізований людський розум має стати гарантом забезпечення гармонійної взаємодії суспільства і природи.

Крім зазначених вище специфічних рис екологічної безпеки, варто звернути увагу ще на дві її особливості¹⁹.

Сьома особливість екологічної безпеки, на нашу думку, полягає в її просторовій консервативності. Абсолютна більшість екологічних благ не може бути транспортована у район їх споживання, так само і споживач не може реалізувати своє право на них шляхом епізодичних відвідувань екологічно безпечних зон. Неможливо чисте повітря перемістити на забруднену територію, як і нереальними виглядають поїздки жителів в сусідню місцевість лише для того, щоб подихати чистим повітрям. Отже, всі громадяни мають рівні права на екологічну безпеку, яка має бути забезпечена на всьому просторі їх життєдіяльності, а не в окремих ареалах.

Восьма особливість екологічної безпеки пов'язана з її статусом у сучасних міжнародних відносинах. Будь-яка держава, відстоюючи свої національні інтереси на світовій арені, не може допустити пониження рівня екологічної безпеки своєї території в обмін на певні матеріальні цінності чи інші види економічної допомоги. Тим більше, коли подібна угода веде до підвищення рівня екологічної безпеки на території держави-партнера. Якщо в інших видах національної безпеки, коли виникає загроза їх зниження, існують механізми забезпечення гарантій їх недопущення, і населення цього не відчує, то ввезення в країну екологічно агресивних технологій для задоволення її матеріальних потреб фактично порушує права її громадян на екологічну безпеку. Наприклад, вивезення з України ядерних видів озброєнь, що знижувало рівень її національної безпеки, було компенсовано гарантіями низки держав через підписані ними

¹⁹ Кравців В. С. Екологічна безпека як об'єкт регіональної політики / В. С. Кравців // Регіональна економіка. – 1999. – №1. – С. 124-135.

договірні зобов'язання. Імпорт же в країну екологонебезпечних технологій (продуктів, матеріалів) для покриття дефіциту в них, що сьогодні стало поширеним явищем, є прямою загрозою екологічній безпеці держави. Отже, екологічна безпека не може бути предметом міжнародних торгів, особливо тоді, коли підвищення її рівня в одній країні досягається за рахунок зниження в іншій.

Описані вище особливості не тільки розкривають змістовні характеристики поняття «екологічна безпека», а й індивідуалізують його серед інших наукових категорій. Проте, і як би це не звучало парадоксально, суть специфіки екологічної безпеки полягає в багатогранності цього поняття. А тому його аналіз буде неповним, якщо не акцентувати увагу ще на двох аспектах – політичному та гуманітарному.

Екологічний імператив стає дедалі помітнішим чинником розвитку політичної ситуації у світовому масштабі. Однак, якщо в демократичних державах з розвинутою ринковою економікою вплив екологічного феномену на політичні процеси проходить в цивілізованих формах, то в країнах колишнього СРСР цей процес часто набуває популістських ознак.

Загалом же, спостерігаючи за тенденціями розвитку процесу взаємодії екології та політики в Україні, можна помітити поступову переорієнтацію векторів взаємовпливу. Очевидно, що сьогодні ми знаходимось на перехідному етапі затишшя від періоду політизації екології в перші роки становлення державності до екологізації внутрішньої і зовнішньої політики в найближчій перспективі.

Що стосується екологічної безпеки у сучасному контексті, то варто згадати гуманітарні аспекти питання у різних його вимірах (духовному, культурному, моральному тощо). Вони, як правило, визначаються рівнем екологічної свідомості населення, яка формується під впливом багатьох чинників, і в першу чергу через виховання, освіту, традиції народу. Під дією цих та інших факторів поступово формується екологічний менталітет нації, що надає їй рис самобутності та своєрідності.

Зазначимо, що екологічна безпека все більш очевидно проявляє себе як чинник економічної безпеки. Наочними прикладами цього служать катастрофи у Чорнобилі та Фукусімі, негативні економічні наслідки яких вражають.

Питання взаємозв'язку економічного розвитку і екологічної безпеки є надзвичайно актуальним уже протягом багатьох років. Підвищений інтерес вчених до цих проблем викликаний тривогою за долю людства в умовах зростання антропогенного тиску на біосферу, що призвело до різкого загострення екологічної ситуації в глобальному масштабі і наблизило суспільство до критичної межі у його стосунках з природою. Тому все більше і більше матеріальних і фінансових ресурсів, які б мали йти на підвищення добробуту людей, спрямовуються на погашення екологічних конфліктних

ситуацій. І не дивно, що в різних теоретичних моделях майбутнього розвитку цивілізації питання перспектив взаємодії суспільства і природи фактично зводиться до чисто прагматичної дилеми: або економічний ріст, або екологічна безпека. Безумовно, що це альтернативні варіанти, між якими існують компромісні сценарії розвитку подій. Серед них, мабуть, і треба шукати найбільш оптимальні рішення.

Дослідження еволюції економічних поглядів на проблеми екологічної безпеки слід починати з класичної економічної школи, провідними представниками якої є Т. Мальтус, Д. Рікардо, Д. Ст. Міллль. Т. Мальтус (1766–1834) справедливо належить до числа перших економістів, що звернули увагу на природні обмеження економічного зростання. Ці межі пов'язувалися ним з обмеженістю доступних для оброблення сільськогосподарських угідь, а також зі зростанням чисельності населення та підвищенням матеріального добробуту. Основні причини відставання збільшення продовольчих ресурсів від потреб Т. Мальтус пов'язував з обмеженістю сільськогосподарських угідь та дією закону зниження ефективності додаткових інвестицій в землю. Він допускав можливість освоєння нових земель, але твердив, що цей процес є дуже повільним і, окрім цього, нові землі, як правило, мають гіршу продуктивність.

Таким чином, за Т. Мальтусом, процес економічного розвитку супроводжується боротьбою двох протилежних тенденцій: зростання чисельності та підвищення добробуту населення з одного боку, та проблеми зі зростанням виробництва продуктів харчування через обмежені можливості зростання земельного фонду та дію закону зниження ефективності додаткових інвестицій в землю. Варто зауважити, що ідеї Т. Мальтуса про обмеженість природних ресурсів нашої планети і про необхідність врахування цих природних обмежувачів для оцінки динаміки соціально-економічного розвитку та зростання чисельності населення зберігають свою актуальність. Завдяки Т. Мальтусу сучасні екологи звертають увагу на таку обставину: природне середовище має граничну межу щодо впливу антропогенних чинників, і якщо ця межа перевищується, то наслідком буде руйнування екологічного середовища з катастрофічними наслідками для людства.

Д. Рікардо (1772–1823) також дотримувався доволі песимістичних поглядів про можливості економічного зростання за умов обмеженості природних ресурсів. Д. Рікардо підтримав основні ідеї Т. Мальтуса з питань народонаселення, однак розробив складнішу економічну модель, знявши передумову про абсолютну обмеженість земельних ресурсів. Він доводив, що обмеженими з погляду економіки є лише кращі землі, а люди для задоволення своїх потреб змушені залучати до використання все гірші й гірші сільськогосподарські угіддя.

Згідно з Д. Рікардо ціна на продовольство визначається прибутком, заробітною платою та рентою. Оскільки модель Д. Рікардо не враховувала технічного прогресу, то згідно з нею, незважаючи на додаткові інвестиції, виробництво сільськогосподарської продукції не зростає. Для розуміння економічної моделі Д. Рікардо важливе значення має його уявлення про «природну» (чи реальну) заробітну плату, що рівна прожитковому мінімуму. Тоді, коли заробітна плата на ринку праці зростає і стає вищою за ціну засобів існування (ринкова заробітна плата перевищує «природну»), виникає стимул для нагромадження капіталу та розширення сільськогосподарського виробництва. Це, у свою чергу, приводить до зниження ринкової заробітної плати та зменшення народонаселення: відбувається зрівноваження можливостей сільськогосподарського виробництва та чисельності населення.

Д. Ст. Мілль (1806–1873) на відміну від попередників був оптимістичнішим щодо можливостей і перспектив економічного зростання. Досліджуючи проблему економічного зростання з позиції постійної боротьби між технічними інноваціями та дією закону зменшення ефективності додаткових інвестицій у сільськогосподарське виробництво, він зробив висновок, що прогрес цивілізації у цілому дає змогу забезпечити суспільству умови для задоволення різноманітних матеріальних та інших потреб. Аналізуючи проблему, Д. Ст. Мілль привертая увагу до соціально-екологічних аспектів добробуту: він розглядав можливість насолоджуватися дикою природою як важливу складову високої якості життя. У рамках таких уявлень Д. Ст. Мілль обґрунтовував необхідність свідомого регулювання чисельності населення і ці заходи повинні передбачатися завчасно.

Значне зацікавлення викликає і виконаний Д. Ст. Міллем аналіз особливостей інституту приватної власності на землю. Актуальними з позиції теорії суспільних благ і принципів суспільного регулювання є його ідеї про те, що присвоєння землі має бути питанням суспільної доцільності, а земельній власності не повинна бути властивою така ж недоторканість, як і іншим видам приватної власності.

Починаючи з 70-х років XIX ст. природоохоронна тематика розроблялася у рамках неокласичного напрямку економічної теорії. А. Пігу (1877–1959) суттєво розширив традиційні для свого часу уявлення про багатство та добробут²⁰. Розмежувавши економічний та загальний добробут, він відніс до другого, поряд з низкою інших параметрів, якість навколишнього середовища. Одним з перших він поставив питання про необхідність врахування природного фактора у процесі ринкового вибору, а

²⁰ Пахомова Н. В. Экономика природопользования и экологический менеджмент / Н. В. Пахомова, К. К. Рихтер. – СПб. : Изд-во С.-Петербургского ун-та, 1999. – С. 24.

також при оцінці добробуту майбутніх поколінь. А. Пігу твердив, що люди розподіляють ресурси у часі, виходячи з ірраціональної системи переваг. Люди віддають перевагу незначним благам теперішнього часу перед значним рівнем добробуту у майбутньому, що зумовлено порівняно короткою тривалістю людського життя. Він підкреслював, що орієнтація на негайні результати на збиток потреб майбутніх поколінь особливо небезпечні, коли мова йде про використання природних ресурсів. А. Пігу свої теоретичні дослідження ілюстрував прикладами виснаження невідновних ресурсів через надмірну експлуатацію їх родовищ тощо. Одночасно він обґрунтовував методи захисту та збереження добробуту майбутніх поколінь, пропонуючи, наприклад, спеціальне оподаткування, яке б стимулювало їх збереження; законодавчу діяльність держави щодо захисту та збереження невідновних ресурсів; стимулювання інвестицій у природогосподарські галузі з тривалим циклом відтворення (наприклад, у лісове господарство).

Окрім цього, А. Пігу звернув увагу на протиріччя між суспільною та індивідуальною вигодою. Наводячи забруднення навколишнього середовища як причину виникнення негативних зовнішніх ефектів, А. Пігу писав: «...цінність граничного суспільного чистого продукту менша за цінність індивідуального чистого продукту, оскільки з ресурсів окрім товару, який продається та оплачується, також отримується і шкідливий продукт, за який ті, кому він нав'язується, не можуть отримати компенсацію»²¹.

Новий етап у дослідженні природно-ресурсних і екологічних проблем склали праці Римського Клубу, який було створено А. Печчеї. Серед основних п'яти проблем, які досліджувалися групою учених Римського Клубу, розглядалися такі як зростання народонаселення, виснаження природних ресурсів, забруднення навколишнього середовища. Рекомендації авторів першої доповіді Римського Клубу «Межі зростання» (1972 р.)²² вимагали контролювати рівень народжуваності, активно здійснювати протизабруднюючі заходи, жорстко обмежувати економічне зростання наявними природними ресурсами та асиміляційною місткістю біосфери.

У другій доповіді Римського Клубу «Людство на роздоріжжі» (1974 р.)²³ автори відійшли від передумови однорідності світу й поділили усі країни на 10 груп з урахуванням різного рівня соціально-економічного розвитку. Загальний висновок такий: людству загрожує не глобальна екологічна криза, а локальна – у перенаселених регіонах, які страждають від дефіциту

²¹ Ольсевич Ю. А., Критика экологической критики / Ю. А. Ольсевич, А. А. Гудков. – М. : Мысль, 1989. – С. 15.

²² Пределы роста / Д. Х. Медоуз, Д. Л. Медоуз, Й. Рандерс, В. В. Беренс ; пер. с англ. – М. : Изд-во МГУ, 1991. – 206 с.

²³ Mesarovic M., Pestel E. Mankind at the Turning-Point / Mesarovic Mihajlo, Pestel Eduard // The second report to The Club of Rome. – New York: E.P. Dutton & Co., Inc./Reader's Digest Press, 1974.

продовольства. Таким чином, Римський Клуб поступово відійшов від ідеї фізичних меж соціально-економічного зростання. Головна увага повинна приділятися вибору правильного напрямку зростання, що було певною мірою дотично до концепції сталого розвитку.

У 1983 р. згідно з рішенням Генеральної Асамблеї ООН була утворена Всесвітня Комісія з навколишнього середовища та розвитку, яка підготувала доповідь «Програма сталого довготермінового розвитку», опубліковану під назвою «Наше спільне майбутнє». У цьому документі була поставлена мета інтеграції природоохоронних задач у політику економічного зростання, що означало можливість одночасного досягнення обох цілей – охорони навколишнього середовища та економічного зростання. Досягнення узгоджень у питанні про необхідність заміни традиційної індустріальної моделі зростання, здійснення якої протягом двох останніх століть й викликало небувале загострення екологічних проблем і дефіцит природних ресурсів, на принципі сталого екологічного безпечного розвитку відбувалося доволі важко і потребувало низки міжнародних нарад, конференцій та зустрічей, основними з яких були екологічні самміти 1992, 1997, 2002 та 2012 рр.

Вимоги сталого розвитку тісно пов'язані з розширенням поняття соціальної справедливості, в якому філософ Дж. Роулс у праці «Теорія справедливості» акцентував увагу на часовому аспекті, що охоплює взаємовідносини різних поколінь людей²⁴. У контексті сталого розвитку соціальна справедливість передбачає такий розподіл обмежених ресурсів (у тому числі екологічних, природно-сировинних) між різними поколіннями людей, при якому добробут майбутніх поколінь не зменшиться через надвикористання ресурсів у теперішньому часі.

Високо оцінюючи цей підхід, К. Гнедел, К. Тьорнер та багато інших фахівців обґрунтовано зауважують, що низка його аспектів потребують додаткового обговорення. Передусім, важливим є питання про мету сталості, яка у багатьох випадках формулюється дуже різно. Окрім цього твердиться, що реалізація принципу сталого розвитку потребує забезпечення соціально справедливого рівня добробуту не лише для різних поколінь людей, але й серед різних верств теперішнього покоління – як між населенням багатих і бідних країн, так і між людьми з різними доходами однієї і тієї ж країни.

Загалом же, аналіз наукових досліджень проблем взаємозв'язку та взаємозалежності між економічним розвитком та екологічною безпекою дозволяє виділити три напрямки теоретичних підходів до їх розв'язання²⁵.

²⁴ Пахомова Н. В. Экономика природопользования и экологический менеджмент / Н. В. Пахомова, К. К. Рихтер. – СПб. : Изд-во С.-Петербургского ун-та, 1999. – С. 101.

²⁵ Возняк В. Общественные развитие и экология: взаимосвязь, противоречия, кризисы / В. Возняк // Вопросы экономики. – 1995. – №2. – С. 129-138.

Перший напрямок представляють спеціалісти в сфері інженерної кібернетики (Дж. Форрестер, Д. Медоуз, К. Боулдінг, Г. Дейлі, С. Мансхольт, Г. Тейлор, С. Пуру), які негативно ставляться до соціально-економічного росту з огляду на необхідність екологічної стабілізації.

До другого напрямку можна віднести прихильників соціально-економічного росту (Р. Барр, К. Дойч, У. Дженкс), які вважають можливим подолання екологічної кризи синхронно із забезпеченням соціально-економічного розвитку. При цьому, на їхню думку, діючі ринкові механізми мають бути доповнені різними видами державного регулювання в сфері природокористування. Правда, серед представників цього напрямку щодо останнього існують певні розбіжності у поглядах: одні віддають перевагу економічним інструментам регулювання екологічної безпеки, інші виступають за посилення адміністративних важелів впливу.

Третій напрямок об'єднує представників різних шкіл та течій, інтегративним ядром яких є ідея створення «альтернативної моделі розвитку і способу життя». Значну увагу представники цього напрямку приділяють соціальній стороні екологічних проблем.

Інша група вчених (Дж. Гелбрейт, М. Ельшлегер, К. Капп, Р. Неш, Г. Гендерсон та ін.) є прихильниками системи державних інститутів у регулюванні екологічної безпеки і пов'язують перспективи вирішення екологічних проблем з необхідністю посилення адміністративного контролю, розширення законодавчо-нормативної бази. Досить відомими є також погляди У. Баумоля, А. Ніза, У. Оутса, Р. Хевмена, Ф. Фірмена та ін., які вважають, що, оскільки основою соціально-економічного росту є ринкові відносини, які об'єктивно не можуть охопити всі сторони взаємодії суспільства і природи, то і порушення гармонійних зв'язків між ними є неминучим.

Другий критерій групування теорій природокористування відображає погляди вчених на принципове питання: чи можливе подолання екологічної кризи? В цьому плані простежується поляризація думок: песимісти говорять про екологічну катастрофу як неминучий фінал існуючого розвитку подій; оптимісти впевнені у можливості виходу з екологічної кризи при умові здійснення певного комплексу заходів.

Третій критерій базується на відношенні вчених до питання фундаментального характеру: чи можна забезпечити екологічну безпеку в умовах економічного росту? І дійсно, якщо ми говоримо про деградацію навколишнього середовища, вичерпність природних ресурсів і т. п., то логічно виникає питання: а чи потрібно продовжувати економічний ріст? Відповідь песимістів тут однозначна – його треба припинити, щоб запобігти екологічній катастрофі. Деякі вчені (Е. Ольсен, У. Педдок, Р. Педдок) взагалі вважають, що суспільство не в силах зупинити економічний ріст, це може викликати різке збільшення впливу на природу, що тільки загострить екологічну ситуацію.

Серед оптимістів також немає єдності у підходах до проблеми економічного росту. Одні вважають, що порятунком від екологічної катастрофи може бути тільки економічна стагнація з поступовим переходом до звуженого відтворення (К. Боулдінг, Г. Вудвард, М. Ельшлегер, Д. Медоуз та ін.). Інші вчені виступають за збереження економічного росту на основі якісно нових, «соціалізованих» його критеріїв (Дж. Гелбрейт, У. Ростоу, А. Таучер, Р. Хейлбронер та ін.). Є також група вчених (У. Беккерман, Н. Джекобі, А. Ніз, У. Нордхауз та ін.), які вважають економічний ріст обов'язковим засобом вирішення соціальних, економічних та екологічних проблем.

Німецький вчений М. Кольхаас, провівши порівняльний аналіз динаміки стану навколишнього середовища та макроекономічних показників розвитку ряду країн, прийшов до висновку, «... що шкідливий вплив на навколишнє середовище строго не зв'язаний з рівнем інтенсивності господарської діяльності. Економічний ріст можливий і без підвищення шкідливого впливу на навколишнє середовище»²⁶.

Наступний критерій розкриває певні відмінності у підходах до вибору засобів та інструментів здійснення екологічної політики. Група вчених, як уже говорилося, є прихильниками прямого державного впливу на процес виробництва і споживання з метою досягнення соціально необхідних рівнів екологічної безпеки (Ж. Севедж, М. Берк, Дж. Куп, Д. Хенінг та ін.). Інші ж віддають перевагу механізмам ринкового регулювання (У. Баумоль, А. Ніз, Д. Макінтош, Ф. Сміт, Р. Солоу, Т. Тітенберг та ін.).

А тепер задамося таким питанням: а чи існують універсальні механізми регулювання економічного розвитку в глобальному масштабі? Якщо навіть визнати, що панацеєю від екологічної катастрофи є відмова від подальшого економічного розвитку, ігноруючи при цьому норми справедливості щодо слаборозвинених країн, то готовність суспільства безболісно підкоритись такій перспективі виглядає дуже сумнівною.

Викладені вище думки свідчать про те, що проблема економічного розвитку і екологічної безпеки є надзвичайно складною і жодна з теоретичних моделей не вичерпує всіх її аспектів, а тим більше не може претендувати на роль глобальної доктрини.

Разом з тим, досвід розвинених країн свідчить про те, що високий рівень екологічної безпеки можливий і при економічному зростанні. Хоча, як показує приклад України, зниження шкідливого впливу на навколишнє середовище можна досягти і скороченням обсягів виробництва. Але якщо в першому випадку гарантії екологічних благ підкріплюються ростом інших суспільних благ, то в другому випадку навпаки – за покращення екологічної ситуації суспільство розплачується низьким рівнем матеріального добробу-

²⁶ Экологическая экономика: Перспективы применения экономических инструментов в области охраны окружающей среды в Германии, России и Украине. Ч. II. – М., 1994. – С. 12.

ту та соціальним дискомфортом. Можна також з усією впевненістю стверджувати, що економічне поживлення в Україні викличе ріст шкідливих емісій в навколишнє середовище. Тоді сценарій суспільного розвитку набере дещо іншого вигляду: покращення соціального становища населення супроводжуватиметься погіршенням якості навколишнього середовища.

Таким чином, з вищенаведеного можна зробити важливі висновки. Перший: екологічна безпека стає одним із ключових елементів глобальної безпеки і ніхто не заперечує факту загострення екологічної ситуації і необхідності здійснення ефективної політики щодо її стабілізації і покращення. Другий: на сьогоднішній день відсутнє однозначне тлумачення характеру взаємозв'язків між економічним ростом і рівнем екологічної безпеки. Погляди вчених на цю проблему значно відрізняються, часто набувають полярних форм, що ускладнює можливість вироблення взаємоприйнятної концепції екологобезпечного розвитку цивілізації. Третій: спільною домінантою існуючих теоретичних підходів до питання оптимізації взаємодії суспільства і природи є визнання факту зростання антропогенного навантаження на природне середовище, і, як результат, зменшення асиміляційного потенціалу екосистем, тобто зниження рівня їх здатності до самовідновлення. А раз так, то функцію регулятора в системі «суспільство– природа» в теперішній ситуації може виконати лише суспільство. Не викликає сумніву той факт, що охорона природи вимагає величезних матеріально-фінансових ресурсів. За оцінками спеціалістів для дотримання норм екологічної безпеки необхідно щорічно витратити в середньому 3-5% валового національного продукту держави. В Україні цей показник в 10-15 разів менший й економічна ситуація в державі така, що в найближчі роки розраховувати на відчутне збільшення екологічних інвестицій не варто. Четвертий: якщо хочемо мати екологічно комфортні умови проживання, то мусимо спочатку збудувати сильну, цивілізовану економіку. І коли ми говоримо, що на охорону довкілля потрібні великі асигнування, то таке можуть собі дозволити тільки економічно багаті держави, якщо ми вважаємо, що для збереження природи необхідна також висока культура господарювання, то мусимо визнати, що вона більш притаманна економіці ринкового типу, де її основним носієм виступає приватний власник. А тому важко не погодитись з тим, що «виробнича культура, в тому числі і екологічна, вірність прийнятим зобов'язанням, включаючи екологічні, нарешті, справжня екологізація всього способу життя, ієрархії матеріальних і духовних цінностей можуть бути досягнуті лише в суспільстві, яке переступило певний поріг матеріального благополуччя»²⁷.

²⁷ О формировании региональных рыночных систем регулирования качества окружающей природной среды / К. Г. Гофман, Л. В. Дунаевский, Л. И. Кречетов, К. Б. Львовская // Экономика и мат. методы. – 1991. – №5. – Т. 27. – С. 894.

1.3. Сучасна регіональна екологічна політика: суть та зміст

В екологічній, як і в будь-якій іншій політиці, завжди присутній елемент регіоналізму, який надає їй не тільки специфічних рис, а й трансформує у нове поняття регіональної екологічної політики, що потребує відповідного теоретичного аналізу й осмислення.

Потребу регіоналізації екологічної політики можна пояснити не тільки значною екологічною диверсифікацією території України, а передусім особливостями соціально-економічних процесів у регіонах, які в історичному, природному, соціальному, економічному відношеннях є неоднорідними. Саме під дією цих факторів проходило господарське освоєння територій, сформувалися різні типи виробничих систем. Кожна з них характеризується специфічними видами та масштабами впливу на навколишнє середовище. В результаті цього екологічна ситуація в Україні має свої територіальні відмінності як за характером і гостротою проблем, так і за можливостями їхнього практичного вирішення. Звідси випливає об'єктивна необхідність регіональної диференціації управлінських рішень та практичних дій, спрямованих на стабілізацію і поліпшення екологічної ситуації. Потреба у проведенні регіональної екологічної політики виникає тоді, коли в умовах диверсифікованого екологічного простору стає очевидною низька результативність уніфікованих механізмів регулювання стану довкілля.

Регіональна екологічна політика – це система цілей і дій, що реалізуються органами державної влади та місцевого самоврядування, спрямованих на збереження довкілля та забезпечення екологічно безпечних умов життєдіяльності населення за допомогою методів, що враховують специфіку території²⁸.

У найбільш загальному вигляді регіональну екологічну політику можна представити в єдності і взаємодії п'яти основних структурних блоків, функціонування яких забезпечує той чи інший рівень вирішення екологічних проблем²⁹. Це: науково-інформаційне забезпечення, нормативно-правові акти, виробничо-технічний потенціал, організаційно-економічний механізм, екологічна культура населення (рис. 1.2).

Кожному з них відведено своє, специфічне місце в механізмі екологічної політики. Науково-інформаційний блок фіксує сам факт екологічного порушення, визначає його причину і представляє органу управління можливі методи вирішення проблеми. Орган управління через відповідні

²⁸ Кравців В. С. Поняття та зміст регіональної екологічної політики / В. С. Кравців // Регіональна політика: методологія, методи, практика / НАН України. Ін-т регіональних досліджень ; редкол.: відп. ред. М. І. Долішній. – Львів, 2001. – С. 96.

²⁹ Стратегія екологічної безпеки (регіональний контекст) / під ред. М. І. Долішнього, В. С. Кравціва. – Львів, 1999. – С. 72.

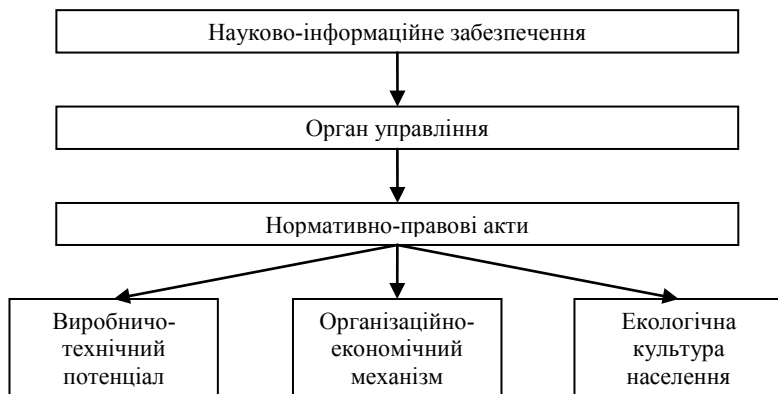

Рис. 1.2. Структурна модель регіональної екологічної політики

нормативно-правові акти (рішення) вносить необхідні імпульси і корективи в основні цілереалізуючі ланки – виробничо-технічний потенціал, організаційно-економічний механізм, систему формування екологічної культури населення. Так схематично виглядає механізм регіональної екологічної політики, ефективність якої в кінцевому підсумку визначається ступенем досконалості її елементів.

Науково-інформаційне забезпечення повинно відігравати надзвичайно важливу роль в системі регіональної екологічної політики, оскільки має постачати органи управління достовірною інформацією, отриманою на основі всесторонніх наукових досліджень. Якщо окреслити в чисто теоретичному плані коло завдань цього блоку – збір, обробка і аналіз інформації, комплексне дослідження стану природного середовища і його зміни під впливом господарської діяльності, прогнозування соціально-екологічних процесів, обґрунтування шляхів і методів оздоровлення екологічної ситуації, і співставити з реальністю, то мусимо визнати, що система науково-інформаційного забезпечення екологічної політики в нас ще не сформована. Розрив між бажаним і дійсністю досить великий, незважаючи на наявний значний науковий потенціал. І навіть масова поява нових організаційних форм науково-практичної діяльності в сфері екології під егідою розвитку ринкової інфраструктури є швидше даниною моді, ніж свідомо регульованим і орієнтованим на певний результат процесом.

Важливим моментом осмислення суті та змісту регіональної екологічної політики є необхідність усвідомлення двох її зрізів. Перший – це екологічна політика держави стосовно регіонів (державна регіональна екологічна політика), другий – екологічна політика, яку проводять самі регіони.

Першу реалізують центральні органи державної влади, другу – місцеві органи державної влади і самоврядування.

Оскільки будь-яка політика покликана обслуговувати певні інтереси, то й державна політика у сфері екологічної безпеки має забезпечувати реалізацію державних регіональних екологічних інтересів та створювати умови для реалізації місцевих екологічних інтересів силами регіонів. У цьому плані, безумовно, ключову роль відіграє законодавче закріплення прав і повноважень між різними гілками влади, відсутність якого неминуче спричиняє конфлікти і протиріччя між ними, в результаті чого стрімко падає ефективність екологічної політики.

Зараз об'єктивно назріла потреба у формуванні екологічної політики на принципово нових засадах. Теоретичною базою такої політики може слугувати концепція ризику³⁰.

Вихідна ідея цієї концепції полягає в тому, що наявність у природному середовищі будь-якої хімічної речовини становить потенційну небезпеку для здоров'я людини. У цьому випадку, як показала практика, заходи зі зниження або попередження цієї небезпеки ніколи не усувають ризику для здоров'я, а лише мінімізують його. Тобто, на відміну від нормативної концепції, яка визнає можливість досягнення абсолютної безпеки людини в антропогенному середовищі, теорія ризику доводить, що ступінь ризику завжди більший від нуля. Ядром концепції ризику є здоров'я людини; вона враховує не тільки традиційні і відомі забруднювачі та джерела ризику, а й малопомітні і потенційно небезпечні фактори і процеси.

Досвід свідчить, що теорія абсолютної екологічної безпеки виробництва є нереальною і, по своїй суті, вторинною до концепції ненульового ризику, яка дає змогу суттєво змістити акценти практичних дій з виробництва на людину і відповідно будувати тактику і стратегію природоохоронних заходів.

Питання вибору природоохоронної стратегії надзвичайно актуальне, оскільки безпосередньо пов'язане з проблемою інвестицій. З цього приводу серед спеціалістів є різні думки, часом полярні. Одні вважають, що в пострадянських країнах питання розвитку і його екологізації потрібно вирішувати паралельно і взаємопов'язано, застерігаючи, що глобальна катастрофа неминуча, якщо ми будемо копіювати шлях розвинених країн. Тобто, спочатку економічна могутність, а потім – вирішення екологічних проблем³¹. Інші, навпаки, відстоюють необхідність вибору «оборонної» стратегії, що передбачає збереження залишків чистої природи, заповідання ще не зруйнованих ландшафтів, лісів, водойм³².

³⁰ Кравців В. С. Екологічна безпека як об'єкт регіональної політики / В. С. Кравців // Регіональна економіка. – 1999. – № . – С. 124-135.

³¹ Голуб А. А. Экономические механизмы управления глобальными природными процессами / А. А. Голуб, К. Г. Гофман // Экономика и математические методы. – 1992. – Т. 28. – № 5-6. – С. 694.

³² Огонченко В. П. Економіка – первинна, екологія – вторинна / В. П. Огонченко // Робітничая газета. – 1993. – 1 лютого.

Якщо усталений досвід розвинених країн, де на природоохоронні цілі щороку витрачають 3-4% їхнього ВВП, перенести на реальний український ґрунт, то треба об'єктивно визнати пріоритетність соціально-економічних завдань над екологічними проблемами. А якщо так, то поточну екологічну політику в державі треба будувати на принципах «дешевої» стратегії – дефіцитні кошти спрямовувати в проекти з потенційно максимальним екологічним ефектом.

Водночас на віддаленішу перспективу головними стратегічними цілями можуть бути такі³³:

- екологізація виробництва і всієї системи господарювання;
- екологізація свідомості населення;
- екологізація управління в цілому і створення надійних механізмів регулювання відносин в сфері природокористування та цивілізованих процедур прийняття рішень зокрема.

Тактика природоохоронних дій щодо досягнення стратегічних цілей повинна базуватись на об'єктивній оцінці реальних можливостей вирішення екологічних проблем із врахуванням їх пріоритетності. З одного боку, ми маємо ряд складних проблем, що визначають сьогоднішню екологічну ситуацію: забруднення атмосфери викидами від стаціонарних і пересувних джерел; забруднення поверхневих і підземних вод; порушення земель; деградація ландшафтів і т. п. Кардинальне їх вирішення можливе на основі нових технологій, структурних змін в економіці. Для цього потрібні величезні кошти і час.

Ні першого, ні другого ми не маємо. З іншого боку, є низка проблем, що лежать у площині створення і функціонування механізмів і методів реалізації ефективної екологічної політики, без яких процеси використання і охорони природних ресурсів стають взагалі нерегульованими. Саме другий блок питань треба вирішувати сьогодні як пріоритетний. Якщо запрацює арсенал екологічної політики (наука, система екологічного моніторингу, експертні процедури ухвалення рішень, економічні важелі управління, механізми формування екологічної культури господарювання), то це активізує природоохоронну роботу на підприємствах, стимулюючи їх до пошуку дієвих методів зменшення негативного впливу на природу. Завдання органів влади – створити такі структури і механізми, які б сприяли вирішенню екологічних проблем і не допускали їх загострення, робили антиекологічні дії невідгідними для суб'єктів господарювання. Ідея, таким чином, полягає в тому, щоб прийти до цивілізованого ринку з цивілізованою екологічною інфраструктурою.

³³ Стратегія екологічної безпеки (регіональний контекст) : [монографія] / під ред. М. І. Долишнього, В. С. Кравціва. – Львів, 1999. – С. 77.

Розділ 2. Природно-ресурсний потенціал як фактор сталого регіонального розвитку

2.1. Природно-ресурсний потенціал регіону і його роль у забезпеченні цілей сталого розвитку

Тіла й сили природи, які використовуються або можуть бути використані людьми, належать до природних ресурсів. Категорія «природні ресурси» передусім вказує на безпосередній зв'язок природи з господарською діяльністю людини. Так, нафта стала розглядатися як ресурс менше 150 років тому, а уран – лише декілька десятків років, хоча обидва елементи були частиною природи тисячі років до цього. Співвідношення між елементами природи та природними ресурсами може бути охарактеризована з допомогою кіл Ейлера, де кожне коло позначає обсяг поняття (рис. 2.1).

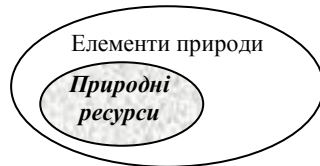

Рис. 2.1. Графічна ілюстрація за допомогою кіл Ейлера співвідношення між елементами природи та природними ресурсами

У взаємодії суспільства і природи добре видно наступну тенденцію: все більша частина елементів природи переходить у клас природних ресурсів. Критерії включення елементів природи в природні ресурси:

- 1) існування відповідної потреби людини;
- 2) наявність знань, що оцінюваний елемент природи може задовольнити відповідну потребу;
- 3) наявність технології задоволення відповідної потреби з допомогою оцінюваного елемента природи.

Схема переходу елемента природи у природний ресурс наведена на рис. 2.2.

Економічна ж доцільність використання окремих елементів природи служить критерієм для поділу природних ресурсів на фактичні (економічно доступні) і потенційні (економічно недоступні). Розуміння цього дозволить правильно відповісти на питання: чи в Україні є достатньо родовищ нафти для забезпечення відповідного попиту? Чи у Львові може бути достатньо води для якісного забезпечення потреб населення? І в одному, і в другому

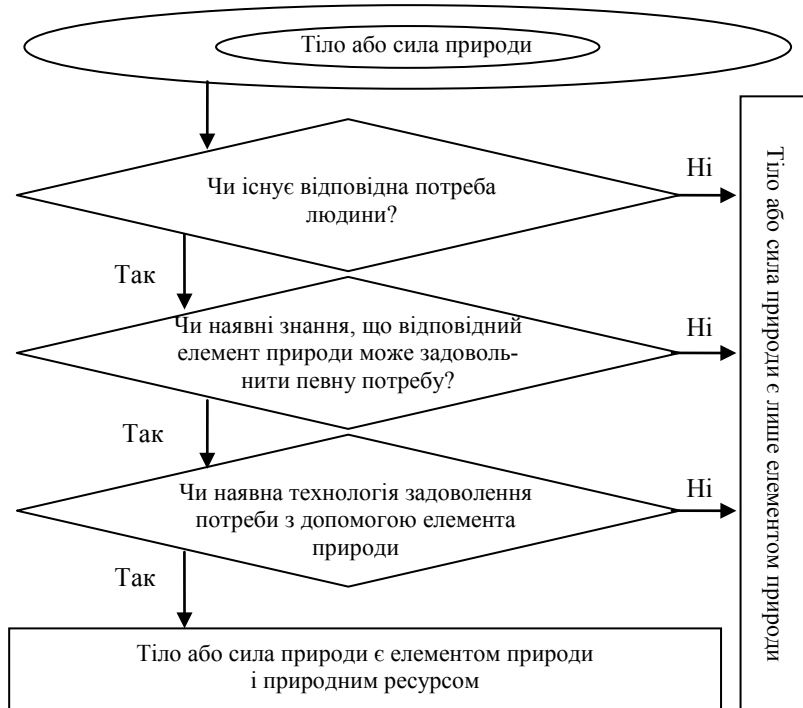

Рис. 2.2. Схема переходу елемента природи у природний ресурс

випадку відповідь може звучати позитивно. Але це позитивна відповідь з технічної точки зору, оскільки як українська нафта, так і львівська вода матимуть занадто високу ціну: більшість їхніх запасів є економічно недоступні, хоча з технічної точки зору вони можуть бути видобуті. Аналогічно можна говорити про родовища золота на Закарпатті: отримання з них золота обходиться дорожче від його ринкової ціни.

Природні ресурси надзвичайно різноманітні. Вони відрізняються за походженням, матеріально-речовим складом, розміщенням, за здатністю задовольняти ті чи інші потреби суспільства. Це можуть бути ресурси суші, океану чи атмосфери; ресурси органічного та неорганічного походження; металеві чи неметалеві; тверді, рідкі чи газоподібні і т. д. Важливим з економічного та управлінського погляду є поділ природних ресурсів на відновні (невичерпні) та невідновні (вичерпні) (рис. 2.3).

Розробка ще досконаліших класифікацій природних ресурсів дозволила б прискорити, зробити більш дешевим та удосконалити (за рахунок відмови

Рис. 2.3. Класифікація природних ресурсів за П. Парсоном

(Побудовано за даними: Парсон Р. Природа предьявляет счет (охрана природных ресурсов в США) : пер. с англ. / Р. Парсон – М. : Прогресс, 1969. – С. 184.)

від копітких і громіздких детальних розрахунків) процес прийняття рішень на відповідних ієрархічних рівнях щодо використання природних ресурсів.

Класифікація природних ресурсів (рис. 2.3) може бути використана для розробки та формулювання принципів стратегії використання різних видів природних ресурсів:

1. Використання відновних (невичерпних) природних ресурсів повинно відбуватися в обсягах, що лімітуються їх природним відновленням, виходячи з економічної доцільності та міркувань екологічної безпеки;

2. Щодо невідновних (вичерпних) ресурсів має реалізовуватися концепція їх максимально ощадного використання з обов'язковим дотриманням певного співвідношення між річним обсягом видобутку та обсягом запасів. Їх використання має відбуватися у темпі, достатньому для створення заміників.

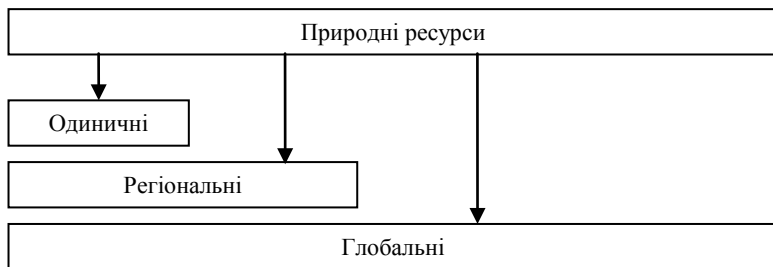

Рис. 2.4. Класифікація природних ресурсів за критерієм розмірів

Не дивлячись на величезну різноманітність розмірів, природні ресурси можна умовно розділити на три групи: одиничні, регіональні та глобальні (рис. 2.4).

Одиничні природні ресурси (окремі родовища, ділянки лісу та землі) мають незначний розмір і, як правило, лише одного власника. Правильне управління одиничними природними ресурсами залежить лише від правильності рішень цього одного власника.

Регіональні природні ресурси (ріка, велике родовище) мають середній розмір і, як правило, кількох власників. Наслідком значних розмірів регіональних ресурсів є те, що ними користуються й розпоряджаються багато «співвласників» (підприємств, населених пунктів і т. п.), економічні інтереси яких не завжди співпадають. Можлива ситуація, коли кожен із них прагне використати «свою» частину ресурсів із найбільшим для себе ефектом, мало звертаючи увагу на збиток, який при цьому може бути завданий сусіду, та й усій природі в цілому. Так, у погоні за «дешевою» деревиною, у свій час були вирубані значні масиви лісів Карпат. Певна річ, якщо не враховувати втрат, які виникли внаслідок цього у рекреаційному, рибному та сільському господарстві, то карпатська деревина виявляється справді дешевою. Але якщо все це врахувати? Тому правильне управління регіональними природними ресурсами є можливим лише на основі відповідної регіональної угоди «співвласників» про правила використання регіональних природних ресурсів. У США 85% усіх проєктів природо-користування проходять через суд. У цьому нема нічого дивного, адже природні ресурси, навіть коли вони належать приватній особі, все одно є загальнонаціональним багатством, і завжди знайдеться людина, яка зазнає збитку від того, що його сусід вирубав ліс на власній ділянці або забруднив струмок, який протікає через цю ділянку¹.

¹ Schmidheiny St., Zorraquin Fr. J.L. Financing change (The financial community, ecoefficiency, and sustainable development). – London : Mit Press, 1998. – 211 p. – P. 77.

Глобальні природні ресурси (атмосфера, гідросфера, енергія Сонця) не прив'язані до якоїсь конкретної території, зокрема, а вільно циркулюють у просторі. Тому правильне управління глобальними природними ресурсами є можливим лише на основі відповідної глобальної угоди про правила використання глобальних природних ресурсів.

Кожен вид природного ресурсу має певну якісну характеристику і може бути кількісно вимірний. Якісні характеристики природних ресурсів відображають потенційну здатність кожної одиниці ресурсу задовольняти ті чи інші потреби суспільства. Показники якості ресурсів специфічні для кожного їх виду. Кількісні характеристики природних ресурсів – це їх обсяг, а також швидкість збільшення (зменшення). Слід відмітити, що швидкість збільшення може характеризувати не тільки відновні ресурси (швидкість приросту лісу), але й у якійсь мірі невідновні (корисні копалини), так як вони по своїй економічній суті є відновними. Їх відтворення виражається приростом розвіданих запасів.

Природні ресурси з позицій їх використання у виробництві володіють низкою властивостей: комплексністю, взаємозамінністю, взаємодоповнюваністю. Комплексність природного ресурсу характеризується можливістю отримання з одиниці ресурсу різних видів корисного ефекту (отримання різних металів з багатокomпонентних руд, задоволення різноманітних народногосподарських потреб – енергетичних, транспортних і т. д. при використанні якоїсь ділянки водотоку). Взаємозамінність ресурсів – це здатність різних видів природних ресурсів задовольняти одну і цю ж функціональну потребу (отримання електроенергії на базі використання вугілля, газу, мазуту, гідроенергії чи ядерного палива, які є взаємозамінними джерелами енергії; виробництво і використання труб із металу, пластмаси, азбестоцементу чи залізобетону). Взаємодоповнюваність ресурсів виражається в необхідності дотримувати відповідні об'ємні пропорції конкретних видів ресурсів при їх використанні у відповідних технологіях виробництва з врахуванням вимог споживача (наприклад, визначення співвідношення вапняку, глини, гіпсу, спонголітів та інших спецдобавок при виробництві заданих марок цементу). Властивості комплексності і взаємозамінності дозволяють класифікувати природні ресурси і за ознакою їх використання, тобто виділити ресурси одно – та багатоцільового використання. Усі перераховані характеристики й властивості природних ресурсів мають надзвичайно важливе значення при розв'язанні проблем розвитку виробництва.

Природні блага не виробляються, а формуються під впливом природних сил протягом багатьох мільйонів років, покращити їх властивості людям не дано. Здавалося б, у таких умовах нема місця і моральному зносу. Однак:

1) досягнення НТП допомагають відкривати й використовувати нові, часом унікальні природні блага, що не може не супроводжуватися певним знеціненням існуючих;

2) НТП знаходить способи задоволення суспільних потреб на основі інших взаємозамінних ресурсів, що приводить до такого ж результату.

Отже, на природні ресурси моральне старіння діє так само, як і на продукти людської праці, однак у природних ресурсів є одна дуже суттєва особливість. Справа в тому, що їх моральне старіння часто є зворотнім, що для звичайних продуктів праці, які постійно вдосконалюються під впливом НТП, не характерно. Така зворотність існує внаслідок обмеженості й вичерпності багатьох видів природних ресурсів. Уявімо собі таку картину: вичерпані всі багаті природні ресурси, які раніше визначали погоду в економіці. Оскільки нові природні ресурси людина створити не може, вона змушена використовувати бідніші, які колись внаслідок відкриття багатих морально знецінилися. Тепер же вони знову виходять на передній план, що для вільно відтворюваних продуктів людської праці – машин, роботів і т. п. – у принципі виключене.

Візьмемо, наприклад, вугілля. Його роль як енергетичного ресурсу час від часу зменшувалася в результаті, то розвитку нафтовидобутку, то виробництва урану. Однак вичерпання нафтових родовищ, екологічна небезпека ядерної енергетики і багато інших обставин знову й знову відроджують зацікавлення до вугілля і як до енергоносія, і як до хімічної сировини. Така ж ситуація і з малими річками як джерелами енергії. З побудовою ГЕС на великих ріках зацікавлення до малих річок на багато років зникло, але тепер знову стало відроджуватися, оскільки, як виявилось, у випадку задоволення місцевих потреб вони є конкурентоспроможними.

Використання природних ресурсів може відбуватися двояким чином. По-перше, шляхом вилучення з природи необхідних людині речовин, наприклад, у процесі видобутку корисних копалин, заготівлі деревини, вилову риби тощо. У цьому випадку відбувається повний і остаточний розрив зв'язку матеріальної основи природного ресурсу з оточуючим його середовищем, і він переходить у якісно новий стан – стає первинною сировиною.

По-друге, шляхом користування природними ресурсами, їх властивостями, без відокремлення від природного середовища як єдиної системи. Такі процеси відбуваються при асиміляції природою відходів виробництва, використанні річок для транспортування вантажів, рекреаційному використанні лісів тощо.

Якісні й кількісні характеристики природних ресурсів повинні визначати оптимальний розмір і тривалість функціонування природоексплуатуючих підприємств. Візьмемо, наприклад, видобуток вугілля. Відомо, що він може здійснюватися двома способами: як відкритим, кар'єрним,

так і закритим, шахтним. При шахтному способі добувне підприємство представляє собою нерозривну єдність не тільки самого вугільного пласту і системи гірничих виробок, але й усього активно функціонуючого об'єднання, наземних споруд і т. п., які кожне окремо існувати не можуть.

При кар'єрному видобутку все є дещо по-інакшому. Більшість засобів виробництва лише функціонально зв'язані з даним вугільним пластом і в будь-який момент можуть бути використані в іншому місці на інших роботах. Ця, здавалося б суто технічна, різниця у структурі підприємства, яке виконує процес природокористування, на ділі має досить велике економічне значення. Справа в тому, що природні ресурси й система засобів виробництва, із допомогою якої відбувається їх використання, пов'язані між собою не тільки технічно, але й економічно через витрати ресурсів. Тому виникає необхідність забезпечення не тільки технічного, але й економічного їх поєднання.

При відсутності поєднання може виникнути така ситуація, коли після завершення всіх робіт залишаться цілком придатні для використання шахти, із допомогою яких нічого буде видобувати, або не повністю видобуті корисні копалини, для вилучення яких будувати нові шахти буде економічно недоцільно. І в одному, і в другому випадку відбувається втрата ресурсів, втілених або в корисних копалинах, або в системі засобів природокористування, що складають основу природоексплуатуючого підприємства. Щоб запобігти таким втратам, якраз і потрібна подібна всестороння гармонізація окремих елементів виробничої системи.

Очевидно, що мають місце випадки, коли природний ресурс використовується настільки тривалий період часу, що засоби виробництва зношуються швидше, ніж він відпрацьовується. В такому випадку вони повинні проектуватися і створюватися з таким розрахунком, щоб строк їх існування кратно число разів вкладався в розрахунковий період відпрацювання природного ресурсу. В цьому полягає одна з особливостей підприємств, які здійснюють природокористування, що відрізняє їх від будь-яких інших.

Розглядаючи динаміку технологічних способів виробництва щодо використання природних ресурсів, можна виділити такі їх етапи²:

1. **Привласнюючий.** Характер виробництва – привласнення готових продуктів природи.
2. **Аграрний.** Характер виробництва – відтворення продуктів природи з допомогою людської діяльності.
3. **Індустріальний.** Характер виробництва – перетворення речовини природи, створення «другої природи» – продуктів і процесів, відтворюючих чи копіюючих природні.

² Данилишин Б. М. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України / Б. М. Данилишин, С. І. Дорогунцов, В. С. Міщенко, Я. В. Коваль [та ін.]. – К. : РВПС України, 1999. – С. 91.

4. **Екологізований.** Характер виробництва – регулюючо-творчий – регулювання природних ресурсів і створення «третьої природи» – матеріалів і процесів, відсутніх у земній природі.

В умовах ринкової економіки необхідність економічної оцінки джерел природних ресурсів (ДПР) сумнівів не викликає³. ДПР, будучи суб'єктами товарних відносин, отримують економічну оцінку на ринку, а її об'єктивне обґрунтування (продавцями чи покупцями) виступає основою захисту їх економічних інтересів. Хоча, слід відмітити, що у зближенні ринкової ціни деяких видів ДПР (яка формується, виходячи з індивідуальних інтересів) і їх об'єктивної (реальної) економічної оцінки, виходячи із загальносупільних інтересів, важливу роль грає державне регулювання відносин, зв'язаних з експлуатацією цих видів природних ресурсів. Так, на ринкову ціну лісових масивів значний вплив матиме державне регулювання процесів, зв'язаних із загальносупільним використанням ресурсів чи функцій лісу, споживання чи розподіл яких фізично не може бути припинено чи проконтрольовано його власником. Тому, говорячи про апріорність економічної оцінки ДПР в умовах ринку, можна й тут доводити необхідність об'єктивної економічної оцінки природних ресурсів, виходячи із загальносупільної точки зору, і на основі цих оцінок розробляти політику державного регулювання процесів природокористування.

Отже, в умовах ринкової економіки економічна оцінка ДПР фактично повинна виконуватися на двох рівнях:

– по-перше, на рівні господарських суб'єктів ринкових відносин, які плануючи придбання чи продаж ДПР, щоб уникнути збитків, повинні оцінити це ДПР, виходячи з існуючого й прогнозного економічного стану та особливостей державного регулювання;

– по-друге, на рівні органів державного управління, які, здійснюючи економічну оцінку ДПР із загальносупільних інтересів, повинні максимально зближувати інтереси власників ДПР і інтереси суспільства в цілому. Для цього слід за допомогою спеціальних методик виконувати економічну оцінку тих характеристик ДПР, які не можуть бути оцінені на ринку.

У загальному економічна оцінка ДПР (C) описується формулою:

$$C = \alpha \times g \times (Z - C), \quad (1)$$

де Z – ринкова ціна франко-споживач одиниці природного ресурсу;
 C – індивідуальні витрати франко-споживач на отриманні одиниці природного ресурсу;

³ Яковлева Ю. К. Природный потенциал: влияние его использования на экономическое развитие региона / Ю. К. Яковлева. – Донецк : Ноулидж, Донец. отд-ние, 2011. – С. 102.

- g – коефіцієнт «продуктивності» ДПР (фактор кількості);
 α – коефіцієнт, що враховує динаміку в часі показників Z , C і g , а також ефект «знецінення» майбутніх витрат і результатів (фактор часу).

Як бачимо, економічна оцінка ДПР базується на чистому доході ($Z - C$), який приносить його використання. Об'єктивною основою такого доходу, який щодо ДПР носить назву ренти, виступає неможливість обмежитися унаслідок високого попиту на якийсь вид природних ресурсів використанням лише кращих (за певними відповідними характеристиками) ДПР. Експлуатація кращих ДПР дає можливість отримувати додатковий дохід у порівнянні з гіршими ДПР, продукція яких замикає попит. Оскільки характеристики ДПР залишаються відносно незмінними протягом тривалого часу, то й додатковий прибуток, що формується під їх впливом при експлуатації ДПР, носить не короткотерміновий, а більш-менш постійний характер.

Таким чином, економічна оцінка ДПР і прибуток від їх використання залежать від трьох чинників (рис. 2.5):

- 1) умов експлуатації ДПР, від яких залежать витрати на отримання (видобування чи заготівлю) природного ресурсу;
- 2) розміщення ДПР відносно споживачів, від чого залежать витрати на транспортування природних ресурсів;
- 3) якості природного ресурсу, від чого залежать витрати на виробництво з нього продукції.

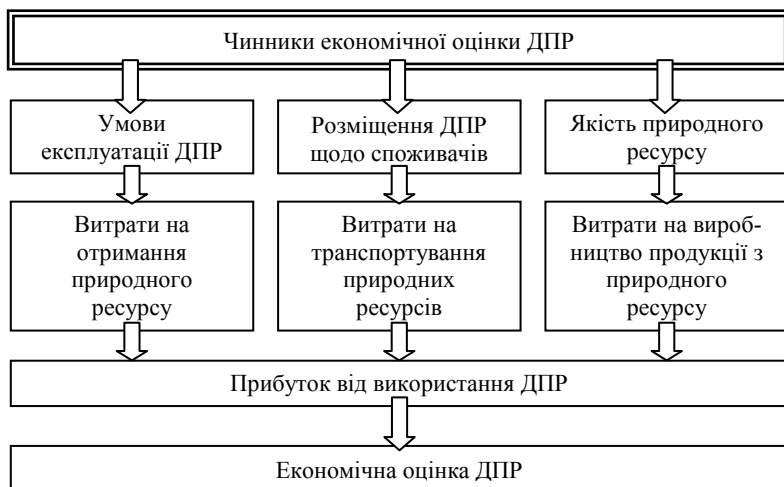

Рис. 2.5. Чинники економічної оцінки ДПР

Але результати виробничої діяльності природоексплуатуючих підприємств можуть відрізнятись не лише через природні особливості, але й унаслідок того, що на одному підприємстві праця організована краще і рівень механізації виробництва вищий, ніж на іншому; що для збільшення доходів на цьому підприємстві зроблені додаткові витрати, іншими словами, від того, що господарювання там буде здійснюватися більш інтенсивно. Вплив цих факторів необхідно розглядати окремо від впливу природних умов. Очевидно, що для визначення ренти, яка лежить в основі економічної оцінки ДПР, порівнюватися повинні ДПР із різними природними умовами, але однаково оптимальними для даного періоду і для відповідних ДПР умовами виробництва.

Зрозуміло, що «оптимальність» ще не означає однаковий рівень досконалості. Проте для умов конкретного ДПР це будуть найкращі з нині відомих рішень щодо механізації та організації виробництва тощо.

Власник ДПР відмовиться від нього лише у тому випадку, якщо отримана від продажу сума (яка й буде формою економічної оцінки ДПР), коли її вкласти у банк (чи у цінні папери) принесе у вигляді проценту дохід не менший, ніж отримувана ним рента при експлуатації цього ДПР. Для відновних чи невичерпних ДПР, які можуть експлуатуватися невизначено тривалий відрізок часу, виведення формули економічної оцінки здійснюється з пропорції:

$$\begin{aligned} U_n &= 100\% \\ d_n &= E_o\%, \text{ звідки випливає, що} \end{aligned}$$

$$U_n = \frac{d_n \times 100\%}{E_o\%} = \frac{d_n}{E_o} \quad (2)$$

або

$$\begin{aligned} U_n &= d_n \times \sum_{t=1}^{\infty} \frac{1}{(1+E_o)^t} = \frac{d_n}{(1+E_o)^1} + \frac{d_n}{(1+E_o)^2} + \dots + \\ &+ \frac{d_n}{(1+E_o)^t} \Rightarrow \frac{d_n}{E_o} \end{aligned} \quad (3)$$

оскільки

$$\lim \sum_{t=1}^{\infty} \frac{1}{(1+E_o)^t} = \frac{1}{E_o} \quad (4)$$

де d_n – величина диференти, що виникає при експлуатації оцінюваного ДПР;

E_{σ} – середня норма прибутку на вкладений капітал;

Π_n – економічна оцінка ДПР.

Для невідновних (вичерпних) ДПР, які експлуатуються обмежений відрізок часу, економічна оцінка повинна бути зменшена на величину початкової оцінки (що дається, як для невичерпного ДПР) приведеної (дисконтованої) із кінця строку експлуатації ДПР, щоб повернути (після закінчення експлуатації ДПР) заплачені, як за обмежену в часі ренту, грошові суми. Тобто, ДПР відміченого типу отримують оцінку за такою формулою:

$$\begin{aligned}\Pi_n &= \frac{d_n}{E_{\sigma}} - \frac{d_n / E_{\sigma}}{(1 + E_{\sigma})^t} = \frac{d_n}{E_{\sigma}} - \frac{d_n / E_{\sigma}}{E_{\sigma} \times (1 + E_{\sigma})^t} = \\ &= \frac{d_n \times (1 + E_{\sigma})^t - d_n}{E_{\sigma} \times (1 + E_{\sigma})^t} = \frac{d_n \times [(1 + E_{\sigma})^t - 1]}{E_{\sigma} \times (1 + E_{\sigma})^t}\end{aligned}\quad (5)$$

або

$$\begin{aligned}\Pi_n &= d_n \times \sum_{t=1}^t \frac{1}{(1 + E_{\sigma})^t} = \frac{d_n}{(1 + E_{\sigma})^1} + \frac{d_n}{(1 + E_{\sigma})^2} + \dots + \\ &+ \frac{d_n}{(1 + E_{\sigma})^t} = \frac{d_n \times [(1 + E_{\sigma})^t - 1]}{E_{\sigma} \times (1 + E_{\sigma})^t},\end{aligned}\quad (6)$$

оскільки

$$\sum_{t=1}^t \frac{1}{(1 + E_{\sigma})^t} = \frac{(1 + E_{\sigma})^t - 1}{E_{\sigma} \times (1 + E_{\sigma})^t},\quad (7)$$

де t – строк експлуатації ДПР.

Як бачимо, економічна оцінка конкретних джерел природних ресурсів визначається достатньо точно співставленням витрат і доходів із врахуванням факторів кількості та часу. Однак, на практиці, проведення всіх необхідних при цьому розрахунків зіштовхується зі значними труднощами. Почнемо з того, що оціночні розрахунки доводиться здійснювати з великим випередженням, користуючись недостатньо чіткими прогностичними даними. Невизначеними є й самі вихідні передумови для формування прогнозів: обсяги перспективної потреби в даному природному ресурсі; технологічні

можливості і методи його видобутку (отримання), переробки і використання. Неясні й шанси на відкриття нових джерел відповідних природних ресурсів і їхні якісні показники. Адже ж судження про ефективність будь-якого конкретного ДПР повинні, по ідеї, даватися не інакше, як на фоні всіх цих обставин, що важко прогнозуються.

Величезну роль серед них відіграють перспективи науково-технічного прогресу, який – в масштабі великих історичних періодів – здійснює вирішальний вплив на оцінку природних ресурсів. НТП визначає перш за все потребу в тому чи іншому виді ресурсу. Так, нікому раніше не потрібний уран став основою сучасної атомної промисловості. З іншого боку, успішні розробки по створенню заміників можуть повністю викреслити той чи інший мінерал престижного переліку. Подібне відбулося з унікальними покладами чилійської селітри, коли були розроблені способи отримання азотних добрив штучними методами.

Величезний вплив здійснює НТП і на рівень витрат на розвідку (визначення), видобуток, переробку й використанню різних видів природних ресурсів, зокрема, мінеральної сировини. Умови залягання і якість цієї сировини по різних родовищах сильно відрізняються, що визначає і відмінність технологічних схем і техніки, що використовуються в конкретних ситуаціях. Розвиток же самих схем відбувається нерівномірно для окремих процесів і видів робіт; тому з часом в окремих напрямках відбуваються технологічні скачки, що різко підвищують ефективність відповідних родовищ. Досить яскравими є приклади успішних технологічних інновацій в галузі збагачення бідних руд, які значною мірою міняли погляди про можливість їх комерційної розробки.

Важливим є узагальнюючий факт: оцінка ефективності конкретних ДПР суттєво змінюється з плином часу, вона є значною мірою історичною категорією.

Модель, яка може використовуватися для обґрунтування (прогнозування) диференціальної ренти та цін на природні ресурси, наведена в табл. 2.1.

У свою чергу:

$$C_{ij} = C_i + T_{ij}, \quad (8)$$

Таким чином, природно-ресурсний потенціал (ПРП) регіону може відіграти значну роль у забезпеченні цілей сталого розвитку. Його величина, різноманітність, ступінь залучення до господарського обігу істотно впливають на галузеву структуру виробництва, характер розміщення продуктивних сил, територіальну організацію господарства й активність зовнішньоекономічної діяльності.

Стосовно сутності поняття природно-ресурсного потенціалу серед економістів існують різні точки зору. Зокрема, В. П. Руденко відмічає,

Таблиця 2.1

Модель для обґрунтування (прогнозування) диференціальної ренти та цін на природні ресурси методом диференціальних рент *

Код ДПР	Річна продуктивність ДПР	Питома со-бівартість отримання	Споживачі та їх попит		Нероз-поділений залишок
			$B_j, j=1, \dots, n$	M_j	
$A_i,$ $i=1, \dots, n$	V_i	C_i	T_{ij} Q_{ij}	C_{ij}	$V_i - \sum_{j=1}^m Q_{ij}$

Умовні позначення:

T_{ij} – витрати на транспортування одиниці природного ресурсу від i -го ДПР до j -го споживача, грн/ од. прод.;

Q_{ij} – обсяг поставки природного ресурсу від i -го ДПР до j -го споживача, од. прод.

* Побудовано за даними: Стадницький Ю.І. Регіональна модель просторової організації мінерально-сировинної галузі / Ю.І. Стадницький // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Гірські території: проблеми та перспективи розвитку: зб. наук. пр. / НАН України. Ін-т регіональних досліджень. – Львів, 2012. – Вип.1(93). – С. 206-212.

що природно-ресурсний потенціал території характеризується сукупною продуктивністю її природних ресурсів як засобів виробництва і предметів споживання, характеристики яких виражаються в їхній споживчій вартості. При цьому розрізняють сучасну і потенційну продуктивність природних ресурсів. Потенційна продуктивність природних ресурсів характеризує максимально можливу ефективність використання їх в господарстві, яка теоретично може бути досягнута вже на сучасному етапі розвитку продуктивних сил держави, але за умови оптимальної відповідності фактичної структури природокористування з історично сформованою специфікою місцевих природно-економічних, соціальних та інших умов⁴.

В. І. Павлов і С. О. Лукін⁵, характеризуючи природно-ресурсний потенціал регіону, пропонують визначати його як сукупність усіх видів розвіданих та облікованих запасів мінерально-сировинних, паливно-енергетичних, земельних, лісових, водних і рекреаційних ресурсів, які є природною основою розвитку його виробничих сил.

В інших дослідженнях під природно-ресурсним потенціалом розуміють сукупність природних ресурсів і природних умов, які знаходяться у певних географічних межах, що забезпечують задоволення економічних,

⁴ Руденко В. П. Географія природно-ресурсно потенціалу України / В. П. Руденко. – Львів : Світ, 1993. – С. 112.

⁵ Павлов В. І. Економічний потенціал регіону: діагностика та реалізація: [монографія] / В. І. Павлов, С. О. Лукін. – Луцьк : Надстир'я, 1994. – С. 13.

екологічних, соціальних, культурно-оздоровчих та естетичних потреб людини і суспільства⁶.

При цьому акцентується, що природно-ресурсний потенціал залежить не тільки від натуральних запасів ресурсів, але і є функцією соціально-господарської системи, в якій вони перебувають і яка визначає можливості та місцеві ефекти їх використання⁷.

Вищенаведене показує, що кожний дослідник обґрунтовує сутність термінології стосовно рівня завдань і напрямів використання результатів досліджень у практиці господарювання. Така ситуація, по-перше, вимагає уточнення термінології в кожному конкретному дослідженні, по-друге, ускладнює процеси порівняння результатів різних авторів, оскільки кожний із них визначає їх зміст.

Враховуючи зазначене, доцільно пояснити сутність терміну «природно-ресурсний потенціал» в контексті даного дослідження. При цьому варто акцентувати на наступних положеннях.

1. Термін «потенціал» (від лат. *potentia* – сила) в економічній теорії має досить широкі аспекти використання і трактується як наявні запаси, засоби, джерела, які можуть бути використані (приведені в дію для досягнення певної мети). Окрім цього, – це інтегровані можливості окремої особи, суспільства в цілому (або держави) в певній галузі чи сфері діяльності. Поняття «потенціалу» як економічної категорії представляє одну з основних категорій менеджменту процесів із створення нових видів продукції, виробів, товарів, послуг тощо. На думку вчених⁸, потенціал – це абстрактна категорія з невизначеними границями, вплив якої на результативність виробничих процесів має непрямий, опосередкований, побічний характер. Заслугує на увагу твердження, що потенціал є більшою мірою категорією конкретною, більш динамічною, ніж статичною; тому правомірним є факт визнання його існування в часі і в просторі⁹.

Дослідження, пов'язані із визначенням потенціалу будь-якої системи чи підсистеми, передбачають необхідність встановлення її мети і механізмів її досягнення.

Регіональна економіка, як цілісна система і підсистема національної економіки України, спрямована на вирішення двох груп завдань: забезпе-

⁶ Данилишин Б. М. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України / Б. М. Данилишин, С. І. Дорогунцов, В. С. Міщенко [та ін.] – К. : РВПС України, 1999. – С. 862.

⁷ Данилишин Б. М. Устойчивое развитие в системе природно-ресурсных ограничений / Б. М. Данилишин, Л. Б. Шостак. – К. : СОПС Украины НАНУ, 1999. – С. 51-52.

⁸ Маркова В. Д. Стратегический менеджмент / В. Д. Маркова, С. А. Кузнецова. – М. : Инфа, 1999. – С. 77. – 288 с.

⁹ Павлов В. І. Економічний потенціал регіону: діагностика та реалізація : [монографія] / В. І. Павлов, С. О. Лукін. – Луцьк : Настир'я, 1994. – С. 10.

чення соціальних функцій відтворення, збереження і примноження природних ресурсів; здійснення виробничо-господарських функцій з метою раціонального використання природних ресурсів, виробництва промислової продукції, товарів народного споживання, надання послуг населенню.

Перший аспект досліджень дає змогу визначати природно-ресурсний потенціал як складову частину національного багатства країни і з цих позицій оцінювати природно-ресурсний потенціал регіону.

Другий аспект досліджень стосується питань, пов'язаних із визначенням перспектив раціонального природокористування. Розвиток економіки в багатьох випадках потребує використання все більшої кількості сировинних та енергетичних запасів, що породжує антагонізм із завданнями охорони та розширеного відтворення природно-ресурсного потенціалу як у кількісному, так і в якісному виразі. Виникає дилема: як використовувати природні ресурси, потенціал природи. Вирішення цих проблем є завданням економічної політики та вимагає вдосконалення економічного механізму використання природних ресурсів на регіональному рівні та рівні держави в цілому. Вони мають мати за мету досягнення оптимального поєднання (компромісу) об'єктивних суперечностей: обмеженості природних ресурсів й необхідності їх відтворення та розвитку суспільного виробництва, що супроводжується зростаючою експлуатацією природних ресурсів.

Сказане вище дає змогу визначати природно-ресурсний потенціал як здатність природних ресурсів задовольняти потреби процесу виробництва матеріальних, культурних і духовних благ у вигляді товарів та послуг для забезпечення життєдіяльності людини та зростання її добробуту.

Таким чином, при дослідженні природно-ресурсного потенціалу необхідно виходити із наступних принципових положень¹⁰:

- на будь-якій території (країна, регіон) існує своє поєднання природних ресурсів, між якими існують стійкі взаємозв'язки, і чим менша територія, тим більш вагомими можуть бути міжресурсні зв'язки, тобто зміна одного ресурсу може викликати зміну інших;
- поняття ПРП слід застосовувати не до окремо взятого природного ресурсу, а до їх сукупності на досліджуваній території;
- сама величина ПРП динамічна, тобто змінюється в процесі освоєння. Різні типи освоєння ведуть до різних типів змін, а, отже, – до різних рівнів економічної та екологічної ефективності освоєння;
- різні типи динаміки ПРП мають свої часові періоди, впродовж яких природних ресурсів буде достатньо для сталого (збалансованого) регіонального розвитку. Тому в програмах сталого розвитку регіонів оцінка динаміки ПРП повинна зайняти належне місце.

¹⁰ Руденко В. П. Географія природно-ресурсно потенціалу України / В. П. Руденко. – Львів : Світ, 1993. – С. 1120.

Критерієм оцінки природно-ресурсного потенціалу є комплексний соціально-економічний ефект від ресурсокористування у вигляді кінцевої продукції (продуктивність земельних угідь, ефект від використання мінеральної сировини, лісових, водних а ресурсів тощо), або такий, який отриманий через економію витрат на відновлення робочої сили за рахунок користування природно-рекреаційними ресурсами.

Загалом природно-ресурсний потенціал (Π_{pn}) – величина емерджентна, тобто, будучи представленим у вигляді суми продуктивностей компонентів Прп, характеризується величиною більшою, ніж проста арифметична компонентна сума та визначається за формулою.

$$\Sigma \Pi_{pn} = ke_n(\Pi_{mp} + \Pi_{zp} + \Pi_{vp} + \Pi_{lp} + \Pi_{fp} + \Pi_{np}), \quad (9)$$

де ke_n – частковий коефіцієнт емерджентності ресурсного потенціалу (Π_{pn});

Π_{mp} – потенціал мінерально-ресурсного комплексу;

Π_{zp} – потенціал земельних ресурсів;

Π_{vp} – потенціал водних ресурсів;

Π_{lp} – потенціал лісових ресурсів;

Π_{fp} – потенціал фауністичних (мисливсько-рибальських) ресурсів;

Π_{np} – потенціал природно-рекреаційних ресурсів.

Залежність характеристик ПРП від соціально-господарської системи, яку він «обслуговує», вимагає розгляду ПРП в контексті загальноекономічних пріоритетів розвитку. Загальноекономічні пріоритетні напрями розвитку зумовлюють структуру та обсяги використання комплексу компонентів природно-ресурсного потенціалу країни або конкретного регіону з одного боку, а з іншого – самі залежать від структури й обсягів ресурсної бази. Національні пріоритети ефективного користування природно-ресурсним комплексом є похідними концептуальних засад сталого розвитку, серед яких:

- стабільне економічне зростання, яке досягається за рахунок проведення цілеспрямованих реформ функціонування багатокладної соціально спрямованої екологоорієнтованої економіки із забезпеченням мотивації та гарантій праці, високої якості життя громадян й раціонального збалансованого споживання матеріальних ресурсів;
- охорона навколишнього природного середовища і здійсненням її заходів створюються умови всім громадянам для життя в здоровому середовищі з чистим повітрям, землею, водою та забезпечується захист і відновлення біорозмаїття;
- раціональне ресурсокористування, що реалізується через створення системи правових гарантій та обов'язків раціонального використання

всіх видів ресурсів на основі національних потреб країни, регіональних інтересів та збереження ресурсів для майбутніх поколінь тощо.

У структурі пріоритетів національного розвитку напрями використання природно-ресурсного потенціалу доцільно виділити окремо з комплексами певних заходів із забезпечення відповідних даному напрямку структурних перетворень, зокрема:

- підвищення рівня комплексності використання природно-ресурсної бази економіки та збалансування участі в економічному циклі всіх складових природно-ресурсного потенціалу;
- відхід від споживацького ставлення до природно-ресурсної бази, стимулювання еколого орієнтованих концепцій використання ресурсів дієвими економічними методами регулювання ресурсо-користування, що базуються на принципах плати за використання ресурсів та за нанесення шкоди природному середовищу із забезпеченням паритетності між обсягами нанесеної довкіллю шкоди та природовідновлюючими заходами;
- обмеження суспільно необхідних потреб виробництва оптимальними обсягами і споживання природних ресурсів, особливо стратегічно важливих (руда, газ, вугілля, нафта, деревина, прісна вода, земля), обов'язкове поєднання використання ресурсів з відповідними природовідновлюючими заходами;
- переорієнтація господарювання в напрямі мінімізації негативного впливу на навколишнє середовище, впровадження технологій, нейтральних щодо природного середовища, розвиток суспільного виробництва на соціально-екологічних пріоритетах концепції сталого розвитку;
- удосконалення нормативно-правового поля використання природно-ресурсного потенціалу;
- формування інвестиційно-інноваційної політики, спрямованої на розробку, освоєння та використання високопродуктивних природо-, енерго- і ресурсозберігаючих, маловідходних (безвідходних), прогресивних (біо-, нано-, кріо- технологій тощо), виробництво екологічно чистих видів продукції;
- широке міжнародне партнерство з метою вирішення нагальних завдань раціоналізації природокористування тощо.

З позицій сталого розвитку сучасна економіка все більшого значення надає природному і людському капіталу у формуванні національного добробуту. Зокрема, розроблені Світовим банком оцінки добробуту націй базуються на оцінюванні трьох компонентів капіталу: вироблених цінностей, природного капіталу і людських ресурсів. Такий підхід

ґрунтується на розробках, які представлені в «Моніторингу економічного прогресу»¹¹ і «Стійкість і добробут націй»¹². Оцінка природного капіталу базується на оцінці наявності та ефективності використання сільсько-господарських угідь, пасовищ і сіножатей, лісів усіх категорій продуктивності, природоохоронного фонду (заповідні території, заказники, пам'ятники), запасів родовищ металів, мінералів, нафти і природного газу. При цьому природний капітал України, розрахований на базі методики Світового банку, є вкрай низьким, що відображає ефективність використання природно-ресурсного потенціалу України на рівні відсталих в економічному розвитку країн. Самі ж фізичні параметри природних ресурсів України (земельних, мінерально-сировинних, лісових тощо) є досить значними.

Ефективне використання природно-ресурсного потенціалу та розвиток природно-сировинної бази з дотриманням принципів екологічності – чи не головний чинник серед факторів зростання економіки країни та регіонів на найближчі роки. Екологічна безпека як складова сталого розвитку має при цьому вирішальне значення. Сталий розвиток повинен базуватись на розв'язанні проблем природно-ресурсної безпеки через інституційні та організаційні засади господарювання, розвиток суспільної свідомості й актуалізації екологічних пріоритетів життєдіяльності, створення умов для сталого використання місцевих ресурсів на всіх рівнях – від маленького містечка до мегаполісу, від найнижчої адміністративно-територіальної одиниці до історично чим географічно утвореного регіону, держави.

Схиляємось до думки, що «сталий розвиток – це методологічна парадигма, яка окреслює орієнтири політичного та економічного буття на територіальному терені дослідження»¹³.

Розгляд місця і ролі природно-ресурсного потенціалу регіону у концептуальній моделі сталого розвитку нами пропонується за рис. 2.6.

Взаємне накладання соціальної, екологічної та економічної компонент сталого розвитку дозволяє визначити сегмент, який фактично характеризує функції довкілля та його ресурсів (природних ресурсів, природно-ресурсного потенціалу) як середовища проживання соціуму, джерела емоційно-духовних життєвих благ, предмета праці та сировини для створення матеріальних життєвих благ.

¹¹ Seregeldin I. Sustainability and the Wealth of Nations: First Steps in an Ongoing Journey. // Environmentally Sustainable Development Studies and Monograph Series. – Washington D.C.: World Bank, 1996. – No.5 – P. 25-78.

¹² World Bank. Monitoring Environmental Progress: A report on Working Progress // Environmentally Sustainable Development. – Washington D.C.: World Bank, 1995. – 115 p.

¹³ Природно-ресурсна сфера України: проблеми сталого розвитку та трансформації / Під заг. ред. Б. М. Данилишина. – К. : ЗАТ «Нічлава», 2006. –С. 23.

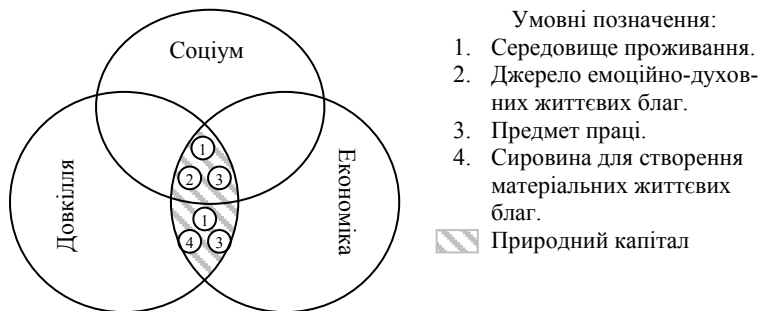

Рис. 2.6. Роль природно-ресурсного потенціалу у концептуальній моделі сталого розвитку

За ознаками участі у господарському обороті та процесі виробництва як залучені у господарський оборот, так і перспективні для використання природні ресурси варто розглядати у якості природного капіталу. Категорія «природний капітал» вперше застосована власне у документах, прийнятих у червні 1992 р. в Ріо-де-Жанейро на Конференції Організації Об'єднаних Націй, за якими концепція сталого розвитку набула офіційного статусу.

У багатьох дослідженнях серед складових моделі сталого розвитку увага приділялася насамперед екологічній компоненті, що не є дивним з огляду на власне гострі екологічні, еколого-економічні проблеми, необхідність розв'язання котрих і привела до формування концепції сталого розвитку. Не ставлячи під сумнів важливість екологічної складової, у даному дослідженні нами акцентується увага на питаннях ролі природно-ресурсного потенціалу у забезпеченні економічного й соціального розвитку, оскільки для таких гірських регіонів, як Карпатський, питання вирішення економічних і соціальних проблем є не менш важливим, а увага до цих питань з боку науки і практики далека від достатньої.

Принципи сталого розвитку можуть бути застосовані як загально-методологічна основа розробки політики в сфері територіального управління з урахуванням особливостей, притаманих не лише Україні, а й конкретному регіону. Орієнтири сталого розвитку визначають шлях до розробки регіональних планів і програм збалансованого функціонування всіх ланок соціально-економічної системи у межах наявної ресурсної бази.

Розробка моделі сталого регіонального розвитку повинна спиратися на принципи обмеження розвитку та визначення стану природно-ресурсного потенціалу.

Серед обмежень розвитку природно-ресурсного потенціалу вирішальними є:

- *ресурсно-екологічні*, що стосуються екологічного стану природного середовища та природних умов, які необхідні не тільки для фізіологічного існування людини, але й для соціально-економічного розвитку суспільства на сучасному технологічному рівні;
- *ресурсно-економічні обмеження*, які стосуються технологічного рівня розвитку продуктивних сил, що дозволяє використовувати певні природні та соціальні умови як ресурси для економіки;
- *менталітет й історичний досвід* розвитку суспільства тощо.

Обмеження ресурсів суспільства для реалізації усіх необхідних заходів не може перешкоджати дотриманню стратегії розвитку. Кожний етап гармонізації соціально-економічних відносин потребує не стільки значного фінансового підґрунтя, скільки спрямованості державницької думки, послідовності кроків та дій.

2.2. Характеристика основних компонентів природно-ресурсного потенціалу Карпатського регіону

2.2.1. Земельні ресурси

Землі Карпатського регіону займають 9,4% території України. Унікальна природа цього краю, його малоземелля, соціально-економічні умови значною мірою вплинули на формування їх специфічних рис. Зокрема, вагомий вплив справили історичні умови, аналіз еволюції яких дозволяє віднайти шлях до вирішення сучасних проблем у сфері землекористування. На основі їх ретроспективного дослідження виокремлено наступні положення.

1. Територія сучасного Карпатського регіону України у минулому тривалий час відносилася до різних держав. З XIV ст. Галичина входила до складу Великої Польщі, Північна Буковина – Молдавського князівства. В 1772 р. Галичина, а в 1774 р. Північна Буковина, потрапляють під юрисдикцію Австро-Угорської імперії¹⁴ Закарпатська Україна, починаючи з XI ст. перебувала у складі Угорщини, згодом Австро-Угорщини, Чехословаччини. Землекористування тут формувалось у відповідності до земельної політики держав, які володіли в окремі періоди тією чи іншою частиною Карпатського регіону.

2. Домінуючими галузями у регіональному господарському комплексі були землеробство і лісове господарство. Периферійність регіону протягом кількох століть не сприяла його економічному розвитку. Господарське життя тут базувалося в основному на сільському і лісовому господарстві. Їх питома вага, наприклад, у 1890 р. становила майже 75% усього обсягу

¹⁴ Горлачук В. В. Еколого-економічні проблеми раціонального землекористування Західної України / В. В. Горлачук. – Львів, 1996. – 212 с.

виробництва Галичини і Північної Буковини, тоді як у Нижній Австрії, якій притаманні подібні природно-кліматичні умови і чисельність населення, лише 25%¹⁵.

3. Парцеляція земель. Кращі масиви земель знаходилися у володінні великих землевласників – поміщицьких господарств, церкви, держави, а гірші підлягали розподілу поміж сотень тисяч господарств селян. Не змінило становища і скасування тут у 1848 р. кріпосного права. Земля стала товаром, проте, товаром у руках великих землевласників. 375 тис. селян повинні були виплатити значну компенсацію: 2 млн. 320 тис. 700 золотих ринських – галичани, 200 тис. золотих ринських – буковинці¹⁶. Впроваджувалась так звана «комасація» земель (удосконалення просторово-територіального розміщення земель), яка лише призвела до руйнування сільської форми розселення і розпилення селян по всій території Західної України.

Після розпаду Австро-Угорської імперії (1918 р.) Північна Буковина відійшла до Румунії, Закарпатська Україна – до Чехословаччини, а Галичина – до Польщі. Цей період був особливо важким для карпатського краю в соціально-економічному аспекті. Переважна більшість селян мали мінімальні наділи – від 0,5 до 2,0 га землі.

З приходом радянської влади на території Карпатського регіону були встановлені норми землекористування на 1 двір (наприклад, у Львівській, Івано-Франківській областях – 7-10 га, для гірських районів – 15 га). Згодом, впродовж 1946-1950 рр., відбулась масова примусова колективізація.

4. Низька ефективність сільськогосподарського виробництва. Кадастровий дохід з 1 га землі на території регіону був у 3,5-5 разів менший, ніж в Австрії (наприклад, Галичина – 1,86 золотих ринських, Буковина – 1,20, Нижня Австрія – 5,93 золотих ринських)¹⁷. Відсталість сільського господарства посилювалась внаслідок примітивної системи землеробства, низької продуктивності праці селян, відсутності належної агротехніки вирощування сільськогосподарських культур тощо. У структурі посівних площ домінували зернові культури.

Не сприяв підвищенню ефективності сільського господарства і розвиток орендних відносин. Статистичні дані засвідчують, що у 1913 році зі 135 найбільших маєтків Північної Буковини 83 маєтки (61,5%) здавали в оренду. Більше 50% орендарів – селяни, які мали невеликі земельні наділи розміром до 3-5 га¹⁸. Постійно здавав в оренду свої маєтки релігійний

¹⁵ Лендел М. Аграрні відносини на Закарпатті: уроки минулого і сучасність / М. Лендел. – Ужгород : Патент, 1999. – 275 с.

¹⁶ Там же.

¹⁷ Горлачук В. В. Еколого-економічні проблеми раціонального землекористування Західної України / В. В. Горлачук. – Львів, 1996. – 212 с.

¹⁸ Лендел М. Аграрні відносини на Закарпатті: уроки минулого і сучасність / М. Лендел. – Ужгород : Патент, 1999. – 275 с.

фонд. Бажаючи отримати більше прибутку за мінімальних витрат, орендарі доволі інтенсивно використовували наявні земельні ресурси.

5. Знищувальне використання земельно-ресурсного потенціалу регіону. Безсистемна рубка лісу, як одна із причин деградації земельних ресурсів сьогодення, мала місце і в минулому. Ліси безжалісно вирубувалися з метою розширення площ орних земель і пасовищ. На думку польських істориків, населення гірських територій досягло свого максимуму в XIX ст. Тоді воно почало зазнавати так званого «голоду землі», що змушувало селян освоювати малопридатні для ведення рільництва території, передусім на крутосхилах¹⁹. Протягом 1871-1901 рр. площа лісів гірських районів Північної Буковини скоротилась на 24 тис. га, у Галичині і Закарпатті площі вирубки були ще більшими – 6-8 млн. куб. деревини щорічно (згідно з даними на початок XX ст.)²⁰.

В період адміністративного управління сільським господарством, уже у складі УРСР, прогресувала масштабна деградація земельних ресурсів регіону. Екстенсивне ведення сільськогосподарського виробництва за рахунок необґрунтованого розширення площі орних земель зумовило порушення стабільності екосистем. Проведені згодом заходи з охорони земельних ресурсів в рамках земельної реформи 1965-1975 рр. не дали належного ефекту.

Історичні штрихи до характеристики земельних ресурсів Карпатського регіону вказують на їх важливе та безупинне використання у суспільному житті як речовинного фактора й об'єкта суспільних відносин. Попри багатогранне призначення, роль земельних ресурсів у виробництві та природокористуванні носить консервативний характер: основні напрями їх використання не підлягали змінам протягом цілих історичних періодів. Земельні ресурси завжди уособлювали територію регіону, місце проживання населення, найважливіший природний ресурс, джерело продуктів харчування, сільськогосподарської та мінеральної сировини. В контексті зазначеного земельні ресурси Карпатського регіону в сучасних умовах можна характеризувати наступним.

Земельні ресурси як базис народонаселення. У регіоні історично сформувалися моделі рівномірно-суцільного, ареально-компактного, вертикально-розосередженого і приміського розселення.

Модель рівномірно-суцільного розселення характерна для рівнинної зони. Переважаючий тип сільського розселення – компактні великі сільськогосподарські поселення, людність яких перевищує тисячу осіб. Модель ареально-компактного розселення представляє передгірну зону і характери-

¹⁹ Концептуальні засади сталого розвитку гірського регіону : [монографія] / за ред. М. А. Голубця. – Львів : Поллі, 2007. – С. 42.

²⁰ Лендел М. Аграрні відносини на Закарпатті: уроки минулого і сучасність / М. Лендел. – Ужгород : Патент, 1999. – 275 с.

зується крупносилищністю, близькістю до райцентрів. Модель вертикально-розосередженого розселення відображає ситуацію у гірських районах. Тут історично сформувались досить великі села, розташовані у долинах рік і міжгірних котловинах. Зв'язок між поселеннями утруднений через гірський рельєф і відсутність у гірських районах надійних автотранспортних комунікацій. Модель приміського розселення представляє території, які прилягають до великих міст області. Густота сільського населення тут значно перевищує аналогічний показник більшості інших зон, має місце висока щільність мережі сільських поселень і транспортних комунікацій.

На розміщення населення значною мірою впливають екологічні та економічні чинники, не менш вагомим є вплив площі території. В підсумку, кількість населення в областях Карпатського регіону неоднакова (табл. 2.2). На відміну від більшості областей країни, у Закарпатській, Івано-Франківській та Чернівецькій сільське населення переважає над міським. Рівень щільності населення наближений до середньоєвропей-

Таблиця 2.2

Територія і кількість наявного населення Карпатського регіону,
станом на 2011 р.*

Область	Територія, тис. км ²	Кількість населення, тис. осіб	У тому числі:		Частка сільського населення	Щільність населення на 1 км ² , осіб
			міське	сільське		
Закарпатська	12,753	1250,7	465,2	785,5	62,8	97,7
Івано- Франківська	13,927	1380,1	597,7	782,4	56,7	99
Львівська	21,831	2540,9	1544,8	996,1	39,2	116,4
Чернівецька	8,096	905,3	383,1	522,2	57,7	111,8
Карпатський регіон	56,607	6077,0	2990,8	3086,2	50,8	107,3
Україна	603,5	45633,6	31380,9	14252,7	31,2	75,6

* За даними: Регіони України 2011 : [стат. зб.] / Держкомстат України; за ред. О. Г. Осауленка. – К., 2012. – Ч. 1. – 368 с.; Регіони України 2011 : [стат. зб.] / Держкомстат України; за ред. О. Г. Осауленка. – К., 2012. – Ч. 2. – 805 с.; Статистичний щорічник Закарпаття за 2011 рік. – Ужгород : Головне управління статистики у Закарпатській області, 2012. – 544 с.; Статистичний щорічник Івано-Франківської області за 2010 рік. – Івано-Франківськ : Головне управління статистики в Івано-Франківській області, 2011. – 533 с.; Статистичний щорічник Львівської області за 2010 рік. Ч. 1. – Львів : Головне управління статистики у Львівській області, 2011. – 367 с.; Статистичний щорічник Чернівецької області за 2010 рік. – Чернівці : Головне управління статистики у Чернівецькій області, 2011. – 603 с.

Таблиця 2.3

Показники землезабезпеченості населення Карпатського регіону*

Область	Площа на одного мешканця, га		Коефіцієнт розораності угідь
	сільськогосподарських угідь	ріллі	
Закарпатська	0,36	0,16	0,45
Івано-Франківська	0,46	0,28	0,59
Львівська	0,47	0,31	0,69
Чернівецька	0,5	0,36	0,72
Карпатський регіон	0,42	0,27	0,63
Україна	0,89	0,70	0,78

* За даними: Регіони України 2011 : [стат. зб.] / Держкомстат України; за ред. О. Г. Осауленка. – К., 2012. – Ч. 1. – 368 с.; Регіони України 2011 : [стат. зб.] / Держкомстат України; за ред. О. Г. Осауленка. – К., 2012. – Ч. 2. – 805 с.; Статистичний щорічник Закарпаття за 2011 рік. – Ужгород : Головне управління статистики у Закарпатській області, 2012. – 544 с.; Статистичний щорічник Івано-Франківської області за 2010 рік. – Івано-Франківськ : Головне управління статистики в Івано-Франківській області, 2011. – 533 с.; Статистичний щорічник Львівської області за 2010 рік. Ч. 1. – Львів : Головне управління статистики у Львівській області, 2011. – 367 с.; Статистичний щорічник Чернівецької області за 2010 рік. – Чернівці : Головне управління статистики у Чернівецькій області, 2011. – 603 с.

ського. Низька густина населення притаманна в основному високогірним районам регіону, на що значною мірою вплинули складні природні умови.

Значна частина ріллі тут розташована на природно погіршених різновидах ґрунтів, більшість з яких перезволожені, заболочені, з підвищеною кислотністю та еродованістю. У середньому землезабезпеченість одного мешканця Карпатського регіону становить 0,42 га сільськогосподарських угідь та 0,27 га ріллі, що менше, ніж у середньому в Україні відповідно у 2,1 та 2,6 разу (табл. 2.3).

При цьому у рівні землезабезпеченості відображаються соціально-екологічні аспекти розвитку сільських територій. Адже від площі того чи іншого угіддя безпосередньо залежить розмір виробництва сільськогосподарської продукції, доходи сільського населення, якість життя селянина, розвиток сільських територій, ступінь стійкості агроландшафту до антропогенного навантаження тощо.

Земельні ресурси – базовий природний ресурс, навколо якого формуються водні та повітряні ресурси, рослинний та тваринний світ. Землі Карпатського регіону формують унікальну екосистему на заході України. Складна геоструктурна будова та зумовлена нею геолітологічна основа визначила різноманітність та багатство надр території регіону. Особливим

багатством земель є великі запаси лікувальних мінеральних вод, на базі яких діють курорти.

Карпатська гірська та лісостепова частини регіону вирізняються щодо наявності значних площ природних ландшафтів, які у найменш зміненому вигляді збереглися на землях, зайнятих лісовою і чагарниковою рослинністю, болотами. Правда, вони мають здебільшого острівний характер, що ускладнює, а в окремих випадках, й унеможлиблює просторові процеси на ценотичному та генетичному рівнях, притаманні живій природі. Приблизно 78% таких територій та об'єктів природно-заповідного фонду (ПЗФ) мають площу до 50 га.

Різноманіття природних ландшафтів і рослинних угруповань, територіальна структура природоохоронних територій не повною мірою відповідають міжнародним стандартам. Програма перспективного розвитку заповідної справи в Україні, затверджена Постановою Верховної Ради України від 22 вересня 1994 р., передусім, стала поштовхом у збільшенні площ природно-заповідного фонду. На сьогодні площа об'єктів екологічної мережі становить 40,3% від загальної площі регіону (табл. 2.4). Відношення фактичної площі територій та об'єктів природно-заповідного фонду до загальної площі регіону становить 10,1%.

Земельні ресурси як джерело споживчих вартостей. На сьогодні земельний фонд Карпатського регіону охоплює землі, що мають різноманітне функціональне використання. Станом на 01.01.2011 р., у ньому більшу

Таблиця 2.4

Земельні угіддя – складові елементи екологічної мережі
Карпатського регіону

Назва угідь	Площа угідь, тис. га
Ліси та інші лісовкриті площі	1360,82
Сіножаті та пасовища	439,43
Прибережні смуги	33,1
Води	23,57
Курортні та лікувально-оздоровчі території	1,07
Рекреаційні території	17,66
Землі, що підлягають консервації	30
Об'єкти ПЗФ	377,9
Водно-болотні угіддя	0,5
Відкриті заболочені землі	0,8
Всього	2284,85

* За даними: Екологічний паспорт у Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській та Чернівецькій областях. – Режим доступу : <http://www.menr.gov.ua/content/article-/5980>.

половину займають землі сільськогосподарського призначення (51,1%), у складі яких вагомими є площі сіножатей і пасовищ.

Значну частку займають ліси та лісовкриті площі (40,9%). Така структура земель відрізняється від структури земель у країні загалом (рис. 2.7). Територія Карпатського регіону є менш розораною у порівнянні з іншими регіонами країни.

Для нього, як і для України загалом, притаманна стала тенденція до скорочення площі земель сільськогосподарського призначення за рахунок збільшення лісів та лісовкритих площ, забудованих земель. З 2000 р. існувала стійка тенденція до зменшення площі ріллі у структурі сільськогосподарських земель, проте з 2008 р. ця тенденція змінилась на протилежну. На жаль, площі сільськогосподарських земель, зайнятих під сіножаті, пасовища та багаторічні насадження, продовжують зменшуватись, що негативно впливає на розвиток тваринництва.

Інтенсивність цільового використання земельних ресурсів різниться у розрізі областей Карпатського регіону (табл. 2.5). Найвищу сільськогосподарську освоєність території мають землі Львівської та Чернівецької областей (відповідно 59,3 і 59,6%), у 1,5 разу нижча вона в Закарпатській області. Найвищий рівень розораності у Чернівецькій області. Що стосується питомої ваги урбанізованих територій, то співвідношення мак-

Таблиця 2.5

Характер використання земельного фонду Карпатського регіону, станом на 01.01. 2011 р.*

Область	Індекси:				Сумарний індекс
	сільськогосподарські освоеності	розораності	лісистості	рівня урбанізованих територій	
Закарпатська	0,369	0,152	0,568	0,036	0,973
Івано-Франківська	0,464	0,275	0,456	0,044	0,964
Львівська	0,593	0,364	0,318	0,05	0,961
Чернівецька	0,596	0,411	0,319	0,048	0,957

* За даними: Статистичний щорічник Закарпаття за 2010 рік. – Ужгород : Головне управління статистики у Закарпатській області, 2011. – 544 с.; Статистичний щорічник Івано-Франківської області за 2010 рік. Ч. 1. – Івано-Франківськ : Головне управління статистики в Івано-Франківській області, 2011. – 413 с.; Статистичний щорічник Львівської області за 2010 рік. Ч. 1. – Львів: Головне управління статистики у Львівській області, 2011. – 361 с.; Статистичний щорічник Чернівецької області за 2010 рік. Ч. 1. – Чернівці: Головне управління статистики у Чернівецькій області, 2011. – 504 с.; Екологічний паспорт у Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській та Чернівецькій областях. – Режим доступу : <http://www.menr.gov.ua/content/article/5980>.

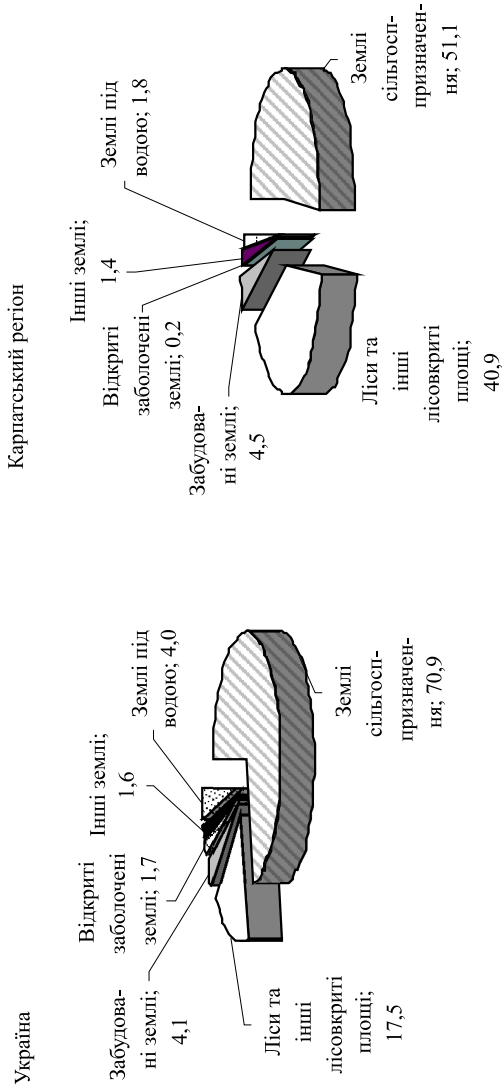

Рис. 2.7. Структура земель України та Карпатського регіону, %

симального (Львівська область) і мінімального (Закарпатська область) показників становить майже 1,4 разу. Помітну роль в економічному і соціальному розвитку регіону відіграють ліси, які є джерелом деревини та інших продуктів лісу, а також виконують середовищезахисну і рекреаційну роль.

Регіон поділяють на природно-сільськогосподарські райони, кожному з яких відповідає певний комплекс ґрунтів. У Поліссі домінують бідні дерново-підзолисті ґрунти в комплексі з дерновими і гідроморфними, які широко використовуються у сільськогосподарському виробництві. У лісостеповій зоні найбільш родючі ґрунти – чорноземи опідзолені і малогумусні, комплекс опідзолених ґрунтів, що сформувались на лесовидних породах. У Передкарпатті широко розповсюджені малородючі дерново- та буроземно-підзолисті поверхнево-оглеєні ґрунти на безвапнякових лесовидних суглинках, які північніше змінюються сірими лісовими ґрунтами. Гірські райони Карпат покриті кислими бурими лісовими ґрунтами суглинного типу та гірсько-лісовими підзолистими ґрунтами на крупнокам'янистому елювії. В долинах річок домінують дернові, лучні, лучно- та торфово-болотні ґрунти. Загалом у регіоні найбільш поширеними є сірі лісові та темно-сірі опідзолені ґрунти. Ґрунти, які є найбільш родючими в загальнодержавному значенні, відсутні. Категорію родючих представляють чорноземи звичайні, темно-сірі опідзолені, дерново-лучні ґрунти. Різноманітність ґрунтового покриву Карпатського регіону обумовлена орографічною та геолітологічною диференціацією території.

Земельні ресурси як об'єкт ринкових відносин. Продаж земель несільськогосподарського призначення в Україні має чіткі регіональні особливості, які обумовлені фізико-географічним розташуванням, специфікою господарської діяльності, існуючим попитом на землю та пропозицією земельних ділянок, рівнем розвитку підприємницької діяльності, обсягами залучення інвестицій, якістю екологічної ситуації та іншими чинниками. Як засвідчує практика, найвища вартість земельних ділянок має місце в адміністративно-промислових центрах, а також у регіонах з високою якістю природного середовища та налагодженою інфраструктурою масового відпочинку та рекреації. Доказовим фактом є ситуація у Львівській області, де найбільше продано земельних ділянок у Сокальському, Пустомитівському, Жовківському, Городоцькому районах та містах Львів, Червоноград, Трускавець, які представляють вище зазначені території. Львівська область, в свою чергу, входить до першої п'ятірки серед областей країни за кількістю та вартістю проданих ділянок (після м. Києва, Одеської області та АР Крим). З початку продажу, станом на 1 жовтня 2010 р., в області продано 5021 земельну ділянку несільськогосподарського призначення вартістю

810,6 млн. грн. З них на земельних торгах продано 248 земельних ділянок вартістю 218,4 млн. грн., що майже в 2 рази перевищувало їх стартову ціну.

Зазвичай інвестори погоджуються мати справу лише з тими підприємствами, які мають землю у власності, а не в користуванні. Коли земля, на якій розташоване підприємство, належить йому на праві власності, керівники підприємств значно впевненіше приймають стратегічні рішення щодо інвестування коштів на розширення виробництва, збільшення робочих місць. Продаж земельних ділянок – це надійне джерело надходжень до державного та місцевих бюджетів, що спрямовуються на покращення стану місцевої економіки, розвиток соціальної сфери населених пунктів (будівництво або ремонт бюджетних закладів, газифікація населених пунктів, облаштування території тощо), підвищення зайнятості населення, вирішення екологічних проблем. Проте, в процесі продажу земельних ділянок несільськогосподарського призначення та прав на них, виникає низка запитань, які не врегульовані чинним законодавством.

2.2.2. Лісові ресурси

Лісові ресурси Карпатського регіону – невід’ємна складова його природно-ресурсного потенціалу, яка відіграє важливу роль в процесі суспільного виробництва для задоволення матеріальних і культурних потреб людини, розвитку економіки та соціальної сфери, ефективного засобу охорони і поліпшення навколишнього середовища. Ліси Карпатського регіону, який можна віднести до найбільш лісистих і забезпечених лісом, займають вагоме місце у структурі лісового фонду України, а способи ведення лісового господарства, що охоплює як рівнинні, так і екологічно вразливі гірські ліси, мають значний вплив на кліматичні й екологічні умови для регіону і прилеглих територій.

Карпатський регіон є одним з найбільш заліснених в Україні. Тут зосереджено 21% площі всіх земель лісового фонду України, або 2,3 млн. га, і 29,4% запасу деревини, або 0,5 млрд. м³. При лісистості (відношення покритої лісом площі до загальної площі) території України 15,7%, середня лісистість території регіону досягає 36,7%, у тому числі: Закарпатської області – 51,3%, Івано-Франківської – 40,9%, Львівської – 28,2%, Чернівецької – 29,2%.

Головними лісоутворюючими породами Карпат є ялина (39% площі) і бук (36%). Поряд з ними насадження дуба і ялиці займають відповідно 11% і 8%. На долю інших порід припадає 6%. Породний склад лісів істотно відрізняється по лісогосподарських округах. Так, в Передкарпатті найбільшу площу займають дубові насадження (32%), букові – 21%, ялини і ялиці – 17% і 15% відповідно. Гірськокарпатська округа представлена ялиною (49%) і буком (34%). Ялицеві і дубові насадження займають 8% і

5% площі лісів. Округа Закарпатських рівнин і передгір'їв на 68% вкрита буковими лісами. Дубові насадження займають 23% площі і ялинові 4%.

Дубові ліси локалізовані у передгірських районах і формують багатоярусні, високобонітетні угруповання. Основними лісотворними видами дубових лісів є дуби звичайний і скельний, на Закарпатті на незначних площах трапляються дуби бургундський, багатоплідний і Далешампе. Субефікаторами та асектаторами дібров є граб, ясен звичайний і вузьколистий, вільха клейка, клен гостролистий і польовий, липа серцелиста, широколистяна і срібляста, в'яз гладенький та інші широколистяні види. В Українських Карпатах дубові ліси представлені двома формаціями – дуба звичайного і дуба скельного. Перша з них включає субформації чистих дубових, грабово-дубових, буково-грабово-дубових, грабово-ясеново-дубових, ялицево-дубових, липово-дубових, вільхово-дубових лісів). На Передкарпатті ліси формації дуба звичайного займають 99% площі усіх дубових лісостанів, на Буковині – близько 75%). Формація дубових лісів із дуба скельного (субформації чистих скельнодубових, грабово-скельнодубових і буково-скельнодубових лісів) характерна для передгірських районів Закарпаття і Буковини²¹.

Пояс дубових лісів в Українських Карпатах розташований у межах 150-580 м н. р. м. на південно-західному макросхилі, тоді як на північно-східному його верхня межа проходить на висоті 300 м н. р. м.²²

Букові ліси поширені майже на всій території Українських Карпат, за винятком смуги чистих смерекових лісів і високогір'я. Бук лісовий має найширший діапазон висотного поширення серед усіх лісотворних порід. Завдяки тіневитривалості, бук формує переважно чисті або майже чисті угруповання. У менш сприятливих кліматичних умовах – на межі з поясом дубових і смерекових лісів формуються мішані деревостани.

Формація букових лісів в Українських Карпатах представлена субформаціями чистих букових (північні схили Вигорлат-Гутинського та південні схили Полонинського хребтів, Передкарпаття, Бескиди, Горгани, Покутсько-Буковинські гори), грабово-букових (Буковина, долини Ужа й Латориці), скельнодубово-букових (південні схили Вигорлат-Гутинського хребта, Буковина), яворово-букових (Бескиди, Полонинський хребет, Чорногора), ялицево-букових (Верхньодністерські та Сколівські Бескиди) і ялицево-смереково-букових (Рахівські гори, Полонинський хребет, Горгани) лісів²³.

²¹ Стойко С. М. Дубовые леса из дуба скального / С. М. Стойко // Украинские Карпаты. Природа. – К. : Наук. думка, 1988. – С. 70-72.

²² Голубец М. А. Растительность / М. А. Голубец, Л. И. Милкина / Украинские Карпаты. Природа. – К. : Наук. думка, 1988. – С. 51-63.

²³ Стойко С. М. Буковые леса / С. М. Стойко, Я. П. Одинак // Украинские Карпаты. Природа. – К. : Наук. думка, 1988. – С. 72-77.

Пояс букових лісів в Українських Карпатах розташований у межах 580-1140 м н. р. м. на південно-західному макросхилі, 300-920 м н. р. м. на північно-східному²⁴.

Смерекові ліси у лісовому покриві держлісфонду Українських Карпат займають понад 46% відкритої лісом площі. З огляду на експлуатацію смерекових лісів упродовж двох останніх сторіч та культивування смереки європейської на букових, ялицевих і дубових лісосіках, межі поширення цього виду значно змінені. Тому в сучасному біогеоценотичному покриві смерекові ліси представлені двома категоріями – природною і похідною.

Субедифікаторами у мішаних смерекових лісах можуть виступати бук лісовий, ялиця біла, сосна кедрова, асектаторами – явір, клен гостролистий, в'яз голий, рідше – сосна звичайна, модрина польська. Формація смереки в Українських Карпатах поділяється на шість субформацій: чистих смерекових (Чорногора, Горгани, Чивчинські, Мармароські гори і північний макросхил Свидовця); кедрово-смерекових (Горгани), буково-смерекових (Горгани, басейн Пруту і Чорного Черемошу); ялицево-смерекових (Бескиди, Горгани, Покутсько-Буковинські гори) і буково-ялицево-смерекових (Рахівська і Ясинська улоговини) лісів. Категорія похідних смеречників, які займають близько половини площі смерекових лісів Карпат, порівняно з природними лісами, характеризується спрощеною структурою, високою продуктивністю у молодому віці і низькою стійкістю до вітровалів, хвороб і шкідників²⁵.

Пояс смерекових лісів в Українських Карпатах розташований у межах 1140-1500 м н. р. м. на південно-західному макросхилі, на північно-східному – 920-1420 м н. р. м.²⁶.

Ялицеві ліси посідають особливе місце серед головних лісотворних порід Українських Карпат. Вони не утворюють окремої смуги, хоча за площею посідають третє місце після бука і смереки. Фітоценози за участю ялиці білої не виходять за межі поясу букових лісів. Ялицеві ліси поділяються на три субформації: дубово-буково-ялицевих (Передкарпаття, Покутсько-Буковинські Карпати); буково-ялицеві (північно-східний макросхил); смереково-буково-ялицеві (у межах природного ареалу смереки європейської) ліси. Похідні чисті і з домішкою смереки ялицеві угруповання трапляються на місці корінних угруповань усіх наведених субформацій ялицевих лісів. Вони високопродуктивні і формують стійкіші лісостани, ніж похідні смеречники, але орієнтуватися на їх подальше

²⁴ Голубец М. А. Растительность / М. А. Голубец, Л. И. Милкина / Украинские Карпаты. Природа. – К. : Наук. думка, 1988. – С. 51-63.

²⁵ Голубец М. А. Еловые леса / Украинские Карпаты. Природа / М. А. Голубец. – К. : Наук. думка, 1988. – С. 81-86.

²⁶ Голубец М. А. Растительность / М. А. Голубец, Л. И. Милкина / Украинские Карпаты. Природа. – К. : Наук. думка, 1988. – С. 51-63.

культивування не варто з огляду на вразливість до стовбурової гнилі та деяких інших хвороб²⁷.

Яворові ліси у м'якому помірному кліматі Українських Карпат мають оптимальні умови для росту. Проте їх поширення характеризується значною нерівномірністю. Найкращі умови для лісів за участю явора є на південно-західному макросхилі Закарпаття, де він росте у смугах передгірських грабово-дубових і ясенево-дубових лісів. Він також утворює вузьку смугу яворово-букових і буково-яворових лісів на верхній межі букових лісів (Бескиди, Полонинський хребет, Черногора). В Українських Карпатах виділяють два еколого-фітоценотичні варіанти поширення яворових лісів – зональний – приполонинний і азональний – скельний²⁸. Крім перелічених вище в Українських Карпатах поширені формації березових лісів, вільхових лісів із вільхи клейкої, вільхових лісів із вільхи сірої, вербових лісів, соснових лісів із кедрової сосни європейської та соснових лісів із сосни звичайної, які займають порівняно невеликі площі.

Розподіл головних лісоутворюючих порід за типами лісорослинних умов показує, що більшість похідних деревостанів зосереджено в суборовій групі типів умов місцезростання. Їх частка становить 77%. Це ялинники. До 74% насаджень ялини відноситься до 2–5 класів віку, 60% бука – 3–5 класів, у віковій структурі дуба переважають насадження 4–6 класів віку (45%), ялиці – 4–5 класів (44%).

Насадження ялини представлені 1 (42%), 1а (28%) і 2 (19%) класами бонітету, ялиці – 1 (65%) і 1а (23%), дуба – 1 (49%), 2 (28%) і 1а (11%), бука – 1 (56%), 2 (22%) і 1а (17%). Частка насаджень 4-го і нижче бонітетів становить 1,1%. Основні таксаційні показники лісових насаджень Карпат наведені у табл. 2.6.

Ялина на 67% – природного походження, насадження штучного походження переважають у перших 4-х класах віку. Насадження бука на 96% – природного походження, лише молодняки 1 класу віку на 2/3 – штучні. Дубові насадження на 63% – природного походження. Культури дуба переважають в лісовому фонді 1 – 4 класів віку.

У лісорослинному відношенні вкриті лісом землі представлені судібровами (55%) і дібровами (42%). За вологістю домінують вологі типи (86%), серед інших більшість припадає на свіжі різновидності (9%).

Середній вік насаджень по областях на сьогодні становить: Закарпатська – 84 роки, Івано-Франківська та Львівська – 57 років, Чернівецька – 61 рік (табл. 2.6). У розподілі загального запасу лісового фонду Держлісагенства за віком насаджень домінують середньовікові насажден-

²⁷ Голубец М. А. Пихтовые леса / М. А. Голубец // Украинские Карпаты. Природа. – К. : Наук. думка, 1988. – С. 86-91.

²⁸ Стойко С. М. Яворовые леса / С. М. Стойко // Украинские Карпаты. Природа. – К. : Наук. думка, 1988. – С. 77-78.

Таблиця 2.6

Характеристика основних таксаційних показників лісових насаджень Карпат *

Адміністративно-територіальні одиниці	За класами бонітету						За групами повнот													
	2 і вище		3		4		5		5 ^а і нижче		0,3-0,4		0,5-0,6		0,7		0,8		0,9-1,0	
	га	%	га	%	га	%	га	%	га	%	га	%	га	%	га	%	га	%	га	%
Закарпатська область	438306	95,9	15932	3,5	2479	0,5	390	0,1	102	0,0	10827	2,4	123199	26,9	142634	31,2	131063	28,7	49486	10,8
Івано-Франківська область	360502	89,2	33159	8,2	7426	1,8	1895	0,5	1211	0,3	12034	3,0	85608	21,2	160273	39,6	109498	27,1	36780	9,1
Львівська область	408404	95,7	16176	3,8	1668	0,4	279	0,1	104	0,0	17891	4,2	122779	28,8	199891	46,8	75003	17,6	11067	2,6
Чернівецька область	157700	94,8	6940	4,2	1425	0,9	201	0,1	37	0,0	1919	1,2	58106	34,9	63536	38,2	33761	20,3	8981	5,4
Разом	1364912	93,8	72207	5,0	12998	0,9	2765	0,2	1454	0,1	42671	2,9	389692	26,8	566334	38,9	349325	24,0	106314	7,3

Продовження табл. 2.6

Адміністративно-територіальні одиниці	Середній вік (років)		84	57	57	61	1
	За групами віку						
Адміністративно-територіальні одиниці	Молодняки	м ³ /га	136	131	117	109	126
		тис. м ³	20189,79	34207,91	23093,07	7595	85085,77
	Середньовікові	м ³ /га	318	285	237	268	278
		тис. м ³	93774,48	60806,18	70166,46	22045,71	246792,83
	Пристигаючі	м ³ /га	427	348	290	360	353
		тис. м ³	31384,24	20788,40	24418,06	13039,57	89630,27
	Стигли	м ³ /га	415	356	327	411	391
		тис. м ³	54629,92	12685,71	14660,58	19909,77	101885,98
	Молодняки	%	22,8	45,8	31,7	29,4	32,6
		га	147945	260596	197727	69665	675933
	Середньовікові	%	45,5	37,4	47,6	34,8	42,7
		га	294496	213030	296543	82391	886460
Пристигаючі	%	11,4	10,5	13,5	15,3	12,2	
	га	73540	59722	84119	36251	253632	
Стигли	%	20,3	6,3	7,2	20,5	12,5	
	га	131734	35665	44621	48479	260499	
Закарпатська область	%	20,3	6,3	7,2	20,5	12,5	
	га	131734	35665	44621	48479	260499	
Івано-Франківська область	%	11,4	10,5	13,5	15,3	12,2	
	га	73540	59722	84119	36251	253632	
Львівська область	%	45,5	37,4	47,6	34,8	42,7	
	га	294496	213030	296543	82391	886460	
Чернівецька область	%	22,8	45,8	31,7	29,4	32,6	
	га	147945	260596	197727	69665	675933	
Разом	%	20,3	6,3	7,2	20,5	12,5	
	га	131734	35665	44621	48479	260499	

* Короткий довідник по лісовому фонду України / за матеріалами чергового державного обліку лісів України станом на 01.01.96. – К.: Держкомлісгосп України, 1998. – 101 с.

ня, в яких зосереджено 52,6% деревини. У Закарпатській області вагомою є частка запасу стиглих і перестійних насаджень – 25,9%; в Чернівецькій області вона ще більша і становить 30,6%. Приріст на 1 гектарі закритих лісовою рослинністю земель регіону становить 4,4 м³ (в той час як в середньому по Україні – 3,7).

У зв'язку з особливими захисними (водоохоронними, ґрунтозахисними, рекреаційними, санітарними, гігієнічними, оздоровчими, природоохоронними, естетичними тощо) функціями близько половини лісів Карпатського регіону (48%) мають обмежений режим лісокористування. Решта лісів (52%) віднесено до експлуатаційних лісів. Найнижчим є цей показник в Закарпатській області – 38,8%, найвищим у Чернівецькій – 64,5%. Ліси І групи, що виконують водоохоронне, водорегулююче та ґрунтозахисне значення в Карпатах займають 45% площі.

Лісовий фонд Карпатського регіону площею 2300 тис. га закріплений за постійними лісокористувачами з різних відомств: територіальними органами Держлісагентства України – 74%, Мінагрополітики України – 16%, Мінприроди України – 6%, Міноборони України – 3%, решта – за іншими користувачами (табл. 2.7).

Ліси регіону є найбільш продуктивними лісами України: за запасом стовбурної деревини на 1 га всі карпатські області випереджають інші області України, а також деякі країни Європи. Запас деревини на 1 гектарі

Таблиця 2.7

Землі лісогосподарського призначення Карпатського регіону в розрізі категорій лісокористувачів (станом на 01.01.2011 р.)*

№ п / п	Міністерства, відомства (постійні лісокористувачі, власники лісів), інші	Землі лісогосподарського призначення, тис. га				
		області				Карпатський регіон
		Закарпатсь- ка	Івано- Фран- ківська	Львівська	Чернівець- ка	
1.	Держлісагентство України	577,6	468,4	478,2	175,4	1699,6
2.	Мінагрополітики України	86,2	73,2	146,3	64,2	369,9
3.	Міноборони України	9,8	8,0	40,2	6,8	64,8
4.	Мінприроди України	32,3	59,8	28,8	8,0	128,9
5.	Інші	18,1	11,6	1,5	5,6	36,8

* За даними державних управлінь охорони навколишнього природного середовища Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської та Чернівецької областей.

Таблиця 2.8

Землі лісогосподарського призначення та запаси деревини Карпатського регіону (станом на 01.01.2011 року)*

№ з/п	Показники	Од.вим.	Області				Карпатський регіон
			Закарпатська	Івано-Франківська	Львівська	Чернівецька	
1.	Загальна територія	тис. км ²	12,8	13,9	21,8	8,1	56,6
2.	Загальна площа земель лісогосподарського призначення	тис. га	724	621	695	260	2300
у тому числі:							
2.1.	Площа земель лісогосподарського призначення державних лісогосподарських підприємств	тис. га	617	468	478	175	1738,9
2.2.	Площа земель лісогосподарського призначення комунальних лісогосподарських підприємств	тис. га	-	81,7	146,3	-	228,0
2.3.	Площа земель лісогосподарського призначення власників лісів	га	-	-	70,2	-	70,2
2.4.	Площа земель лісогосподарського призначення, що не надана у користування	га	-	3,7	-	-	3,7
3.	Площа земель лісогосподарського призначення, що вкрита лісовою рослинністю	тис. га	657	569	615	236	2078
4.	Загальний запас деревини за звітний період	тис. м ³	207500	162081	90741	62900	523222
5.	Запас деревини у розрахунку на 1 га земель лісогосподарського призначення	м ³	349	261	130	241	227
6.	Площа лісів у розрахунку на одну особу	га	0,58	0,45	0,27	0,29	0,38
7.	Запас деревини у розрахунку на одну особу	м ³	167	118	36	69	86
8.	Лісистість (відношення покритої лісом площі до загальної площі регіону)	%	51,3	40,9	28,2	29,2	36,7

* За даними державних управлінь охорони навколишнього природного середовища Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської та Чернівецької областей.

в регіоні – 227 м³ (зокрема, по областях: Закарпатська – 349 м³, Івано-Франківська – 261 м³, Львівська – 130 м³, Чернівецька – 241 м³), тоді як середній по Україні – 210 м³ (табл. 2.8).

До лісових ресурсів відносяться не лише деревинні ресурси. Потрібно відзначити роль лісу як засобу виробництва сировини: деревного походження (живиця, хвоя, листя, кора, насіння, деревні соки) та недеревного походження (харчових продуктів, лікарської та технічної сировини), а також продуктів бджільництва, тваринництва та мисливського господарства. В окремих регіонах України комплексне безвідходне використання лісу та його продуктів, у тому числі недеревних ресурсів, дозволяє отримувати з 1 га лісу за цикл рубки в середньому в 2,8 рази більше прибутку, ніж від реалізації тільки стовбурної деревини²⁹. Однак заготівля побічних продуктів лісу здійснюється лише на 1/3 від їх запасу, в основному місцевим населенням.

За оцінками фахівців, протягом останніх 10 років запаси дикорослих ягід в областях Карпатського регіону зменшились на третину, порівняно з 1980-ми роками – на половину, а з 1960-ми роками – у 2,5 рази. Сьогодні ягідники поширені в регіоні на території майже 14 тис. га, а загальна площа розміщення плодово-ягідної і лікарської сировини становить понад 32 тис. га, або близько 2% загальної площі лісів. При цьому загальний біологічний запас сировини дорівнює близько 4 тис. т, експлуатаційний – майже 3 тис. т., а обсяги оптимальної заготівлі – 2,2 тис. т. повітряно-сухої продукції. Ринкова її вартість становить близько 25 млн. грн., а готової продукції з неї – майже 82 млн. гривень³⁰.

У перспективі слід очікувати зменшення ресурсних функцій, які виконують ліси регіону, при відповідному зростанні їх екологічного і соціального значення. При цьому оптимізація лісокористування має полягати у розумному користуванні усіма функціями лісів, до яких відносять:

- продукування сировини деревного та недеревного походження;
- забезпечення фізіологічних потреб людини у відпочинку в природних умовах, відновлення працездатності та підвищення продуктивності праці;
- регулювання водного балансу регіону як фактора зволоження клімату, підсилення вологообігу тощо;
- зменшення шкідливого поверхневого стоку й переводу його в ґрунтовий стік, що захищає ґрунти від ерозії;
- забезпечення живлення ґрунтових вод, що у свою чергу зменшує дефіцит чистої питної води;

²⁹ Рябчук В. П. Недеревна продукція лісу / В. П. Рябчук. – Львів : Світ, 1996. – 312 с. – С. 5.

³⁰ Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2010 році. – К. : Центр екологічної освіти та інформації, 2011. – 254 с.

- регулювання балансу вуглекислого газу та кисню в атмосфері та продукування вільного кисню як його глобальний продуцент;
- затримання та поглинання атмосферних домішок і зменшення звукового тиску;
- зменшення амплітуди коливання кліматичних умов та зниження розбалансованості клімату;
- покращення вітрового режиму місцевості та родючості ґрунту;
- зменшення водної і вітрової ерозії ґрунтів.

2.2.3. Водні ресурси

За водозабезпеченістю Карпатський регіон займає провідне місце в Україні. Йому немає рівних за обсягом поверхневого стоку. Значними є ресурси прісних і мінеральних підземних вод. Це створює сприятливі передумови для забезпечення потреб населення і господарства у воді. Разом з тим, водозабезпеченість окремих частин (районів) регіону є неоднорідною. Регіону притаманні також свої особливості формування водних ресурсів, специфічні проблеми водозабезпечення і водокористування.

Закарпатська область. Закарпатська область – найбільш забезпечений водними ресурсами регіон України. За питомою забезпеченістю місцевим річковим стоком (6,29 тис. куб. м / рік на одну особу) Закарпаття перевищує середній показник по Україні майже у 6 разів. Водні ресурси області формуються за рахунок поверхневого стоку річок басейну ріки Тиса: місцевого річкового стоку, що утворюється в межах області, транзитного річкового стоку, а також експлуатаційних запасів підземних вод.

Територія області перерізана густою мережею рік. Середня густина річкової сітки – 1,7 км / км². Всього в області протікає 9426 рік сумарною довжиною 19723 км. З них Тиса, Боржава, Латориця та Уж мають довжину більше 100 км кожна.

Середній багаторічний стік, який формується в межах області, становить 7,92 млрд. м³ / рік (з транзитним 13,3 млрд. м³), 75% – ої забезпеченості – 6,21 млрд. м³ (з транзитним – 10,5 млрд. м³). В області формується 15% усього місцевого річкового стоку України. Характерним для Закарпаття є нестабільність річкового стоку, часта повторюваність паводків. При цьому його зарегульованість низька. Нараховується 9 водосховищ та 59 ставків загальним об'ємом 60,5 млн. куб. м та площею водного дзеркала 1,56 тис. га. За сумарним питомим об'ємом ставків та водосховищ на 1 кв. км території Закарпатська область поступається середньому показнику по Україні у 4,1 рази.

Прогнозні запаси підземних вод в області складають 394,8 млн. м³. В області затверджені експлуатаційні запаси підземних вод 15 родовищ сумарним об'ємом 123,7 млн. м³ (2,2% затверджених запасів прісних

підземних вод України)³¹, що майже у 4 рази перевищує обсяг річного водоспоживання в області.

Мінеральні води Закарпаття, що можуть використовуватись з лікувальною метою, представлені 62 основними розвіданими родовищами. За даними першого Кадастру мінеральних вод України (1996 р.) із 205 родовищ мінеральних вод, що використовувалися в Україні, 39 (19%) – закарпатські. За газовим складом основна частина мінеральних вод Закарпаття – вуглекислі (75,0%), азотні та азотно-метанові (18,0%), сульфідні (7,0%).

Серед мінеральних вод Закарпаття – 11 вод міжнародних типів та 4 типи вод суто закарпатського походження – Поляно – Квасівський (відноситься до тієї ж групи, що і Боржомі), Сойминський (аналог Єсентукі, Арзни), Келечинський (аналог Дарасун), Ужгородський (аналог вод Піренейсько-Кульдурського типу). З 24 родовищ унікальних та рідкісних мінеральних підземних вод України 7 – закарпатські (Лужанське, Келечинське, Новополянське, Полянське, Шаянське, Плосківське, Сойминське)³².

Використовуються ресурси поверхневих та підземних вод Закарпаття у незначній мірі: експлуатаційні запаси підземних вод на 22% (прогнозні на 6,8%), поверхневого стоку 75% забезпечення – на 0,3%.

Івано-Франківська область. За загальними запасами поверхневих вод область посідає 3-є місце в Україні. Поверхневі води області відносяться до річкових басейнів Дністра і Прута. Загальна кількість водотоків на території області перевищує 8,3 тис. загальною довжиною 15656 км, із них 188 річок мають довжину понад 10 км, у тому числі 5 річок – довжиною понад 100 км – Дністер, Прут, Свіча, Лімниця та Бистриця з Бистрицею Надвірнянською.

Із загальної площі водозбору області у 13,9 тис. кв. км, на басейн річкової системи Дністра припадає 9,0 тис. кв. км, на басейн Прута – 4,9 тис. кв. км.

Густота річкової мережі в межах області коливається від 0,2-0,3 км / км² у рівнинній частині до 1,3-1,7 км / км² у Карпатах. Майже 70% загальної кількості річок розміщені в гірській частині, де в основному і формуються ресурси поверхневих вод області.

На її території кількість нерічкових природних водойм незначна. Вони представлені невеликими озерами, які утворилися в старицях річок та у льодовикових формах рельєфу високогір'я Карпат, а також карстовими озерами.

У долинах рік створені штучні водойми – ставки та водосховища. В області нараховується 620 ставків загального площею водного дзеркала

³¹ Водні ресурси: використання, охорона, відтворення, управління / [А. В. Яцик, Ю. М. Грищенко, Л. А. Волкова, І. А. Пашенюк]. – К. : Генеза, 2007. – 360 с.

³² Довкілля України 2009 : [стат. зб.]. – К. : Державний комітет статистики, 2010. – 216 с.

2373 га та сумарним об'ємом води 31 млн. куб. м. Найбільші водосховища Бурштинське площею 1260 га, яке забезпечує водою Бурштинську ТЕС, Княгининське площею 228 га (Рогатинський район), Чечвинське площею 184 га (Рожнятівський район). Сумарний об'єм цих водосховищ складає 63 млн. м³. За сумарним питомим об'ємом водосховищ та ставків на одиницю площі Івано-Франківська область у 2,9 рази поступається середньому показнику по Україні³³.

Поверхневі водні ресурси, що формуються в межах області, у середній по водності рік складають 4544,34 млн. м³, в рік 75% забезпеченості – 3317,59 і в рік 50% забезпеченості – 2182,29 млн. м³. Сумарні водні запаси (з водами сусідніх областей) складають відповідно 9050,8, 6562,6 і 4299,3 млн. м³.

Водні ресурси територіально і сезонно розподіляються нерівномірно. Гірські території мають найбільшу густоту річкової мережі. Літній період характеризується тут найбільшою кількістю опадів й частою повторюваністю паводків. Невеликими у гірській частині області є також запаси підземних вод (табл. 2.9). За таких обставин господарське використання вод у гірській частині області потребує акумулювання поверхневого стоку.

Прогнозні запаси підземних вод у області складають 270 млн. м³, в т. ч. затверджені експлуатаційні – 100 млн. м³. За запасами підземних вод область перебуває на 20 місці серед 25 регіонів України.

На Івано-Франківщині виявлено близько 300 проявів мінеральних вод різноманітних типів, включаючи аналоги таких загальновідомих мінеральних вод як «Нафтуся», «Миргородська», «Моршинська», «Полюстрівська», «Казбегі», «Єсентуки» та інші. Ресурси мінеральних вод в області складають 8812 м³/добу.

Води 32-х мінеральних джерел області занесені до Державного кадастру «Води мінеральні питні», із них 12 – лікувально-столових, 20 – природно-столових.

Використання мінеральних вод в області, особливо з лікувальною метою, знаходиться на низькому рівні.

Львівська область. Водні ресурси області формуються з обсягів річкового стоку, об'ємів води у поверхневих водоймах – озерах, ставках, водосховищах та підземних вод.

Середні багаторічні водні ресурси місцевого стоку області становлять 4,92 куб. км (9,3% ресурсів місцевого стоку України). Разом з припливом із суміжних територій сумарний середній річковий стік області перевищує 5,5 куб. км³⁴. У розрахунку на 1 кв. км території в області припадає

³³ Водні ресурси: використання, охорона, відтворення, управління / [А. В. Яцик, Ю. М. Грищенко, Л. А. Волкова, І. А. Пашенюк]. – К. : Генеза, 2007. – 360 с.

³⁴ Водні ресурси: використання, охорона, відтворення, управління / [А. В. Яцик, Ю. М. Грищенко, Л. А. Волкова, І. А. Пашенюк]. – К. : Генеза, 2007. – 360 с.

Таблиця 2.9

Запаси водних ресурсів Івано-Франківської області

Райони	Поверхневі води (місцевий річковий стік)	Підземні води
	всього, млн. м ³ /рік	всього, млн. м ³ /рік
Богородчанський	344,9	9,40
Верховинський	545,5	4,52
Галицький	155,8	123,98
Городенківський	114,4	18,95
Долинський	668,6	13,35
Калуський	245,7	19,74
Коломийський	259,2	12,49
Косівський	275,6	6,60
Надвірнянський	829,5	7,18
Рогатинський	118,3	11,63
Рожнятівський	545,6	8,90
Снятинський	87,1	11,49
Тисменицький	234,0	16,08
Тлумацький	120,1	5,69
Всього по області	4544,34	270,00

* Складено за: Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища. Івано-Франківська область. – Режим доступу: http://www.gov.ua / ivano-frankivsk_009.doc.

225,7 тис. куб. м річкового стоку в рік при середньому показнику по Україні 86,8 тис. куб. м. Вищий показник водозабезпеченості території тільки у Закарпатській та Івано-Франківській областях. На одну особу в області припадає 1,92 тис. куб. м річкового стоку за рік при середньому показнику по Україні 1,13 тис. куб. м.

На території області налічується 20 водосховищ із загальною площею водного дзеркала 3650 га та сумарним об'ємом 81,31 млн. куб. м, а також 2750 ставків з площею водного дзеркала 10,7 тис. га та загальним об'ємом 86 млн. куб. м³⁵. За показником насиченості території ставками і водосховищами (8,29 тис. куб. м / кв. км) Львівська область у 2,3 рази поступається середньому показнику по Україні. Нестабільність гідрологічного режиму найбільш водоносних гірських річок області при низьких показниках акумулювання поверхневого стоку знижує потенціал їх господарського використання. Необхідним є застосування водоакумулюючих інженерних споруд. Будівництво протипаводкового (з можливостями комплексного ви-

³⁵ Водні ресурси. – Режим доступу : <http://oblvodhosp.lviv.ua>.

користання) Стрийського водосховища проектною місткістю 175 млн. куб. м у 1990 р. було припинене.

Прогнозні ресурси прісних підземних вод Львівської області оцінюються у 1330,1 млн. куб. м. На її території розвідано 56 родовища з експлуатаційними запасами 482,9 млн. куб. м³⁶ (8,5% експлуатаційних запасів підземних вод України). За обсягом затверджених запасів прісних підземних вод Львівщина є третьою в Україні. Річний обсяг водозабору з підземних джерел в області у 2011 р. склав 168 млн. куб. м³⁷, що не перевищує 35% від затверджених запасів.

Для технічного та питного водопостачання використовуються чотири основні водоносні комплекси: четвертинний (Стрийський, Братківський, Самбірський, Миколаївський, Яворівський водозабори), неогеновий (Будзеньський, Воля-Добростанський, Добрянський, Керницький водозабори), верхньокрейдовий (Рава-Руський, Крехівський, Магерівський, Бендюзький водозабори), девонський (Золочівський, Гологірський, Пługівський водозабори).

У найбільшому об'ємі, з деяким перевищенням затверджених запасів, здійснюється відбір підземних вод у басейні р. Верещиця, де розташовано 7 водозаборів із затвердженими запасами 135 тис. куб. м/добу. Видобуток підземних вод на Жулинському водозаборі в басейні Стрия відповідає затвердженим запасам – 114 тис. куб. м/добу. У Карпатах майже весь відбір підземних вод здійснюється водозаборами з незатвердженими запасами. На Пługівському та інших водозаборах східної групи (Золочівський район), відбір води становить менше половини затверджених запасів³⁸.

На Львівщині розвідано 19 родовищ мінеральних підземних вод із затвердженими запасами 1314 куб. м / добу³⁹. З них 17 експлуатується курортами області.

Чернівецька область. Чернівецька область – також один з найбільш забезпечених водними ресурсами регіонів України. За питомою забезпеченістю місцевим річковим стоком (151,8 тис. м³ / рік на 1 кв. км території) область є четвертою в Україні і в 1,8 разу перевищує середній показник по державі. Водні ресурси області формуються за рахунок поверхневого стоку річок басейнів рік Прут, Дністер, Серет: місцевого річкового стоку, що утворюється в межах області, транзитного річкового стоку, а також експлуатаційних запасів підземних вод.

³⁶ Водні ресурси: використання, охорона, відтворення, управління / [А. В. Яцик, Ю. М. Грищенко, Л. А. Волкова, І. А. Пашенюк]. – К. : Генеза, 2007. – 360 с.

³⁷ Довкілля України 2009 : [стат. зб.]. – К. : Державний комітет статистики, 2010. – С. 59.

³⁸ Екологічний паспорт Львівської області – 2010. – Режим доступу : <http://www.ekology.lviv.ua>.

³⁹ Мінерально-сировинна база Львівщини. – Режим доступу : <http://www.ekology.lviv.ua>.

Середній багаторічний стік, який формується в межах області, становить 1,23 млрд. м³/рік (з транзитним 10,1 млрд. м³), 75%-ої забезпеченості – 0,86 млрд. м³ (з транзитним – 7,86 млрд. м³)⁴⁰. В області формується 2,3% усього місцевого річкового стоку України. Характерною для області є нестабільність річкового стоку, часта повторюваність паводків. При цьому його зарегульованість низька. В межах області знаходяться 4 водосховища. Два із них, що належать до Дністровського каскаду, розташовані на кордоні з Хмельницькою та Вінницькою областями.

Загальна площа водосховищ області становить 14,9 тис. га. Найбільшим із них, яке належить до категорії великих з місткістю більше 100 млн. м³, є Дністровське. Два малі водосховища (об'єм 1–10 млн. м³) розташовані у Новоселицькому районі. За період експлуатації вони частково замулились. За результатами проведеної у 2006 р. Чернівецьким облводгоспом інвентаризації, станом на 01.01.2006 р. на території області нараховувалося 1150 ставків загальною площею 4394,2 га. Практично всі ставки побудовані як протиерозійні та протипаводкові. Використовуються для риборозведення, кілька з них – для технічного водопостачання.

Загальні водні запаси водосховищ становили 2779,53 млн. м³, в т.ч. Дністровського – 2740 млн. м³, ставкового господарства – 41,4 млн. м³.

За сумарним питомим об'ємом ставків та водосховищ на 1 кв. км території Чернівецька область поступається середнім показникам по Україні.

Прогнозні запаси підземних вод в області складають 147,9 млн. м³. В області затверджені експлуатаційні запаси підземних вод 10 родовищ сумарним об'ємом 62,4 млн. м³ (1,1% затверджених запасів прісних підземних вод України), що майже у 3 рази перевищує обсяг річного забору підземних вод в області.

Мінеральні води Чернівецької області представлені кількома типами:

- гідрокарбонатні мінеральні води близькі до типу «Боржомі» (Будинець, Цециме, Селятин тощо) з нижчою мінералізацією та відсутністю вуглекислоти;
- хлоридно – натрієві води (Красноільськ, Сергії, Хряцька);
- сульфатні води з невисокою мінералізацією та сульфатно – натрієві (родовища таких вод знаходяться в долинах рік Дністра та Прута).

Мінеральними водами багата територія національного природного парку «Вижницький». Тут, зокрема, виявлено два джерела лікувально – столових вод типу «Нафтуся», одне з яких використовується для промислового розливу.

Використовуються ресурси поверхневих та підземних вод Чернівецької області у незначній мірі: експлуатаційні запаси підземних вод на 33,5% (прогнозні на 14,1%), поверхневого стоку 75% забезпечення – на 0,7%.

⁴⁰ Екологічний паспорт Чернівецької області. – Режим доступу : <http://www.menr.gov.ua/content/article/5997>.

2.2.4. Мінерально-сировинні ресурси

Мінерально-сировинні ресурси Карпатського регіону здавна відігравали дуже важливу роль у його господарському житті. Уже кілька тисячоліть у Європі відомі солі Солотвина. У ХІХ–му на початку ХХ-го століття родовища Прикарпаття давали вагому частку світового видобутку нафти. Озокерит Бориславського родовища використаний при прокладенні першого трансатлантичного кабелю зв'язку між Європою та Америкою. Вагоме, загальносоюзне значення мала експлуатація Прикарпатських родовищ нафти, природного газу, самородної сірки, калійних солей у часи СРСР. До сьогоденішнього часу частина раніше розвіданих запасів мінерально-сировинних ресурсів у регіоні вичерпана. Змінилася ринкова кон'юнктура стосовно мінеральної сировини. Разом з тим, її запаси та різноманіття надалі можуть слугувати економічному розвитку регіону і його областей, структура та запаси мінеральних ресурсів яких охарактеризовано нижче.

Закарпатська область. Мінерально-сировинна база області налічує 271 родовище більш як 30 видів корисних копалин (табл. 2.10).

В області здійснюється видобуток природного газу, бурого вугілля, кам'яної солі, цеоліту, перліту, каоліну, бентонітових глин, мармуру, туфу, андезиту, доломіту, піску будівельного, цегельно-черепичної сировини, вапняку. На Закарпатті розвідані одні з найбільших у світі поклади цеоліту. Область є єдиним в Україні постачальником перлітової сировини, володіє загальнодержавного значення запасами свинцево-цинкової, алюмінієвої сировини, золота та срібла.

З усіх розвіданих родовищ області 5,9% складають родовища горючих корисних копалин (газ, буре вугілля), 3,7% – металічних корисних копалин, 2,6% – гірничорудних, 3,3% – гірничохімічних, 64,9% – родовища будівельних матеріалів.

Станом на 2011 р. було видано 149 ліцензій на користування надрами Закарпатської області. З них 42 ліцензії – на геологічне вивчення та дослідно-промислово розробку, 107 ліцензій – на видобуток корисних копалин. Право займатися розробкою родовищ мали 93 підприємства-ліцензіати. Фактично розробкою родовищ займався 58 підприємства області.

Із 58 підприємств 8 – здійснює розробку родовищ глини, 12 – каменю будівельного, 7 – каменю облицювального, 16 – підземних мінеральних вод, 5 – піску, по 3 – цеолітів та термальних вод, по одному – бентонітових глин, каоліну, перліту і бурого вугілля⁴¹.

⁴¹ Мінерально-сировинні ресурси Закарпаття державного значення. – Режим доступу : <http://zakarpattya.net.ua>.

Таблиця 2.10

Мінерально-сировинна база Закарпатської області

Види корисних копалин	Загальна кількість родовищ, 2011 р.	Родовища, що розробляються, 2011 р.	Одиниця виміру	Видобуток сировини в 2011 р.	Балансові запаси станом на 01.01.12
Газ природний	12	2	млн. м. ³	-	5855
Вугілля	4	1	тис. т	15	39129
Руди свинцю та цинку	3	1	тис. т	0	37356
Руди ртуті	4		тис. т	0	266
Барит (руда)	1	1	тис. т	0	2937
Сировина для вапнування кислих ґрунтів	2	-	тис. т	0	3201
Сіль кухонна	1	1	тис. т	0	455246,4
Сировина для мінеральних фарб	5	0	тис. т	0	6209,2
Глини бентонітові	2	1	тис. т	31,0	7386
Каолін	1	1	тис. т	13,3	4207,7
Сировина польовошпатована	1	0	тис. т	0	112,2
Цеоцити	3	3	тис. т	5,68	285204,39
Вапняк для випалювання на вапно	3	2	тис. т	15,9	14436
Глина тугоплавка	3	2	тис. т	296,11	17898,96
Камінь будівельний	49	29	тис. м. ³	526,84	178749,13
Камінь облицювальний	21	5	тис. м. ³	5,91	44057,39
Камінь пиляний	5	1	тис. м. ³	0,04	1128,16
Сировина керамзитова	1	-		-	3288
Сировина перлітова	3	1	тис. м. ³	16,84	50449,11
Пісок будівельний	8	5	тис. м. ³	110,49	29771,33
Суміш піщано-гравійна	1	-	тис. м. ³	-	3871
Сировина скляна	1	-	тис. м. ³	-	20727
Сирована цегельно-черепична	81	23	тис. м. ³	35,45	101945,49
Підземні води:					
теплоенергетичні				0,14	0,871
питні та технічні	56	38	м ³ /добу	27,699	344,999
мінеральні				0,689	4,154
ВСЬОГО	271	117			

* Складено за: Договір про стан навколишнього природного середовища Закарпатської області за 2011 рік. – Режим доступу: <http://eko.zakarpatt.gov.ua>.

На основі джерел⁴² нижче наведено основні характеристики мінерально-сировинних ресурсів Закарпатської області.

На території області розвідано 5 родовищ вуглеводнів, запаси вільного газу яких складають 4,661 млрд. куб. м за промисловими категоріями А+В+С (0,26% від загальних запасів в Україні). До державного балансу запасів корисних копалин включено 4 родовища природного газу Закарпаття – Солотвинське – 352 млн. куб. м та три у Мукачівській западині: Русько-Комарівське – 2,044 млрд куб. м, Королівське і Станівське – 217 млн куб. м. Видобування природного газу проводиться на 2 родовищах: Солотвинському – ДК «Укргазвидобування» та Русько-Комарівському – ЗАТ «Тисагаз» (з 2011 р. акції товариства викуплено канадською компанією International Energy Corp, у планах котрої збільшення видобутку газу на Закарпатті до 150 млн. куб. м в рік). Здійснюються пошуки природного газу у Великоберезнянському, Виноградівському, Іршавському, Мукачівському, Рахівському, Тячівському та Хустському районах.

Крім того, на території області розташовано 9 газоперспективних об'єктів, підготовлених до глибокого буріння, ресурси вільного газу яких (за кат. С₃) оцінюються в 17,066 млрд. м³. В області виявлено також перспективні запаси сланцевого газу, котрі потребують детального розвідування.

Запаси бурого вугілля зосереджені на 4 родовищах у Іршавському, Мукачівському, Хустському районах і складають 39,1 млн. т (1,5% від загальних запасів в Україні). Перспективним для розробки є також Біганьське родовище германієвих лігнітів. Вміст германію в лігнітах складає в середньому 182 г / тонну. Це єдине на Україні розвідане родовище важливого для різних галузей промисловості напівпровідникового матеріалу. Із родовищ бурого вугілля незначний видобуток ведеться відкритим способом тільки ТЗОВ «Лігніт» на Ільницькому родовищі.

Цеоліти представлені 3-ма родовищами із запасами 285,2 млн. т за категоріями А+В+С₁ і 154,9 млн. т за категорією С₂. Одним із найбільших є Сокириницьке родовище із запасами 125,8 млн. т, з яких 39,5 млн. т становлять цеоліти високої якості. Липчанське у Хустському районі і Зеленокам'янське родовище цеолітів у Тячівському районі мають прогностичні запаси 5,4 млрд. тонн.

Цеоліти можуть використовуватись для очищення стічних вод, виробництві паперу, гуми, будівельних матеріалів, як наповнювач добрив тощо.

Спеціальний дозвіл на видобуток цеоліту в області отримали три суб'єкти підприємницької діяльності: ВАТ «Закарпатнерудпром», державні

⁴² Мінерально-сировинна база України. – Режим доступу : <http://www.dgs.kiev.ua>; Загальнодержавна програма розвитку мінерально-сировинної бази України на період до 2030 року. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/>.

підприємства «Сокирницький цеолітовий завод» та «Закарпатський цеолітовий завод». Їх робота неритмічна через відсутність налагоджених стабільних ринків збуту, брак оборотних коштів.

Закарпатські каоліни, запаси яких перевищують 5 млн. тонн, за якістю не мають аналогів в Україні. З родовищ каоліну експлуатується Берегівське (СП «Керамнадра») із запасами 74 тис. т. Розвідані родовища каоліну цінні високою білизною (Берегівське родовище), а також високими пластичними властивостями (Квасівське і Мужіївське родовища). Це дає можливість виготовляти керамічні вироби з каолінів без застосування сировини з інших регіонів, використовувати їх при виробництві паперу, білого цементу.

Біганьське родовище бариту єдине в Україні. Ліцензією на його розробку володіло ТзОВ «Закарпатська гірничовидобувна компанія» ДП «Штоерман-Україна ГМБХ»), однак розробку не розпочато.

Біганьське родовище комплексне – алуніт-барит-поліметалічне. Належить до числа двох найбільш перспективних в Україні поряд з Біляївським у Харківській області. Для нього підраховано запаси в 381,1 тис. т цинку та 120,2 тис. т свинцю. Розроблено технологічну схему збагачення. Встановлено золотоносність поліметалічних руд.

Свинцево-цинкові руди Закарпаття досить високої якості. Перспективи отримання цинку та свинцю пов'язуються також з Мужіївським золотополіметалічним родовищем, після відпрацювання на ньому золотоносних руд.

Закарпаття є однією з найбільш досконало вивчених золотоносних провінцій в Україні. Тут розвідано запаси золота в обсязі майже 55 т – Мужіївське родовище та родовище Сауляк. Мужіївське золотополіметалічне родовище з вмістом золота у рудній масі 4,5-15 г / т введено у промислове освоєння в 1999 р. З 2006 р. видобуток золота тут припинений. Заскладовані на промислового майданчику рудні відвали є джерелом забруднення поверхневих та підземних вод. Усього видобуто 646,4 кг золота. Безпосередньо до Мужіївського родовища прилягає Берегівське золотополіметалічне родовище з рудами аналогічного складу. В межах єдиного гірничого відводу Мужіївського шахтного поля можна забезпечити приріст запасів до 80-100 тонн золота, 1 тис. тонн срібла та близько 2,5 млн. тонн свинцю та цинку.

Родовище Сауляк попередньо розвідане, затверджено запаси за категоріями C_1 і C_2 обсягом у 10,1 т золота. Крім нього руди родовища містять срібло, до 30 г / т (вміст золота 5-10 г / т).

За попередніми оцінками фахівців, загальні ресурси Карпатської провінції визначаються: золота – 400 т, срібла – 5,5 тис. т, свинцю – 2,7 млн. т, цинку – 5,3 млн. т.

Слід зазначити, що існують також реальні передумови для виявлення родовищ золота у Вишківському рудному районі. Ця місцевість також відома

локалізацією ртутних мінералів – Буркут, Шаян та інших. Запаси ртуті складають 134 т. Раніше експлуатувалось одне з родовищ поблизу села Вишково. Зараз там залишилась гора-хвостосховище із певним вмістом ртуті. Крім ртутного, у Вишківському родовищі є також поліметали – свинець, цинк.

Закарпаття володіє потенційною сировиною для видобутку алюмінію – алунітами. На державному балансі запасів корисних копалин перебувають два великих родовища – Біганьське та Берегівське – з розвіданими запасами алунітових руд відповідно 290,3 та 51,4 млн. тонн. Крім того, у межах Берегівського рудного поля нараховується ще майже 10 рудопроявів, пов'язаних із вторинними кварцитами.

Серед нетрадиційних для України родовищ, які мають державне значення і можуть бути привабливі для інвесторів, значаться також бентоніти – Горбківське, Ільницьке, Вишківське родовища, перліти – родовища Фогош, Ардівське, Шиной-Варна.

Великі запаси кам'яної солі зосереджені у Солотвинському родовищі – 455 млн. т. Обсяги видобутку раніше тут досягали 170 тис. т / рік. У 2011 р. сіль в області не видобувалася. Гірничі виробітки ДП «Солотвинський солерудник» затоплюються, що призводить до активізації карстових процесів у виробничій зоні, на рекреаційних територіях та у житловій зоні м. Солотвино. У зоні можливої деформації земної поверхні розташовано 292 житлові будинки, школи, лікарня, трансформаторна підстанція 110 кВ «Солотвино» тощо⁴³. Тереблянське родовище кам'яної солі із запасами 1400 млн. т, котре розроблялося у 18-20 ст., законсервоване.

Закарпатська область володіє добре розвиненою сировинною базою будівельних матеріалів. Налічується 174 родовища корисних копалин для будівництва. На даний час до розробки залучено 72 родовища.

Розвіданих і врахованих родовищ каменю облицювального в області налічується 21, із яких у промисловій розробці перебуває 5, каменю будівельного – 49 родовищ, з яких до розробки залучено 29.

Загальні запаси облицювального каменю, враховані державним балансом, складають понад 9% загальнодержавних запасів, а його видобуток становить лише 0,5%.

Розробляється Трибушанське родовище світлих мармурів (природний кальцит). Однією з особливостей родовища є наявність широкої кольорової гами мармуру, що дозволяє створити різноманітний асортимент продукції і вийти на більш широкі ринки збуту. В даний час видобувається мармур сірого, білого і кремового кольорів.

Запаси туфів містяться у Зеленокам'яньському, Рокосово-Хустському, Великораковецькому родовищах, доломіту у Білопотоцькому, Малоросішському, Прибуйському родовищах.

⁴³ Національна доповідь про стан техногенної та природної безпеки в Україні у 2010 році. – Режим доступу : <http://www.mns.gov.ua>.

Розробляється Фогошське родовище перліту.

Значними є запаси різноманітного будівельного каменю, що представлені андезитами (Кам'яницьке, Шелестівське, Оріховецьке, Підгірнянське, Лохівське, Королівське, Гутинське, Арданівське, Перекопське, Гайдоське, Кленовецьке родовища), андезито-дацитами (Рокосівське, Веряцьке родовища), андезито-базальтами (Андріївське родовище), ліпаритами (Косеньське родовище), пісковиками (Присліпське родовище).

Закарпатська область налічує 81 родовище сировини цегельно-черепичної із запасами 101,9 млн. м³ за промисловими категоріями А+В+С₁, з яких до розробки залучено 23 родовища⁴⁴.

Івано-Франківська область. На території Івано-Франківської області обліковується 321 родовище і 79 об'єктів обліку (з урахуванням комплексності) корисних копалин, з яких 165 родовищ і 17 об'єктів обліку експлуатуються, 4 підготовлено до промислового освоєння, 6 перебуває на стадії детальної розвідки, 46 родовищ законсервовано (табл. 2.11).

Мінерально-сировинна база області на 22,4% складається з родовищ паливно-енергетичних (горючих) корисних копалин (нафта, газ, конденсат, буре вугілля, торф), на 52% – із родовищ сировини для виробництва будівельних матеріалів, 7,8% складає група родовищ гірничо-хімічних корисних копалин, 17,8% припадає на родовища питних, технічних та мінеральних підземних вод⁴⁵.

На території області розвідано 36 родовищ вуглеводнів, більша частина яких комплексні.

До глибокого буріння підготовлено 7 нафтогазових об'єктів, перспективні ресурси вільного газу яких (кат. С₂) оцінюються в 8,81 млрд. м³, нафти – 6,13 млн. т.

Найбільш важливими корисними копалинами в області є: нафта і газ, калійні солі, сировина для виробництва цементу, підземні прісні та мінеральні води, будівельні матеріали. Перспективними для освоєння є родовища кам'яної (кухонної) солі.

Нафта і газ. Державним балансом запасів корисних копалин на території області обліковуються 34 родовища нафти, газу та конденсату, серед яких 14 нафтових, 9 газових, 6 нафтогазоконденсатних, 5 газонафтових і 2 газоконденсатних. Розробляється 32 родовища (23 – в режимі промислової і 9 – дослідно-промислової експлуатації), 1 – Пиlipівське газове родовище готується до розробки і 1 законсервоване (Янківське нафтове родовище).

⁴⁴ Мінерально-сировинна база Закарпаття. – Режим доступу : <http://-za-karpatyua.net.ua>.

⁴⁵ Екологічний паспорт Івано-Франківської області – 2010. – Режим доступу : <http://www.ecology.if.ua>.

Таблиця 2.11

Мінерально-сировинна база Івано-Франківської області

Види корисних копалин	Кількість родовищ	Родовища, що розробляються	Одиниця виміру	Видобуток сировини в 2009 р.	Балансові запаси станом на 2008 р.	
					$A+B+C_1$	C_2
<i>Корисні копалини загальнодержавного значення</i>						
Нафта			тис. т.	480,0	17485	4469
Конденсат			тис. т.	4,5	2100	197
Газ вільний	36	34	млн. м ³	371,0	22384	54
Газ розчинений			млн. м ³	214,	13032	2562
Буре вугілля	1	-	млн. т.	-	7,1	-
Калійні і магнієві солі	13	1	млн. т.	0,0201	560,6	252,6
Кам'яні солі	2	-	тис.. т.	-	34873	-
Природні розсоли	2	2	тис. м ³	-	667	1035
Сірка самородна	7	-	млн. т.	-	33846	11948
Фосфорити	1	-	млн. т.	-	10,5	-
Озокерит	2	-	т	-	78314	-
Сировина для виробництва цементу	3	2	млн. т.	0,790	236,68	47,7
Керамзитова сировина	3	-	млн. м ³	-	7846	-
Декоративно облицювальні і виробні камені:						
гіпс	3	-	тис. м ³	-	923	1845
пісковик	1	1	тис. м ³	0,04	781,96	-
родоніт	1	-	т	-	-	419
Торф	35	2	тис. т.	25,1	5277	168

Продовження табл. 2.11

Види корисних копалин	Кількість родовищ	Родовища, що розробляються	Одиниця виміру	Видобуток сировини в 2009 р.	Балансові запаси станом на 2008 р.	
					A+B+C ₁	C ₂
Торф	35	2	тис. т.	25,1	5277	168
Менілітові сланці	4	1	тис. т.	7,6	3,7	1115,5
Піляний камінь	1	–	тис. м ³	–	6220	–
Прієні води (водозабори)	22	18	тис. м ³ /добу	10,14	275,8	–
Мінеральні води	35	36	тис. м ³ /добу	0,047	4,9	–
Лікувальні грязі	1	1	тис. м ³	0,097	74,47	–
<i>Корисні копалини місцевого значення</i>						
Цегельно-черепична сировина	93	29	млн. м ³	0,829	143,54	–
Камінь будівельний	13	6	млн. м ³	0,195	48,05	13,3
Пісок будівельний	10	7	млн. м ³	0,185	32,52	–
Піщано-гравійні суміші	23	2	млн. м ³	0,105	25,9	–
Вапняк для цукрової промисловості	2	2	тис. т.	76,9	5740,6	–
Вапняк для виробництва вапна і хімічної меліорації ґрунтів	8	3	тис. т.	4,7	23491,5	5928
Гіпс і ангідрит (для будівельного гіпсу)	6	–	тис. т.	–	21080	23000
Всього:	321	165				

* Складено за: Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища у Івано-Франківській області у 2009 р. – Режим доступу : //http. www. mtenr. gov. ua; Мінерально-сировинна база України. – Режим доступу : http://www.dgs.kiev.ua.

Основні об'єми видобутку здійснюють структурні підрозділи ВАТ «Укрнафта» – НГВУ «Долинанaftогаз», «Надвірнанаftогаз» та дочірня компанія «Укргазвидобування» НАК «Наftогаз України». Близько 3,0% нафти і 10,0% газу із загальнообласних об'ємів видобувають дрібні місцеві підприємства (СП «Дельта», ВАТ «Рожнятівнафта», ЗАТ ВДО «Регіон», ДП «Західукргеологія» НАК «Надра України»).

Балансові запаси нафти (категорій А+В+С₁) в області становлять 13,6% від загальнодержавних. Частка запасів газу в загальнодержавному балансі незначна – близько 3%.

Більша частина родовищ нафти і газу в області перебуває в завершальній стадії розробки та характеризується ускладненими геологічними і технологічними умовами експлуатації. Так, по НГВУ «Долинанaftогаз» видобувні запаси родовищ використані по нафті – на 85%, по конденсату та газу – на 72%. Залишкові запаси нафти на Долинському і Північно-Долинському родовищах, які забезпечують більше половини від загального видобутку області, становлять 5% від початкових. По НГВУ «Надвірнанаftогаз» видобувні запаси родовищ використані по нафті майже на 50%, по конденсату, газу – на 60%. На Битків-Бабченському газовому родовищі, яке експлуатується ДК «Укргазвидобування» і дає дві третини від загальнообласного видобутку газу, залишкові запаси становлять близько 10%.

Розвідані запаси корисних копалин в основному забезпечують діяльність підприємств з видобутку і переробки мінеральної сировини, за винятком переробки нафти.

Добувні підприємства наftогазового комплексу при сучасному рівні видобутку забезпечені розвіданими запасами на 20-40 років.

При активних геолого-пошукових роботах реальними є перспективи кількарязового збільшення експлуатаційних запасів наftогазової сировини.

Калійні солі. Серед корисних копалин, що використовуються як гірничо-хімічна сировина, провідне місце в області займають родовища калійних солей. В Івано-Франківській області розташовані дві групи зближених родовищ: Калуш-Голинська (Калуш-Голинське, Домбровське, Пійло) і Марково-Росільнянська (Марківське, Молодьківське, Дзвиняцьке, Старунське, Росільнянське), та 5 відокремлених родовищ: Тура Велика, Тростянець, Кадобна, які включені до державного балансу, а також Делятинське та Білі Ослави (Березівське), що балансом не обліковані.

Детально розвідана лише Калуш-Голинська група. Запаси калійних і магнезійних солей тут складають 450 млн. т. Практичний інтерес представляє також Марково-Росільнянська група родовищ із запасами категорії С₁ + С₂ – 457 млн. т. Всього сумарні виявлені запаси калійних і магнезійних солей в межах області складають 1091 млн. т.

Важливим для області і України в цілому є питання ефективного використання унікального Калуш-Голинського родовища полімінеральних руд, на базі якого працював найбільший в Україні виробник калійних добрив – дочірнє підприємство «Калійний завод» ВАТ «Оріана».

Кам'яні солі. Проведені геологорозвідувальні роботи показали неперспективність розширення сировинної бази за рахунок природних розсолів. Альтернативним джерелом для виробництва кухонної солі можуть бути розвідані родовища кам'яної солі «Верхне-Струтинське» і «Рошнято» із загальними запасами 350 млн. т. Чистота солі (вміст NaCl) складає близько 80%.

Нинішній дефіцит кухонної солі в області, як і в цілому в західному регіоні України, перекривається за рахунок меленої кам'яної солі Артемівського (Донецька обл.) солерудника та імпортованих поставок з Білорусі. Ці солі менш якісні, ніж солі з родовищ області, містять нерозчинні домішки і гіпс. Науково-дослідний інститут галургії (м. Калуш) розробив інвестиційний проєкт «Кухонна сіль» на будівництво нового виробництва з випуску виварної солі обсягом 200-250 тис. т в рік на базі розвіданих в області родовищ солей методом підземного вилужування водою через свердловини.

Сірка. В межах Прикарпатського сірконосного басейну, який простягається неширокою смугою (10-20 км) в Передкарпатті з південного сходу на північний захід від румунського до польського кордону, відомо більше двадцяти родовищ і проявів самородної сірки, з них сім родовищ і один прояв виявлено на території області.

Із семи родовищ Івано-Франківської області на двох (Загайпільському і Шевченківському) проведена детальна розвідка із затвердженням запасів: на Загайпільському – 17,3 млн. т; на Шевченківському – 14,7 млн. т.

Прогнозні запаси інших родовищ – близько 30 млн. т.

Загальні запаси сірки в області складають 32% запасів Прикарпатського сірконосного басейну.

В сучасних умовах, коли сірка значно дешевше отримується попутно при видобутку природного газу, перспективи освоєння родовищ сірки в області малоімовірні і роботи на них у ближчі роки не плануються.

Сировина для виробництва будівельних матеріалів. В області розвідано три родовища сировини для виробництва цементу, на базі яких працює Івано-Франківський цементно-шиферний комбінат (ВАТ «Івано-Франківськцемент»). Із 1964 року експлуатуються два родовища: Межигірсько-Дубівецьке (мергелі) і Дубівецьке (вапняки). Річний видобуток цементної сировини становив 0,775 млн. т. У зв'язку з тим, що значна частина залишкових запасів цих двох родовищ знаходиться під орними землями, які не можуть бути виділені під розробку, у 1982-1988 рр. розвідано Межигірсько-Маринопільське родовище із значними запасами цементної сировини (вапняків – 119278 тис. т, мергелів – 73424 тис. т).

Родовище не експлуатується і є резервом для існуючого виробництва, а також може бути сировинною базою для нових потужностей з виробництва цементу. Забезпеченість запасами навіть при значному збільшенні об'ємів видобутку перевищує 100 років.

Високоліквідна сировина – гіпс для виробництва цементу і будівельного гіпсу – імпортувалась ВАТ «Івано-Франківськцемент» із сусідньої Молдови. Щорічні об'єми складали близько 60 тис. тонн. Проведено геолого-оціночні роботи на Межигірському родовищі гіпсів, яке розташоване неподалік від діючого гірничого цеху підприємства. За попередніми підрахунками, запаси гіпсу оцінюються в 2 млн. тонн. При організації розробки родовища область буде повністю забезпечена дешевим гіпсом для виробництва цементу, будівельним і медичним гіпсами, гіпсовою крихтою.

В області налічується 94 родовища цегельно-черепичної сировини, із них на державному балансі – 72 родовища (експлуатується 20). Виявлено значні запаси керамзитової сировини (3 родовища), проте в останні роки виробництво цього ефективного наповнювача бетону припинено.

Найбільші родовища будівельного каменю розташовані в Карпатах, у верхів'ях р. Бистриці-Надвірнянської. Тут розробляються 3 родовища, які дають більше 80% всього видобутку бутового каменю. Проте за останні роки обсяги виробництва значно знизилися.

В межах області є 10 родовищ піщано-гравійної суміші (ПГС) з розвіданими запасами, що перебувають на державному балансі. З них експлуатується 2 родовища.

Львівська область. Львівщина володіє мінерально-сировинною базою, котра зіграла вагомий роль у формуванні галузевої структури та розвитку її господарства. Налічується понад 470 родовищ мінерально-сировинних ресурсів, половина з котрих розробляється. Серед корисних копалини області за запасами та господарським значенням виділяються горючі (газ природний, газовий конденсат, нафта, вугілля кам'яне, торф) та неметалічні корисні копалини (кухонна, калійна, магнезіві солі, сірка, вапняк, цементна сировина, гіпс, глини, суглинки, піски, піщано-гравійна суміш, пісковики), а також озокерит, сапропель.

Газ горючий природний в області розвіданий на 45 родовищах, загальні запаси котрих становлять 8% загальних запасів газу в Україні – понад 80 млрд. куб. м. (табл. 2.12).

Вони розташовані у Сокальському (Великомостівське), Яворівському (Свидницьке, Віжомлівське, Ретичинське), Мостиському (Садковицьке, Хідновицьке, Вишнянське з балансовими запасами 9,5 млрд. куб. м, Буцівське), Городоцькому (Верещицьке, Городоцьке, Орховицьке з балансовими запасами 7,6 млрд. куб. м, Турабівське, Никловицьке), Самбірському (Залужанське з балансовими запасами 27,7 млрд. куб. м, Пинянське з балансовими запасами 7,0 млрд. куб. м, Дубаневицьке), Миколаївському

Таблиця 2.12

Мінерально-сировинна база Львівської області

Види корисних копалин	Загальна кількість родовищ	Родовища, що розробляються	Одиниця виміру	Балансові запаси станом на 2010 р.
Будівельна сировина	185	79	тис. м. ³	
Піщано-гравійна суміш	17	7	тис. м. ³	
Нафта	18	14	млн. т	29,5
Природний газ	44	31	млрд. м ³	80
Газовий конденсат	8	7	тис. т	835
Камяне вугілля	28	8	млн. т	1080
Торф	15	2	млн. т	70
Озокерит	1	0	тис. т	113,7
Сіль (камяна, магнієва, натрієва)	13	4	тис. т	
Сіль калійна	1	-	млн. т	900
Сірка	21	3	тис. т	16000
ВСЬОГО	350	155		

* Складено за: Природні ресурси Львівщини. – Режим доступу : <http://www.ekology.lviv.ua>; Проблема загазованості в Україні: на прикладі Прикарпатського нафтопромислового району. – Режим доступу : <http://www.ekshalacje.eu>; Мінерально-сировинна база України– Режим доступу : <http://www.dgs.kiev.ua/m-40-21.php>. Основні родовища корисних копалин України. – Режим доступу : <http://geoinf.kiev.ua/rod.htm>.

(Малогорожанське, Рубанівське), Жидачівському (Любешівське), Стрийському (Дашавське, Угерське, Гаївське, Більче-Волицьке з балансовими запасами 8,1 млрд. куб. м), Дрогобицькому (Летнянське, Опарське, Тинівське) районах⁴⁶.

На даний час в області експлуатується більше 30 родовищ природного газу із запасами 60 млрд. куб. м. Виявлено також понад 10 перспективних газоносних площ (в т. ч. у гірських Старосамбірському, Сколівському, Турківському районах) із запасами 28,5 млрд. куб. м. Всього невикористані запаси природного газу на Львівщині, за оцінками, можуть скласти 200-300 млрд. куб. м. За всю історію газовидобутку в області з надр видобуто 210 млрд. куб. м природного газу.

Можливості отримання газу горючого на Львівщині пов'язані також з технологіями підземної газифікації вугілля й можливостями отримання сланцевого газу. За даними фахівців Інституту геології і геохімії горючих копалин НАН України газовидобувний потенціал Львівсько-Волинського кам'яновугільного басейну в межах області складає 500 млрд. куб. м метану.

⁴⁶ Природні ресурси Львівщини. – Режим доступу : <http://www.ekology.lviv.ua>.

Останнім часом у світі значна увага приділяється видобутку сланцевого газу. Територія Львівщини розглядається як потенційно потужний регіон видобутку сланцевого газу з оціночними запасами від 100 млрд. куб. м (Олеська площа) до 1 трлн. куб. м і більше. Однак питання видобутку сланцевого газу в області, технологія котрого потребує використання великих обсягів води у суміші з піском та хімікатами, викликає певні екологічні застереження і потребує попереднього ґрунтового вивчення.

Нафта в області розвідана на 18 родовищах з балансовими запасами 29,5 млн. т. Вони розташовані у Дрогобицькому (Бориславське, Іваниківське, Орівське, Східницьке, Новосхідницьке), Стрийському (Стинавське, Блажівське, Мельничинське), Сколівському (Заводівське, Верхньомасловецьке), Старосамбірському (Стрільбицьке, Страшевицьке), а також у Самбірському (Орховецьке), Яворівському (Коханівське) районах. Крім цього виявлено 11 перспективних нафтоносних площ.

В області виявлено також 5 *газоконденсатних* родовищ – Бориславське, Східницьке, Гаївське у Стрийському, Залужанське у Самбірському, Іваниківське у Дрогобицькому та Сколівському районах. Їх промислові запаси незначні.

Починаючи з другої половини 19 ст. в області видобуто 45 млн. т нафти та газового конденсату. Оціночний залишок запасів перевищує 70 млн. т.

Перспективи збільшення запасів газу та нафти в області пов'язані з глибинними структурами Бориславсько-Покутської та Більче-Волицької нафтогазоносних зон, які залягають на глибині 5000-6500 м. Освоєння цих глибин в регіоні, на жаль, практично не проводиться. Надто низькими є також показники повноти вилучення сировини з родовищ, більше половини котрої лишається в надрах. Загальнодержавною програмою розвитку мінерально-сировинної бази України, затвердженою у 2007 р., передбачалося активізувати проведення в області геологорозвідувальних робіт для забезпечення приросту запасів нафти і газу, однак рівень реалізації завдань програми незадовільний.

Промислові запаси *кам'яного вугілля* в надрах області становлять майже 1,1 млрд. т. Розвідано 28 родовищ, з котрих 8 із затвердженими запасами у 170 млн. т експлуатуються діючими шахтами на території Сокальського району (Великомостівська, Межирічанська, Відродження, Лісова, Зарічна, Візейська, Степова, Надія). На базі розвіданих запасів Червоноградського, Тягівського та Любельського (запаси коксівного вугілля в котрому 86,7 млн. т) родовищ можливе будівництво нових шахт.

На Львівщині виявлено 4 *буровугільні* родовища – Рава-Руське, Жовківське, Золочівське та Ясеницьке. Вміст горючої речовини у них високий, а запаси незначні.

У Львівській області знаходяться поклади *озокериту*. Бориславське родовище має балансові запаси понад 100 тис. т. Видобуток озокеритової руди у 1995 р. був припинений.

В області нараховується 15 родовищ *торфу* з балансовими запасами 70 млн. т. Торф видобувається на 2 родовищах – Стоянівському і Лопатинсько-Острівському на території Радеківського району з балансовими запасами близько 60 млн. т.

Львівщина має великі поклади *менілітових сланців*, запаси котрих за деякими оцінками перевищують 500 млрд. т. Менілітові сланці розвіданого Верхньосиньовидненського родовища із запасами 403 млн. т (Сколівський район) передбачено використати при виробництві м'яких покрівельних матеріалів. На базі спорудженої у Верхньому Синьовидному дослідної установки вивчалися можливості їх використання з метою отримання синтетичного пального, однак таке використання сланців пов'язане із значними негативними екологічними наслідками і є невиправданим.

Запаси *металічних корисних копалин* на території Львівщини, що мають промислове значення, представлені лише германієм, що міститься у вуглемістких породах 6 розвіданих вугільних родовищ (Сокальський район).

Область володіє значними запасами *неметалічних корисних копалин*: гірничохімічних (гіпс, сапропель, калійні солі, вапняк, кухонна сіль, самородна сірка, магневі солі), сировини для облицювальних матеріалів (пісковик), сировини цементної (вапняк, глина, камінь гіпсовий), іншими корисними копалинами для будівництва (пісок будівельний та склярський, піщано-гравійні суміші, цегельно-черепична сировина).

Калійні солі залягають у Стебницькому родовищі із запасами майже 900 млн. т. У цьому ж родовищі представлені і магневі солі. Родовище в даний час не використовується, а його гірничі виробітки є одним з найбільших в області джерел техногенно-екологічних загроз.

Припинено в області і видобуток *самородної сірки*. На сьогодні Язівське родовище із залишковими запасами 16 млн. т лишається єдиним в Україні, де зберігаються перспективи отримання самородної сірки, але її видобуток тут втратив рентабельність.

Гірничохімічна сировина області представлена також комплексними Стебницьким і Губицьким родовищами *кам'яної солі* з запасами 300 млн. т. і Дрогобицьким родовищем *розсолів* із запасами 200 тис. т. Дрогобицьке родовище частково експлуатується.

Вапняк для цукрової промисловості видобувається у Мало-Любінському родовищі Городоцького району.

Поклади *гіпсу* містяться у Щирецькому, Пісківському, Попелянському родовищах Пустомитівського району, а також Моршинському та Трускавецькому родовищах. На даний час експлуатується Щирецьке родовище гіпсу.

За кількістю родовищ *цементної сировини*, котрі враховані у державному балансі запасів, Львівська область займає друге місце в Україні після Донецької. З 5 родовищ розробляється Демне-Добрянське родовище вапняків, Кагуївське родовище суглинків (Миколаївський район), Писківське гіпсове родовище (Пустомитівський район).

Львівщина володіє майже 13% вітчизняних запасів *сировини для виробництва скла* (родовища кварцового піску: Велико-Глібовицьке, Задвір'ївське у Перемишлянському та Сихівське у Пустомитівському районі), поступаючись в Україні лише Харківській області⁴⁷.

Родовища *пісковіку* як будівельного каменю та щебеневої сировини знаходяться у Сколівському (Святославське, Гребенівське) та Турківському (Боберківське) районах.

До державного балансу включено Оріхівчицьке родовище *вапняку* як каменю пиляного для стінових матеріалів.

Родовища *облицювального каменю* (гіпс) із затвердженими запасами 550 тис. куб. м знаходяться також у Жидачівському районі (Журавнівське та Добрівлянське).

Добре розвинену сировинну базу різноманітних корисних копалин має будівельна галузь. На Львівщині розвідано 90 родовищ *цегельно-черепичної сировини*, 27 родовищ *будівельного піску* (Давидівське, Гринівське, Водниківське, Хороснівське у Пустомитівському, Миколаївське, Глухівецьке, Тростянецьке, Розвадівське у Миколаївському, Ясинецьке, Лозинське, Старичівське у Яворівському, Вибранівське у Жидачівському районах та ін.), 8 родовищ *вапняку для випалювання на вапно* (розробляються Розвадівське, Демнянське у Миколаївському, Довжанське у Городоцькому, Боратинське у Бродівському, Глинно-Наварійське у Пустомитівському районах), 14 родовищ *піщано-гравійної суміші* (експлуатуються Ходовицьке, Стриганцівське у Стрийському, Зарічненське у Жидачівському, Страшевицьке, Стрільбицьке у Старосамбірському районах).

Розвідане Радеківське родовище *будівельної крейди* має промислові запаси 450 тис. т. До числа основних родовищ корисних копалин України входить також Рава-Руське родовище опоки⁴⁸.

Чернівецька область. На території області обліковується 149 родовищ і 6 об'єктів обліку (з урахуванням комплексності) з 18 видів корисних копалин. З них 50 родовищ та два об'єкти обліку розробляються (табл. 2.13).

Мінерально-сировинна база області на 4,1% складається з родовищ паливно-енергетичних корисних копалин (газ, газоконденсат, нафта), 80,0% – родовищ сировини для виробництва будівельних матеріалів,

⁴⁷ Мінерально-сировинна база України. – Режим доступу : <http://www.dgs.kiev.ua/m-40-21.php>.

⁴⁸ Основні родовища корисних копалин України. – Режим доступу : <http://geoinf.kiev.ua/rod.htm>.

Таблиця 2.13

Мінерально-сировинна база Чернівецької області

Види корисних копалин	Загальна кількість родовищ	Родовища, що розробляються	Одиниця виміру	Балансові запаси станом на 2010 р.
Нафта	1	1	млн. т	3,022
Газ	4	2	млрд. м ³	2,701
Цементна сировина: (вапняк, гіпс, глина)	1	1		
Вапняк пиляний	4	3	млн. м ³	116,3
Гіпс (облицювальний)	1			
Пісок (кварцовий для виробництва скла)	1	1		
Вода: (прісна, мінеральна, лікувальна)	22	12		
Гіпс будівельний	7	5	млн. т	125,7
Вапняк будівельний (камінь на щебінь, бут, вапно, карбонатна сировина)	6	3		
Пісок будівельний (камінь на щебінь, бут)	5	4		
Пісок будівельний	8	7		
Піщано-гравійна суміш	16	9		
Керамічна сировина (аргіліт для виробництва фасадної і керамічної плитки)	1	0		
Керамзитова сировина (суглинки для виробництва гравію керамзитового)	1	0		
Цегельно-черепична сировина (глини, суглинки, супісок, пісок)	92	31	млн. м ³	70,3
РАЗОМ	169	79		

* Складено за: Мінерально-сировинна база України. – Режим доступу : <http://www.dgs.kiev.ua/m-40-21.php>; Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Чернівецькій області – 2010 рік. – Режим доступу : <http://ecobukovina.com.ua>.

1,4% – родовищ гірничохімічних корисних копалин, 14,5% – родовищ питних і мінеральних вод.

На території області розвідано 6 родовищ вуглеводнів, з яких одне – нафтове (Лопушнянське), чотири – газових (Лопушнянське, Черногузьке,

Красноільське, Шереметівське), одне – газоконденсатне. У промисловій розробці перебуває два родовища газу.

На родовищах *вуглеводнів* підраховано запаси вільного газу в кількості 0,915 млрд. м³ за промисловими категоріями А+В+С₁ (0,09% від загальних запасів по Україні). Видобувні запаси розчиненого у нафті газу – 1,786 млрд. м³ за промисловими категоріями А+В+С₁.

Видобувні запаси *нафти* обліковуються на Лопушнисянському нафтовому родовищі в кількості 3,022 млн. т за промисловими категоріями А+В+С₁ (2,65% загальних запасів по Україні). Родовище з 1986 р. експлуатується суб'єктом господарювання, зареєстрованим у іншій області (НГВУ «Надвірнанафтогаз» ВАТ «Укрнафта»), що спричинює конфлікти з приводу невідображення у статистичному обліку й показниках області економічних результатів газо-нафтовидобутку й адресності надходження відповідних бюджетних платежів та зборів. Річний видобуток нафти становить близько 50-60 тис. т.

Чорногузьке газове родовище з початковими видобувними запасами 593 млн. куб. м експлуатується з 1982 р. Красноільське та Шереметівське віднесені до родовищ з важковидобувними та виснаженими запасами й законсервовані.

Крім того, на території області виявлено п'ять нафтогазоперспективних об'єктів, які підготовлені до глибокого буріння, перспективні ресурси нафти на яких (за категорією С₂) оцінюються в 22,9 млн. т, газу – 1,6 млрд. м³.

Гірничохімічні корисні копалини на території області представлені двома родовищами вапняків для вапнування кислих ґрунтів, з яких розробляється Новоселицьке родовище із запасами 2763 тис. т промислових категорій А+В+С₁.

Чернівецька область володіє добре розвиненою сировинною базою *будівельних матеріалів*. На її території знаходиться 116 родовищ корисних копалин, що застосовуються у будівництві, з яких до розробки залучено 35 родовищ.

Гіпс і ангідрит представлені п'ятьма родовищами із загальними запасами 60,6 млн. т за промисловими категоріями А+В+С₁ (12,42% від загальних запасів по Україні). На даний час в експлуатації перебуває чотири родовища.

Держбалансом враховано два родовища вапняку для випалювання на вапно, з яких одне (Вимозьке) перебуває в промисловій експлуатації, а також Нижньошепітське родовище тугоплавкої глини, Сторожинецьке – керамзитової сировини та Красноільське – каменю облицювального, які на даний час не розробляються.

Приблизно 90% запасів розвіданої будівельної сировини розташовано під високопродуктивними орними землями або під лісонасадженнями.

Пісками будівельними область у повному обсязі не забезпечена. З п'яти розвіданих родовищ розробляється три.

На території області знаходяться майже половина (46,4%) від усіх покладів піщано-гравійної суміші в країні. Держбалансом враховано 12 родовищ і один об'єкт обліку із запасами 125,74 млн. м³ за промисловими категоріями А+В+С₁ (47,73% від запасів в Україні). Промисловістю освоєно п'ять родовищ. Перспективним є введення в експлуатацію одного з найбільших в Україні Майдан-Іспаського родовища піщано-гравійної суміші, запаси якого становлять майже 50% від виявлених в області. Прогнозні запаси цього родовища оцінюються у 40 мільйонів тонн.

Організація на підставі спеціальних дозволів видобування піщано-гравійної суміші і піску на Онутському, Вашківському, Вижницькому, Брідоцькому родовищах суттєво скоротило б масштаби несанкціонованого відбору гравію з русел рік, що чинить значну екологічну шкоду.

Камінь будівельний в області представлений трьома родовищами і трьома об'єктами обліку, які на даний час не розробляються.

Держбалансом враховано чотири родовища каменю пиляного з запасами 116,28 млн. м³ за промисловими категоріями А+В+С₁ (10,86% від запасів в Україні). Розробляється три родовища.

Цегельно-черепична сировина представлена 84 родовищами з загальними запасами 70,346 млн. м³ за промисловими категоріями А+В+С₁. В експлуатації перебуває 21 родовище.

В області існує перспектива для виявлення нових родовищ бокситів у мезозойських відкладах Карпат, бентонітових глин у районі Пижівського родовища, де вже здійснені пошуково-оцінювальні роботи, золота – в південно-східній частині Карпат, а також вапняків для цукрової промисловості.

Північні і східні райони області багаті мергелем і вапняками. На території смт. Красноільськ розташоване перспективне родовище мармуру. В області також є поклади кварцитів, сланців, кухонної солі.

На Дністровській площі Середнього Придністров'я існує можливість виявлення промислових покладів фосфоритів, а також покладів бурого вугілля.

При проведенні геолого-пошукових робіт на території діяльності ДП «Західукргеологія» виявлені перспективні для подальшого вивчення поклади менілітових сланців. Існує також можливість виявлення родовищ кольорових і рідкісних металів, поліметалів.

В області нараховується 111 суб'єктів підприємницької діяльності, які розробляють надра, з них 43 суб'єкта займаються видобутком і розливом підземної прісної та мінеральної води. Ведуться роботи з розвідки та експлуатації на восьми нафтогазових родовищах. З наявних 68 підприємств-користувачів твердих корисних копалин – 62 підприємства належать до агропромислового комплексу та займаються видобутком цегельно-черепичної сировини⁴⁹.

⁴⁹ Мінерально-сировинна база України. – Режим доступу : <http://www.dgs.kiev.ua>.

2.2.5. Природні рекреаційні ресурси

Природні рекреаційні ресурси – природні та природно-техногенні геосистеми, тіла, явища природи, які мають комфортні властивості для рекреаційної діяльності і їх можна використати для її організації протягом певного часу⁵⁰. До природних рекреаційних ресурсів належать лісові, ландшафтні, гідрологічні, спелеологічні, лікувальні мінеральні води, грязі, озокерит. Окрему групу складають території та об'єкти природно-заповідного фонду, використання яких для рекреаційних потреб у багатьох випадках обмежене.

Основними природними рекреаційними ресурсами Карпатського регіону є *бальнеологічні*, до яких відносяться лікувальні мінеральні води, лікувальні грязі та озокерит. Вагоме місце посідають *мінеральні води* і, особливо, лікувальні.

Карпатський регіон – унікальний у цьому сенсі і володіє усіма їх видами: величезними запасами майже усіх відомих типів мінеральних вод, родовища яких налічують понад 800 джерел і свердловин, прісноводними та низькомінералізованими торфовими грязями, єдиними в Україні родовищами озокериту, соляними шахтами та печерами з унікальними мікрокліматичними умовами, м'яким кліматом з особливостями гірського, що дозволяє створювати в різних ландшафтних умовах кліматичні курорти.

У структурі природно-ресурсного потенціалу Карпатського регіону вагоме місце посідають *мінеральні лікувальні води*. Загальний потенціал мінеральних лікувальних вод Карпатського регіону, особливо Закарпатської та Львівської областей, де мінеральні води були відомі ще з XVIII ст., вивчений достатньо добре.

Зведений баланс ресурсів мінеральних вод (експлуатаційні запаси, розвідані запаси, прогнозні ресурси) Карпатського регіону, складений на основі даних, наведених у колективній монографії під редакцією доктора медичних наук, професора М.В. Лободи «Курортні ресурси України»⁵¹, поданий у табл. 2.14.

Експлуатаційні запаси мінеральних вод у Карпатському регіоні затверджені по 20 родовищах: у Закарпатській області – 12 родовищ, у Львівській – 6, у Чернівецькій – 2, в Івано-Франківській області затверджених запасів мінеральних вод немає.

За абсолютною величиною затверджених запасів на Закарпатську область припадає три чверті усіх затверджених запасів регіону – 4368,4 м³/

⁵⁰ Географічна енциклопедія України : в 3-х т. / редкол.: О. М. Маринич (відп. ред.) та ін. – К. : Українська енциклопедія ім. М.П.Бажана, 1989 – 1993. – Т.3: П-Я. – 480 с. – С. 121.

⁵¹ Курортні ресурси України / під ред. М. С. Лободи. – К. : ЗАГ «Укрпрофоздоровниця», ТАМЕД, 1999. – 344 с.

Таблиця 2.14

Баланс ресурсів мінеральних вод Карпатського регіону
(станом на 01.01.1996 р.)

	Усього, м ³ /добу	Частка від загальнодержавного показника,%
Закарпатська обл. – всього	21878,2	8,0
<i>у тому числі:</i>		
експлуатаційні запаси	4368,4	6,8
розвідані запаси	14947,6	20,9
прогнозні ресурси	2562,2	1,9
Івано-Франківська обл. – всього	13634,3	5,0
<i>у тому числі:</i>		
експлуатаційні запаси	-	-
розвідані запаси	13274	0,5
прогнозні ресурси	360,3	9,6
Львівська обл. – всього	113873,6	41,5
<i>у тому числі:</i>		
експлуатаційні запаси	1284	2,0
розвідані запаси	3329,6	4,66
прогнозні ресурси	109259	79,0
Чернівецька обл. – всього	3818,3	1,4
<i>у тому числі:</i>		
експлуатаційні запаси	240,8	0,4
розвідані запаси	34,5	0,05
прогнозні ресурси	3543	2,6
Карпатський регіон – всього	153204,4	55,9
<i>у тому числі:</i>		
експлуатаційні запаси	5893,2	9,2
розвідані запаси	18672	26,1
прогнозні ресурси	128638,2	93,1
Україна – всього	273977,2	100
<i>у тому числі:</i>		
експлуатаційні запаси	64238,9	100
розвідані запаси	71515,1	100
прогнозні ресурси	138223,2	100

* Складено за: Курортні ресурси України / під ред. М. С. Лободи. – К.: ЗАТ «Укрпрофоздоровниця», ТАМЕД, 1999. – С. 137-139, 142-147.

добу (6,8% загальної кількості), у Львівській області затверджені запаси становлять 1284 м³/добу (2,0% загальної кількості), у Чернівецькій – 240,8 м³/добу (0,4%).

Більше половини (57,8%) затверджених запасів Карпатського регіону – це вуглекислі мінеральні води. Їх запаси становлять 3407,4 м³/добу. Другі за кількістю – борні – 871 м³/добу і на третьому місці – сульфідні – 827,5 м³/добу; мінеральні води без специфічних компонентів і властивостей – 665,1 м³/добу; мінеральні води з підвищеним вмістом органічних речовин типу «Нафтуся» – 122,2 м³/добу.

За розрахунками, проведеними на основі даних, наведених у ⁵², із областей Карпатського регіону найбільша за кількістю розвіданих запасів – Закарпатська – 14947,6 м³/добу (20,9% загальної кількості розвіданих державних запасів), наступна – Львівська область – 3329,6 м³/добу (4,7% усіх розвіданих запасів), у Івано-Франківській області розвідані запаси становлять 360,3 м³/добу (0,5%), а у Чернівецькій – 34,5 м³/добу (0, 05%).

На Карпатський регіон припадає 128638,2 м³/добу прогнозних ресурсів (93,1% прогнозних ресурсів України), причому на Львівську область – 109259 м³/добу (79%); Івано-Франківську область – 13274 м³/добу (9,6%), Чернівецьку – 3543 м³/добу (2,6%), Закарпатську – 2562,2 м³/добу (1,9%).

Баланс ресурсів мінеральних вод (експлуатаційних запасів, розвіданих запасів, прогнозних ресурсів) засвідчує, що Карпатський регіон володіє значними запасами (майже 56% усіх ресурсів держави) і залишатиметься на перспективу основним регіоном з потужною ресурсною базою розвитку санаторно-курортної сфери.

На сьогодні цей, без сумніву, унікальний і значний потенціал використовується незначною мірою. В середньому по Україні видобуток мінеральних вод коливається в межах 7-8% від затверджених експлуатаційних запасів, а по Карпатському регіону ще менше – 6,5% (табл. 2.15).

Відповідно до класифікації В. В. Іванова і Г. А. Невраєва⁵³ в Україні підземні мінеральні води об'єднують у дві основні групи:

- води специфічного складу, лікувальна дія яких визначається наявністю в них біологічно активних компонентів у підвищених кількостях;
- води без специфічних компонентів і властивостей, лікувальний вплив яких визначається їх іонним складом та загальною мінералізацією.

Характеристика основних типів мінеральних лікувальних вод специфічного складу і без специфічних компонентів і властивостей та їх родовищ у Карпатському регіоні наводиться нижче.

⁵² Курортні ресурси України / під ред. М. С. Лободи. – К. : ЗАТ «Укрпрофоздоровниця», ТАМЕД, 1999. – 344 с.

⁵³ Иванов В. В. Классификация подземных минеральных вод / В. В. Иванов, Е. А. Невраев. – М. : Недра, 1964. – 168 с.

Таблиця 2.15

Експлуатаційні запаси мінеральних вод Карпатського регіону
(станом на 1.01.1996 р.)*

	Всього м ³ /добу	у тому числі за категоріями, м ³ /добу				Видобуток	
		A	B	C ₁	C ₂	всього м ³ /добу	у% до запасів
Закарпатська область	4368,4	381	2816,4	1171	-	263,4	6,0
Івано-Франківська область	-	-	-	-	-	-	-
Львівська область	1284	531,2	318,7	434,1	-	120,7	9,4
Чернівецька область	240,8	240,8	-	-	-	н. в.	-
Карпатський регіон	5893,2	1153	3135,1	1605,1	-	384,1	6,5
Україна	64238,9	35639,5	19301,1	8857,3	441	4903,3	7,6

*Складено за: Курортні ресурси України / під ред. М. С. Лободи. – К. : ЗАТ «Укрпрофоздоровниця», ТАМЕД, 1999. – 344 с.

Води без специфічних компонентів і властивостей

До таких мінеральних вод належать солонуваті (загальна мінералізація 2-5 г/дм³), солені (5-35 г/дм³) води і солянки (> 35 г/дм³) азотні, азотно-метанові і метанові за газовим складом, які достатньо поширені в Україні. Серед таких вод і солянок наявні води різноманітного макрокомпонентного складу: сульфатні, сульфатно-гідрокарбонатні, сульфатно-хлоридні, гідрокарбонатно – сульфатно-хлоридні, хлоридні, гідрокарбонатно-хлоридні за аніонним; кальцієві, натрієво-кальцієві, магнієво-натрієві та кальцієво-натрієві за катіонним складом⁵⁴.

Мінеральні води без специфічних компонентів і властивостей, наявні у Карпатському регіоні, використовуються такими найвідомішими курортними закладами:

- Курорт Трускавець Львівської області. Джерела «Броніслава», «Марія», «Софія» (азотна сульфатно-хлоридна натрієва вода з мінералізацією 14 г/дм³); «Барбара» (солянки такого ж складу).
- Курорт Моршин Львівської області. Джерела «Магдалина» (хлоридні натрієві солянки з мінералізацією 310 г/дм³ і підвищеним вмістом бромю і йоду) і «Боніфачій» (сульфатно-хлоридні магнієво-натрієві солянки, 406 г/дм³, з підвищеними концентраціями бромю, йоду і заліза).

⁵⁴ Иванов В. В. Классификация подземных минеральных вод / В. В. Иванов, Е. А. Невраев. – М. : Недра, 1964. – 168 с.

Води специфічного складу і властивостей

Вуглекислі води. За класифікацією В. В. Іванова, Г. А. Невраєва⁵⁵ лікувальними вважають води, які містять вуглекислоту у кількості понад 0,75 г/дм³. Вуглекислі води – це один з найцінніших різновидів мінеральних вод, які здавна використовуються у лікувальній практиці. Такі води широко розвинені на Закарпатті, де встановлено аналоги відомих Кавказьких мінеральних вод: нарзани, боржомі, есендуки, води типу Арзни і джультінського типу.

Найбільш поширені тут води *типу нарзанів*. Це, головним чином, прісні або солонуваті води (1-3 г/дм³) гідрокарбонатні кальцієво-натрієві, кальцієві і кальцієво-магнієві; холодні (8,0-15,0°C) із вмістом вуглекислоти 0,8-2,9 г/дм³. На відміну від кавказьких, нарзани Закарпаття, як правило, містять мало сульфатів. До цього типу вод належать мінеральні вуглекислі води районів Ужгорода, с. Ужок, Рахова (с. Устя-Ріки, Кобилецька Поляна), с. Вишково Хустського району, с. Голятин Міжгірського району, селища Верховина Івано-Франківської області. Дебіти джерел 0,1-1,0 л/сек, свердловин – 1,0-3,0 л/сек і більше. Джерельна вода типу нарзанів широко використовується місцевим населенням, а з лікувальною метою – лише санаторіями-профілакторіями «Квасний потік» і «Плай».

Менш ніж нарзани поширені мінеральні води *типу боржомі*. Вони зосереджені, в основному, в Мукачівському та Свалявському районах Закарпаття. Як правило, це гідрокарбонатні натрієві води з мінералізацією 4,3-11,0 г/дм³ і вмістом вільної вуглекислоти 1,3-2,0 г/дм³. Деякі води цього типу містять у підвищених кількостях фтор, бром, бор, йод. Води часто виходять на поверхню у вигляді джерел (м. Свалява, сс. Поляна, Луги, Плоске, Солочин, Неліпін, Шаян) та відкриті свердловинами на глибинах 36-77 м. На базі вод типу боржомі функціонують санаторії «Поляна», «Сонячне Закарпаття», «Квітка Полонини», санаторії-профілакторії «Кришталеве Джерело», «Шаян».

Дуже цінними різновидами вуглекислих мінеральних вод є води *типу Есендуки*. Найкрупніші родовища цього типу на Закарпатті зосереджені поблизу сс. Драгове і Вишкове Хустського, Соїми і Верховина Бистра Міжгірського районів. Це, в основному, хлоридно-гідрокарбонатні і гідрокарбонатно-хлоридні натрієві і кальцієво-натрієві холодні (9,8-15,6°C) води з мінералізацією 5-14 г/л і вмістом вуглекислоти 1,8-2,7 г/л. Води цього типу часто містять у значних кількостях такі біологічно активні компоненти, як бор, залізо, манган, кремнієву кислоту.

Води есендукського типу використовуються санаторіями «Верховина» і «Шаян».

⁵⁵ Географічна енциклопедія України : в 3-х т. / редкол.: О. М. Маринич (відп. ред.) та ін. – К. : Українська енциклопедія ім. М.П.Бажана, 1989 – 1993. – Т.3: П-Я. – 480 с. – С. 121.

Мінеральні води *типу Арзні* відрізняються від інших типів вуглекислих вод хлоридним натрієвим складом і високою мінералізацією (до 30 г/л). На Закарпатті такі води відомі в долині р. Уж та її приток поблизу сс. Кострино і Сіль Великоберезнянського району, де є природні виходи таких вод з мінералізацією 4,6-14,4 г/дм³. Дебіти свердловин – 1,2 л/сек. Вміст вуглекислоти у водах 1,4-1,5 г/дм³; встановлені підвищені концентрації йоду, бромю, стронцію, бору. Води типу Арзні використовуються санаторними закладами.

Залістисті і арсенисті води. Залістисті вуглекислі мінеральні води відомі у високогірній частині Закарпаття поблизу с. Келечин і с. Кобилецька Поляна Рахівського району. Води виходять на поверхню у вигляді джерел різної потужності (сумарний дебіт у районі с. Келечин – 10 л/сек) і відкриваються свердловинами на глибинах 30-40 м. Дебіт свердловин – до 100 л/сек (с. Келечин). Вміст заліза коливається від 20 мг/дм³ (свердловина в с. Кобилецька Поляна) до 50-90 мг/дм³ (свердловина в с. Келечин). Відповідно, води гідрокарбонатні кальцієві слабосолонуваті (1,9-2,7 г/дм³) і прісні (0,4-0,9 г/дм³). Келечинський тип вуглекислих залістистих мінеральних вод виділяється як один із світових класифікаційних типів. Природні виходи залістистих вод відомі також в с. Виженка (сульфатна залізно-алюмінієвого складу, рН – 3,45, мінералізація – 0,42 г/дм³, вміст заліза (II) – 48 мг/дм³) і в смт. Східниця (гідрокарбонатна натрієва, рН – 7,2, мінералізація – 0,31 г/дм³, вміст заліза (II) – 45 мг/дм³).

Арсенисті води. Води з підвищеним вмістом арсену (5-10 мг/дм³) встановлені на Україні в межах одного родовища вуглекислих мінеральних вод в с. Кваси Рахівського району. Ці води виділяються в окремий джульфінський тип. Води Квасівських джерел холодні (11°C) гідрокарбонатно-хлоридні кальцієво-натрієві з мінералізацією 1,3 г/дм³ і вмістом вуглекислоти 1,5 г/дм³. Разом з арсеном у воді встановлено біологічно активні компоненти (манган, залізо, бор). Вода такого типу з мінералізацією 5,3 г/дм³ відкрита свердловинами на глибині 20-25 м.

Води джульфінського типу використовуються в санаторії «Гірська Тиса».

Кремністі мінеральні води (терми). Підземні води такого типу на Україні найбільш поширені серед Закарпатських вуглекислих, менше – азотних терм: перші – Ужгородське та Іванівське родовища (вміст кремнієї кислоти – 112-228 мг/дм³ при температурі 28-52°C); другі – Берегівське родовище (води хлоридні натрієві з мінералізацією 20,5 г/дм³, вмістом кремнієї кислоти 120 мг/дм³ і температурою 52°C). Азотні кремністі терми найбільш поширені у світі. На Закарпатті виділяється декілька родовищ таких вод: Деренівське, Ужгородське, Карпатське, Лісарня, Боржавське (вміст кремнієї кислоти 88-170 мг/дм³ при температурі 15-38°C). Азотні кремністі терми, в основному, маломінералізовані (0,4-2,8 г/дм³, рідше

до 15,3 г/дм³; серед аніонів переважають гідрокарбонат – і хлорид-іони, катіонний склад – різноманітний).

Кремністі води Закарпаття почали використовувати останніми роками в санаторіях «Карпати», «Перлина Карпат», «Промінь» та інших.

Сірководневі (сульфідні) води. Мінеральні води з концентрацією сірководню понад 10 мг/дм³ вважаються лікувальними. Сульфідні води за вмістом вільного сірководню поділяються на слабосульфідні (10-50 мг/дм³), середні (50-100), міцні (100-250) і особливо міцні (понад 250 мг/дм³)⁵⁶.

Найвідоміші родовища сульфідних мінеральних вод Карпатського регіону: Немирів, Шкло, Великий Любінь (Львівська область), с. Черче (Івано-Франківська область), с. Щербинці (Чернівецька область), розвинені води від слабо – до міцносульфідних (25-176 мг/дм³) сульфатні кальцієві і натрієво-кальцієві з мінералізацією від 2,2 до 3,1 г/дм³, холодні (10°C). Мінеральні води в с. Черче залягають на глибині 180 м і мають температуру 18°C. Відповідними курортами використовуються води як природних виходів (дебіти джерел 0,6-6 л/сек), так і свердловин (Немирів – з глибини 70-75 м, Шкло, Великий Любінь, Щербинці).

Встановлені такі води також на Передкарпатті (курорт Трускавець), на Закарпатті (санаторій «Синяк», пансіонати «Лумшори» і «Чорна вода»). Дебіти джерел і свердловин – від 0,13 до 2,5 л/сек. Води відрізняються між собою хімічним складом, величиною загальної мінералізації і концентрацією вільного сірководню. Серед них зустрічаються:

- слабосульфідні прісні сульфатні кальцієві і натрієво-кальцієві води Закарпаття;
- середньосульфідні хлоридні натрієві солянки (300 г/дм³) Трускавця.

Води з підвищеним вмістом органічної речовини. До підземних вод з підвищеним вмістом органічної речовини (ОР), який забезпечує їх лікувальні властивості, належать, насамперед, води широко відомого родовища «Нафтуся» на курортах Трускавець і Східниця Львівської області. Мінеральна вода, яка використовується в лікувальних цілях, є вуглекисло-азотною прісною (0,6-0,8 г/дм³) гідрокарбонатною магнієво-кальцієвою із вмістом H₂S 1-3 мг/дм³. Вода не містить макрокомпонентів у кількостях, які можуть представляти бальнеологічний інтерес; вмісти мікрокомпонентів (нікелю, срібла, міді, заліза, мангану, свинцю, стронцію) у «Нафтусі» незначні, і немає підстав вважати, що лише вони можуть забезпечувати її лікувальну дію на організм. Загальноприйнято на даний час, що лікувальна дія таких вод на організм людини обумовлена наявністю в них ОР, серед яких встановлено бітуми (15-25 мг/дм³), жирні і нафтові кислоти, феноли, гумінові речовини. Води типу «Нафтуся» втрачають свої лікувальні властивості навіть після нетривалого зберігання, хоча концентрація ОР змінюється мало.

⁵⁶ Иванов В. В. Классификация подземных минеральных вод / В. В. Иванов, Е. А. Невраев. – М. : Недра, 1964. – 168 с.

Мінеральні води типу «Нафтуся» поширені в області Передкарпатського прогину і в Складчастих Карпатах, де вони утворюють невеликі локальні родовища. Крім двох найвідоміших і найкраще вивчених уже згаданих родовищ, де такі води широко використовуються, відомі також Верхньо-Дністровське і Верхньосиньовидське родовища у Львівській області.

Йодні, бромні води. Мінеральні води, які містять 5 мг/дм³ йоду можна використовувати з розрахунком на фармакологічну їх дію. При цьому високомінералізовані води можна вважати йодними лише в тому випадку, якщо при їх розведенні для питного вживання (12-15 г/дм³) вміст в них йоду буде перевищувати 5 мг / л. Стосовно бромних вод, то найбільш обґрунтованим вважають критерій концентрації бромну в мінеральних водах – 25 мг/дм³. При цьому наголошується, що найціннішими бромними водами є води з мінімальними значеннями співвідношень хлоридів до бромну і загальної мінералізації до бромну, оскільки в таких випадках вплив бромідів буде відчутнішим. У високомінералізованих водах і солянках граничний критерій вмісту бромну буде зростати аналогічно такому для йоду.

Йодні і бромні мінеральні води відомі в усіх тектонічних зонах Українських Карпатах. Такі води відкриті на різних глибинах, або виходять на поверхню у вигляді джерел (сс. Гребенів, Битків, Новоселиця та ін.). Проте більшість йодних і бромних вод є міцними солянками (до 230 г/дм³). Найцікавіші води відкриті на глибини 322-390 м в Каршівській западині (Прикарпаття): мінералізація їх 11,9 г/дм³, концентрація бромну – 24,9 мг/дм³, йоду – 15,2 мг/дм³.

Радіоактивні (радоно) мінеральні води. Радіоактивність підземних вод забезпечується, в основному, наявністю в них радону, рідше радію. До групи радонових мінеральних вод відносять води з концентрацією радону понад 5 нКі/л. При цьому виділяють слаборадонові води (5-40 нКі/л), середньорадонові (40-200 нКі/л) і високорадонові (понад 200 нКі/л).

Родовищ радонових мінеральних вод на Україні дуже багато. Води цього типу виявлені також і в Карпатах (Рахівський район).

Карпатський регіон володіє також значними запасами *торфових грязей (пелоїдів)*, які використовуються на курортах Любін Великий, Немирів, Шкло (Львівська область), Черче (Івано-Франківська область).

Характеристика родовищ торфових грязей Карпатського регіону наведена за колективною монографією під редакцією доктора медичних наук, професора М.В. Лободи «Курортні ресурси України»⁵⁷.

Синяцьке родовище за своїми фізико-хімічними показниками належить до низькомінералізованих слабосульфідних низькозольних торфових грязей уважливий низинного підтипу. Грязьовий розчин має сульфатний

⁵⁷ Курортні ресурси України / під ред. М. В. Лободи. – К. : ЗАГ «Укрпрофоздоровниця», ТАМЕД, 1999. – 344 с.

натрієво-кальцієвий склад і мінералізацію 2,2 г/дм³. Експлуатаційні запаси родовища складають 9,86 тис. м³, і вони належать до об'єктів категорії лікувальних (Постанова КМ України від 11.12.1996 року № 1449). У зв'язку з обмеженістю запасів і нерентабельністю експлуатації перспективність родовища є проблематичною.

Черченське родовище належить до низькомінералізованих слабо-сульфідних високозольних торфових грязей низинного підтипу. Грязьовий розчин має сульфатний кальцієвий склад і мінералізацію 1,25-2,68 г/дм³. Експлуатаційні запаси родовища становлять 383 тис. м³. Пелоїди родовища належать до об'єктів категорії лікувальних (Постанова КМ України від 11.12.1996 року № 1449) і використовуються в грязелікарні курорту Черче для лікування захворювань органів руху та опору, гінекологічних тощо.

Торфові грязі Оболонського родовища класифікувати однозначно неможливо, оскільки верхні шари покладів представлені прісноводними безсульфідними середньозольними кислими торфами перехідного підтипу, а нижні – тяжіють до низькомінералізованих слабосульфідних високозольних кислих та слабокислих торфів низинного підтипу. Грязьовий розчин має хлоридно-сульфатний, сульфатний, переважно кальцієвий, склад з мінералізацією до 4,5 г/дм³. Запаси лікувальних торфових грязей родовища складають 213 тис. м³ і віднесені до об'єктів категорії лікувальних.

Торфи Нинівського родовища належать до прісноводних безсульфідних високозольних слабокислих торфових грязей низинного підтипу. Грязьовий розчин має, переважно, сульфатний натрієвий склад, рідко хлоридно-сульфатний магнієво-кальцієвий з мінералізацією 0,1-0,4 г/дм³. Запаси лікувальних торфів складають 27 тис. м³ і віднесені до об'єктів категорії лікувальних.

Пелоїди Книселівського родовища належать до низькомінералізованих безсульфідних високозольних слабокислих торфових грязей низинного підтипу. Грязьовий розчин має хлоридно-сульфатний кальцієвий склад і мінералізацію 1,58 г/дм³. Геологічні запаси торфів становлять 1099 тис. м³. Книселівське родовище віднесене до об'єктів категорії лікувальних.

Торфові грязі Великолюбінського родовища належать до низькомінералізованих слабосульфідних високозольних кислих торфових грязей низинного підтипу. Грязьовий розчин має сульфатний магнієво-кальцієвий склад і мінералізацію 3,17-3,64 г/дм³, в середньому 3,4 г/дм³. Геологічні запаси торфів становлять 377 тис. м³ і віднесені до об'єктів категорії лікувальних. На сьогодні торфові грязі застосовуються на курорті Любінь Великий для лікувальних процедур.

Характеристика торфових родовищ Карпатського регіону, на яких проведені розвідувальні роботи і визначені лікувальні властивості пелоїдів, наведена у таблиці 2.16.

Таблиця 2.16

Родовища торфових грязей (пелоїдів) Карпатського регіону*

№ за пор.	Назва родовища, місце-знаходження	Мінералізація, г / дм ³	Запаси підраховані за-тверджені, тис. м ³	Сучасне викорис-тання	Перспек-тивне використання
1.	«Синяцьке» с. Синяк Закар-патської обл.	2,2	10	Не викор.	Перспект.
2.	«Черченське» с. Черче Івано-Франківської обл.	1,25-2,68	383	Курорт «Черче»	
3.	«Книселівське» с. Книсело Львівської обл.	1,58	1099	Не викор.	Передбача-ється викор. в санат.-ку-рорт. компл.
4.	«Оболонське» м. Долина Івано-Франківської обл.	0,2-0,45	213	Не викор.	Перспект.
5.	«Нинівське» с. Жулін Львівської обл.	0,1-0,4	27	Не викор.	Перспект.
6.	«Великолю-бінське» смт. Великий Любінь Львівської обл.	3,4	377	Курорт «Любінь Великий»	
7.	«Немирівське» смт. Немирів Львівської обл.	2,0	40	Не викор.	Перспект.
8.	«Шкло» смт. Шкло Львівської обл.	1,7	36	Епізодич. санатор. «Шкло»	

* Складено за: Курортні ресурси України / під ред. М. С. Лободи. – К.: ЗАТ «Укрпрофоздоровниця», ТАМЕД, 1999. – С. 308-311.

Запаси торфових грязей Карпатського регіону складають 2185 тис. м³, що становить 63,4% усіх підрахованих запасів по родовищах торфових грязей України (3445,1 тис. м³). Найбільша їх кількість зосереджена у Львівській області – 1579 тис. м³ (45,8% запасів держави), в Івано-Франківській області – 596 тис. м³ (17,3%), у Закарпатській – 10 тис. м³ (0,3%).

Використовуються торфові грязі з лікувальною метою тільки на курортах Любінь Великий та Черче, а також у невеликих кількостях у Шкло.

Понад півстоліття в лікувальній практиці застосовується *озокерит*. Основна властивість озокериту – це висока теплостримуюча здатність, хоча на сьогодні припускається значна роль в лікувальному ефекті органічних компонентів, які мають біологічну активність, і хімічних сполук. У порівнянні з іншими природними чинниками (торфові і мулові грязі) озокерит навіть має деяку перевагу – одночасно з високою теплостримуючою здатністю він має значно меншу адгезію, можливість тривалого повторного використання без регенераційних робіт, значно меншу собівартість процедури.

За запасами та рівнем видобутку найбільшим у світі є Бориславське родовище озокериту. Запаси Бориславського родовища використовувалися на курортах Трускавця, Моршина, Східниці. На даний час видобуток озокериту не проводиться.

Основний лікувальний чинник *соляних печер* – це мікрокліматичні умови, які характеризуються цілим рядом особливостей: постійністю іонного і газового складу повітря, домінуючою роллю від’ємно заряджених іонів, постійністю барометричного тиску і температури, незначною відносною вологістю, відсутністю бактеріальної флори і алергенів, наявністю аерозолів солей NaCl.

Сьогодні в Україні лікування мікрокліматом здійснюється в алергологічній лікарні м. Солотвино (Тячівський район Закарпатської області) на глибині 300 м у товщі соляного пласта Солотвинських соляних шахт №8 і №9.

Передбачається відкрити спелеотерапевтичне відділення в печері «Попелюшка» (Чернівецька обл.), яка має унікальні мікрокліматичні особливості повітря за вмістом кисню, що прирівнюється до гірського повітря.

Одними із важливих видів рекреаційних ресурсів Карпатського регіону є *лісові ресурси*. Всі ліси Карпатського регіону використовуються для рекреаційно-туристичних потреб. Проте основне навантаження припадає на ліси рекреаційного призначення. До них належать міські ліси і лісопарки; ліси зелених зон, у тому числі лісопаркові частини (приміські лісопарки і зони відпочинку); ліси округів санітарної охорони курортів (курортні лісопарки і зони відпочинку); ділянки лісу в радіусі 1 км навколо санаторіїв, будинків відпочинку, пансіонатів, турбаз та інших лікувальних, туристичних та оздоровчих закладів; смуги вздовж постійних трас туристичних маршрутів міжнародного та загальнодержавного значення⁵⁸.

Всі інші ліси і групи лісів, які виконують переважно захисні, водоохоронні та санітарно-гігієнічні функції, а також ліси II групи не належать до рекреаційних, але можуть частково використовуватись з цією метою.

В Карпатському регіоні зелені зони виділені навколо більшості міських поселень і розподіляються на лісопаркові та лісогосподарські частини. На

⁵⁸ Середін В. І. Ліс – база відпочинку / В. І. Середін, В. І. Парпан. – Ужгород : Карпати, 1988 – 107 с.

кожну тисячу міських жителів припадає 126 га лісу та 37 га лісопаркових насаджень, що майже втричі перевищує загальний показник по Україні.

Найбільші площі зелених насаджень припадають на Львів, Чернівці, Івано-Франківськ, Ужгород, Мукачеве, Калуш, Дрогобич.

Курортні ліси виконують важливі захисні, санітарно-гігієнічні та рекреаційні функції. Вони підтримують дебіт мінеральних джерел, створюють сприятливі умови для лікування, оздоровлення та відпочинку населення.

В Карпатському регіоні курортні ліси виділені навколо всіх санаторіїв та санаторно-курортних комплексів загальною площею 34,5 тис. га. Забезпеченість курортними лісами досить висока. При нормі, яка становить для бальнеологічних курортів 0,15 га вкритої лісом площі на одне курортне місце, в Закарпатській області фактично є 0,7 га, в Івано-Франківській – 0,4 га, у Чернівецькій – 0,3 га⁵⁹.

В регіоні найбільші площі курортних лісів виділені навколо курортів Трускавець (4,2 тис. га), Моршин (майже 1,0 тис. га), «Поляна», «Сонячне Закарпаття» та «Квітка Полонини» (загальна площа 2,6 тис. га).

Водні ресурси. Водні рекреаційні ресурси Карпатського регіону представлені ріками, озерами, ставками, водосховищами, які є придатними для рекреаційного використання, а також водоспадами, що цікаві як туристичні об'єкти.

Ріки. Найбільшими ріками регіону є Дністер – друга за величиною ріка України, Прут, Черемош, Тиса. Ріки Карпат мають гірський характер, вони відрізняються значними нахилами русел, швидкими течіями, незначною глибиною.

У зв'язку з гірським характером території, розташуванням регіону на Головному Європейському вододілі лише незначна частина рік придатна для рекреаційно-туристичної діяльності. До таких рік в першу чергу належать Прут від м. Яремче, Черемош на всьому протязі, Стрий від м. Турка, Тиса від м. Рахова, Дністер від м. Самбора, а також в меншій мірі Верещиця, Свіча, Лімниця, Бистриця, Латориця, Уж, Теремля. В основному вони придатні для сплавлення на байдарках і каное, купання, любительського рибальства.

Озера. Природних озер в Карпатському регіоні не багато і за способом виникнення вони поділяються на льодовикові (Герешаска, Несамовите, Бребенескул, Драгобратське, Марічейка, Нижнє), вулканічні (Ворочівське, Липовецьке, Сине) та завальні (Синевир, Озерце).

Найбільше гірських озер – в Закарпатській області. У Рахівському районі – Бребенескул, Драгобратське, Нижнє.

Більшість з гірських озер для рекреаційних потреб не придатні переважно через низьку температуру води. Проте завдяки своїй мальовничості вони цікаві як туристичні об'єкти.

⁵⁹ Середін В. І. Ліс – база відпочинку / В. І. Середін, В. І. Парпан. – Ужгород : Карпати, 1988 – 107 с.

Водоспади. Карпатські водоспади, надзвичайні за своєю дивовижною красою і неповторністю, завжди приваблювали численних туристів і справляли незабутнє враження.

Один із найвищих – Манявський водоспад в Богородчанському районі Івано-Франківської області, на р. Манявка, висота якого сягає 16 м. В Косівському районі – «Шепітський Великий Гук» (висота – 14-15 м), Шешорські Гуки (висота – 2-5 м), Яворівські Гуки (багатоступеневий, довжина – 30 м), «Сикавка» (неподалік с. Старі Кути), «Рушірський» (висота – 4 м), на Яремчанщині – «Пробій» (висота – понад 8 м) на р. Прут в Яремче, «Гук» на р. Женець, водоспад на р. Прут (під г. Говерлою), водоспад на р. Багрівець, а також Бухтівецький водоспад в Надвірнянському районі.

На Закарпатті найбільш відомими є: «Шигівський», «Яловий» в заповіднику «Зачарована долина» Іршавського району, «Шипот» (с. Пилипець Міжгірського району), «Скакало» (с. Чинадієво Мукачівського району), «Воєводино» (с. Тур'я Поляна), «Соловей», «Червоний партизан» (с. Лумшори) в Перечинському районі, «Тростянець» (с. Кваси), «Труфанець» (с. Ясиня), «Білий» (с. Ділове) в Рахівському районі.

На Буковині найбільше водоспадів у Путильському районі: «Буковинські водоспади», «Сіручок» (с. Розтоки), «Кізя», «Бисків» (с. Усть-Путила), «Поркулин» (с. Сергії), «Гук Сучавський» (с. Шепіт), а також «Королівський» водоспад в с. Банилів-Підгірний Сторожинецького району.

Цікавими є також водоспад «Гуркало» (вис. 5 м), с. Корчин та каскад водоспадів на р. Кам'янка поблизу с. Дубина в Сколівському районі Львівської області.

Спелеоресурси. Спелеоресурси Українських Карпат представлені Карпатськими та Буковинськими печерами. В регіоні нараховуються десятки печер, проте більшість з них відкрита лише для досвідчених спелеологів, для туристів без спеціального спорядження доступні лише кілька з них. Найбільш сприятливим для розвитку спелеології об'єктами є: карстова печера з прозорими стінами поблизу с. Мала Уголька Тячівського району. Її стіни вкриті молочно-білим прозорим кальцитом із зеленуватими нагиками, які нагадують за формою чудові кам'яні квіти. Має наукове та естетичне значення; карстова «Перлинова печера» (неподалік Малої та Великої Угольок), закладена в юрських мармуризованих вапняках. Крім сталактитів на стінах утворилися численні сталактитові кульки, які блиском і красою нагадують перлини; карстові печери с. Княгиня Великоберезнянського району. Загальна довжина Карпатських карстових печер – понад 670 м.

Вартими на увагу в якості туристичних об'єктів є так звані печери Довбуша: печери Олекси Довбуша в с. Розгірче на межі Сколівського та Стрийського районів Львівської області, «Довбушева діра» у с. Космач, печера О. Довбуша у с. Старі Кути (Косівський район Івано-Франківської області).

Природні заповідні території. Карпатський регіон є одним з регіонів України з найбільш розвиненою мережею природно-заповідних територій

та об'єктів. На даний час в регіоні функціонує Карпатський біосферний заповідник та природні заповідники «Горгани», «Розточчя», а також створено 13 національних природних парків: «Верховинський», «Вижницький», «Галицький», «Гуцульщина», «Зачарований край», «Карпатський», «Північне Поділля», «Синевир», «Синьогора», «Сколівські Бескиди», «Ужанський», «Хотинський», «Яворівський». Крім них існують заказники, пам'ятки природи та природні парки регіонального і місцевого значення, зокрема, регіональний ландшафтний парк «Надсянський», який разом із Стужицьким масивом і НПП «Ужанським» входить до міжнародного біосферного резервату «Східні Карпати».

29 червня 2012 р. на 23 сесії МАБ ЮНЕСКО (UNESCO's Man and the Biosphere), яка проходила в Дрездені (Німеччина), прийнято рішення про включення Біосферного резервату «Розточчя» (БР «Розточчя») до Всесвітньої мережі біосферних резерватів. Резерват площею понад 74 тис. га створено як українську ділянку транскордонного українсько-польського біосферного резервату в регіоні Розточчя⁶⁰.

БР «Розточчя» – перший резерват в Україні нового типу. До структури біосферного резервату входить п'ять об'єктів природно-заповідного фонду: природний заповідник «Розточчя» (2084,5 га), Яворівський НПП (7078,6 га), регіональний ландшафтний парк «Равське Розточчя» (19103 га), орнітологічний заказник «Янівські чаплі» (16 га), заповідне урочище «Немирів» (276 га).

Усього в регіоні нараховується 1607 територій та об'єктів природно-заповідного фонду, загальна площа яких становить понад 667,1 тис. га (табл. 2.17).

Дані про основні об'єкти природно-заповідного фонду Карпатського регіону наведені в таблиці 2.18.

Основні площі природно-заповідного фонду припадають на території національних природних парків (42,6%), які є найбільш перспективними для розвитку рекреаційного господарства і охоплюють найбільш мальовничі території регіону. Значну частку займають регіональні ландшафтні парки (21,6%) та заказники (майже 20,8%), які також використовуються для рекреаційно-туристичних потреб. Туристично-рекреаційну цінність мають також парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва (всього 140 одиниць). Найбільша кількість їх зосереджена у Львівській (60) та Чернівецькій (40) областях. Деякі з них утворюють природні та історико-культурні ансамблі.

Території заповідників для рекреаційно-туристичних потреб не використовуються за винятком конгресового та наукового туризму. Проте ці види туристичної діяльності суттєвого значення не відіграють.

Інші природоохоронні території інтенсивно використовуються для потреб рекреації, проте і тут існують певні обмеження, дотримання яких є необхідним.

⁶⁰ Біосферний резерват «Розточчя» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.loda.gov.ua/ua/1342596562/>.

Таблиця 2.17

Території та об'єкти природно-заповідного фонду Карпатського регіону
(станом на 01.01.2012 р.)

	Кіль- кість, одиниць	Площа, га	% площі заповідних територій до загаль- ної площі АТО
Закарпатська область			
Загальнодержавного значення	34	158956,514	
Місцевого значення	422	22443,5653	
Разом	456	181400,0793	13,4
Івано-Франківська область			
Загальнодержавного значення	32	131631,1	
Місцевого значення	440	87193,27	
Разом	472	218824,37	15,7
Львівська область			
Загальнодержавного значення	25	64551,3	
Місцевого значення	322	82233,4	
Разом	347	146784,7	6,8
Чернівецька область			
Загальнодержавного значення	26	38727,4	
Місцевого значення	306	81312,76	
Разом	332	120040,16	14,8
Карпатський регіон			
Загальнодержавного значення	117	393866,314	
Місцевого значення	1490	273182,9953	
Всього	1607	667049,3093	11,8

* Складено за: Перелік територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного та місцевого значення, розташованих у Закарпатській області станом на 01.01.2012 р. – Режим доступу : http://ecozakarp.at.gov.ua/?page_id=13; Івано-Франківська область. Екологічний паспорт регіону. – Режим доступу : www.ecology.if.ua/ekoraspubl.html; Перелік територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного та місцевого значення, розташованих у Львівській області станом на 01.01.2012 р. – Режим доступу : http://www.ekology.lviv.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=146&Itemid=76; Інформаційна довідка щодо стану природно-заповідного фонду Львівської області. – Режим доступу : http://www.ekology.lviv.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=146&Itemid=76; Чернівецька область. Екологічний паспорт регіону. – Режим доступу : www.eco-bukovina.com.ua/activity/environmental-state-region.html.

Природна комфортність території для лікування та туризму значною мірою визначається *кліматом*. Лікувально-профілактичний вплив клімату на організм зумовлений низкою природних чинників, основними з яких є: розташування місцевості над рівнем моря, атмосферний тиск,

Таблиця 2.18

Основні об'єкти природно-заповідного фонду Карпатського регіону (станом на 01.01.2012 р.)

	Рік створення	Місце знаходження, область	Загальна площа, га	Площа земель у постійному користуванні, га
Природні заповідники				
Горгани	1996	Івано-Франківська	5344,0	5344,0
Розточчя	1984	Львівська	2084,5	2084,5
Разом			7428,5	7428,5
Біосферні заповідники				
Карпатський	1993	Закарпатська	58035,8	31977,0
Разом			58035,8	31977,0
Національні природні парки				
Верховинський	2010	Івано-Франківська	12022,9	12022,9
Вижницький	1995	Чернівецька	7928,4	7013,4
Галицький	2004	Івано-Франківська	14684,8	12159,3
Гуцульщина	2002	Івано-Франківська	32271,0	7606,0
Зачарований край	2009	Закарпатська	6101,0	5649,0
Карпатський	1980	Івано-Франківська	50303,0	38591,0
Північне Поділля	2010	Львівська	15587,92	5434,4
Синевир	1989	Закарпатська	42704,0	27208,0
Синьогора	2009	Івано-Франківська	10866,0	10866,0
Сколівські Бескиди	1999	Львівська	35684,0	24702,0
Ужанський	1999	Закарпатська	39159,3	14904,6
Хотинський	2010	Чернівецька	9446,1	3109,9
Яворівський	1998	Львівська	7108,0	2915,0
Разом			283866,42	172181,5

Продовження табл. 2.18

	Рік створення	Місце знаходження, область	Загальна площа, га	Площа земель у постійному користуванні, га
Регіональні ландшафтні парки				
Верхньодністровські Бескиди	1997	Львівська	8536,0	
Гуцульщина	1997	Івано-Франківська	17729,0	
Дністровський	1993	Івано-Франківська	19656,0	
Знесіння	1993	Львівська	312,0	
Надсянський	1997	Львівська	19428,0	
Полянський	1996	Івано-Франківська	1070,0	
Притисянський	2009	Закарпатська	10330,66	
Равське Розточчя	2007	Львівська	19103,0	
Синяк	2011	Закарпатська	4631,2958	
Чернівецький	1996	Чернівецька	21501,5	
Черемоський	1997	Чернівецька	22103,3	
Разом			144400,7558	
Всього			493731,4758	2115877,0

* Складено за: Перелік територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного та місцевого значення, розташованих у Закарпатській області станом на 01.01.2012 року. – Режим доступу : http://ecozakarat.gov.ua/?page_id=13; Івано-Франківська область. Екологічний паспорт регіону. – Режим доступу : www.ekology.if.ua/ekorasprobl.html; Перелік територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного та місцевого значення, розташованих у Львівській області станом на 01.01.2012 року. – Режим доступу: http://www.ekology.lviv.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=146&Itemid=76; Інформаційна довідка щодо статусу природно-заповідного фонду Львівської області. – Режим доступу : http://www.ekology.lviv.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=146&Itemid=76; Чернівецька область. Екологічний паспорт регіону. – Режим доступу : www.eco-bukovina.com.ua/activity/environmental-state-region.html.

температура, циркуляція і вологість повітря, інтенсивність сонячної, у т. ч. ультрафіолетової, радіації.

Українські Карпати характеризуються сприятливими природними умовами для широкого розвитку всіх видів оздоровлення. М'який клімат дозволяє створювати в різних ландшафтних умовах кліматичні курорти, де широко використовується кліматотерапія як основний метод лікування.

Температура повітря є одним з найважливіших кліматичних показників. За різноманітністю температурного режиму Українські Карпати є унікальними в межах України, так як тут на відносно невеликій території середньорічні температури поєднують в собі риси характерні як для Балкан, так і для Середньої і Північної Європи, що створює сприятливі умови для акліматизації рекреантів з різних кліматичних поясів.

За комплексом метеорологічних величин найбільш сприятлива для кліматотерапії в холодний період року прохолодна погода, яка спостерігається в долинах на протязі 60 днів, в Закарпатті – до 70 днів, на гірських вершинах – 20-30 днів. Для типово зимового відпочинку характерні сприятливі, слабохолодні, сонячні погоди, повторюваність яких в січні на висоті 500-600 м може становити 50-60%. Сприятливий період для кліматотерапевтичних процедур в Закарпатті становить 100 днів, збільшуючись в окремих пунктах до 120 днів і зменшуючись на гірських вершинах до 50-80 днів. Повторюваність дискомфортної морозної погоди в січні становить 20%. Українські Карпати характеризуються великою повторюваністю несприятливих атмосферних явищ погоди, які відносяться до групи дискомфортних (туман, ожеледиці, хуртовини, сильні снігопади). Значні мікрокліматичні відмінності, обумовлені впливом схилів і хребтів, чітко проявляються у розподілі дискомфортної погоди. Найменше число (30-40) днів з такою погодою спостерігається в долинах, в Закарпатті – до 50 днів, збільшуючись на вершинах до 70-100 днів.

В теплий період року число днів з комфортною погодою може різко зменшуватися по території в залежності від ландшафтних умов. Найчастіше комфортна погода спостерігається в червні-серпні (12-16 днів в місяць), в Закарпатті – більше 20 днів, на гірських вершинах, в середньому, – 2-3 дні. Зменшення числа днів з комфортною погодою в літні місяці відбувається в зв'язку з встановленням антициклонального режиму погоди і переходу комфортної погоди у дискомфортну за рахунок «душною» погоди. «Душна» погода в Українських Карпатах відмічається з червня по серпень. За літній сезон буває 10-20 таких днів.

Період, сприятливий для кліматолікування, коливається від 160 до 200 днів, зменшуючись в гірських районах до 110-120 днів. Найбільш сприятливі умови для різних видів кліматолікування має Закарпаття (200 днів). Дискомфортна погода за теплий період в Передкарпатті і Закарпатті становить 280-300 днів, а в гірських районах – 160-200 днів⁶¹.

⁶¹ Курортні ресурси України / під ред. М. С. Лободи. – К. : ЗАГ «Укрпрофоздоровниця», ТАМЕД, 1999. – 344 с.

Загалом кліматичні умови Українських Карпат однаково придатні для рекреаційного використання як літом, так і зимою. Сприятливі умови для сезонних видів рекреації в регіоні складають приблизно 10 місяців в році, а несприятливі спостерігаються лише в квітні і в період із другої половини жовтня до другої половини листопада.

В Українських Карпатах до територій з найбільш сприятливими кліматичними умовами, придатними для організації кліматичних курортів та курортних місцевостей, відносяться Ворохта, Косів, Татарів та Яремче, які розташовані в Івано-Франківській області, а також бальнеокліматичні курорти Верховина і Карпати та бальнеокліматичні місцевості Келечин і Кобилецька Поляна – в Закарпатській області.

В гірській частині Карпатського регіону найбільш сприятливі в кліматичному відношенні території розташовані в міжгірних котловинах.

Гірська частина Карпат є основним регіоном для зимових видів спорту і відпочинку, що пов'язано з унікальним поєднанням *ландшафтних* та кліматичних умов. Карпатські гори ідеальні для розвитку зимових видів туризму і спорту, причому як для любителів, так і для професіоналів: гірськолижного, слалому, стрибків із трампліну, могулу. Це практично єдине місце в Україні, придатне для облаштування гірськолижних трас і спусків за найвищими світовими вимогами і стандартами. Гірськолижний туризм набуває дедалі більшого розвитку практично у всіх областях з гірськими територіями.

На Івано-Франківщині популярними гірськолижними курортами є Ворохта, Яремче, Косів, Шешори, Яблуниця, Поляниця, Яворів, Татарів та інші. Загальновідомим і популярним став гірськолижний курорт «Буковель» у Полянці. Іншим великим центром зимового відпочинку на Івано-Франківщині є Косівський район (м. Косів, с. Яворів, с. Шешори), придатний як для спортивних занять, так і для любительського відпочинку.

На Львівщині визнаними гірськолижними центрами є спорткомплекс «Тисовець» та смт. Славське. Придатними для гірськолижного туризму є також деякі місцевості у Турківському районі.

У Закарпатській області найбільш відомими зимовими курортами є Воловець, Драгобрат, Міжгір'я, Подобовець, Рахів, Ясиня.

Унікальні природні рекреаційні ресурси Карпатського регіону і сприятливі природно-кліматичні умови створюють хороші перспективи розвитку рекреації і туризму в Карпатському регіоні. Однак їх використання для розбудови рекреаційно-туристичного господарства має проходити з одночасним забезпеченням комфортних соціально-економічних умов для населення, яке там проживає, та збереженням багатой і самобутньої природи Карпат.

Розділ 3. Роль природно-ресурсного потенціалу у формуванні регіональної господарської системи: сучасний стан та перспективи

3.1. Землекористування та розвиток сільського господарства

Перебіг структурних змін щодо землеволодіння і землекористування у Карпатському регіоні має ряд особливостей, що доречно розглянути у розрізі окремих історичних періодів.

1. До входження території регіону у склад УРСР. В умовах цього періоду на теренах Карпатського регіону формувались фільварко-панщинні господарства, до яких були «прикріплені» селяни, позбавлені права володіння землею. Земля перебувала у власності поміщиків, держави і церкви, а право власності на землю уособлювалось з правом влади над селянами. Тобто, навіть так звані закупні землекористування не звільняли селянина від кріпосних повинностей.

У 1848 р. земля стала товаром. Проте, знову ж таки, в обіг ввійшла не сама земля, а повинності кріпосних селян. Навіть в угодах на продаж, оренду і заставу маєтків не вказувалась площа землі, а означеними були лише кріпосні повинності праці селян.

Правда, хоч і повільними темпами, але проникнення нових відносин у поміщицькі і селянські господарства мало місце. Почалася диференціація селянства, його поділ на багатих господарів і бідняків, тобто желярів, кріпаків з наділами, які змушені були продавати свою робочу силу, і наймитів. Соціальна диференціація визначалася формою залежності від поміщика, головною з яких була можливість переходу на інше постійне місце проживання. Майнова диференціація, як правило, залежала від величини і міцності зв'язків з товарним виробництвом.

Упродовж 1767-1775 рр. на Закарпатті, яке входило до складу Угорщини, було започатковано урбаріальне землевпорядкування, яке мало на меті через прийняття відповідних законів послабити поміщицьке свавілля. Селяни, незалежно від їх майнового стану, відбували певні повинності на користь поміщиків, які з цього часу фіксувались у так званих урбаріумах¹. Кожне село отримувало друковані формуляри Урбарія, в якому від руки зазначалася категорія землі, її величина, якість та специфічні особливості. Іноді розходження цих показників у межах одного комітату чи навіть округу були суттєвими. Як правило, неписьменні селяни навіть не здога-

¹ Kovácsis J. Magyarorszáг történeti demográfiaja. – Budapest, 1963.

дувались про їх існування, бо відносини на селі базувались на звичаєвому праві. На той час 15230 урбаріальних селян (поміщицьких, державних) мали лише 17% ріллі і 19% сінокосів краю².

Досить вагому за кількістю і значенням категорію селянства становили так звані монастирські селяни. Особливо зросла їх кількість після підписання у 1646 році церковної унії, яка зрівняла у правах представників православного і латинського обряду. Держава наділила церковнослужителів великими масивами землі, яку «згідно закону, повинні були обробляти усі віруючі»³. Усі категорії селян платили церкві «десятину», тобто десяту частину врожаю.

Врешті решт, цей період позначився збереженням значних поміщицьких володінь та подальшим пануванням великої земельної власності на землях Карпатського регіону.

2. Радянський період (1939-1990 рр.). Земельна політика Радянської України зводилась до націоналізації земель, скасування приватної власності на землю, її розподілу між селянами на засадах зрівнялівки, примусового створення колгоспів, радгоспів, МТС. Уже за рік, станом на 1.01.1940 р., у Західних областях України було створено 328 колгоспів, в яких об'єдналось 23860 селянських господарств із земельною площею 107980 га. Розподілу підлягала конфіскована у поміщиків, церкви, осадників, німецьких колоністів земля загальною площею 2213,1 тис. га⁴. На основі декларацій про землю від 28.10.1939 р. земельний фонд площею 9077,6 тис. га перейшов у володіння держави. Таким чином, у Західній Україні відбулась кардинальна зміна структури землекористування (рис. 3.1). Утім, земельна реформа була перервана війною Німеччини з Радянським Союзом, по закінченню якої основний напрям реформування сільського господарства зводився до організації колективних господарств.

З 1950 р. на теренах Карпатського регіону розпочався період адміністративного управління сільським господарством, який супроводжувався як інтенсивним використанням сільськогосподарських угідь, так і їх значною деградацією. Скажімо, у Закарпатській області, що має найменш потенційно родючі ґрунти, на одиницю умовної ріллі отримували у 3,35 разу більше сільськогосподарської продукції, ніж усереднено в республіці⁵. Поряд з цим, мали місце тенденції максимального залучення земель до сільськогосподарського обороту, розорювання схилівих

² Нариси історії Закарпаття. – Ужгород, 1993. – Том I. – С. 193

³ Симоненко І. Поселення, садиба та житло на Закарпатті : [Матеріали з етнографії та художнього промислу] / І. Симоненко. – К., 1956.

⁴ Горлачук В. В. Еколого-економічні проблеми раціонального землекористування Західної України. – Львів : Вища школа, 1996. – 212 с.

⁵ Новаковский Л. Я. Экономические проблемы использования и охраны земельных ресурсов / Л. Я. Новаковский. – К. : Вища школа, 1986. – С. 96.

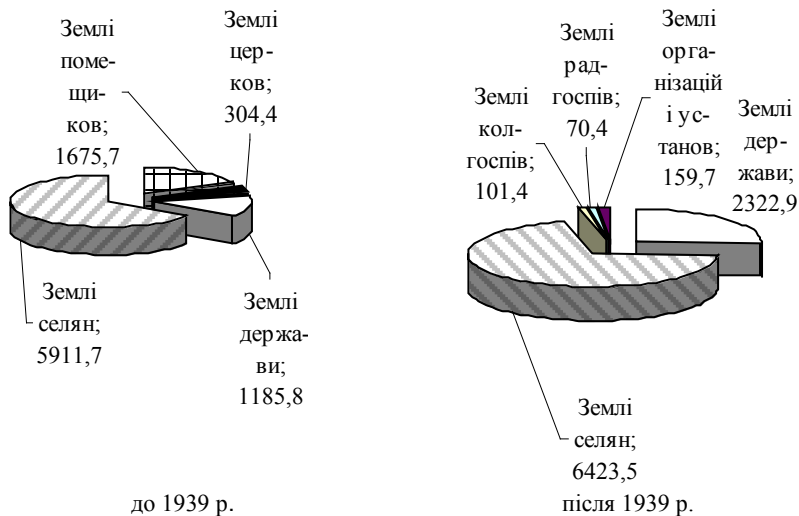

Рис. 3.1. Зміни у структурі землекористувань Західної України внаслідок встановлення радянської влади на її землях, тис. га

Побудовано на основі: Шулейкин А. Д. Земельные отношения и землеустройство в Западных областях Украины 1848-1860 гг. / А. Д. Шулейкин – Львов, 1964.

несільськогосподарських угідь та пасовищ. Необроблена структура посівних площ сприяла значному вносу гумусу з ґрунтів. Подібна ситуація спостерігалась у сільськогосподарському виробництві решти областей регіону.

Проте, незважаючи на бурхливий розвиток науково-технічного прогресу, продуктивність землі не відповідала вимогам суспільства і значно поступалася аналогічним показникам країн Європи. Якщо в європейських країнах продуктивність орних земель була вищою там, де менша сільськогосподарська освоєність території, частка сільського населення, більші площі кормових угідь, то в Україні, і Карпатському регіоні, зокрема, ця залежність була протилежною (табл. 3.1).

3. Сучасний період. Земельні відносини, які формувалися після набуття Україною незалежності, вже мають певну історію. Постановою Верховної Ради Української РСР «Про земельну реформу» (грудень, 1990 р.) було започатковано радикальну земельну реформу, основне завдання якої – перерозподіл земель з одночасною передачею їх у приватну та колективну власність, а також у користування підприємствам, установам і організаціям з метою створення умов для рівноправного розвитку різних форм господарювання на землі, формування багатокладної економіки, раціонального використання та охорони земель. З 15 березня 1991 р. усі землі на території України були проголошені об'єктом земельної реформи.

Таблиця 3.1

Структура земельних угідь та продуктивність ріллі країн Європи, України (Західного регіону), станом на 1987 р.

Країна	Загальна земельна площа, тис. га	Сільське населення, %	Структура земельних угідь, %						Урожайність пшениці, ц / га		
			с. –г. угіддя	з них:					1979-1981 рр.	1986 р.	1988 р.
				рілля	пасовища і сіножаті	ліси	інші землі	землі під водою			
Нідерланди	3729	13,1	54,0	24,3	29,7	8,0	29,0	9,0	62,8	80,0	71,3
Франція	54703	5,4	56,9	34,7	22,2	26,7	16,1	0,3	49,9	54,5	61,5
Україна	60355	32,2	70,0	58,5	11,5	18,1	7,1	4,8	27,0	33,4	35,2
Західний регіон України	11063	47,5	43,2	31	13,0	34,0	20,0	2,0	23,8	31,1	39,1

* За даними: Горлачук В. В. Еколого-економічні проблеми раціонального землекористування Західної України / В. В. Горлачук. – Львів : Вища школа, 1996. – 212 с

В областях Карпатського регіону реальне реформування земельних відносин розпочалось раніше і протікало динамічніше. Посилене прагнення до здійснення реформ є зрозумілим, коли звертаєшся до історичних витоків становлення земельних відносин на цій території. Початковий етап відзначався наступним.

- Високою політичною активністю національно-політичних сил. Їх позиція щодо подолання колгоспно-радгоспного устрою на селі, передачі земельних угідь у розпорядження місцевих рад, встановлення приватної власності на землю сприяла динамічному ходу перетворень на селі. Значна роль відводилась становленню і розвитку фермерства у регіоні. У підсумку, саме Львівська область першою у країні провела реформування колгоспів і радгоспів шляхом паювання і приватизації їх майна та землі (1992-1993 рр.).

- Готовністю селянства сприймати радикальні зміни. Внаслідок історичних причин процес колективізації тут відбувся на двадцять років пізніше порівняно з іншими областями країни, а тому зберігся потяг се-

лянства до володіння власною землею. Значну роль відіграв менталітет корінного селянина, що зростав на культурі землі, землеробської праці, малоземелля та інших історично сформованих умов.

• Прогресивною та активною позицією депутатів обласних і районних рад у вирішенні земельних питань. Так, положення Концепції відродження села і розвитку сільського господарства Львівщини (схвалена обласною радою народних депутатів Першого демократичного скликання 19.09.1990 р.), ухвали Івано-Франківської обласної ради народних депутатів від 30.10.1990 р. «Про земельну реформу в Івано-Франківській області» характеризувались нетрадиційними підходами до вирішення земельних питань. Окремі з них стали стратегічно важливими і передбачливими, а саме:

- заборона роздібнення земельних ділянок нижче мінімального розміру, встановленої для кожної певної території її місцевою радою;
- гарантування селянам та іншим землевласникам і землекористувачам права власності на всю вироблену продукцію, розпоряджання нею та її реалізації на ринку;
- встановлення для землевласників і землекористувачів єдиних рентних платежів з урахуванням кадастрової оцінки землі;
- надання податкових пільг на частину прибутку підприємств і організацій, одержаних їх підрозділами, розміщеними у сільській місцевості та ін.

Незважаючи на доволі прогресивні базові кроки початкового етапу реформування земельних відносин в областях Карпатського регіону, зберегти подальший поступальний розвиток у цьому напрямі не вдалось. Це засвідчує явна невідповідність результатів земельних реформувань очікуваній від них соціально-економічній віддачі. Дійсно, черговий раз у структурі користувачів і власників земель регіону відбулись кардинальні зміни. Абсолютна більшість сільгоспугідь перейшла до господарств населення, що використовують земельні ділянки розміром до 10 га. Проте господарюють на них не всі, зважаючи на зростаючу частку орендарів. В результаті цього не враховується потенціал земельних ресурсів, адже термін оренди більшості угод є короткостроковим (до 5 років). Різко погіршилися умови розвитку сільської інфраструктури. Зросло безробіття. Спостерігаються негативні демографічні процеси. На дрібних земельних ділянках переважає ручна праця, вони неконкурентоздатні. Недостатньо вирішуються питання моніторингу земель, підвищення ефективності державного управління земельними ресурсами та поліпшення організації контролю за використанням і охороною земель. Не проведена ретельна інвентаризація земель з наступним визначенням ділянок, які потрібно вилучити з активного обробітку та перевести їх у менш продуктивні види угідь.

Якщо управління міським землекористуванням здійснюється на основі Генеральних планів розвитку населених пунктів та іншої містобудівної та землепорядної документації, то землекористування за межами населених пунктів практично не охоплене зонуванням. Це призводить до істотних ускладнень у встановленні умов використання земель, управлінні землекористуванням адміністративно-територіальних утворень.

На сьогодні в Карпатському регіоні, як і в Україні загалом, ситуація у сфері землекористування складна. Мають місце такі проблеми, як недосконалість державного управління земельними ресурсами, земельного законодавства та інфраструктури ринку земель; не вживаються необхідні заходи щодо регуляторної політики раціонального та ефективного використання земель усіх категорій; не запроваджені механізми їх економічного стимулювання, не визначена оптимальна модель сільськогосподарського землекористування; низькою є ефективність використання земель у сільському господарстві. Своєю чергою, земельні відносини є тим чинником, під дією якого значною мірою формується структура виробництва сільськогосподарської продукції, умови функціонування нових суб'єктів господарювання, рівень зайнятості сільського населення тощо і без удосконалення якого неможливо досягти високого рівня розвитку сільського господарства.

Стан сільського господарства. Сільське господарство відіграє важливу роль у соціально-економічному розвитку Карпатського регіону (рис. 3.2). Тут проживає 21,7% всього сільського населення країни. Їх зайнятість і матеріальний добробут безпосередньо залежать від розвитку сільськогосподарської галузі та ефективності використання її потенціалу, у тому числі земельного. Адже альтернативні види діяльності на селі не розвинені та й рекреаційна галузь, як стратегічно пріоритетна в гірських та передгірних районах, перебуває на етапі становлення.

Рівнинні райони регіону спеціалізуються на м'ясомолочному тваринництві, свинарстві, птахівництві, вирощуванні зерна, картоплі, овочів, цукрових буряків; передгірні – на м'ясомолочному скотарстві, льонарстві, вирощуванні зерна і картоплі; гірські – на м'ясомолочному скотарстві, вівчарстві.

У структурі сільського господарства регіону переважає продукція рослинництва (53,7%, станом на 2011 р.). Упродовж 2000-2011 рр. суттєво зросло виробництво яєць. В Івано-Франківській області відбулося нарощування обсягів виробництва з 219,7 млн. штук до 888,8 млн. штук⁶. Завдяки цьому рівень виробництва цього продукту зріс удвічі протягом аналізованого періоду (табл. 3.2). Водночас поголів'я ВРХ у Карпатському регіоні протягом 1995-2011 рр. зменшилось у 2,6 разу (з 1770 до 675,7 тис. голів). Спостерігається падіння виробництва молока (на 20,4%).

⁶ Сталий розвиток та безпека агропродовольчої сфери України в умовах глобалізаційних викликів : [монографія] / Павлов О. І., Хвесик М. А., Юрчишин В. В. [та ін.] ; за ред. О. І. Павлова. – Одеса : Астропринт, 2012. – 760 с.

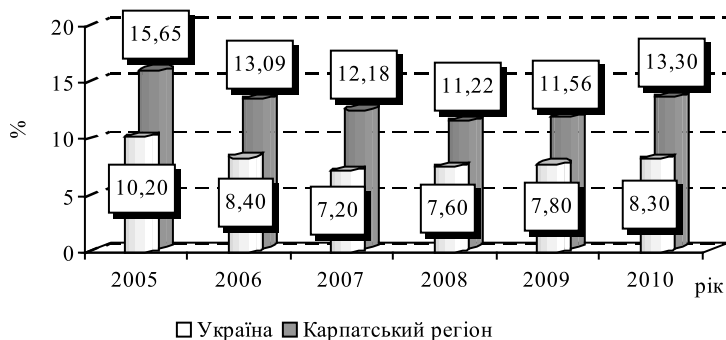

Рис. 3.2. Динаміка частки ВДВ продукції сільського господарства у ВДВ продукції за всіма видами економічної діяльності, %

За даними: Регіони України 2011 : [стат. зб.] / Держкомстат України ; за ред. О. Г. Осауленка. – К., 2012. – Ч. 1. – 368 с.; Регіони України 2011 : [стат. зб.] / Держкомстат України; за ред. О. Г. Осауленка. – К., 2012. – Ч. 2. – 805 с.; Статистичний щорічник Закарпаття за 2011 рік. – Ужгород : Головне управління статистики у Закарпатській області, 2012. – 544 с.; Статистичний щорічник Івано-Франківської області за 2011 рік. – Івано-Франківськ : Головне управління статистики в Івано-Франківській області, 2012. – 533 с.; Статистичний щорічник Львівської області за 2011 рік. Ч. 1. – Львів : Головне управління статистики у Львівській області, 2012. – 367 с.; Статистичний щорічник Чернівецької області за 2011 рік. – Чернівці : Головне управління статистики у Чернівецькій області, 2012. – 603 с.

Таблиця 3.2

Динаміка виробництва продукції тваринництва у Карпатському регіоні*

Роки	М'ясо (у забійній вазі), тис. т	Молоко, тис. т	Яйця, млн. шт.	Вовна, т
1995	242,3	2222,1	1087,5	758,0
2000	195,2	2247,5	1114,7	436,5
2005	213,4	2270,4	1437,8	384,7
2006	229,5	2218,3	1616,0	371,3
2007	248,8	2093,6	1779,0	370,9
2008	259,9	1947,8	1823,5	394,2
2009	257,0	1865,1	1847,8	403,9
2010	267,7	1821,5	2033,0	402,4
2011	279,7	1768,7	2203,5	391,0

* Розраховано на основі: Статистичний щорічник Закарпаття за 2011 рік. – Ужгород : Головне управління статистики у Закарпатській області, 2012. – 544 с.; Статистичний щорічник Івано-Франківської області за 2011 рік. – Івано-Франківськ : Головне управління статистики в Івано-Франківській області, 2012. – 533 с.; Статистичний щорічник Львівської області за 2011 рік. Ч. 1. – Львів : Головне управління статистики у Львівській області, 2012. – 367 с.; Статистичний щорічник Чернівецької області за 2011 рік. – Чернівці : Головне управління статистики у Чернівецькій області, 2012. – 603 с.

За означений період обсяг валової продукції сільського господарства країни збільшився лише на 27% (у 2006 р. було досягнуто рівня 1995 р.). У Карпатському регіоні за цей же період зростання сільськогосподарської продукції становило 20,7% (рис. 3.3).

Частка Карпатського регіону у формуванні валової продукції сільського господарства України стрибкоподібно зменшується (рис. 3.4). Зменшуються й площі сільськогосподарських угідь. Переважно вони є у володінні та користуванні господарств населення (станом на 2011 р. – 66,1%, в середньому по Україні – 43,8%).

У регіоні, як загалом і в Україні, зберігається тенденція до незначного скорочення посівних площ сільськогосподарських культур. Структура посівних площ Карпатського регіону дещо відрізняється від загальної по країні. Тут менше висівається зернових та технічних культур, проте більше кормових та овоче-баштанних культур, картоплі (рис. 3.5).

Спільними для України та Карпатського регіону є тенденції до скорочення площ посівів кормових культур, що супроводжується розширенням площ посівів технічних та зернових культур. Протягом 1995-2011 рр. у Карпатському регіоні посівні площі під кормові культури скоротились на 58% і впродовж 2009-2011 рр. становлять в середньому 318,2 тис. га. Зменшується також площа плодово-ягідних насаджень як по Україні, так і в регіоні.

Діяльність сільськогосподарських підприємств Карпатського регіону довший час була збитковою і лише протягом декількох останніх років досягнуто прибутковості в Івано-Франківській (+32%, станом на 2011 р.), Львівській (+21,4%) та Чернівецькій (+13,4%) областях. Водночас, у Закарпатській області рентабельність сільськогосподарської продукції є від'ємною і у 2011 р. становить – 0,5%⁷.

Існуючий рівень розвитку сільського господарства в регіоні та країні сьогодні явно недостатній, його продукція не забезпечує повноцінної якісної структури харчового раціону населення (табл. 3.3). Низький рівень споживання м'яса (45,1 кг на одну особу) в регіоні компенсується надмірним споживанням інших продуктів, зокрема картоплі. Варто додати, що європейський рівень споживання м'ясопродуктів вищий у 2,5 рази.

Володіючи потужним аграрним потенціалом, Карпатський регіон потенційно спроможний забезпечити не лише внутрішній попит на сільськогосподарську продукцію, включаючи зростаючий контингент відпочиваючих, але й забезпечувати нею інші регіони країни та експортувати. Проте це вимагає впровадження інноваційних розробок у сільгоспвиробництво, цілеспрямованої державної підтримки і задіяння відчутних інвестицій у

⁷ Сталий розвиток та безпека агропродовольчої сфери України в умовах глобалізаційних викликів : [монографія] / Павлов О. І., Хвесик М. А., Юрчишин В. В. [та ін.] ; за ред. О. І. Павлова. – Одеса : Астропринт, 2012. – 760 с.

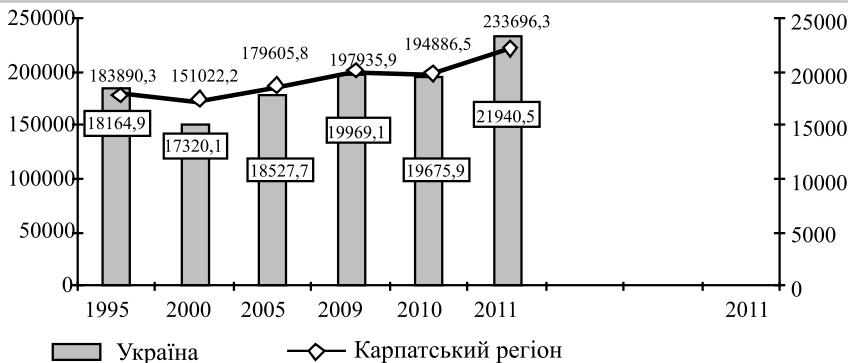

Рис. 3.3. Динаміка валової продукції сільського господарства України та Карпатського регіону у постійних цінах 2010 р., млн. грн.

За даними: Регіони України 2011 : [стат. зб.] / Держкомстат України; за ред. О. Г. Осауленка. – К., 2011. – Ч. 2. – 805 с.; Статистичний щорічник Закарпаття за 2011 рік. – Ужгород : Головне управління статистики у Закарпатській області, 2012. – 544 с.; Статистичний щорічник Івано-Франківської області за 2011 рік. – Івано-Франківськ : Головне управління статистики в Івано-Франківській області, 2012. – 533 с.; Статистичний щорічник Львівської області за 2011 рік. Ч. 1. – Львів : Головне управління статистики у Львівській області, 2012. – 367 с.

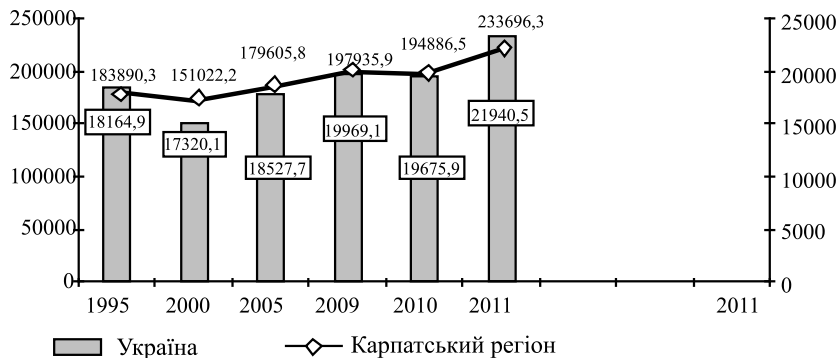

Рис. 3.4. Динаміка частки Карпатського регіону у валовій продукції сільського господарства та сільськогосподарських угіддях країни

За даними: Регіони України 2011 : [стат. зб.] / Держкомстат України; за ред. О. Г. Осауленка. – К., 2012. – Ч. 2. – 805 с.; Статистичний щорічник Закарпаття за 2011 рік. – Ужгород : Головне управління статистики у Закарпатській області, 2012. – 544 с.; Статистичний щорічник Івано-Франківської області за 2011 рік. – Івано-Франківськ : Головне управління статистики в Івано-Франківській області, 2012. – 533 с.; Статистичний щорічник Львівської області за 2011 рік. Ч. 1. – Львів : Головне управління статистики у Львівській області, 2012. – 367 с.; Статистичний щорічник Чернівецької області за 2011 рік. – Чернівці : Головне управління статистики у Чернівецькій області, 2012. – 603 с.

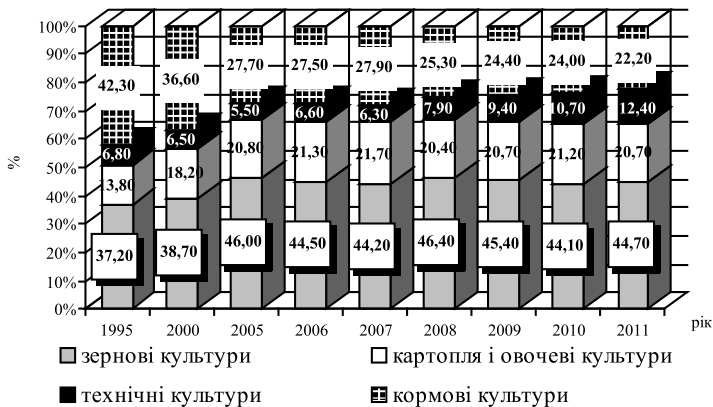

Рис. 3.5. Структура посівних площ Карпатського регіону

За даними: Статистичний щорічник Закарпаття за 2011 рік. – Ужгород: Головне управління статистики у Закарпатській області, 2012. – 544 с.; Статистичний щорічник Івано-Франківської області за 2011 рік. – Івано-Франківськ: Головне управління статистики в Івано-Франківській області, 2012. – 533 с.; Статистичний щорічник Львівської області за 2011 рік. Ч. 1. – Львів: Головне управління статистики у Львівській області, 2012. – 367 с.; Статистичний щорічник Чернівецької області за 2011 рік. – Чернівці: Головне управління статистики у Чернівецькій області, 2012. – 603 с.

Таблиця 3.3

Порівняння обсягів виробництва з рівнем споживання основних видів сільськогосподарської продукції в 2011 р. в розрахунку на одну особу

Види продукції	Виробництво		Споживання		Рациональна (рекомендована) норма споживання
	Карпатський регіон	Україна	Карпатський регіон	Україна	
М'ясо та м'ясопродукти, кг	45,7	47,0	45,1	51,0	80
Молоко і молочні продукти, кг	304,1	243,0	244,4	205,0	380
Яйця, шт.	402,5	409	246	310	290
Картопля, кг	631,9	531,0	140,0	139	124
Овочі та баштанні, кг	187,9	215	124,8	163	161
Плоди та ягоди, кг	66,3	41,0	38,8	53,0	90

* Складено і розраховано на основі: Головне управління статистики у Закарпатській області. – Режим доступу : <http://www.stat.uz.ua>; Головне управління статистики в Івано-Франківській області. – Режим доступу : <http://stat.if.ukrtel.net>; Головне управління статистики у Львівській області. – Режим доступу : <http://www.stat.lviv>; Регіони України 2011: [стат. зб.] / Держкомстат України; за ред. О. Г. Осауленка. – К., 2012. – Ч. 1. – 368 с.; Регіони України 2011: [стат. зб.] / Держкомстат України; за ред. О. Г. Осауленка. – К., 2012. – Ч. 2. – 805 с.

галузь. Аналіз засвідчує, що включно до 2008 року у всіх областях регіону мало місце стабільне зростання обсягів інвестицій в сільське господарство, проте фінансово-економічна криза призвела до їх суттєвого скорочення. Протягом 2004-2011 рр. у сільське господарство областей Карпатського регіону було інвестовано 3,68% валових інвестицій в основний капітал регіону (4095,8 млн. грн.). В загальній структурі інвестицій по областях частка сільського господарства є приблизно однаковою і коливалася у межах 5,6-6,6% в Івано-Франківській, Львівській та Чернівецькій областях. Винятком є лише Закарпатська область, де ця частка становила лише 1,3%.

Водночас слід відмітити, що кожна окремо взята область Карпатського регіону не позбавлена власного бачення подальшого розвитку сільського господарства, шляхів оптимального використання сільгоспугідь. Зрозуміло, що й питома вага областей у виробництві сільськогосподарської продукції регіону коливається у межах 19,29 – 37,89% (табл. 3.4).

Фактично у пострадянській період валове виробництво сільгосп-продукції в *Закарпатській області* зменшилося на 3,3% (табл. 3.5). Високими темпами скорочувалися обсяги виробництва продукції тваринництва. Позитивні зрушення у розвитку сільського господарства досягнуто завдяки особистим селянським господарствам (господарствам населення), питома вага яких в загальному обсязі виробництва зросла з 59,5 до 94,9%. У ході

Таблиця 3.4

Внесок областей Карпатського регіону у виробництво загального обсягу сільськогосподарської продукції,%

Показники	Область			
	Закарпатська	Івано-Франківська	Львівська	Чернівецька
Частка області у виробництві сільськогосподарської продукції регіону	19,51	23,31	37,89	19,29
Частка області у виробництві продукції рослинництва регіону	19,16	19,16	39,79	21,89
Частка області у виробництві продукції тваринництва регіону	19,83	27,12	36,14	16,91

* Складено і розраховано на основі: Статистичний щорічник Закарпаття за 2011 рік. – Ужгород: Головне управління статистики у Закарпатській області, 2012. – 544 с.; Статистичний щорічник Івано-Франківської області за 2011 рік. – Івано-Франківськ: Головне управління статистики в Івано-Франківській області, 2012. – 533 с.; Статистичний щорічник Львівської області за 2011 рік. Ч. 1. – Львів: Головне управління статистики у Львівській області, 2012. – 367 с. Статистичний щорічник Чернівецької області за 2011 рік. – Чернівці: Головне управління статистики у Чернівецькій області, 2012. – 603 с.

Таблиця 3.5

Динаміка валової продукції сільського господарства Закарпатської області*

Рік	Валова продукція сільського господарства в постійних цінах 2010 р., млн. грн.			Питома вага загальному обсязі виробництва валової продукції сільського господарства, %	
	усі категорії господарств	сільськогосподарського підприємства	господарства населення	сільськогосподарського підприємства	господарства населення
1990	4184,4	1695,8	2488,6	40,5	59,5
1995	3340,6	472,4	2868,2	14,1	85,9
2000	3272,4	177,6	3094,8	5,4	94,6
2005	3739,3	170,9	3568,4	4,6	95,4
2009	3951,7	187,4	3764,3	4,7	95,3
2010	3838,3	144,5	3693,8	3,8	96,2
2011	4044,8	205,1	3839,7	5,1	94,9
2011 р. до 2005 р., у%	108,2	120,0	107,6		

* Складено і розраховано на основі: Статистичний щорічник Закарпаття за 2011 рік. – Ужгород : Головне управління статистики у Закарпатській області, 2012. – 544 с.

проведення земельної реформи питома частка сільськогосподарських підприємств у виробництві і реалізації сільськогосподарської продукції відчутно зменшилась.

Впродовж 1995-2011 рр. показники ефективності виробництва сільськогосподарської продукції істотно коливалися (табл. 3.6). Досить динамічно зростав рівень використання земельних угідь у сільськогосподарських підприємствах області, оскільки порівняно з 2000 р. виробництво валової продукції на 100 га сільгоспугідь у 2008 р. зросло майже в 4 рази. Втім, залишається значно нижчим у порівнянні з господарствами населення.

За досліджуваній період прослідковуються недостатньо високі темпи виробництва продукції тваринництва. Викликає занепокоєння і той факт, що у господарствах населення має місце значне зменшення обсягів виробництва тваринницької продукції. Збереження таких тенденцій призведе до катастрофічних наслідків на ринку продовольства тваринницького походження.

Продовжує скорочуватись чисельність поголів'я тварин у сільськогосподарських підприємствах. Погіршується структура посівних площ.

Таблиця 3.6

Економічна ефективність використання земельних угідь та рівень продуктивності праці в сільськогосподарському виробництві Закарпатської області

Рік	Валова продукція з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь, тис. грн.			Валова продукція сільського господарства на одну особу, грн.
	усі категорії господарств	с/г підприємства	господарства населення	
2005	504,8	134,5	580,5	1687
2006	506,6	140,3	575,9	1684
2007	505,8	138,9	569,6	1670
2008	504,0	157,6	576,7	1724
2009	523,8	148,0	602,0	1780
2010	508,4	145,9	634,1	1726,1
2011	895,4*	416,9*	1080,0*	3234,0*

* у постійних цінах 2010 р.

Складено і розраховано на основі: Статистичний щорічник Закарпаття за 2011 рік. – Ужгород : Головне управління статистики у Закарпатській області, 2012. – 544 с.

Надмірна питома вага зернових культур призводить до зниження ефективності використання земельних угідь. При цьому частка картоплі, овочів залишається надзвичайно низькою, оскільки їх основними виробниками є господарства населення. Припинилась виробництво тютюну, зменшились посіви під кормовими культурами.

Протягом 1995-2011 рр. скорочувалась чисельність зайнятих у сільськогосподарських підприємствах, знижувалася щільність поголів'я тварин, вартість основних виробничих фондів, спрощувалася структура посівних площ за одночасного збільшення оборотних фондів на виробництво сільськогосподарської продукції. Як наслідок, значна частина сільськогосподарських підприємств гірської зони припинили свою діяльність, а низинної працювали із значними збитками. Очікувати значного підвищення ефективності виробництва в сільгоспідприємствах в найближчому майбутньому не доводиться. Адже впровадження передових технологій виробництва продукції рослинництва і тваринництва потребує значних інвестицій.

Визначальними чинниками збільшення обсягів виробництва продукції є показники урожайності сільськогосподарських культур та продуктивності тварин, так звані показники технологічної ефективності сільського господарства. У галузі рослинництва Закарпаття зростала середня врожайність окремих видів сільськогосподарських культур (табл. 3.7). Так, впродовж 2005-2011 рр. зросла урожайність картоплі, овочів, плодів і ягід, а в сільськогосподарських підприємствах і зернових культур. Незважаючи

Таблиця 3.7

Динаміка показників урожайності сільськогосподарських культур за всіма категоріями господарств Закарпатської області, ц / га

Вид продукції	Роки							2011 р. до 2005 р.
	1995	2000	2005	2008	2009	2010	2011	
Зерно	29,9	25,8	37,0	36,8	36,3	32,8	37,6	101,6
Картопля	113,8	139,3	156,1	162,7	169,4	141,0	165,5	106,0
Овочі	126,1	115,4	174,2	183,9	186,2	186,9	192,2	110,0
Плоди і ягоди	50,2	77	54,6	67,4	75,5	79,1	78,9	144,5
Виноград	25,4	86,1	66,8	52,1	45,7	51,7	52,6	78,7

* Складено і розраховано на основі: Статистичний щорічник Закарпаття за 2010 рік. – Ужгород : Головне управління статистики у Закарпатській області, 2011. – 544 с.

на покращення показників урожайності, їх загальний рівень свідчить про низький рівень інтенсифікації виробництва та його ефективності. В країнах ЄС досягнуто мінімум утрічі кращих показників урожайності сільськогосподарських культур. На сьогодні у більшості господарств області високий урожай сільськогосподарських культур одержують в основному за сприятливих природно-кліматичних умов, без належної науково обґрунтованої системи їх вирощування. Показники урожайності основних сільськогосподарських культур не відповідають потенційним можливостям рослин і тварин. Низькою залишається продуктивність значної частини пасовищ і сінокосів. Значно нижчими за середньообласні значення є показники урожайності сільгоспкультур у передгірній і гірській зонах.

Значні нереалізовані резерви є у розвитку тваринницької галузі сільського господарства. Завдання полягають у зростанні продуктивності тварин. Досягнуті в області середні надої молока від однієї корови в сільськогосподарських підприємствах – близько 3000 кг – у два рази нижчі продуктивності, котра може забезпечувати рентабельність цієї галузі. Збитковість тваринництва зумовлюється також відсутністю послідовності у державній підтримці галузі.

Позитивні зміни у динаміці сільськогосподарського виробництва Львівської області мали місце у 2006-2009 рр. Проте у 2010 р. обсяг виробництва валової продукції сільського господарстві до попереднього року знизився на 4,3% і був на 1,8% нижчим за середній рівень 2005-2009 років (табл. 3.8).

Політика на розукрупнення в аграрному секторі області до сьогодні не принесла позитивних ефектів у частині нарощування обсягів виробництва. Господарства населення у їх теперішньому стані виявляються не спроможними замістити пануючі раніше сільськогосподарські підприємства, котрі

Таблиця 3.8

Динаміка валової продукції сільського господарства Львівської області

Роки	Валова продукція сільського господарства в постійних цінах 2010 р., млн. грн.			Питома вага загальному обсязі виробництва валової продукції сільського господарства, %	
	усі категорії господарств	с/г підприємства	господарства населення	сільськогосподарського підприємства	господарства населення
2005-2009, у середньому	7492,9	1319,4	6173,6	17,5	82,5
2010	7370,8	1862,2	5508,6	25,3	74,7
2010 до середнього за 2005-2009, %	98,6	141,1	89,2	-	-
2011	8400,9	2248,1	6152,8	26,8	73,2

* Складено за: Статистичний щорічник Львівської області за 2011 рік. – Львів : Головне управління статистики у Львівській області, 2012. – Ч. 1. –367 с.

Таблиця 3.9

Економічна ефективність використання земельних угідь та рівень продуктивності праці в сільськогосподарському виробництві Львівської області (у постійних цінах 2010 р.)

Роки	Валова продукція з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь, тис. грн.			Валова продукція сільського господарства на одну особу, грн.
	усі категорії господарств	с / г підприємства	господарства населення	
2005-2009, у середньому	697,7	486,7	777,7	2927,5
2010	697,1	691,7	698,9	2896,5
2010 до середнього за 2005-2009, %	99,9	142,1	89,9	-
2011	796,3	868,7	772,9	3306,3

* Складено за: Статистичний щорічник Львівської області за 2011 рік. – Львів : Головне управління статистики у Львівській області, 2012. – Ч. 1. –367 с.

у 1990 р. виробляли втричі більше валової продукції, ніж господарства населення. На сьогодні ефективність сільськогосподарських підприємств перевищує інші форми аграрного господарювання (табл. 3.9).

Таблиця 3.10

Динаміка показників урожайності сільськогосподарських культур за всіма категоріями господарств Львівської області, ц / га

Вид продукції	Роки							2011 р. до 2005 р.,%
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	
Зернові культури	23,4	23,5	25,5	32,1	30,5	25,8	36,5	155,9
Цукровий буряк	197	236	308	366	357	380	391	198,4
Картопля	130	156	162	151	158	133	189	145,4
Овочі	184	194	209	193	183	181	191	103,8

* Складено за: Статистичний щорічник Львівської області за 2011 рік. – Львів : Головне управління статистики у Львівській області, 2012. – Ч. 1. –367 с.

Таблиця 3.11

Динаміка продуктивності сільськогосподарських тварин у сільськогосподарських підприємствах Львівської області

Вид продукції	Роки							2011 р. до 2005 р.,%
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	
Середній надій молока від однієї корови, кг	2753	2605	2297	2655	3111	2930	3202	116,3
Середньодобовий приріст живої маси, г:								
ВРХ	358	363	393	443	482	468	-	130,7**
Свиней	315	354	397	375	485	507	-	161**
Середньорічна несучість курей, шт..	246	238	229	239	242	232	228	92,6

** туг 2010 р. до 2005 р.

* Складено за: Статистичний щорічник Львівської області за 2011 рік. – Львів : Головне управління статистики у Львівській області, 2012. – Ч. 1. –367 с.

Показники урожайності основних сільськогосподарських культур і продуктивності тварин Львівщини суттєво коливаються і не відповідають потенційним можливостям (табл. 3.10–3.11).

Рентабельне ведення сільськогосподарського виробництва в області досягається переважно за рахунок рослинництва. Упродовж 2005-2011 рр. найвищим був рівень рентабельності виробництва цукрових буряків,

овочів та картоплі – відповідно 29,2,0; 39,3; 26,1. Збитковим в середньому у сільськогосподарських підприємствах області залишається виробництво м'яса (ВРХ, птиці) і яєць.

Валове виробництво сільгосппродукції в *Івано-Франківській області* фактично зменшилося (табл. 3.12). Високими темпами скорочувалися обсяги виробництва продукції тваринництва.

Основними виробниками залишаються господарства населення, на які припадало 72% продукції сільського господарства. При цьому, поступово зростає роль сільськогосподарських підприємств, якими за

Таблиця 3.12

Валова продукція сільського господарства Івано-Франківської області у постійних цінах 2010 р. за основними виробниками, млн. грн.

Продукція	Роки						2011 р. до 1990 р., %	2011 р. до 2005 р., %
	1990	2000	2005	2009	2010	2011		
Господарства населення								
Продукція сільського господарства	3006,5	3635,4	3833,1	3674,7	3614	3729,5	124,0	89,5
Продукція рослинництва	901,6	1581,3	1612,5	1548,3	1499,1	1694,5	188,0	105,1
Продукція тваринництва	2104,9	2054,1	2416,2	2126,4	2114,9	2035,0	96,7	84,2
Сільськогосподарські підприємства								
Продукція сільського господарства	2484,3	396,5	418,8	857,6	953,7	1446,7	58,2	у 3 рази більше
Продукція рослинництва	1560,5	309,4	223,2	374,2	331,6	604,9	38,8	у 2 рази більше
Продукція тваринництва	923,8	87,1	195,6	483,4	622,1	841,8	91,1	у 4 рази більше

* Складено за: Статистичний щорічник Івано-Франківської області за 2011 рік. – Івано-Франківськ : Головне управління статистики в Івано-Франківській області, 2012. – 533 с.

2009 р. збільшено виробництво продукції на 6,3%, їх частка у загальних обсягах валової продукції склала 20% проти 10% у 2005 р. У 2009 р. нараховувалось 638 діючих сільськогосподарських підприємств, з яких 65% – це фермерські господарства. На початок 2010 р. нараховувалось 556 фермерських господарств, в середньому на яке припадало по 45,8 га сільгоспугідь, у т. ч. 42,9 га ріллі, проти 49,1 га та 46,1 га відповідно на початок 2009 р. Фермерські господарства збільшили обсяги виробництва майже вдвічі. Однак їх питома вага у структурі виробленої продукції залишається вкрай низькою.

У галузі рослинництва зростала середня врожайність окремих видів сільськогосподарських культур (табл. 3.13). Урожайність зернових культур у сільськогосподарських підприємствах впродовж 2005-2011 рр. зросла з 20 до 28,1 ц / га, соняшника на зерно – з 7,6 до 13,9 ц / га, картоплі – з 96 до 116 ц / га. Значно нижчими за середньообласні значення є показники урожайності сільгоспкультур у гірських районах.

Протягом 1990-2011 рр. покращувалися показники продуктивності тварин. Середньорічний надій молока на одну корову зріс з 2533 до 3656 кг, середня несучість курки-несучки – з 225 до 315 яєць. Підвищення врожайності сільськогосподарських культур і продуктивності тварин дещо сповільнили темпи зростання собівартості 1 ц продукції рослинництва і тваринництва, які були нижчими від темпів зростання середніх цін реалізації. Водночас із зниженням собівартості продукції відбувалося покращення показників продуктивності праці (табл. 3.14; рис. 3.6).

В гірських районах виробництво більшості видів сільськогосподарської продукції з розрахунку на одну особу є меншим порівняно з середніми показниками в області.

Разом з тим, збитковим було виробництво м'яса ВРХ, овець, кіз, птиці. Якщо врахувати структуру виробленої продукції сільського господарства та її реалізації, то рівень рентабельності у сільськогосподарських підприємствах склався під визначальним впливом рентабельності овочів, картоплі, свинини та яєць (табл. 3.15).

У 2011 р. рівень рентабельності від усієї діяльності в сільськогосподарських підприємствах становив 32%. Помітну роль у забезпеченні рентабельності сільського господарства відіграли різноманітні види дотацій та доплат з державного бюджету, насамперед за реалізовану продукцію тваринництва. Так, у 2010 р. сільськогосподарські підприємства отримали 16,4 млн. грн. бюджетних коштів, або по 178,8 тис. грн. у розрахунку на одне підприємство.

На сьогодні визначальним чинником підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва є його інтенсифікація. Із вище згаданого випливає, що в основі певного покращення показників ефективності у 2005 –2007 рр. лежать екстенсивні чинники.

Таблиця 3.13

Динаміка показників урожайності сільськогосподарських культур за всіма категоріями господарств Івано-Франківської області, ц / га

Вид продукції	Роки							2011 р. до 1990 р., %
	1990	2000	2005	2008	2009	2010	2011	
Зернові культури	34,6	21,8	25,8	32,4	32,5	29,2	39,6	114,5
Цукровий буряк	329	233	205	269	256	218	249	75,7
Ріпак	18,2	13,1	12	21,8	21,5	16,2	20,5	112,6
Картопля	149	136	116	102	136	127	146	97,9
Овочі	136	124	136	129	129	126	139	102,2

* Складено за: Статистичний щорічник Івано-Франківської області за 2011 рік. – Івано-Франківськ: Головне управління статистики в Івано-Франківській області, 2012. – 533 с.

Таблиця 3.14

Динаміка продуктивності худоби і птиці в Івано-Франківській області

Сектори	Роки							2011 р. до 1990 р., %
	1990	2005	2007	2008	2009	2010	2011	
<i>Середній річний удій молока від однієї корови, кг</i>								
Господарства усіх категорій	2533	3262	3458	3475	3690	3647	3656	144,3
Сільськогосподарські підприємства	2979	3144	3012	3294	3721	3526	3644	122,3
Господарства населення	2285	3265	3471	3480	3690	3650	3656	160
<i>Середній річний настриг вовни від однієї вівці, кг</i>								
Господарства усіх категорій	2,2	2,8	2,9	2,8	2,8	2,8	2,8	127,3
Сільськогосподарські підприємства	2,2	1,8	2,0	2,0	2,0	1,8	2,1	95,4
Господарства населення	2,3	2,8	3,0	2,9	2,9	3,0	2,8	121,7
<i>Середня річна несучість курей-несучок, шт.</i>								
Сільськогосподарські підприємства	225	289	301	302	300	308	315	140

* Складено за: Статистичний щорічник Івано-Франківської області за 2011 рік. – Івано-Франківськ: Головне управління статистики в Івано-Франківській області, 2012. – 533 с.

Рис. 3.6. Рівень продуктивності праці в сільськогосподарському виробництві Івано-Франківської області

Складено за: Статистичний щорічник Івано-Франківської області за 2011 рік. – Івано-Франківськ: Головне управління статистики в Івано-Франківській області, 2012. – 533 с.

Таблиця 3.15

Рівень рентабельності основних видів продукції сільського господарства у сільськогосподарських підприємствах Івано-Франківської області, %

Вид продукції	Роки						
	1990	2000	2005	2008	2009	2010	2011
Зернові культури	169,1	61,3	-2,6	-9,4	-5,0	5,0	8,6
Цукрові буряки	31,4	4,4	-3,7	-21,9	26,6	1,1	9,7
Овочі	52,5	49,1	0,9	38,2	46,1	34,0	16,7
Картопля	20,9	-19,4	-13,6	15,1	59,9	75,9	21,1
Плоди	53,6	65,6	-16,8	-31,9	27,8	0,3	15,4
Молоко і молочні продукти	29,1	-17,1	0,4	3,8	-8,6	11	16,0
ВРХ на м'ясо	16,9	-34,8	4,5	11,4	-3,3	-32,1	-20,2
Свині на м'ясо	19,3	-56	14,6	7,3	41,6	14,3	62,6
Вівці та кози на м'ясо	1,4	0	-46,4	-43,2	-10,9	-21,1	-15,2
Птиця на м'ясо	32,8	-8	6,6	-29,6	-17,3	28,6	-28,1
Яйця	11,6	4,2	-25,8	32,6	30	87,3	79,0
Вовна	-4,4	-85,7	62,5	-42,9	0	-	-27,3

* Складено за: Статистичний щорічник Івано-Франківської області за 2011 рік. Ч. 1. – Івано-Франківськ: Головне управління статистики в Івано-Франківській області, 2012. – Ч. 1. – 413 с.

Чернівецька область. Упродовж 2005-2011 рр. збільшувалась питома частка сільськогосподарських підприємств у виробництві і реалізації сільгосппродукції. Стабільними були обсяги валового виробництва

Таблиця 3.16

Валова продукція сільського господарства Чернівецької області в постійних цінах 2010 р.
за основними виробниками, млн. грн.

Продукція	Роки									2011 р. до 1990 р., у%
	1990	2000	2005	2008	2009	2010	2011			
Усі категорії господарств										
Продукція сільського господарства – всього	4805,8	3044,2	3406,8	3657,5	3785,3	3899,1	4318,6			89,9
Продукція рослинництва	2224,8	1665,1	1813,1	1935,4	2114	2193,6	2597,4			116,7
Продукція тваринництва	2581	1379,1	1593,7	1722,1	1671,3	1705,5	1721,2			66,7
Господарства населення										
Продукція сільського господарства	2018,7	2489,2	2971,7	2922,9	3042,6	3055,3	3283,8			162,7
Продукція рослинництва	625,8	1221,2	1528,8	1510,6	1671,7	1689,9	1946,6			у 3 рази більше
Продукція тваринництва	1392,9	1268	1442,9	1412,3	1370,9	1365,4	1337,2			96,0
Сільськогосподарські підприємства										
Продукція сільського господарства	2787,1	555	435,1	734,6	742,7	843,8	1034,8			37,1
Продукція рослинництва	1599	443,9	284,3	424,8	442,3	503,7	650,8			40,7
Продукція тваринництва	1188,1	111,1	150,8	309,8	300,4	340,1	384,0			32,3

* Складено за: Статистичний щорічник Чернівецької області за 2011 рік. – Чернівці: Головне управління статистики у Чернівецькій області, 2012. – 603 с.

рослинницької і тваринницької продукції на одиницю земельної площі, що відповідно у 1,3 та 2,1 разу перевищували загальнодержавні показники. Зростання валової продукції відбувалось передусім за рахунок нарощування виробництва продукції рослинництва (табл. 3.16).

У галузі рослинництва Буковини зростала середня врожайність окремих видів сільськогосподарських культур (табл. 3.17). Так, впродовж 2005-2011 рр. зросла урожайність овочів, картоплі, винограду, плодів та ягід. Загалом в Україні Чернівецька область зайняла третє місце за урожайністю зернових та перше – серед областей Карпатського регіону.

Протягом 1990-2011 рр. покращувалися показники продуктивності тварин (табл. 3.18). Середньорічний надій молока на одну корову зріс з 3207 до 4187 кг, середня несучість курки-несучки – з 215 до 266 яєць.

Аналіз фінансово-господарської діяльності сільгоспідприємств засвідчив, що у 2011 році рівень рентабельності становив 13,4%. У тваринництві прибутки отримані у виробництві м'яса птиці, вовни і яєць (табл. 3.19). Рівень рентабельності рослинницької галузі становив 15,4%. Втім, у сільськогосподарських підприємствах продовжує скорочуватись чисельність поголів'я тварин. Надмірна питома вага зернових культур призводить до нарощування невідповідності структури сільськогосподарського виробництва потребам споживачів, зниження ефективності використання земельних угідь. При цьому частка кормових культур, картоплі, овочів залишається надзвичайно низькою, оскільки їх основними виробниками є господарства населення.

Таблиця 3.17

Динаміка показників урожайності сільськогосподарських культур за всіма категоріями господарств Чернівецької області, ц / га

Вид продукції	Роки							2010 р. до 1990 р., %
	1990	2000	2005	2008	2009	2010	2011	
Зернові культури	44,3	24,2	31,3	39,8	38,2	37,9	45,8	103,4
Цукровий буряк	325,5	207,8	265,0	337,6	128,9	248,1	320,7	98,5
Соняшник	17,5	9,4	10,4	15,6	14,7	13,1	16,5	94,3
Картопля	166,3	133,3	130,9	148,8	160,9	148,8	186,8	112,3
Овочі	140,8	142,1	175,8	179	181,1	182,3	186,8	132,7
Плоди та ягоди	40,2	34,2	49,2	53,9	72,8	81,4	88,8	у 2 рази більше
Виноград	4,9	102,3	65,3	89,3	91,2	92,9	102,1	

* Складено за: Статистичний щорічник Чернівецької області за 2011 рік. – Чернівці : Головне управління статистики у Чернівецькій області, 2012. – 603 с.

Таблиця 3.18

Динаміка продуктивності худоби і птиці у Чернівецькій області

Сектори	Роки						2010 р. до 1990 р., %	
	1990	2005	2007	2008	2009	2010		2011
<i>Середній річний удій молока від однієї корови, кг</i>								
Господарства усіх категорій	3207	3645	3817	3930	4083	4084	4187	130,6
Сільськогосподарські підприємства	3458	3152	2799	3175	3736	3947	4050	117,1
Господарства населення	2882	3694	3916	3991	4112	4093	4194	145,5
<i>Середній річний настриг вовни від однієї вівці, кг</i>								
Господарства усіх категорій	2,7	3,4	3,2	3,3	3,2	3,3	3,7	137,0
Сільськогосподарські підприємства	2,6	2,6	2,5	2,6	2,6	2,4	2,8	107,7
Господарства населення	3,0	3,5	3,4	3,3	3,3	3,4	3,8	126,7
<i>Середня річна несучість курей-несучок, шт.</i>								
Сільськогосподарські підприємства	215	221	262	280	279	282	266	123,7

* Складено за: Статистичний щорічник Чернівецької області за 2011 рік. – Чернівці : Головне управління статистики у Чернівецькій області, 2012. – 603 с.

Перспективи сільськогосподарського використання земель Карпатського регіону. Незважаючи на вжиті за останні двадцять років заходи з реформування земельних відносин, сільське господарство регіону перебуває в кризовому стані. Стагнаційні процеси зумовлені причинами довготермінового характеру. Основними з них є: низька дохідність і збитковість виробництва окремих основних видів сільськогосподарської продукції, відсутність державної підтримки ОПГ, збутових кооперативів, занижені ціни на продукцію сільського господарства, відсутність ринкової та соціальної інфраструктури. Нинішня матеріально-технічна база сільського

Таблиця 3.19

Рівень рентабельності основних видів продукції сільського господарства у сільськогосподарських підприємствах Чернівецької області, %

Вид продукції	Роки						
	1990	2000	2005	2008	2009	2010	2011
Зерно	188,1	52,4	-6,3	10,3	-2,9	-5,6	12,5
Цукрові буряки	14,6	14,1	9,9	15,0	-38,3	25,6	95,7
Овочі	46,1	-1,1	12,4	34,1	40,7	36,2	-14,6
Картопля	46,1	36,9	9,8	-0,6	12,1	76,6	-7,7
Плоди	75,2	17,5	-6,1	-25,8	-20,1	-66,0	-27,1
Молоко і молочні продукти	23,8	-1,2	17,4	15,6	-4,0	-12,6	-2,5
ВРХ на м'ясо	27,1	-38,3	-9,3	-18,5	-29,7	-33,5	-18,2
Свині на м'ясо	23,9	-54,8	48,6	11,9	1,5	-5,5	-7,9
Вівці та кози на м'ясо	15,9	-30	-48,3	-48,6	-21,4	-33,6	-6,7
Птиця на м'ясо	29	-55,1	-10,8	12	-32,2	-1,6	13,3
Яйця	8,3	-57,7	-12,1	35,3	6,9	12,8	55,5
Вовна	14,5	-80,7	-70,5	-76,3	-13,3	-83,6	16,9

* Складено за: Статистичний щорічник Чернівецької області за 2010 рік. – Чернівці : Головне управління статистики у Чернівецькій області, 2011. – Ч. 1. – 504 с.

господарства продовжує високими темпами деградувати, як і соціальна інфраструктура села. Не вирішуються проблеми суспільно-економічної активізації гірських і передгірських територій області.

За таких обставин залишається низькою ефективність використання земельних ресурсів. Урожайність основних сільськогосподарських культур у кілька разів нижча, ніж у розвинених країнах. Продукція сільського господарства не відповідає міжнародним вимогам якості та безпеки, оскільки більше 90% сільськогосподарської продукції виробляється господарствами населення, які обмежені матеріальними, фінансовими, технологічними та інформаційними ресурсами. Недостатня увага приділяється охороні землі від деструктивних впливів природного і антропогенного характеру. Результатом деградації сільськогосподарських угідь є низький рівень їх продуктивності. Виробництво валової продукції сільського господарства в розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь останніми роками у Закарпатській області становило в середньому 426 євро, Івано-Франківській – 450, Львівській – 299,7, Чернівецькій – 407 євро, тоді як у країнах ЄС – понад 2 тис. євро.

Вирішення накопичених проблем і подальший розвиток сільського господарства Карпатського регіону вбачається у створенні умов, за яких конкурентоспроможність галузі зростатиме, матимуть подальший розвиток різнобічні функції сільського господарства і дотичні до нього види діяльності, що сприятиме якомога повній зайнятості населення, будуть створені оптимальні агроландшафти, раціонально використовуватимуться земельні ресурси, збережеться навколишнє середовище.

Перспективи розвитку сільського господарства Карпатського регіону, на наш погляд, пов'язані з реалізацією низки завдань:

- **Підвищення продуктивності та ефективності сільськогосподарського виробництва.** З огляду на традиції та природно-кліматичні умови, розвиток сільськогосподарського виробництва повинен здійснюватись у таких напрямках: вирощування цукрових буряків, картоплі, високоякісного зерна; овочівництво (помідори, огірки, цибуля, часник); городництво і садівництво; молочне і м'ясне скотарство, свинарство, птахівництво, звірівництво; племінна справа, селекція, насінництво. Зростання урожайності досягатиметься через нові аграрні технології, біологічний поступ, концентрацію виробництва, спеціалізацію та розвиток кооперації.

- **Обмеження подрібнення земель.** Господарства різних форм власності господарюють на обмежених за величиною ділянках землі, де немає змоги впровадити контурно меліоративну систему організації території. Переважна частина земель – приватизована, на цих масивах не забезпечується жодних протиерозійних заходів. Нові землекористувачі через обмеженість фінансових коштів не в змозі забезпечити формування ерозійно-стійких агроландшафтів тощо.

Ґрунтово-кліматичні, географічні, соціально-економічні чинники зумовили регіональні особливості розвитку організаційно-правових форм господарювання. Ці особливості певним чином зумовлені й традиціями місцевого населення, що спричинило значний розвиток особистих селянських господарств (господарств населення). На теперішній час важливою проблемою є формування нових організаційно-правових форм господарювання на основі господарств населення, проведенням їх трансформації, об'єднання та інтеграції з сільськогосподарськими підприємствами та фермерськими господарствами.

Подальший розвиток господарств населення вбачається в напрямі передачі земельних часток (паїв) в оренду, кооперації, входження в різні організаційно-правові форми на основі асоційованого членства, що дозволить створити відповідне середовище для формування ефективних організаційно-правових структур ринкового типу.

Перспективний розвиток сільськогосподарських підприємств має відбуватись через збільшення їх розмірів до оптимальних параметрів за рахунок оренди земельних часток (паїв) односельчан, які отримали їх у приватну власність і на сьогодні використовують неефективно.

- **Впровадження органічного виробництва.** Доцільно максимально використати наявні можливості для розвитку органічного сільського господарства. Важливо передбачити надання державної підтримки його впровадженню, забезпечити компенсацію витрат на проведення сертифікації, аналізів, контролю; допомогти у просуванні органічної продукції на ринки.
- **Активізації аграрного сектора гірських та передгірських районів.** Особливості гірських територій дозволяють сформувати власну модель функціонування «органічних» агрогосподарств. По-перше, це стосується сільськогосподарських земель, які через їхні природні продуктивні властивості доцільно використовувати здебільшого для посіву однорічних і багаторічних трав. По-друге, понад три чверті площ сільськогосподарських угідь перебуває у користуванні господарств населення, які потенційно можуть займатися виробництвом екологічно чистої продукції. Тут давно напрацьовані власні самобутні технології генезису тваринницької продукції, які відрізняються від традиційних⁸. Це створює сприятливі умови для виробництва екологічно чистої м'ясної й молочної продукції.
- **Розбудови виробничої і соціальної інфраструктури.** Незважаючи на те, що в господарствах населення виробляють вагому частку сільськогосподарської продукції, на сьогодні відсутня належна заготівельно-збутова мережа. Наявні заготівельні пункти переробних підприємств не відповідають потребам сьогодення, не забезпечують умов формування товарних обсягів якісної продукції та сприятливих закупівельних цін. Тому в основі розбудови ринкової інфраструктури має бути створення у сільській місцевості обслуговуючих кооперативів. Формування мережі плодоовочевих, молочарських, м'ясних, сервісних та інших об'єднань дрібних товаровиробників сприятиме створенню додаткових робочих місць, зайнятості населення.

3.2. Лісокористування, лісове господарство та лісова промисловість

Лісові ресурси Карпатського регіону відіграють важливу екологічну та господарську функцію. Діяльність, пов'язана з лісокористуванням, має суттєве значення у створенні регіонального добробуту, який тут в цілому є нижчим, ніж в промислово розвинених регіонах України. З лісовими екосистемами пов'язані доходи від заготівлі деревини, грибів, ягід, лікарських рослин, полювання, рекреаційно-оздоровчої діяльності, туризму.

⁸ Щурик М. В. Трансформація земель сільського господарства Карпатського макрорегіону : монографія / М. В. Щурик – Чернівці : Книги – ХХІ, 2005. – 352 с.

Лісове господарство та суміжні з ним галузі промислового виробництва, розвиток яких в областях Карпатського регіону значною мірою пов'язаний з фактором наявності значного лісоресурсного потенціалу, традиційно займають вагоме місце в економіці та сфері зайнятості.

На підприємствах галузей лісового комплексу карпатських областей (лісове господарство та пов'язані з ним послуги, оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, виробництво меблів, деревоплит тощо) на кінець 2010 р. обсяг виробленої продукції становив 4854,3 млн. грн. У порівнянні з 2009 р. цей показник збільшився на 15%, з 2008 р. – на 7%.

У загальних обсягах продукції лісового комплексу областей Карпатського регіону найбільш вагому частку займає продукція деревообробки – 2,994 млн. грн. (61,7%), а також продукція та послуги лісового господарства 0,948 млн. грн. (19,5%); обсяги виробництва меблів становили 0,913 млн. грн. (18,8%) (2010 р.) (табл. 3.20).

У лісовому секторі працює 39,4 тис. осіб, що становить 1,6% усього зайнятого населення регіону (2010 р.) (табл. 3.21).

Аналіз показників ведення *лісового господарства* в областях Карпатського регіону свідчить про стабільне щорічне (за винятком 2009 року) зростання його обсягів (табл. 3.22).

На лісогосподарських підприємствах регіону у 2010 р. обсяг виробництва продукції у фактичних цінах становив 902,5 млн. грн. Частка продукції лісозаготівель при цьому становила 88%.

Обсяг заготовів деревини від рубок головного користування склав 1562,9 тис. м³, з яких: хвойного господарства – 936 тис. м³ (59,9%), твердолистяного – 576,1 тис. м³ (36,8%), м'яколистяного – 81,1 тис. м³ (5,2%) (табл. 3.23).

Структура заготовленої деревини була наступною:

- лісоматеріали круглі – 1799,2 тис. м³ (46,1%),
- деревина для технологічних потреб – 939,3 тис. м³ (24,1%),
- дрова для опалення – 1165,0 тис. м³ (29,8%).

Заготовлена деревина є сировинною основою розвитку деревообробної промисловості регіону. Продукція деревообробки та виробництво меблів в сукупності займають найбільш вагому частку у загальних обсягах продукції лісового комплексу карпатських областей – 3906,4 млн. грн. або 80% (табл. 3.24).

Незважаючи на те, що Україна є лісодефіцитною державою, значна частина лісосировини з Карпатського регіону експортується (табл. 3.25).

Частка деревини та виробів з неї у структурі експорту карпатських областей є досить високою – 12,5% (2010 р.). Однак на експорт відправлялась в основному деревина необроблена (ліс круглий або розпиляний на дошки). Частка продукції з високою доданою вартістю (меблів, плит деревостружкових та столярних виробів) у структурі експорту деревини є незначною (на рівні 1%). У країни Євросоюзу надходить понад 40% загальнообласного

Таблиця 3.20

Обсяги продукції галузей господарства, пов'язаних з використанням лісових ресурсів в областях Карпатського регіону*

Перелік видів економічної діяльності	Дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) з ПДВ, млн. грн.														
	Закарпатська область			Івано-Франківська область			Львівська область			Чернівецька область			Карпатський регіон		
	2008	2009	2010	2008	2009	2010	2008	2009	2010	2008	2009	2010	2008	2009	2010
Лісове господарство та пов'язані з ним послуги	171	165	199	172	170	216	289	254	333	154	162	200	786	752	948
Оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів	344	325	320	715	645	677	1690	1612	1914	84	84	82	2833	2665	2994
Виробництво меблів	232	187	169	25	24	25	576	482	601	105	112	118	939	805	913
Всього	747	677	688	913	840	918	2556	2347	2848	343	358	400	4558	4222	4854

* Складено за даними Головного управління статистики в Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській, Чернівецькій областях.

Таблиця 3.21

Кількість зайнятих у галузях господарства, пов'язаних з використанням лісових ресурсів
в областях Карпатського регіону*

Перелік видів економічної діяльності	Середньооблікова чисельність працюючих, тис. осіб																									
	Закарпатська область						Івано-Франківська область						Львівська область						Чернівецька область						Карпатський регіон	
	2008	2009	2010	2008	2009	2010	2008	2009	2010	2008	2009	2010	2008	2009	2010	2008	2009	2010	2008	2009	2010					
Мисливство	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1					
Лісове господарство та по- в'язані з ним послуги	4,4	4,3	3,5	4,3	3,8	3,5	4,3	4,3	3,5	5,0	4,3	4,2	4,2	4,3	3,4	3,4	3,4	3,5	3,5	3,5	3,5					
Оброблення де- ревини та ви- робництво ви- робів з дере- вини, крім меблів	5,5	5,1	4,7	4,8	4,3	4,1	4,3	4,3	4,1	6,2	5,1	4,8	4,8	5,1	1,3	1,6	1,3	1,0	1,3	1,0	1,0					
Виробництво меблів	3,9	2,7	2,6	0,8	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7	5,1	4,7	4,7	4,7	4,7	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5					
Всього по лісо- вому сектору	14	12,3	11	10,1	9	8,5	8,5	9	8,5	16,4	14,2	13,8	13,8	14,2	6,6	6,6	6,3	6,1	6,1	47,1	41,8					
Кількість зайня- того населення по області – всього, тис. осіб	552	5248	532	542	526	530	526	542	530	1093	1085	1097	1097	1085	381	381	376	382	382	2567	2512					
% зайнятих у лісовому сек- торі до за- гального насе- лення області	2,5	2,3	2,0	1,9	1,7	1,6	1,7	1,9	1,6	1,5	1,3	1,2	1,2	1,3	1,7	1,7	1,7	1,6	1,6	1,7	1,6					

* Складено за даними Головного управління статистики в Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській, Чернівецькій областях.

Таблиця 3.22

Основні показники ведення лісового господарства в областях Карпатського регіону протягом 2008–2010 рр. *

Показники	Закарпатська область		Івано-Франківська область		Львівська область		Чернівецька область		Карпатський регіон						
	2008	2009	2010	2008	2009	2010	2008	2009	2010	2008	2009	2010			
Обсяги продукції лісового господарства, млн. грн..	171	165	199	172	171	216	242	214	287	153	162	200	739	712	903
Площа рубок головного користування, тис. га	1,3	1,1	1,0	1,3	1,3	1,4	2,6	2,6	2,8	2,3	2,2	2,2	7,5	7,2	7,4
Заготовлено ліквідної деревини, тис. м ³	953	905	1004	865	839	923	1166	690	1107	866	822	900	3850	3256	3934
У т.ч. від рубок головного користування	354	307	293	338	306	318	523	503	534	476	458	472	1691	1574	1617
Відтворення лісів, тис.га	3,0	2,7	2,2	3,2	2,9	2,4	4,8	4,4	3,3	2,5	2,3	2,3	13,5	12,3	10,2
- садіння і висівання лісу	2,0	1,5	1,1	1,7	1,3	1,1	3,9	3,1	2,4	1,4	1,1	1,1	9	7	5,7
- природне поновлення	1,0	1,2	1,1	1,5	1,6	1,3	0,9	1,3	0,9	1,1	1,2	1,2	4,5	5,3	4,5
Переведення лісових культур у відкриті лісом землі, тис.га	1,8	1,6	2,0	1,7	1,3	1,4	3,5	3,8	4,5	0,8	1,8	1,6	7,8	8,5	9,5

* Складено за даними Головного управління статистики в Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській, Чернівецькій областях.

Таблиця 3.23

Обсяги заготівлі деревини в областях Карпатського регіону протягом 2008-2010 рр.*

Показники	Закарпатська область			Івано-Франківська область			Львівська область			Чернівецька область			Карпатський регіон		
	2008	2009	2010	2008	2009	2010	2008	2009	2010	2008	2009	2010	2008	2009	2010
Затверджена розрахункова лісоосіка, тис. м ³	574,8	574,8	574,8	381,6	381,6	381,6	553,9	552,2	674	407,5	492,6	492,7	1917,8	2001,2	2123,1
<i>Фактично зрубано разом,</i>															
Га	1808	977	985	1300	1300	1400	422	2537	2661	1676	2348	2337			
тис.м ³	353,9	305,7	286,9	337,2	306,9	315,8	523,1	508,9	537,8	407,5	481,9	422,4	1621,7	1603,4	1562,9
% використання розрахункової лісоосіки	61,6	53,2	49,9	88,4	80,4	82,8	94,4	92,2	79,8	100	97,8	85,7	84,5	80,1	73,6
<i>Зрубано по господарствах:</i>															
Хвойні															
розрахункова лісоосіка, тис. м ³	222,3	222,3	222,3	236,6	236,6	236,6	295,5	292,2	384,9	306	302,7	302,7	1060,4	1053,8	1146,5
фактично зрубано,															
тис.м ³	141,8	145,2	134,1	240	203	208,8	290,9	268,7	305,3	129,7	302,2	287,8	802,4	919,1	936
% використання розрахункової лісоосіки	63,7	65,3	60,3	101	85,8	88,2	98,4	91,9	79,3	42,3	99,8	95,1	75,7	87,2	81,6
Твердолистяні															
розрахункова лісоосіка, тис. м ³	351,8	351,8	351,8	129,6	129,6	129,6	172,1	172	202,8	189,1	173,7	170	842,6	827,1	854,2
фактично зрубано,															
тис.м ³	212,1	160,5	152,9	87,0	93,2	98,5	158,3	166,5	170,4	129,7	165	154,3	587,1	585,2	576,1
% використання розрахункової лісоосіки	60,3	45,6	43,5	67,1	71,9	76,0	91,9	96,8	84,0	68,6	94,9	90,8	69,7	70,8	67,4
М'яколистяні															
розрахункова лісоосіка, тис. м ³	0,7	0,7	0,7	15,5	15,5	15,5	86,7	88	86,3	11,7	16,2	20	114,6	120,4	122,5
фактично зрубано,															
тис.м ³	-	-	0,3	9,7	10,6	8,5	73,7	73,7	62,1	10,9	14,4	10,2	94,3	98,7	81,1
% використання розрахункової лісоосіки	-	-	42,9	62,6	68,4	54,8	85,0	83,8	71,9	93,2	88,9	51	82,3	81,9	66,2

* Складено за даними Головного управління статистики в Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській, Чернівецькій областях.

Таблиця 3.24

Оброблення деревини та виробництво виробів з деревини в областях Карпатського регіону протягом 2008-2010 рр.*

Показники	Закарпатська область		Івано-Франківська область		Львівська область		Чернівецька область		Карпатський регіон		
	2008	2009	2008	2009	2008	2009	2008	2009	2008	2009	2010
Оброблення деревини											
Деревина уздовж розпиляна чи розколотана, завтовшки більше 6 мм, тис. м ³	213	169	151	170	155	122	113	78	80	663	505
Шпон стружаний, тис. м ²	2593	848	1719	-	-	1436	3218	-	-	8882	4937
Вікна, двері, рами і пороги дерев'яні, млн. м ²	0,02	0,02	0,01	8,6	9,5	0,3	0,3	0,01	0,03	18,3	9,8
Бруски, планки та фризидля паркетного або дерев'яного покриття підлоги з деревини листяних порід, тис. м ²	64	24	113	172	135	83	92	146	142	493	465
Паркет дерев'яний щитовий, тис. м ²	38	13	1	-	-	222	**	-	-	260	1**
Фанера клеєна, тис. м ³	4,9	3,4	5,3	11,5	9,9	-	-	-	-	16,4	16,3

Продовження табл. 3.24

Показники	Закарпатська область		Івано-Франківська область		Львівська область		Чернівецька область		Карпатський регіон					
	2008	2009	2008	2009	2008	2009	2008	2009	2008	2009	2010			
Виробництво меблів														
Меблі для сидіння спеціальні (переважно з дерев'яним каркасом), млн. шт.	0,9	0,9	0,5	19,1	9,6	12,5	0,3	0,2	0,2	0,3	0,2	20,6	10,6	13,5
Меблі конторські (офісні) та для підприємств торгівлі, тис. шт.	3	2	2	38340	37385	24756	87	27	37	8	20	38450	37422	24802
Меблі кухонні, тис. шт.	70	23	16	398	113	278	68	99	164	9	9	545	246	469
Меблі дерев'яні для укомплектування інтер'єру житлових приміщень, тис. шт.	168	108	80	6794	5488	8039	167	131	142	17	30	7159	5744	8285

* Складено за даними Головного управління статистики в Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській, Чернівецькій областях.

** Не враховані дані по Львівській області (інформація конфіденційна відповідно до ЗУ «Про державну статистику»).

Таблиця 3.25

Деревина у структурі зовнішньої торгівлі в областях Карпатського регіону у 2010 році*

Показники	Закарпатська область		Івано-Франківська область		Львівська область		Чернівецька область		Карпатський регіон	
	Експорт	Імпорт	Експорт	Імпорт	Експорт	Імпорт	Експорт	Імпорт	Експорт	Імпорт
Усього по кожній з областей та регіону	млн. дол.	1156,6	10,2	100,0	974,3	2028,4	100,0	103,9	2742,4	4142,1
	% до США	100	100	100	100	100	100	100	100	100
У т. ч. - деревина і вироби з деревини	млн. дол.	61,0	51,8	119,1	34,1	48,9	21,4	22,27	254,17	90,05
	% до США	5,3	5,3	12,2	3,1	5,0	2,1	2,27	9,3	2,2
- маса з деревини або інших волоконних целюлозних матеріалів	млн. дол.	1,5	27,0	29,8	88,1	2,1	0,74	0,74	59,04	165,7
	% до США	0,1	1,5	3,1	8,1	0,5	0,7	0,74	2,2	4,0
- меблі	млн. дол.	26,3	1,56	1,8	0,3	0,3	0,3	0,3	27,86	1,1
	% до США	2,3	0,8	1,8	0,3	0,3	0,3	0,3	1,0	0,03

* Складено за даними Головного управління статистики в Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській, Чернівецькій областях.

експорту деревини. Основними партнерами серед країн ЄС були Польща, Румунія, Німеччина, Угорщина, Словаччина.

Подальший ефективний розвиток лісоресурсної сфери Карпатського регіону потребує розв'язання низки проблем, серед яких:

- неузгодженість організаційно-економічних механізмів управління лісами, що належать різним міністерствам та відомствам;
- надмірна централізація системи державного управління лісовим господарством (відсутність у регіональних органів лісоуправління повноважень щодо створення та розбудови ринкових інститутів відповідно до перспектив розвитку конкретного регіону);
- недосконалість економічного механізму фінансового забезпечення лісового господарства як наслідок нераціональної рентної лісоресурсної політики;
- незначна роль місцевих громад у вирішенні завдань розвитку галузей лісового комплексу відповідно до потреб місцевого населення;
- відсутність дієвих лісових кластерів, як наслідок – недостатньо розвинена ринкова інфраструктура стимулювання збуту лісогосподарської продукції,
- високі показники лісосировинного експорту;
- відсутність дієвих правових та економічних механізмів стимулювання запровадження лісозберігаючих технологій експлуатації, охорони, захисту та відновлення лісів;
- високий рівень фізичного та морального зношення основних фондів на діючих деревообробних підприємствах, що вимагає значних інвестицій для оновлення і розширення виробничо-технічної бази, особливо при створенні нових комплексних виробництв;
- низька номенклатура продукції меблевої та деревообробної промисловості, відсутність відповідних інноваційних технологій, які дозволять ефективніше переробляти не лише якісну деревину, а й низькосортну та відходи, які утворюються під час рубок і в результаті первинної переробки деревини;
- недостатній розвиток виробництв зі створення альтернативних видів палива з лісосировини (маломірної низькосортної деревини та різноманітних відходів деревини): паливних брикетів та пеллет, біопалива, біодизеля тощо.

Перспективи розвитку лісогосподарського та лісопромислового комплексу регіону вбачаються у наступному:

- **Активізації заходів лісогосподарського характеру щодо забезпечення розширеного відтворення лісових ресурсів.** З цією метою необхідно збільшувати обсяги лісовідновлення (посів, посадка, створення промислових плантацій, реконструкція малоцінних насаджень тощо), заліснення деградованих сільськогосподарських угідь.

- **Збільшенні у лісозаготівельному виробництві виходу стандартних сортиментів та підвищенні їх якості** шляхом проведення більш повної і раціональної розробки відведених під рубку лісосік, зменшення втрат деревини від механічних пошкоджень у процесах валки дерев, трелювання, транспортування і розвантажування, а також зберігання, на основі запровадження прогресивної техніки та обладнання.

- **Технічному переоснащенні лісопилного виробництва із залученням новітнього високопродуктивного устаткування:** оснащення дисковими пилорамами для виготовлення високоякісних обрізних пиломатеріалів безпосередньо із пиловника, багатопильними прирізними, фрезерно- і стрічкопильними верстатами, комбінованими агрегатними лініями для переробки тонкомірних і короткомірних лісоматеріалів, високомеханізованим обладнанням для зрощування коротких відрізків за довжиною і шириною з метою збільшення виходу пиломатеріалів необхідних розмірів і форм, лісосушильними камерами різного призначення та впровадження іншої сучасної техніки і технології.

- **Нарощуванні виробництва фанери та деревних плит.** З огляду на це в області необхідно здійснити реконструкцію і модернізацію існуючих цехів з виготовлення фанери та деревних плит, налагодити на деревообробних підприємствах лінії із виготовлення деревоволокнистих плит середньої щільності (мікроструктурних плит типу МБР) та інших деревних плит (МБР, ДВП твердих або ДСП), а також основних та нових видів фанерної продукції (ребрової фанери, комбінованої фанери, де раціонально поєднуються функціональні властивості фанерної продукції та деревних плит). Зазначена продукція на може стати одним із найбільш ефективних джерел забезпечення лісоматеріалами промисловості і будівництва на базі національного використання та економії деревини.

- **Поглибленні первинної переробки лісових ресурсів,** нарощуванні обсягів виробництва експортоорієнтованої та імпортозамінної продукції, зокрема це стосується виробництва меблів, виготовлених із деревного масиву, як одного з найбільш перспективних товарів для експорту.

- **Реорганізації меблевого виробництва.** Провести істотні зміни в конструкції меблів, застосуванні конструкційних облицювальних та оздоблювальних матеріалів. Розширити використання масивної деревини цінних деревних порід у виробництві висококласних меблів, деревоволокнистих плит середньої щільності, сучасної фурнітури, високоякісних лакофарбових матеріалів тощо. На випуск експортних меблів слід переорієнтувати частину підприємств і спеціалізованих цехів держлісгоспів, обладнавши їх належним устаткуванням.

- **Наданні пріоритетів у розвитку підприємств деревообробної і целюлозно-паперової промисловості,** які забезпечать випереджаюче зростання прогресивних виробництв продукції, що користується попитом на вітчизняному та закордонному ринках. Насамперед, це стосується дерев-

них плит, паперу, картону, таропакувальних матеріалів, імпортозамінюючої та іншої продукції, яка характеризується постійним попитом, але й потребує значних інвестиційних вкладень для організації виробництва.

- **Модернізації паперових і картонних підприємств**, оснащення їх сучасним ресурсо- та енергоощадливим обладнанням, застосування нових технологій, розширення номенклатури паперово-картонної продукції. Нарощуючи потужності з виробництва паперу і картону, в першу чергу необхідно зосередити увагу на випуску газетного та друкарських видів паперу.

- **Розбудові мережі лісових доріг**, що сприятиме підвищенню економічних показників галузі завдяки освоєнню важкодоступного лісового фонду, а також повноцінному лісовідновленню та догляду за лісовими культурами, охороні деревостанів від шкідників та пожеж, розвитку туризму в регіоні.

3.3. Водокористування та водне господарство

Водні ресурси регіону здавна служили вагомим фактором життєдіяльності місцевого населення та господарського розвитку території. З промисловим розвитком регіону, який активізувався у другій половині XIX ст., водні ресурси не лише створювали сприятливі умови для забезпечення побутово-господарських потреб мешканців, а й все більшою мірою почали виступати в якості засобів виробництва у гідроенергетиці, транспорті (транспортуювання заготовленої деревини), млинарстві, ковальській справі тощо. У сучасних умовах водокористування розглядається стосовно гірських регіонів як один з найбільш вагомих напрямів забезпечення їх сталого розвитку, зокрема – економічного.

Проведений аналіз основних показників за видами економічної діяльності, пов'язаними з безпосереднім господарським використанням водних ресурсів Карпатського регіону України, показує, що економічне значення водокористування у регіоні є вагомим. З ним пов'язані такі види економічної діяльності як рибальство і рибництво, виробництво мінеральних вод, гідроелектроенергії, збирання, очищення та розподілення води, будівництво водних споруд, у яких в регіоні станом на 01.01.2011 р. було зайнято 12,6 тис. працівників, а обсяг виробництва товарів, робіт і послуг за 2010 р. склав майже 1,7 млрд. грн. (табл. 3.26).

Найвищі економічні результати з видів водокористування у регіоні демонструють *виробництво мінеральних вод* (у ньому зайнято майже 3 тисячі осіб, а обсяг виробництва постійно зростає і становив у 2010 р. 776,8 млн. грн.) і *збирання, очищення та розподілення води* (кількість зайнятих більше 8 тис. осіб й обсяг виробництва – 560,5 млн. грн.). Зростають також економічні результати з *виробництва гідроелектроенергії*. Кожна з областей регіону при цьому характеризується своїми особливостями та результатами водокористування. Вони розглянуті нижче.

Таблиця 3.26

Основні показники за видами економічної діяльності, пов'язаними з використанням водних ресурсів Карпатського регіону України

Перелік видів економічної діяльності	Середньорічна кількість працівників, тис. осіб / дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) з ПДВ, млн. грн.					
	2005р.	2006р.	2007р.	2008р.	2009р.	2010р.
Рибальство та рибництво	1,0/47,7	0,9/36,1	0,9/38,7	0,9/42,2	0,8/46,7	0,8/47,6
Виробництво мінеральних вод	4,1/310,4	4,2/383,2	3,8/477,5	3,7/554,5	3,0/623,7	2,9/776,8
Виробництво електроенергії ГЕС	0,1/37,4	0,1/79,1	0,2/79,3	0,2/150,4	0,2/139,1	0,2/194,1
Збирання, очищення та розподілення води	8,0/266,0	9,0/302,2	8,9/346,8	8,6/439,7	8,9/539,9	8,1/560,5
Будівництво водних споруд	0,1/74,4	0,4/201,3	0,3/203,1	0,5/432,0	0,3/33,9	0,6/118,5
Всього	13,3/735,9	14,6/1001,9	14,1/1145,4	13,9/1618,8	13,2/1383,3	12,6/1697,5

* Складено за даними головних управлінь статистики областей регіону.

Закарпатська область. У видах економічної діяльності, безпосередньо пов'язаних з використанням водних ресурсів, у 2010 р. було зайнято 2,6 тис. осіб (табл. 3.27), що становить 1,3% середньорічної кількості найманих працівників в області.

Обсяг реалізації товарів, робіт та послуг, за видами економічної діяльності, пов'язаними зі спеціальним водокористуванням, у 2010 р. становив 261,9 млн. грн. (1,1% загального обсягу реалізованої продукції, робіт, послуг в області). Найбільші обсяги реалізації припадають на галузі з виробництва мінеральних вод та збирання, очищення і розподілення води (табл. 3.28).

Враховуючи величину й транскордонне значення водних ресурсів області, гостроту та необхідність вирішення складних водогосподарських проблем, насамперед протипаводкової безпеки, можна очікувати зростання зайнятості та обсягів виробництва продукції та послуг у водогосподарських видах економічної діяльності, зокрема – у будівництві й експлуатації

Таблиця 3.27

Середньорічна кількість працівників за видами економічної діяльності, пов'язаними з використанням водних ресурсів Закарпатської області

Перелік видів економічної діяльності	Середньооблікова чисельність працюючих, тис. осіб					
	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.
Рибальство та рибництво	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Виробництво мінеральних вод	1,1	1,2	1,1	1,1	1,0	1,0
Виробництво електроенергії ГЕС	0,01	0,01	0,01	0,02	0,02	0,02
Збирання, очищення та розподілення води	1,6	1,8	1,6	1,5	1,5	1,5
Всього	2,8	3,1	2,8	2,7	2,6	2,6

* Складено за даними Головного управління статистики у Закарпатській області.

Таблиця 3.28

Обсяги продукції за видами економічної діяльності, пов'язаними з використанням водних ресурсів Закарпатської області*

Перелік видів економічної діяльності	Дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) з ПДВ, млн. грн.					
	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.
Рибальство та рибництво**	6,1	6,5	6,9	8,4	8,1	7,5
Виробництво мінеральних вод	78,0	94,6	113,9	133,0	143,3	176,8
Виробництво електроенергії ГЕС**	3,4	8,0	11,5	15,2	12,1	14,7
Збирання, очищення та розподілення води	31,3	43,9	42,6	46,8	55,8	62,9
Всього	118,8	153,0	174,9	203,4	219,3	261,9

* Складено за даними Головного управління статистики у Закарпатській області.

** Розрахункові дані.

водних споруд, виробництві гідроелектроенергії, промислового розливі мінеральних вод, а також рибництві та рибальстві.

За період після 1990 р. спостерігалось суттєве зменшення забору та використання води. Обсяг водозабору зменшився з 156,8 млн. куб. м до 42,3 млн. куб. м, або у 3,7 разу, споживання води з 143,5 млн. куб. м до 31 млн. куб. м (2011 р.), або у 4,4 разу (рис. 3.7).

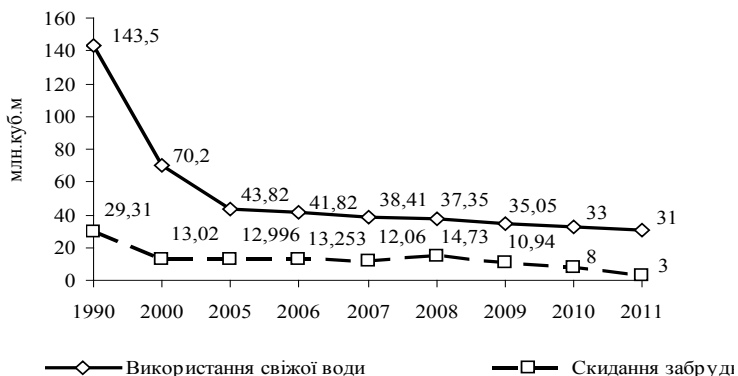

Рис. 3.7. Динаміка водокористування у Закарпатській області

Скорочення використання води за цей період мало місце у всіх сферах: використання води на побутово-питні потреби скоротилося порівняно з 1990 р. у 3,5 разу, у виробничій сфері – у 9,3 разу, на сільськогосподарські потреби – у 13,5 разу (табл. 3.29). При цьому слід зазначити, що на показники зменшення водоспоживання вплинуло також налагодження системи обліку спожитої води.

В останні роки тенденція до зменшення водоспоживання в області триває. Це стосується як зменшення використання поверхневих, так і підземних вод (рис. 3.8).

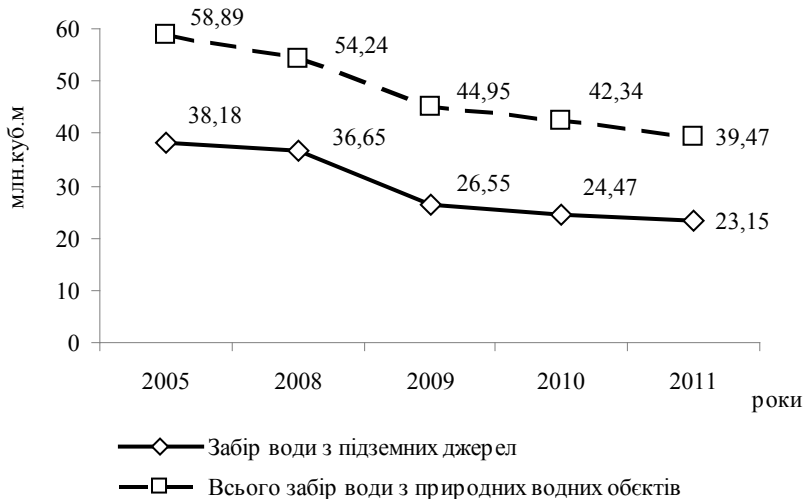

Рис. 3.8. Динаміка забору води з природних водних об'єктів Закарпатської області

Таблиця 3.29

Основні показники використання і відведення води у Закарпатській області, (млн. м³)

Показники по роках	1990	2000	2005	2007	2008	2009	2010	2011
Забрано води з природних водних об'єктів - всього	156,8	79,67	58,89	54,61	54,24	44,95	42,34	39,47
Спожито свіжої води (включаючи морську) з неї на:	143,5	70,2	43,82	38,41	37,35	35,05	32,85	30,83
- виробничі потреби	42,71	5,47	6,54	8,3	6,079	5,26	4,83	4,6
- побутово-питні потреби	48,71	33,384	20,32	13,82	15,47	14,75	14,24	14,02
- зрошення	12,92	0,0144	0,039	0,066	0,029	0,047	0,031	0,09
- сільськогосподарські потреби	39,13	20,664	6,372	5,563	5,044	4,301	3,06	2,9
Втрати води при транспортуванні	7,067	7,834	12,27	12,83	13,08	8,849	8,55	8,5
Загальне водовідведення, з нього	76,08	58,82	53,2	51,75	50,95	46,24	43,07	36,17
- у поверхневі водні об'єкти	64,54	53,227	50,02	48,33	47,88	43,43	41,12	34,32
у тому числі								
- забруднених зворотних вод	29,31	13,02	12,996	12,06	11,73	10,94	7,79	3,11
з них без очищення	1,802	0,754	0,776	1,176	1,028	0,63	0,43	0,41
- нормативно очищених	23,41	35,58	31,99	30,66	30,53	29,56	31,0	30,53
- нормативно чистих без очистки	11,82	3,873	5,035	5,621	5,622	2,93	2,80	0,68
Обсяг оборотної та послідовно використаної води	103,1	19,55	8,64	0,646	0,529	0,521	0,557	9,09
Потужність очисних споруд	52,40	47,76	64,73	41,58	40,65	41,09	42,0	41,0

* Складено за джерелами Екологічний паспорт Закарпатської області. – 2011. – Режим доступу : <http://www.menr.gov.ua>;
Статистичний щорічник Закарпатської області за 2011 рік. – Ужгород : Головне управління статистики в Закарпатській області, 2012. – 543 с.

Найбільшими споживачами води є підприємства житлово-комунального господарства (45,5% від загального обсягу використання води).

В цілому водне господарство Закарпатської області характеризується високими показниками водозабезпеченості. За загальними запасами поверхневих вод Закарпаття посідає 1-е місце в Україні. Зростають економічні результати використання водних ресурсів, зокрема у виробництві мінеральних вод, гідроенергетиці. Разом з тим, недостатніми темпами вирішуються техногенно-екологічні водогосподарські проблеми, надалі високою залишається паводкова загроза, значними є обсяги скидів у поверхневі водойми забруднених стічних вод.

Івано-Франківська область. У безпосередньо пов'язаних з використанням водних ресурсів видах економічної діяльності у 2010 р. було зайнято 2,5 тис. осіб (табл. 3.30), що становить 1,1% середньорічної кількості найманих працівників в області.

Обсяг реалізації товарів, робіт та послуг, за видами економічної діяльності, пов'язаними зі спеціальним водокористуванням, у 2010 р. становив 167 млн. грн. Найбільші обсяги реалізації припадають на галузі з виробництва мінеральних вод та збирання, очищення і розподілення води (табл. 3.31).

Виллов риби з 2000 р. постійно зростає, досягнувши 632 т у 2009 р. За цей період з 1 до 25 т збільшився виллов особливо цінного виду риби – форелі. Разом з тим, потенціал рибальства в області використовується недостатньо. У 1985-90 рр. виллов риби перевищував 2 тис. т.

Таблиця 3.30

Кількість зайнятих за видами економічної діяльності, пов'язаними з використанням водних ресурсів Івано-Франківської області

Перелік видів економічної діяльності	Середньооблікова чисельність працюючих, тис. осіб					
	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.
Рибальство та рибництво	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
Виробництво мінеральних вод	0,8	0,7	0,5	0,5	0,4	0,4
Виробництво електроенергії ГЕС	-	-	-	-	-	0,01
Збирання, очищення та розподілення води	1,5	1,9	1,9	1,8	2,3	1,7
Будівництво водних споруд	-	-	-	0,1	0,1	0,2
Всього	2,5	2,8	2,6	2,6	3,0	2,5

* Складено за даними Головного управління статистики у Івано-Франківській області.

Таблиця 3.31

Обсяги продукції за видами економічної діяльності, пов'язаними
з використанням водних ресурсів Івано-Франківської області

Перелік видів економічної діяльності	Дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) з ПДВ, млн. грн.					
	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.
Рибальство та рибництво	7	7	9	8	10	9
Виробництво мінеральних вод	38	29	24	24	25	28
Виробництво електроенергії ГЕС	-	-	-	-	-	3
Збирання, очищення та розподілення води	34	35	55	66	105	109
Будівництво водних споруд	-	-	-	20	13	18
Всього	79	71	88	118	153	167

* Складено за даними Головного управління статистики у Івано-Франківській області.

Виробництво вод натуральних в області найбільше склало у 2007 р. – 2058 тис. дал. (в т.ч. 385 тис. дал. негазовані, 1673 тис. дал. – газовані). У 1990 р. вироблялося 1880 тис. дал. мінеральних вод.

Приріст обсягів послуг, що надають підприємства водопостачання, каналізації та очищення води, у 2005-2010 рр. зумовлювався не збільшенням їх натуральних обсягів, а зростанням цін та тарифів.

В останні роки розвиваються види економічної діяльності, пов'язані з будівництвом водних споруд. На подальшому можна очікувати збільшення обсягів водогосподарського будівництва у зв'язку з реалізацією державних протипаводкових програм та перспективами малої гідроенергетики.

За даними державного обліку, в 2011 р. забір свіжої води в області становив 105 млн. м³. Використання води склало 95,8 млн. м³/рік. На виробничі потреби використано 65,5 млн. м³, господарсько-питні – 19,1 млн. м³, на потреби сільського господарства – 0,3 млн. м³ води. Порівняно з 1990 р. загальне водоспоживання по області зменшилося майже у 3 рази – на 193,3 млн. м³ (табл. 3.32). Зменшення відбулося за усіма видами водоспоживання.

Після значного скорочення водоспоживання та водовідведення у 90-х роках минулого століття, протягом останнього часу мала місце тенденція до незначного зростання обсягів скидів зворотних вод у водойми області (90,2 млн. куб. м у 2005 р. та 86,1 млн. куб. м у 2011 р.).

Таблиця 3.32

Основні показники використання і відведення води у Івано-Франківській області (млн. м³)*

Показники	Роки									
	1990	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011		
Забрано води з природних водних об'єктів - всього	303,6	117,6	116,1	117,6	111,7	104,0	97,3	105,0		
Спожито свіжої води (включаючи морську)	289,1	103,6	101,1	103,3	100,4	92,76	88,3	95,8		
<i>з неї на:</i>										
виробничі потреби	166,9	76,0	75,8	75,7	72,0	61,7	56,52	65,5		
побутово-пийні потреби	60,9	25,4	23,7	21,8	21,1	20,13	19,39	19,1		
сільськогосподарські потреби	22,2	0,3	0,3	0,3	0,3	0,308	0,365	0,3		
Ставково-рибне господарство	36,0	1,3	0,5	4,8	6,2	10,2	11,9	11,0		
Втрати води при транспортуванні	13,0	14,0	13,4	12,9	9,7	9,28	9,0	9,2		
Загальне водовідведення з нього:	187,0	90,6	87,1	90,2	94,2	91,86	92,44	86,1		
у поверхневі водні об'єкти	187,0	902	86,2	89,1	92,97	90,7	91,31	85,0		
<i>у тому числі:</i>										
забруднених зворотних вод	72,1	30,4	26,3	20,8	18,6	17,05	15,35	4,8		
<i>з них без очищення</i>	7,2	1,7	0,2	0,1	0,15	0,113	0,142	0,1		
нормативно очищених	23,0	41,7	42,7	45,2	47,9	43,45	46,87	52,7		
нормативно чистих без очистки	85,0	12,9	18,06	17,05	23,03	26,43	29,09	27,4		
Обсяг оборотної та послідовно використаної води	3777,0	1165,5	2228,1	2249,9	2188,0	2104,0	1419,0	1833,0		
Частка оборотної та послідовно використаної води,%	8,0	11	5,2	5,2	5,3	5,3	н/д	н/д		
Потужність очисних споруд	118,0	134,1	131,2	132,0	131,4	131,2	132,0	134,0		

* Складено за джерелами: Екологічний паспорт Івано-Франківської області. – 2010. – Режим доступу : <http://ecology.if.ua>;
Статистичний щорічник Івано-Франківської області за 2011 рік. – Івано-Франківськ : Головне управління статистики у Івано-Франківській області, 2012. – 533 с.

Значно скоротилися після 1990 р. скиди забруднених стічних вод (рис. 3.9).

В цілому варто зазначити, що економічні результати водокористування в Івано-Франківській області є нижчими, ніж у Закарпатті. При цьому потенційні можливості їх нарощування наявні, зокрема у гідроенергетиці, і потребують реалізації. Проблеми водокористування техногенно-екологічного характеру в Івано-Франківській та інших областях регіону є практично тотожними.

Львівська область. У водогосподарських видах економічної діяльності в області у 2010 р. було зайнято майже 5,7 тис. осіб (табл. 3.33). Це дещо менше 1% від загального числа найманих працівників в області. Разом з тим, чисельність зайнятих у пов'язаних з господарським використанням водних ресурсів видах економічної діяльності є більшою, ніж у вагомих для області молочній, деревообробній галузях промисловості, лісовому господарстві.

Обсяг реалізації товарів, робіт та послуг, за видами економічної діяльності, пов'язаними зі спеціальним водокористуванням, у 2010 р. перевищив 0,9 млрд. грн. Найбільші обсяги реалізації припадають на галузі з виробництва мінеральних вод та збирання, очищення і розподілення води (табл. 3.34).

Перспективи зростання економічної віддачі від видів господарювання, що здійснюють спеціальне використання водних ресурсів, вбачаються у розвитку рибництва, виробництва гідроелектроенергії малими ГЕС, виробництва мінеральних вод, будівництва водних споруд, насамперед пов'язаних з протиаварійним захистом території.

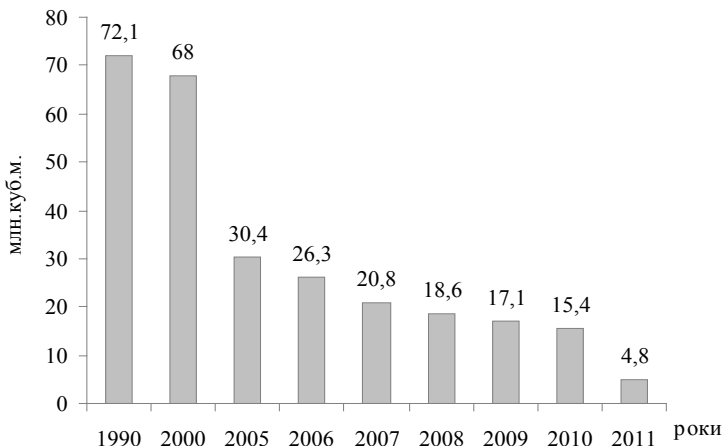

Рис. 3.9. Скидання забруднених зворотних вод у поверхневі водні об'єкти Івано-Франківської області

Таблиця 3.33

Кількість зайнятих за видами економічної діяльності, пов'язаними з використанням водних ресурсів Львівської області

Перелік видів економічної діяльності	Середньооблікова чисельність працюючих					
	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Рибальство	460	425	428	371	334	13
Рибництво	84	104	109	108	110	413
Виробництво мінеральних вод	1874	2000	1974	1762	1296	1202
Виробництво електроенергії ГЕС	-	-	-	-	-	11
Збирання, очищення та розподілення води	4739	4347	4453	4339	4103	3953
Будівництво водних споруд	-	75	93	108	77	74
Всього	7157	6951	7057	6688	5920	5666

* Складено за даними Головного управління статистики у Львівській області.

Таблиця 3.34

Обсяги продукції за видами економічної діяльності, пов'язаними з використанням водних ресурсів Львівської області

Перелік видів економічної діяльності	Дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) з ПДВ, млн. грн.					
	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Рибальство	14,5	13,0	13,5	14,8	15,6	0,4
Рибництво	12,8	1,8	2,4	3,0	2,9	21,1
Виробництво мінеральних вод	181,3	244,0	312,0	364,7	424,9	549,2
Виробництво електроенергії ГЕС	-	-	-	-	-	2,0
Збирання, очищення та розподілення води	173,2	189,3	204,7	275,2	315,8	328,6
Будівництво водних споруд	-	1,4	3,8	18,8	2,7	8,7
Всього	381,8	449,6	536,4	676,6	761,9	910,0

* Складено за даними Головного управління статистики у Львівській області.

Тривалий період в області спостерігалися тенденції до зменшення водоспоживання та відповідного зменшення об'ємів забору води з природних водних об'єктів (рис. 3.10).

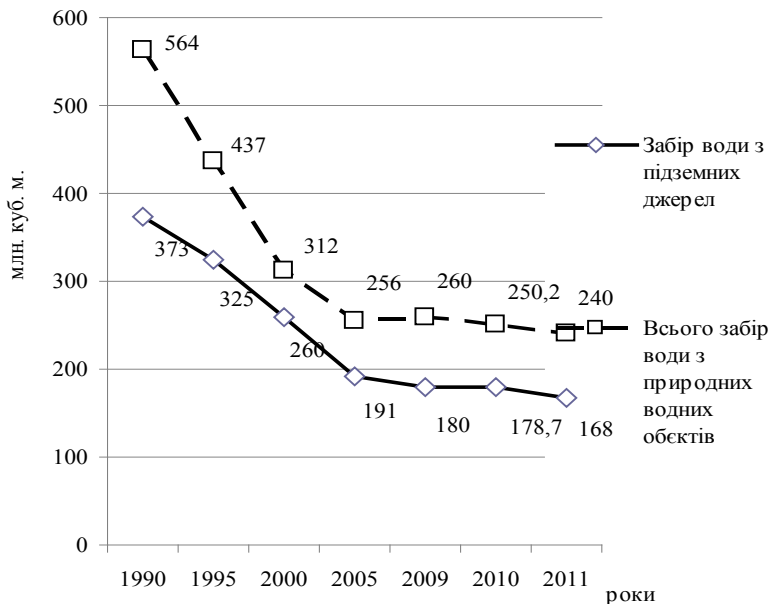

Рис. 3.10. Динаміка забору води з природних водних об'єктів Львівської області

За період з 1990 по 2011 рр. сумарний водозабір знизився у 2,3 разу з 564 млн. куб. м до 240 млн. куб. м (табл. 3.35).

У структурі забору води та водоспоживання в області переважає екологічно чиста вода, отримана з підземних горизонтів. Її частка досягає 70% (більше тільки у Луганській області – 72%) і значно перевищує середній показник по Україні – 14%.

В цілому, ресурси поверхневих та підземних вод області забезпечують як поточні, так і перспективні потреби у воді господарства і населення і не є обмежуючим фактором регіонального зростання.

Разом з тим, водогосподарському комплексу області притаманні суттєві проблеми. Недопустимо високими є втрати води при транспортуванні, котрі перевищили 20% при середньому показнику по Україні 15,8%. Дуже великою є також частка забруднених вод, що скидаються у поверхневі водні об'єкти. У 2011 р. вона становила 30% до загального об'єму використаної води (в середньому по Україні 18%)

Чернівецька область. У водогосподарських видах економічної діяльності в області у 2010 р. було зайнято 1,7 тис. осіб (табл. 3.36), що становить 1,2% середньорічної кількості найманих працівників в області.

Обсяг реалізації товарів, робіт та послуг, за видами економічної діяльності, пов'язаними зі спеціальним водокористуванням, у 2010 р. становив

Таблиця 3.35

Основні показники водокористування у Львівській області*

Показники	Одиниця виміру	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.
Забрано води з природних джерел, усього	млн. м ³	241,8	247,3	260,1	250,2	240,0
<i>у тому числі:</i>						
Поверхневої	млн. м ³	59,2	63,1	79,9	71,5	72,0
Підземної	млн. м ³	182,6	184,2	180,2	178,7	168,0
Використано свіжої води, усього	млн. м ³	175,5	172,0	180,6	174,7	173,7
<i>у тому числі на потреби:</i>						
господарсько-питні	млн. м ³	90,8	86,3	80,3	78,3	77,8
Виробничі	млн. м ³	54,0	54,7	49,3	46,5	47,5
Сільськогосподарські	млн. м ³	30,6	31,0	31,0	30,9	25,7
Втрачено води при транспортуванні	млн. м ³	47,1	54,1	58,3	н/д	н/д
	% до забраної води	19,5	21,9	22,4	н/д	н/д
Скинуто зворотніх вод, усього	млн. м ³	276,6	264,3	248,6	240,4	235,6
Скинуто зворотніх вод у поверхневій водній об'єкти,						
Усього	млн. м ³	264,7	253,7	238,0	230,2	228,6
<i>з них:</i>						
нормативно очищених, усього	млн. м ³	42,1	161,3	154,9	147,1	153,1
нормативно (умовно) чистих без очищення	млн. м ³	22,1	32,5	23,6	23,8	23,5
забруднених, усього	млн. м ³	200,6	60,0	59,5	59,3	52,6
<i>у тому числі:</i>						
недостатньо очищених	млн. м ³	188,8	54,0	54,0	57,5	50,5
без очищення	млн. м ³	11,8	6,0	4,1	1,8	2,1

* Складено за даними: Екологічний паспорт Львівської області. – 2011. – Режим доступу : <http://www.ekology.lviv.ua>; Довкілля Львівщини. Статистичний збірник. – Львів : Головне управління статистики у Львівській області, 2012. – 114 с.

358,7 млн. грн. і збільшився порівняно з 2005 р. у 2,3 разу. Найбільші обсяги реалізації припадають на гідроелектроенергію, будівництво водних споруд та збирання, очищення і розподілення води (табл. 3.37).

Враховуючи великі запаси й транскордонне значення водних ресурсів області, гостроту та необхідність вирішення складних водогосподарських проблем, насамперед протипаводкової безпеки, можна очікувати зростання

Таблиця 3.36

Середньорічна кількість працівників за видами економічної діяльності, пов'язаними з використанням водних ресурсів Чернівецької області*

Перелік видів економічної діяльності	Середньооблікова чисельність працюючих, тис. осіб					
	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.
Рибальство та рибицтво	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Виробництво мінеральних вод	0,3	0,3	0,3	0,3	0,25	0,25
Виробництво електроенергії ГЕС	0,1	0,1	0,15	0,15	0,15	0,15
Збирання, очищення та розподілення води	0,9	1,0	1,0	0,95	1,0	0,9
Будівництво водних споруд	0,1	0,3	0,2	0,3	0,1	0,3
Всього	1,6	1,8	1,75	1,8	1,6	1,7

* Складено за даними: Головного управління статистики у Чернівецькій області.

Таблиця 3.37

Обсяги продукції за видами економічної діяльності, пов'язаними з використанням водних ресурсів Чернівецької області*

Перелік видів економічної діяльності	Дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) з ПДВ, млн. грн.					
	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.
Рибальство та рибицтво**	7,3	7,8	6,9	8,0	10,2	9,7
Виробництво мінеральних вод	13,1	15,6	27,6	32,8	30,5	22,8
Виробництво електроенергії ГЕС**	34,0	71,1	67,8	135,2	127,0	174,4
Збирання, очищення та розподілення води	27,5	33,9	44,5	51,7	63,3	60,0
Будівництво водних споруд	74,4	199,9	199,3	393,2	18,2	91,8
Всього	156,3	328,3	346,1	620,9	249,2	358,7

* Складено за даними: Головного управління статистики у Чернівецькій області.

** Розрахункові дані.

зайнятості та обсягів виробництва продукції та послуг у водогосподарських видах економічної діяльності, зокрема – у будівництві й експлуатації водних споруд, виробництві гідроелектроенергії, промислового розливі мінеральних вод, а також рибництві та рибальстві.

Згідно з даними державного обліку використання вод за формою 2-ТП (водгосп) у 2010 р. на потреби населення і економіки було забрано 78,64 млн. м³ води (басейн р. Прут – 38,85, р. Дністер – 33,03 та р. Серет – 6,76 млн. м³), з них 57,74 млн. м³ – поверхневі та 20,9 млн. м³ – підземні води. У 2011 р. обсяги забору та споживання води дещо збільшилися (табл. 3.38).

Фактичний скид стічних вод у водні об'єкти у 2011 р. склав 54,0 млн. м³, з них 5,3 млн. м³ забруднених (9,8%).

Перспективи та проблеми розвитку водогосподарських видів економічної діяльності в Карпатському регіоні. Проведений SWOT-аналіз демонструє як позитивні, так і негативні чинники подальшого розвитку водного господарства регіону (табл. 3.39).

Серед проблемних питань виділяються:

- Нерівномірність водозабезпечення території регіону. У гірських районах вирішення питань водопостачання потребує регулювання та акумулювання поверхневого стоку.

- Високим є рівень природно-техногенних загроз у водокористуванні: скиди забруднених стоків, шкідливий вплив водної стихії, зокрема паводків.

- У незадовільному стані перебувають комунальні системи водопостачання, водовідведення та очищення стічних вод.

- Низьким є рівень забезпечення населення централізованим водопостачанням.

- Занедбаніми є меліоративні системи.

- Неповною мірою виконуються роботи з берегоукріплення, регулювання стоку, комплексного використання вод, передбачені програмами Комплексного протипаводкового захисту в басейні ріки Тиса у Закарпатській області на 2006-2015 роки, затвердженою Постановою Кабінету Міністрів України від 13.02.2006 р. № 130; Державною цільовою програмою комплексного протипаводкового захисту в басейнах річок Дністра, Пруту та Серету, затвердженою Постановою Кабінету Міністрів України від 27.12.2008 р. № 1151.

- Відсутня узгоджена із землекористувачами схема розміщення малих ГЕС, що створює проблеми у реалізації перспектив ефективного використання гідроенергетичного потенціалу території.

- Більшою мірою можна використовувати можливості спільних програм прикордонного співробітництва ЄС («Польща-Білорусь-Україна», «Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна», «Румунія-Молдова-Україна») для вирішення завдань протипаводкового захисту території, досягнення чистоти водного басейну.

Таблиця 3.38

Основні показники використання і відведення води у Чернівецькій області (млн. м³)

Показники по роках	Роки										
	1990	2000	2005	2007	2008	2009	2010	2011			
Забрано води з природних водних об'єктів - всього	119	64	78	71	72	74	78,64	79,0			
Спожито свіжої води	109	57	68	60	60	61	68,41	70,1			
з неї на:											
- виробничі потреби	34	19	22	21	17	18,54	23,46	23,7			
- побутово-питні потреби	33	27	20	12	12	11	10,23	10,2			
- сільськогосподарські потреби	15	12	16	14	13	14	34,69	н/д			
Втрати води при транспортуванні	10	7	10	10	11	12	9,52	н/д			
Загальне водовідведення,	80	58	38	51	46	48	52,77	54,0			
з нього											
- у поверхневі водні об'єкти	76	55	36	48	43	45	49,75	52,6			
у тому числі											
- забруднених зворотних вод	40	12	9	8	11	10	6,9	5,3			
з них без очищення	1	6	7	5	5	6	4,82	3,8			
- нормативно очищених	6	13	12	19	14	14	16,78	17,6			
- нормативно чистих без очистки	30	30	15	16	19	23	26,0	28,1			
Обсяг оборотної та послідовно використаної води	-	-	9	9	8	5	5,86	448,0			
Потужність очисних споруд	66	66	63	62	63	62	62	98,8			

* Складено за джерелами: Статистичний щорічник Чернівецької області за 2011 рік. – Чернівці : Головне управління статистики у Чернівецькій області, 2012. – 603 с.; Національна доповідь про стан техногенної та природної безпеки в Україні у 2010 році. – Режим доступу : <http://www.imms.gov.ua>.

Таблиця 3.39

SWOT-аналіз водозабезпечення та водокористування в областях
Карпатського регіону

Сильні сторони (S)	Слабкі сторони (W)
<ol style="list-style-type: none"> 1. Високий рівень поточної та перспективної забезпеченості ресурсами поверхневого стоку. 2. Високий рівень забезпеченості ресурсами прісних підземних вод. 3. Наявність значних запасів унікальних та рідкісних підземних мінеральних вод. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Низькі показники зарегульованості поверхневого стоку при його нестабільному режимі. 2. Відсутність протипаводкових водосховищ та низький рівень інженерного протипаводкового захисту території. 3. Зношеність та неефективне функціонування комунальних водопровідних та водоочисних споруд.
Сприятливі можливості (O)	Потенційні загрози (T)
<ol style="list-style-type: none"> 1. Використання можливостей транскордонної співпраці у вирішенні водогосподарських проблем. 2. Значний потенціал невикористовуваних гідроенергетичних ресурсів. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Наростання народногосподарських втрат від водної стихії, насамперед паводків при невиконанні необхідних протипаводкових заходів. 2. Деградація водного середовища при подальшому скиданні забруднених стічних вод. 3. Імовірність аварійних забруднень транскордонних водотоків з переносом забруднень як з України, так і на її територію.

Необхідно:

- переглянути та відкоригувати діючі програми недопущення забруднення поверхневих та підземних вод, передбачивши реконструкцію усіх аварійних та недіючих комунальних систем водоочищення, будівництво нових промислових, комунальних очисних споруд і каналізаційних систем, а також локальних очисних споруд спецводокористувачів, не під'єднаних до комунальних каналізаційних систем (насамперед у рекреаційних зонах);
- забезпечити необхідне фінансування робіт з реалізації обласних програм «Питна вода»;
- розробити регіональну схему розміщення гідротехнічних споруд для акумулювання поверхневого стоку та використання гідроенергетичного потенціалу;
- забезпечити виконання у повному обсязі протипаводкових заходів, передбачених програмою комплексного протипаводкового захисту в басейні

ріки Тиса у Закарпатській області, Дністра, Пруту та Серету на територіях Івано-Франківської, Львівської, Чернівецької областей;

- вивчити реальні можливості господарського використання термальних вод регіону з розробкою відповідної обласних програм їх використання;
- відновлювати рибальство та рибництво, насамперед форельне господарство у гірських районах;
- активізувати сусідську співпрацю в рамках спільних програм ЄС: програми прикордонного співробітництва «Польща-Білорусь-Україна», «Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна», «Румунія-Молдова-Україна».

3.4. Надракористування й добувна промисловість

У всі історичні періоди використання ресурсів надр служило господарському розвитку регіону. Уже з II ст. важливого господарського значення набув кустарний видобуток солі на Закарпатті (Мараморощина). З X ст. набуває розвитку солеваріння у Прикарпатті. Розвивалися й інші промисли: залізний, гончарний. До XV–XVI ст. кількість солеварних промислів тут сягала трьох сотень. При затуханні солеварних промислів (у 1848 р. діяло всього 9 солеварень)⁹, йому на зміну прийшов промисловий видобуток солі у Солотвино. Розпочався також нафтовий промисел.

Нафту в Прикарпатті знали віддавна, однак її широке господарське використання розпочалося на початку XIX ст., коли з'явилися перші нафтові криниці у Бориславі. У 1861 р. на Бориславському родовищі для видобутку нафти було пробурено перші свердловини. До 1909 р. промислова розробка Бориславського нафтового родовища досягнула свого максимуму. За рік тут видобувалося до 2 млн. т нафти¹⁰.

Стрімкий розвиток нафтової, а також лісової та інших галузей господарства зумовив розвиток транспортної інфраструктури регіону. Особливо важливе господарське значення мало будівництво залізничних шляхів. Перша у регіоні й перша на території сучасної України залізнична магістраль (Перемишль – Львів) вступила в дію у 1861 р. У 1866 р. було прокладено гілку від Львова до Чернівців, у 1875 р. до Стрия, через карпатський перевал, і до Мукачева. До першої світової війни у Східній Галичині було збудовано 2676 км залізничних шляхів, створено ремонтні та інші пов'язані із залізницею підприємства.

У 20-х роках минулого століття в регіоні розпочато промисловий видобуток природного газу (Дашавське родовище). У 1924 р. було введено в

⁹ Гошко Ю. Г. Промисли й торгівля в Українських Карпатах / Ю. Г. Гошко. – К. : Наукова думка, 1991. – С. 25.

¹⁰ Клімова Н. Історія освоєння Бориславського нафтового родовища та екологічні наслідки його експлуатації / Н. Клімова. – Режим доступу : <http://www.celebratelibyapres.com>.

дію першій на території сучасної України газопровід Дашава – Стрий. У 30-х роках минулого століття було побудовано також газопроводи Стрий-Дрогобич-Борислав-Стебник, Дашава-Жидачів-Ходорів, Дашава-Львів.

У радянський період паливно-енергетична, хімічна й нафтохімічна промисловість, промисловість будівельних матеріалів та інші галузі промисловості, що розвивалися на місцевій мінерально-сировинній базі, давали майже 20% валової промислової продукції регіону. У них було зайнято 16% усього промислово-виробничого персоналу.

Важливу роль для всього господарства СРСР відігравала паливна промисловість регіону. За післявоєнний період у Львівській та Івано-Франківській областях регіону було видобуто й використано в інтересах економіки Радянського Союзу 100 млн. т нафти, 270 млрд. куб. м природного та попутного газу, 280 млн. т вугілля. У 50-60-х роках минулого століття Прикарпаття було основною базою видобутку вуглеводневої сировини в СРСР.

Всесоюзне значення мали підприємства гірничохімічної промисловості регіону з видобутку й переробки сірки, калійних солей. При цьому технології видобутку й переробки хімічної сировини були далекими від екологічних стандартів, що мало наслідком техногенно-екологічні загрози, не подолані до теперішнього часу.

З розпадом Радянського Союзу більшість виробництв, котрі займали провідне місце в економіці регіону, втратили замовників своєї продукції та ринки збуту. Частина з них припинила своє функціонування. Це зумовило суттєві трансформації у господарстві областей регіону. У 80-х роках минулого століття (радянський період) на промисловість припадало більше половини створюваного у регіоні валового суспільного продукту. За даними на 2008 р. частка промисловості у створюваному в регіоні валовому регіональному продукті та валовій доданій вартості значно знизилася, поступившись провідною роллю сфері послуг (табл. 3.40).

Змінилася структура промисловості. Частка раніше провідних галузей – машинобудування, легкої, деревообробної та целюлозно-паперової промисловості значно зменшилася. Виросли частки галузей паливно-енергетичного комплексу (при значному зниженні обсягів діяльності). При цьому промислові виробництва, пов'язані з використанням мінеральних природних ресурсів (виробництво та розподілення електроенергії, газу та води, хімічні й нафтохімічні виробництва, виробництво неметалевої мінеральної продукції, добувна промисловість) зберігають у регіоні вагомую роль. На них припадає понад 40% обсягу усієї промислової продукції, в т. ч. на добувну промисловість – 4,5% (табл. 3.41).

Закарпатська область. Добувна промисловість є традиційною для області і має тривалу історію розвитку. У 2010 р. чисельність зайнятих у добувній промисловості становила 995 осіб (2,2% середньорічної

Таблиця 3.40

Структура валової доданої вартості у Карпатському регіоні України
за видами економічної діяльності*

Регіон	Всього, го, %	Промис- ловість	Будів- ництво	Сільське гос- подарство	Послу- ги	Інше
Україна	100	28,8	3,4	7,6	55,0	5,2
Закарпатська область	100	22,8	4,4	13,2	52,3	7,3
Івано-Франківська область	100	29,8	4,9	10,3	49,3	5,7
Львівська область	100	21,2	4,7	10,1	56,2	7,8
Чернівецька область	100	14,3	7,4	17,7	51,5	9,1
Карпатський регіон	100	22,3	5,1	11,8	53,4	7,4

* Складено за джерелом: Моніторинг соціально-економічного розвитку регіонів України за 2009 рік. – К. : Міністерство економіки України. – 2010. – 158 с.

Таблиця 3.41

Обсяги реалізованої продукції добувної промисловості Карпатського регіону за фактичними цінами, млн. грн.*

	Роки					
	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Промисловість, усього	23761,5	31183,9	38482,6	45506,6	41581,0	49546,8
Добувна промисловість	1142,8	1556,7	1289,5	1283,7	1529,4	2230,8
Добування паливно-енергетичних корисних копалин	1016,7	1399,6	1086,2	1000,7	1284,5	1981,9
Добування корисних копалин, крім паливно-енергетичних	126,1	157,1	203,2	283,0	244,9	248,9

* Складено за даними головних управлінь статистики областей регіону.

кількості працівників, зайнятих у промисловості області). Обсяг реалізації продукції добувної промисловості склав 98,9 млн. грн. (1,4% всього обсягу реалізованої промислової продукції). Такі показники є низькими і не

відповідають можливостям, котрі створює наявна мінерально-сировинна база Закарпаття.

Протягом 2005-2010 рр. обсяг реалізованої продукції добувної промисловості у фактичних цінах зріс майже вдвічі, з 51,6 млн. грн. у 2005 р. до 98,9 млн. грн. у 2010 р. Темпи зростання були нижчими від темпів зростання обсягу реалізованої продукції промисловості в цілому по області (табл. 3.42).

У цей же період значними були зміни частки добувної промисловості у загальному обсязі реалізованої продукції промисловості. Якщо у 2005 р. ця частка становила 1,6%, то в 2008 р. – тільки 0,8%, а у 2010 р. – виросла до 1,4% (табл. 3.43).

Зменшення обсягів продукції добувної промисловості призвело до зниження її частки у структурі загальнообласної валової доданої вартості в області з 0,6% у 2008 р. до 0,4% у 2009 р.

У 2005-2011 рр. спостерігалась стала тенденція до зниження обсягів добування паливно-енергетичних корисних копалин, припинено видобуток кам'яної солі, зупинено видобуток золота, мало місце зростання з наступним падінням після 2008 року видобутку будівельної сировини.

Скоротився з 15,3 млн. м.куб. у 2005 р. до 3,7 млн. м.куб. у 2011 р. видобуток природного газу (рис. 3.11), котрий видобувається переважно на Русько-Комарівському родовищі. З приходом у 2011 р. нового розробника родовища можна очікувати значного збільшення видобутку газу. Видобування

Таблиця 3.42

Обсяги реалізованої продукції за фактичними цінами, млн. грн..*

	Роки					
	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Промисловість, усього	3200,3	4575,2	6222,4	7504,8	5750,3	8767,9
Добувна промисловість	51,6	57,8	52,6	57,3	96,8	98,9
Добування паливно-енергетичних корисних копалин	3,7	3,1	3,9	5,4	11,5	7,1
Добування корисних копалин, крім паливно-енергетичних	47,9	54,7	48,7	51,9	85,3	91,8

* Складено за джерелом: Статистичний щорічник Закарпатської області за 2010 рік. – Ужгород : Головне управління статистики у Закарпатській області, 2011. – 544 с.; Статистичний щорічник Закарпатської області за 2011 рік. – Ужгород : Головне управління статистики у Закарпатській області, 2012. – 543 с..

Таблиця 3.43

Обсяги реалізованої продукції за фактичними цінами, відсотків до підсумку*

	Роки					
	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Промисловість, усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Добувна промисловість	1,6	1,3	0,9	0,8	1,7	1,4
Добування паливно-енергетичних корисних копалин	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,1
Добування корисних копалин, крім паливно-енергетичних	1,5	1,2	0,8	0,7	1,5	1,3

* Складено за джерелом: Статистичний щорічник Закарпатської області за 2010 рік. – Ужгород : Головне управління статистики у Закарпатській області, 2011. – 544 с.

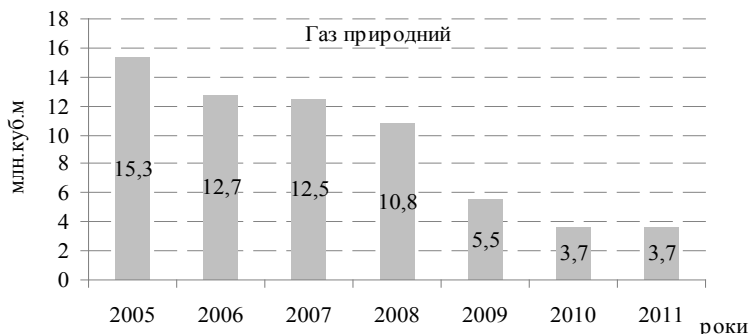

Рис. 3.11. Динаміка видобутку природного газу у Закарпатській області

на Солотвинському родовищі досягло критично малого об'єму. Практично не ведуться роботи з пошуку і введення в експлуатацію нових родовищ газу.

До мінімуму зменшився видобуток в області кам'яної солі (рис. 3.12). На базі Солотвинського родовища більше двох століть шахтним способом проводився видобуток солі з 9 шахт¹¹. Протягом останніх років ДП «Солотвинський солерудник» здійснював видобуток солі із шахт №8 і №9. У 2000 р. видобуток солі становив ще 246,5 тис. т, а у 2008 р. виробництво зупинилося, що призвело до банкрутства підприємств, а екологічні проблеми поглибилися і набули катастрофічного характеру.

¹¹ Стратегія економічного та соціального розвитку Закарпатської області до 2015 року. – Ужгород, 2006. – 48 с.

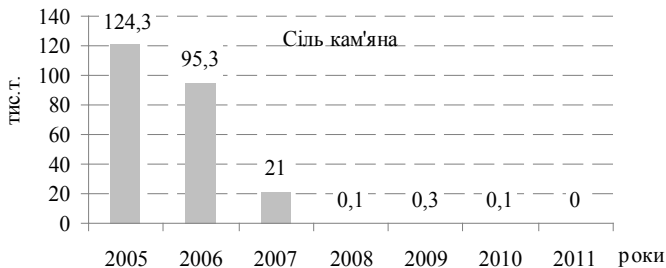

Рис. 3.12. Динаміка видобутку солі кам'яної у Закарпатській області

Рис. 3.13. Динаміка видобутку гальки, гравію, щебеню, та каменю дробленого у Закарпатській області

Кабінет Міністрів України рішенням від 30 березня 2011 р. виділив кошти на проведення невідкладних заходів з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації та недопущення виникнення техногенної катастрофи на території селища Солотвино Закарпатської області.

Після 2008 р. зменшився видобуток гальки, гравію, щебеню і каменю дробленого (рис. 3.13). Причиною цього є зменшення обсягу робіт у будівельній галузі, де застосовується така сировина.

Відновилася тенденція до зростання видобутку піску будівельного (рис. 3.14).

Перспективи розвитку добувної промисловості в області вбачаються у наступному:

- Активізації геологорозвідування та забезпечення приросту запасів вуглеводневої сировини, насамперед газу природного та сланцевого; збільшенні видобутку газу до 150 і більше млн. куб. м / рік.

Рис. 3.14. Динаміка видобутку пісків природних у Закарпатській області

- Відновленні видобутку золота на Мужієвському та прилеглому до нього Брегівському золотополіметалічному родовищі; налагодженні видобутку золота на родовищі Сауляк.
- Організації розробки покладів бариту (Біганьське родовище).
- Розробці державних програм, націлених на розробку закарпатських родовищ свинцево-цинкової сировини (Біганьське, Брегівське, Мужієвське родовища), германію (Біганьське родовище), сировини для виробництва алюмінію – алунітів (Біганьське, Брегівське родовища), бентонітів (Горбківське, Льницьке, Вишківське родовища), підтримку й нарощування видобутку та використання цеоліту (Сокириницьке, Липчанське, Зеленокам'янське родовища), поновлення видобутку солі (Солотвинське, Терелівське родовища).
- Збільшенні обсягів видобутку будівельних матеріалів при пошкваленні економічної діяльності у сфері будівництва.

Необхідно:

- забезпечити належне державне фінансування пошукових та пошуково-оцінюючих геологорозвідувальних робіт в області, зокрема – Закарпатською геологорозвідувальною експедицією;
- ініціювати перед центральними органами влади розробку програм з розробки закарпатських родовищ мінерально-сировинних ресурсів загальнодержавного значення та їх реалізації на засадах державно-приватного партнерства;
- спростити процедури надання спеціальних дозволів на право користування корисними копалинами місцевого значення, делегувавши відповідні повноваження місцевим органам влади за погодженням з територіальними управліннями Мінекоресурсів і Держгірпромнагляду;
- сприяти структурній перебудові галузі, нарощуванню випуску конкурентоспроможних матеріалів, впровадженню енерго- та ресурсозберігаючих технологій;

- вдосконалити організаційну роботу із залучення інвестицій у діючі підприємства, створення нових виробництв добувної галузі шляхом розробки та широкого афішування інвестиційних пропозицій стосовно конкретних родовищ корисних копалин;
- ініціювати впровадження економічних стимулів для інвесторів залежно від обсягу інвестицій, виду ресурсів, у розробку яких залучаються інвестиції, соціальних та економічних ефектів, котрі отримає область в разі залучення інвестицій;
- розробити перспективну схему розробки родовищ мінерально-сировинних ресурсів та режиму використання відповідних земельних ділянок для уникнення конфліктів при виділенні земельних відводів під гірничо-видобувні роботи;
- налагодити підготовку спеціалістів з ведення гірничих робіт;
- унеможливити самовільні розробки родовищ корисних копалин та порушення природоохоронного законодавства при експлуатації родовищ;
- забезпечити виконання програми ліквідації наслідків надзвичайної ситуації, що склалася у районі Солотвинського солерудника.

Івано-Франківська область. Добувна промисловість в області здійснює добування паливно-енергетичних корисних копалин (нафта, газ нафтовий попутний, газ природний, газовий конденсат) та інших корисних копалин, крім паливно-енергетичних (переважно сировина для хімічної промисловості, промисловості будівельних матеріалів і будівельної галузі, підземні мінеральні води).

Добувна промисловість у 2011 р. забезпечила 10,7% обсягу реалізованої продукції промисловості області. Її частка у загальнообласному показнику валової доданої вартості згідно з даними за 2010 р. становила 6,1%. Кількість зайнятих у галузях добувної промисловості становила 6,6 тис. осіб, або 13,4% усіх зайнятих у промисловості¹².

У загальнодержавному обсязі в 2011 р. на Івано-Франківську область припадало 16,3% видобутку сирової нафти, 24,2% газу нафтового попутного, 1,6% газу природного¹³.

Протягом 2005-2011 років обсяг реалізованої продукції добувної промисловості у фактичних цінах значно зріс, з 455,1 млн. грн. до 2579,0 млн. грн. Такі темпи зростання суттєво перевищували темпи зростання обсягу реалізованої продукції промисловості в цілому по області (табл. 3.44).

¹² Статистичний щорічник Івано-Франківської області за 2010 рік. – Івано-Франківськ : Головне управління статистики в Івано-Франківській області, 2011. – 521 с.

¹³ Статистичний щорічник Івано-Франківської області за 2011 рік. – Івано-Франківськ : Головне управління статистики в Івано-Франківській області, 2012. – 533 с.

Таблиця 3.44

Обсяги реалізованої продукції за фактичними цінами, млн. грн.*

	Роки						
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Промисловість, усього	7335,5	10477,9	11628,5	12409,5	11161,9	13613,2	24066,0
Добувна промисловість	455,1	677,1	310,3	272,3	359,9	898,6	2579,0
Добування паливно-енергетичних корисних копалин	433,0	637,4	250,3	166,3	310,0	845,7	2526,1
Добування корисних копалин, крім паливно-енергетичних	22,1	39,7	60,0	106,0	49,9	52,9	52,9

* Складено за джерелом: Статистичний щорічник Івано-Франківської області за 2011 рік. – Івано-Франківськ : Головне управління статистики в Івано-Франківській області, 2012. – 533 с.; Статистичний щорічник Івано-Франківської області за 2009 рік. – Івано-Франківськ : Головне управління статистики в Івано-Франківській області, 2010. – 524 с.

У цей же період значними були зміни частки добувної промисловості у загальному обсязі реалізованої продукції промисловості. Якщо в 2005 р. ця частка становила 6,2%, то в 2008 р. – тільки 2,2%, у 2011 р. – виросла до 10,7% (табл. 3.46).

Протягом останніх років знижувались показники зайнятості населення у галузях добувної промисловості (з 8,0 тис. у 2005 р. до 6,6 тис. у 2010 р.) Така ж тенденція спостерігається і по промисловості в цілому (табл. 3.45). Негативним при цьому є втрата постійних порівняно високооплачуваних робочих місць і збільшення безробіття в області.

Івано-Франківська область зберігає доволі значну частку у загальнодержавному видобутку нафтогазової сировини. Разом з тим, у 2005-2010 рр. спостерігалась стабільна тенденція до зниження обсягів добування паливно-енергетичних корисних копалин (табл. 3.46)

Виснаження родовищ та фактичне припинення у середині 90-х років минулого століття пошуково-розвідувального та експлуатаційного буріння призвело до зниження на 22% видобутку нафти у 2010 р. порівняно з 2005 р. (з 491,7 тис. т у 2005 р. до 384,6 тис. т у 2010 р. (рис. 3.15).

Якщо взяти для порівняння рівень видобутку енергетичних матеріалів на початку 90-х років ХХ ст., то сьогоднішній рівень досягає лише близько його половини. Для прикладу, у 1985 р. було видобуто 983,8 тис. т нафти та 996,2 млн. куб. м газу, в 1990 р. – 701 тис. т нафти та 834,2 млн. куб. м газу.

Таблиця 3.45

Середньорічна кількість найманих працівників, тис.т*

	Роки					
	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Промисловість, усього	59,4	59,0	58,0	57,1	51,0	49,1
Добувна промисловість	8,0	7,9	7,9	7,8	7,2	6,6
Переробна промисловість	37,2	36,9	36,0	34,8	29,5	28,2

* Складено за даними Головного управління статистики у Івано-Франківській області.

Таблиця 3.46

Виробництво основних видів продукції добувної промисловості*

	Роки						
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
<i>Добування паливно-енергетичних корисних копалин</i>							
Нафта сира, тис. т.	491,7	495,3	475,2	428,1	409,3	384,6	398,5
Газовий конденсат, тис. т.	4,9	5,6	4,1	2,9	2,4	2,1	2,6
Газ нафтовий попутний млн. м. куб.	213,7	203,1	201,6	183,2	169,1	161,1	179,5
Газ природний млн. м. куб.	358,2	354,0	334,2	332,5	314,7	314,0	313,3
<i>Добування корисних копалин, крім паливно-енергетичних</i>							
Галька, гравій, щебінь, камінь дроблений, тис. м. куб.	477,0	687,3	878,0	1069,7	417,3	351,1	449,9
Сіль і хлорид натрію чистий, т.	690	138	-	-	-	-	-

* Складено за джерелом: Статистичний щорічник Івано-Франківської області за 2010 рік. – Івано-Франківськ : Головне управління статистики в Івано-Франківській області, 2011. – 521 с.; Статистичний щорічник Івано-Франківської області за 2011 рік. – Івано-Франківськ : Головне управління статистики в Івано-Франківській області, 2012. – 533 с..

Удвічі з 2005 р. зменшився видобуток газового конденсату (рис. 3.16).

Об'єми видобутку газу попутного скоротились з 213,7 млн. куб. м. у 2005 р. до 174,5 млн. куб. м. у 2011 р. (рис. 3.17).

З 2005 р. щорічно зменшувались також об'єми видобутку газу природного (рис. 3.18).

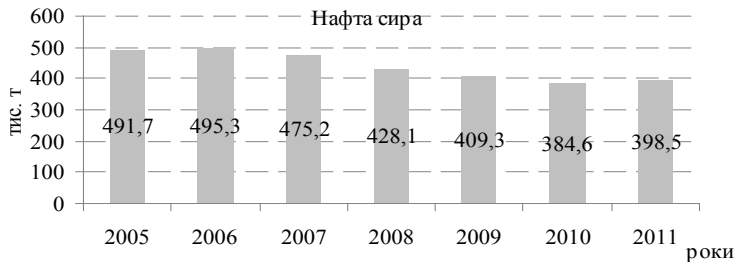

Рис. 3.15. Динаміка видобутку нафти сирової у Івано-Франківській області

Рис. 3.16. Динаміка видобутку газового конденсату у Івано-Франківській області

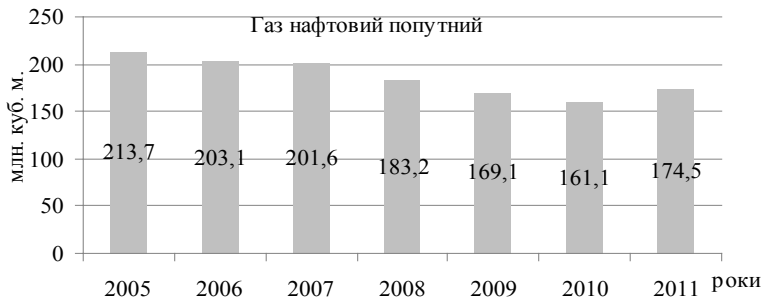

Рис. 3.17. Динаміка видобутку газу нафтового попутного у Івано-Франківській області

Зменшення видобутку вуглеводневої сировини зумовлено ускладненими геологічними та технологічними умовами експлуатації родовищ, що перебувають в завершальній стадії розробки. Відтворення запасів не відбувається через зменшення обсягів пошуково-розвідувального та експлуатаційного буріння, які в період з 1990 року скоротилися у кілька разів.

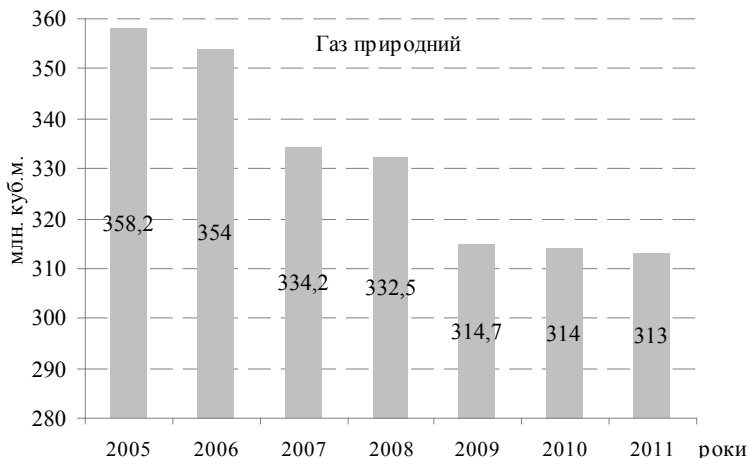

Рис. 3.18. Динаміка видобутку газу природного у Івано-Франківській області

Горючі корисні копалини представлені в області також торфом. Його видобуток незначний, близько 25 тис. т в рік. Разом з тим, запаси у 5,277 млн. т створюють вагомні перспективи для збільшення видобутку.

Добування корисних копалин, що служать сировиною для промисловості будівельних матеріалів, досягло максимуму у 2006-2008 рр. До 2010 р. натуральні показники видобутку суттєво зменшились. Видобуток гальки, гравію, щебеню, каменю дробленого зменшився з 1069,7 тис. куб. м до 449,9 тис. куб. м, піску природного з 110,7 тис. куб. м до 38 тис. куб. м, пісковіку з 373,1 тис. куб. м до 62,1 тис. куб. м. Зменшення видобутку пов'язане із зменшенням попиту на будівельну сировину. Запаси даного виду мінерально-сировинних ресурсів повною мірою можуть забезпечувати перспективні потреби.

Перспективи поновлення видобутку мінерально-сировинних ресурсів хімічної промисловості пов'язуються з відновленням роботи Дочірнього підприємства «Калійний завод» ВАТ «Оріана» на базі Калуш-Голинського родовища калійних солей, організацією видобутку кам'яної солі Верхньострутинського родовища для забезпечення виробництва хлору на ТЗОВ «Карпатнафтохім» (м. Калуш), виробництвом кухонної солі на базі розвіданих в області родовищ кам'яної солі (Верхньострутинське, Рожнятівське).

Зменшення обсягів продукції добувної промисловості після 2008 року призвело до зниження її частки у загальнообласній валовій доданій вартості з 9,1% у 2008 р. до 7,5% у 2010 р. (рис. 3.19).

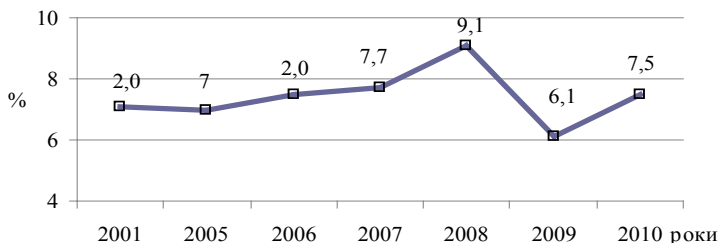

Рис. 3.19. Частка добувної промисловості Івано-Франківської області у структурі сукупної валової доданої вартості

Мінерально-сировинна база дозволяє збільшити участь добувної промисловості у формуванні загальнообласного показника валової доданої вартості та забезпечити створення нових робочих місць. Разом з тим, галузь потребує значних інвестицій.

Стабільно високий попит та постійно зростаючі ціни на мінеральну сировину на світових ринках при наявності значних перспективних запасів корисних копалин в області створюють передумови для подальшого розвитку добувної галузі промисловості Івано-Франківщини, підвищення її ролі у розширенні сфери зайнятості місцевого населення, нарощуванні економічного потенціалу території.

Перспективи розвитку добувної промисловості в області розглядаються у наступному:

- підтримання та збільшення обсягів видобутку нафти та конденсату при активізації пошуково-розвідувального та експлуатаційного буріння й отриманні нових запасів;
- збільшення річного видобутку газу природного та попутного при застосуванні нових технологій більш повного вилучення запасів газу, розвідуванні та використанні нових родовищ;
- збільшення видобутку торфу із відповідним частковим заміщенням даним видом палива споживання природного газу;
- вивчення запасів та перспектив освоєння родовищ сланцевого газу;
- відновлення видобутку калійних солей Калуш-Голинського родовища для виробництва калійних мінеральних добрив в обсягах не менше потреб внутрішнього ринку України;
- освоєння запасів нових родовищ кам'яної солі (Верхньострутинське, Рожнятівське та ін.);
- збільшення видобутку мінеральної сировини для промисловості будівельних матеріалів та будівельної галузі при позитивній динаміці розвитку будівельного кластера регіону;
- використання мінерально-сировинної бази техногенної сировини (відвали, шлами, хвостосховища, полігони твердих побутових відходів).

Визначені вище перспективи є реальними за відповідних умов та при вирішенні низки проблемних питань, серед котрих слід виділити проблеми:

- активізації в регіоні геологічних та еколого-геологічних досліджень, включаючи геологічне вивчення території та розвідувальне та експлуатаційне буріння свердловин;
- затвердження (перезатвердження) запасів мінерально-сировинних ресурсів нових та експлуатованих родовищ з перспективами подальшої розробки;
- розробки нових чи адаптації використовуваних у світовій практиці сучасних технологій видобутку, транспортування, використання й переробки мінерально-сировинних ресурсів, насамперед нафти, газу природного і попутного частково виснажених родовищ, сланцевого газу, біогазу, техногенної (вторинної) сировини;
- додаткового включення найбільш важливих для області завдань з вивчення та освоєння родовищ корисних копалин до Загальнодержавної програми розвитку мінерально-сировинної бази України на період до 2030 року;
- розробки обласної програми розширення мінерально-сировинної бази та розвитку добувної промисловості на період до 2030 р.;
- вирішення питань державного фінансування геологорозвідки та затвердження запасів найбільш перспективних родовищ з їх наступним освоєнням державними підприємствами, чи передачею для експлуатації суб'єктам господарювання через аукціонні торги;
- залучення інвесторів для розвідування та освоєння родовищ мінерально-сировинних ресурсів, запровадження дієвих економічних стимулів для інвесторів;
- резервування земельних ділянок на перспективних родовищах корисних копалин для створення можливостей щодо виділення гірничих відводів під їх розвідку та експлуатацію;
- створення сприятливого інституційно-управлінського клімату та відповідних організаційних структур для налагодження співпраці з потенційними інвесторами.

Львівська область. Добувна промисловість в області має тривалу історію розвитку та включає добування паливно-енергетичних корисних копалин (вугілля, нафта, газ, торф) й добування інших корисних копалин, які переважно служать сировиною для промисловості будівельних матеріалів і будівельної галузі – глини, пісок, гравій, камінь дроблений та вапняки.

У 2011 р. вона забезпечувала 6,4% обсягу реалізованої продукції промисловості області (в т. ч. 5,8% – добування паливно-енергетичних корисних копалин). Середньорічна кількість найманих працівників у ній становить 13,7 тис. осіб (2011 р.), або 11,3% від їх загальної кількості у промисловості. За чисельністю найманих працівників добувна галузь поступається тільки

трьом видам промислової діяльності: машинобудуванню, виробництву та розподіленню електроенергії, газу та води, харчовій промисловості.

У загальнодержавному обсязі у 2011 р. на Львівщину припадало 2,0% випуску готового вугілля, 4,2% видобутку сирої нафти, 3,6% – газу природного.

Протягом 2005–2011 рр. обсяг реалізованої продукції добувної промисловості у фактичних цінах зріс у 3,3 разу з 0,616 до 2,053 млрд. грн. (табл. 3.47). Темпи зростання були дещо вищими від темпів зростання обсягу реалізованої продукції промисловості в цілому.

У цей же період незначними були зміни частки добувної промисловості у загальному обсязі реалізованої продукції промисловості, змінюючись від 5,5% у 2006 р. до 4,1% у 2008 р. та 6,4% у 2011 р. (табл. 3.48).

Знижувалися протягом останніх років показники зайнятості населення у галузях добувної промисловості. Середньооблікова чисельність працюючих з 2005 р. до 2011 р. зменшилася на 1972 особи, або на 12,6% (табл. 3.49).

Тенденції до зниження економічного потенціалу добувної промисловості області демонструють також дані щодо динаміки видобутку корисних копалин.

Добування вугілля в області ведеться у Львівсько-Волинському вугільному басейні, розробка котрого почалася з 50-х років минулого століття. За весь період вуглевидобутку в області отримано понад 338 млн. т вугілля.

Максимуму вуглевидобутку, частина котрого збагачувалася на Червоноградській центральній збагачувальній фабриці, було досягнуто у 1980 р. – 11218 тис. т. З 1973 р. по 1989 р. щороку видобувалося не менше

Таблиця 3.47

Обсяги реалізованої продукції за фактичними цінами, млн. грн.*

	Роки						
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Промисловість, усього	11759	14369	18051	22129	21681	25807	32362
Добувна промисловість	616	796	884	912	1025	1200	2053
Добування паливно-енергетичних корисних копалин	580	759	832	829	962	1129	1875
Добування корисних копалин, крім паливно-енергетичних	36	37	52	83	63	72	178

* Складено за даними Головного управління статистики у Львівській області.

Таблиця 3.48

Обсяги реалізованої продукції за фактичними цінами, відсотків до підсумку*

	Роки						
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Промисловість, усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Добувна промисловість	5,2	5,5	4,9	4,1	4,8	4,7	6,4
Добування паливно-енергетичних корисних копалин	4,9	5,3	4,6	3,7	4,5	4,4	5,8
Добування корисних копалин, крім паливно-енергетичних	0,3	0,2	0,3	0,4	0,3	0,3	0,6

* Складено за даними Головного управління статистики у Львівській області.

Таблиця 3.49

Середньооблікова чисельність працюючих у добувній промисловості*

	Роки						
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Промисловість, усього**	145480	140081	137816	135574	126200	125933	121685
Добувна промисловість	15639	14406	13781	14252	14018	13857	13667
Добування паливно-енергетичних корисних копалин	13526	13802	13238	13673	13515	13398	13205
Добування корисних копалин, крім паливно-енергетичних	2113	604	543	579	503	459	462

* Складено за даними Головного управління статистики у Львівській області.

** Найманих працівників.

10 млн. т вугілля. З них 4,5 млн. т використовувалося як енергетичне паливо на теплоелектростанціях. Починаючи з 1990 р. обсяги вуглевидобутку в області постійно зменшувалися (рис. 3.20).

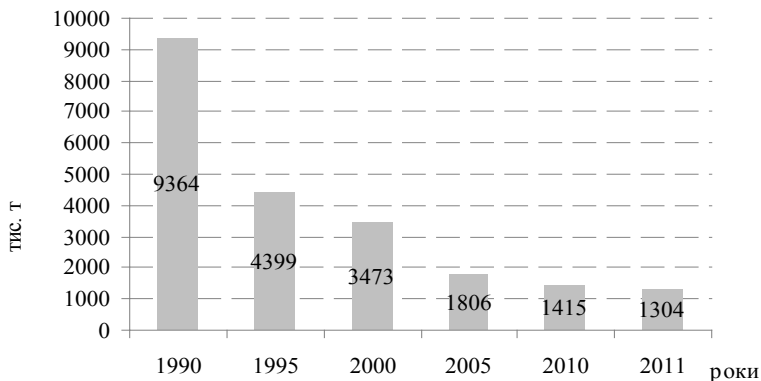

Рис. 3.20. Динаміка видобутку вугілля у Львівській області

У зв'язку із виробіткою експлуатаційних запасів більше половини шахт припинило роботу. Видобуток вугілля здійснює 8 шахт (з них 3 під загрозою закриття). Перспективи розвитку вуглевидобутку в області пов'язуються з будівництвом нових шахт, для котрих розвідано промислові запаси вугілля на Любельському, Тягівському та Червоноградському родовищах. Підготовка до будівництва шахти «Любельська №1» розпочалася у 2007 році. До будівництва шахти вартістю близько 200 млн. дол. США залучалися іноземні інвестори. Проектна потужність шахти складає до 4,5 млн. т коксівного вугілля, що у кілька разів перевищує теперішні обсяги видобутку вугілля в області. Розглядався також проект будівництва шахти «Тягівська». Реалізація даних проектів призупинена.

Видобуток торфу паливного в області досягав 276 тис. т (1990 р.). В останні роки він знизився до 30-40 тис. т. Запаси торфу значні і його роль у паливному балансі області може зростати.

Промисловий *видобуток нафти* на Львівщині ведеться з 60-х років 19 ст. (Бориславське родовище). До 1899 р. промислова розробка Бориславського нафтового родовища досягнула свого максимуму. За рік тут було видобуто 1,965 млн. т нафти, що становило 5% світового видобутку.

Виснаження родовищ та фактичне припинення у середині 90-х років минулого століття пошуково-розвідувального та експлуатаційного буріння призвело до зниження видобутку нафти в області (рис. 3.21).

У 2011 р. видобуток нафти склав 115,4 тис. т. За цим показником область посідає 6 місце серед регіонів України. Всього за історію нафтовидобутку в області з надр було вилучено 45 млн. т нафти. Її перспективні запаси за оцінками щонайменше не поступаються видобутим, що в умовах дефіциту власної нафти в Україні та при існуючих світових тенденціях до подорожчання вуглеводневої сировини створює вагомі передумови для дальшого розвитку нафтодобувної промисловості на Львівщині.

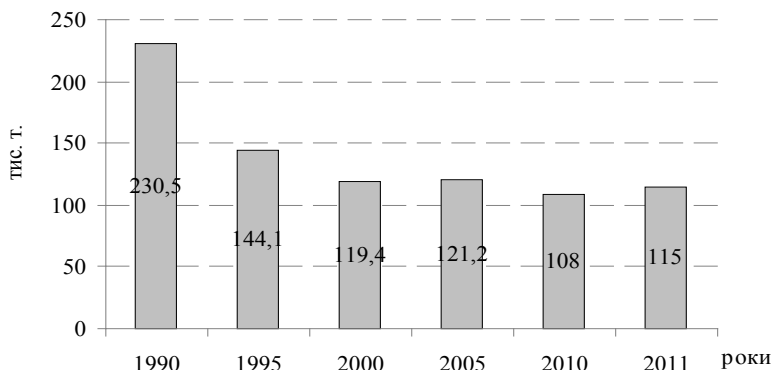

Рис. 3.21. Динаміка видобутку нафти у Львівській області

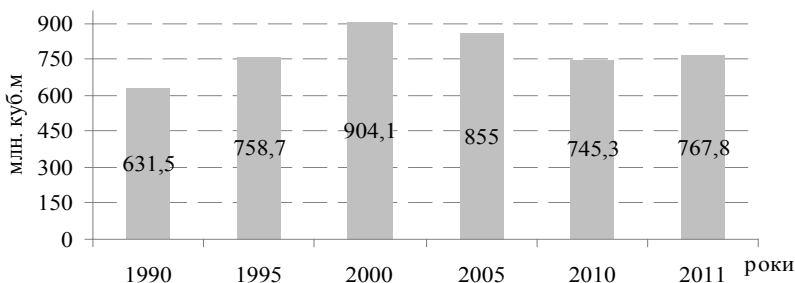

Рис. 3.22. Динаміка видобутку природного та попутного газу у Львівській області

Промисловий видобуток природного газу в області ведеться з 1924 р. До 1955 р. Львівщина була основним газодобувним районом Радянського Союзу. Стрийське газопромислове управління давало 2,8 млрд. куб. м газу в рік з 5,9 млрд. куб. м загальносоюзного видобутку. Максимального значення видобуток газу в області досягнув у середині 60-х років. З 80-х років минулого століття видобуток газу в області значно зменшився і не перевищував 1 млрд. куб. м в рік (рис. 3.22). У 2011 р. було видобуто 767,8 млн. куб. м природного та попутного газу – близько 4% загальнодержавного видобутку.

За період 2005-2010 рр. спостерігалася стабільна тенденція до зниження обсягів добування паливно-енергетичних корисних копалин (табл. 3.50). Добування інших корисних копалин досягло максимуму у 2007-2008 рр. Після фінансово-економічної кризи 2008 р. та наступного значного скорочення показників будівельної галузі, натуральні обсяги видобутку іншої мінеральної сировини суттєво зменшилися.

Таблиця 3.50

Виробництво основних видів продукції добувної промисловості *

	Роки						
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Добування паливно-енергетичних корисних копалин							
Кам'яне вугілля, тис. т.	1806	2012	2575	1957	1635	1415	1304
Нафта сира, тис. т.	121,2	119,2	121,0	119,7	112,5	108,0	115,4
Газ нафтовий попутний, млн. м ³	40,3	46,2	55,2	54,1	50,2	49,2	44,4
Газ природний, млн. м ³	815,0	806,0	791,1	770,8	685,5	696,1	723,4
Добування корисних копалин, крім паливно-енергетичних							
Вапняк, тис. т.	1334,0	1500,3	1658,0	1638,0	1153,5	1033,9	1239,4
Глини інші, андалузит, кіаніт, силіманіт, муліт, землі шамотні або димасові, тис. т.	960,3	1059,6	1183,6	1024,5	604,2	548,6	548,5
Піски природні, тис. м ³ .	719,3	867,3	927,8	1165,2	769,1	1062,0	1772,5
Галька, гравій, щебінь та камінь дроблений, тис. т.	632,2	640,8	665,2	615,3	493,3	389,5	233,9

* Складено за даними Головного управління статистики у Львівській області.

Зменшення обсягів продукції добувної промисловості після 2008 року призвело до зниження її частки у структурі валової доданої вартості з 2,8% у 2008 р. до 2,1% у 2009 р., однак у 2010 р. її частка зросла до 2,9% (рис. 3.23).

Мінерально-сировинна база дозволяє збільшити участь добувної промисловості у формуванні загальнообласного показника валової доданої вартості щонайменше вдвічі та забезпечити створення при цьому не менше 10 тис. нових робочих місць.

Перспективи та проблеми розвитку.

Добувна промисловість Львівщини у перспективі може забезпечити:

- нарощування видобутку кам'яного вугілля з 1,4 до 5-8 млн. т/рік та його використання для виробництва електроенергії на Добро-твірській ТЕС з її модернізацією та введенням нових генеруючих

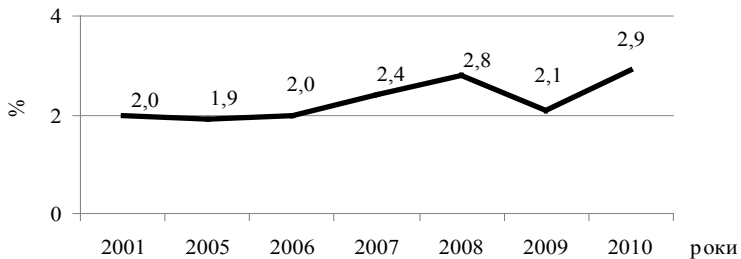

Рис. 3.23. Частка добувної промисловості Львівської області у структурі сукупної валової доданої вартості

потужностей Добротвірської ТЕС–2, на Бурштинській ТЕС, а також у коксохімічній промисловості;

- збільшення обсягів річного видобутку нафти з 0,1 до 0,2-0,25 млн. т і більше у найближчі 7-8 років та її переробкою на ВАТ «НПК–Галичина» (м. Дрогобич);
- збільшення річного видобутку природного та попутного газу з 0,75 до 1,5 млрд. куб. м з подальшою перспективою самозабезпечення потреб області у газовому паливі;
- кількаразове (до 10 разів) збільшення видобутку торфу із відповідним заміщенням даним видом палива споживання природного газу;
- організація видобутку метану вугільних родовищ у Червоноградському гірничодобувному районі в обсягах, що перевищують показники видобутку в області природного газу;
- вивчення та освоєння родовищ сланцевого газу (пілотний проект) за умови застосуванням екологічно безпечних технологій видобутку;
- відновлення видобутку калійних солей Стебницького родовища та виробництво калійних мінеральних добрив в обсягах не менше потреб внутрішнього ринку України;
- збільшення видобутку мінеральної сировини для промисловості будівельних матеріалів та будівельної галузі при позитивній динаміці розвитку будівельного кластера регіону;
- використання мінерально-сировинної бази техногенної сировини (терикони, відвали, шлами, хвостосховища, полігони твердих побутових відходів).

Визначені вище перспективи є реальними за відповідних умов та при вирішенні низки проблемних питань, серед котрих слід виділити проблеми:

- активізації в регіоні геологічних та еколого-геологічних досліджень;
- затвердження (перезатвердження) запасів мінерально-сировинних ресурсів;

- розробки нових чи адаптації використовуваних у світовій практиці сучасних технологій видобутку, транспортування, використання й переробки мінерально-сировинних ресурсів, насамперед сланцевого газу, метану вугільних родовищ, нафти і газу частково виснажених родовищ, біогазу, техногенної (вторинної) сировини;
- додаткового включення найбільш важливих для області завдань з вивчення та освоєння родовищ корисних копалин до Загальнодержавної програми розвитку мінерально-сировинної бази України на період до 2030 р.;
- розробки обласної програми розвитку мінерально-сировинної бази та добувної промисловості на період до 2030 р.;
- вирішення питань державного фінансування геологорозвідки та затвердження запасів найбільш перспективних родовищ з їх наступним освоєнням державними підприємствами чи передачею для експлуатації суб'єктам господарювання через аукціонні торги;
- залучення інвесторів для розвідування та освоєння родовищ мінерально-сировинних ресурсів, запровадження дієвих економічних стимулів для інвесторів;
- резервування земельних ділянок на перспективних родовищах корисних копалин для створення можливостей щодо виділення гірничих відводів під їх розвідку та експлуатацію;
- створення сприятливого інституційно-управлінського клімату та відповідних організаційних структур для налагодження співпраці з потенційними інвесторами.

Чернівецька область. У добувній промисловості області зайнято 0,5 тис. осіб (2,4% середньорічної кількості працівників у промисловості). Протягом 2005-2010 рр. обсяг реалізованої продукції добувної промисловості у фактичних цінах зріс з 20,1 млн. грн. у 2005 р. до 35,3 млн. грн. у 2010 р. Такі темпи зростання були дещо нижчими від темпів зростання в області обсягу реалізованої продукції промисловості в цілому (табл. 3.51).

Діяльність підприємств добувної галузі за останні роки не має стійких тенденцій. Загальна тенденція до зростання, що спостерігалась у 2006-2007 рр., змінилась значним спадом (до 74,6% по промисловості та до 62,2% по добувній галузі у 2009 р.), і лише у 2010-2011 рр. відбулося поживлення економічної активності.

У цей же період значними були зміни частки добувної промисловості у загальному обсязі реалізованої продукції промисловості. Якщо в 2005 р. ця частка становила 1,4%, то у 2011 р. знизилась до 1,1%

Зменшення обсягів продукції добувної промисловості не вплинуло на її частку у формуванні загальнообласного показника валової доданої вартості, котра є незначною і не перевищує 0,1%.

Таблиця 3.51

Обсяги реалізованої продукції за фактичними цінами, млн. грн.*

	Роки						
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Промисловість, усього	1466,7	1761,8	2580,7	3463,3	2987,8	3167,9	3923,5
Добувна промисловість	20,1	25,8	42,6	42,1	47,7	35,3	42,6
Добування паливно-енергетичних корисних копалин	-	0,1	-	-	1,0	0,1	0,3
Добування корисних копалин, крім паливно-енергетичних	20,0	25,7	42,6	42,1	46,7	35,2	42,3

* Складено за даними Головного управління статистики у Чернівецькій області.

Таблиця 3.52

Виробництво основних видів продукції добувної промисловості*

	Роки						
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Добування корисних копалин, крім паливно-енергетичних							
Галька, гравій, щебінь, камінь дроблений, тис. м. куб.	189,9	315,6	378,1	437,6	204,3	174,8	244,7
Піски природні, тис. м. куб.	54,5	100,8	118,7	120,0	58,4	55,6	122,9

* Складено за даними Головного управління статистики у Чернівецькій області.

Мінерально-сировинна база дозволяє збільшити участь добувної промисловості у формуванні валової доданої вартості та забезпечити створення нових робочих місць. Разом з тим, галузь потребує значних інвестицій.

До 2008 р. високими темпами зростав видобуток сировини для будівельних матеріалів (табл. 3.52).

З 2009 р. спостерігається спад видобутку гальки, гравію, щебеню, каменю дробленого (рис. 3.24). При цьому дефіцит буту і щебеню задовольняється за рахунок поставок з інших областей.

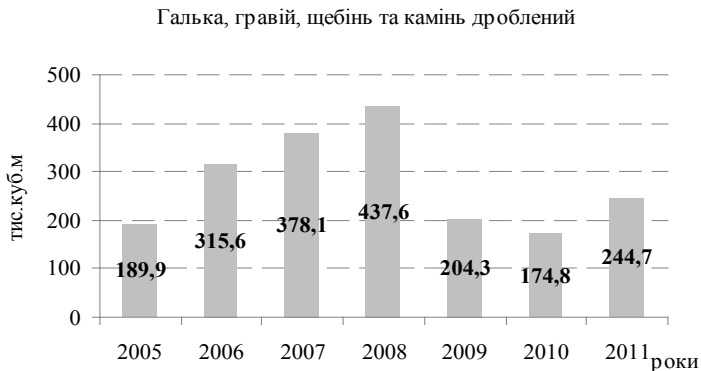

Рис. 3.24. Динаміка видобутку гальки, гравію, щебеню та каменю дробленого у Чернівецькій області

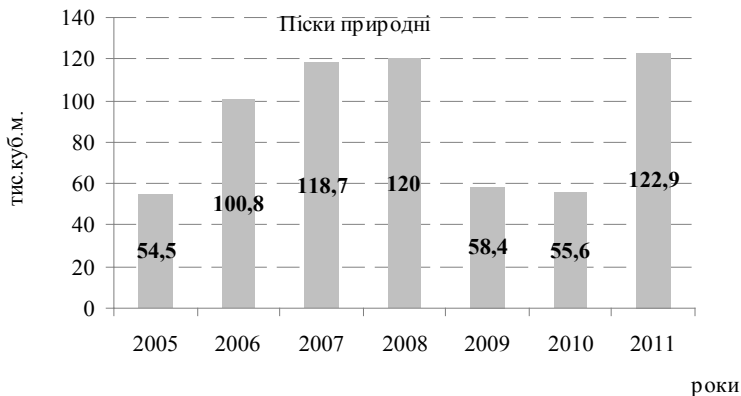

Рис. 3.25. Динаміка видобутку пісків природних у Чернівецькій області

Дещо зріс порівняно з 2008 р. видобуток піску (рис. 3.25).

Перспективи розвитку добувної галузі промисловості в області розглядаються у наступному:

- Активізації геологорозвідування та забезпечення приросту запасів вуглеводневої сировини, насамперед нафти та газу природного й нафтового із відповідним збільшенні видобутку в області нафти і газу.
- Вирішенні питань щодо надходження до місцевих бюджетів області податкових платежів та зборів, пов'язаних з експлуатацією розташованих на території області родовищ мінерально-сировинних ресурсів, насамперед – нафтогазових родовищ.

- Припинення випадків несанкціонованого видобутку загальнопоширених корисних копалин з організацією розробки родовищ піску будівельного, піщано-гравійної суміші, цегельно-черепичної сировини строго у відповідності з дозволами, виданими у встановленому порядку.
- Максимального заміщення ввозу в область будівельного каменю, щебеню, крейди тощо сировиною, родовища котрої наявні в області.
- Збільшенні обсягів видобутку будівельних матеріалів при пожевленні економічної діяльності у сфері будівництва.

Необхідно:

- забезпечити належне державне фінансування пошукових та пошуково-оцінюючих геологорозвідувальних робіт в області;
- ініціювати перед центральними органами влади розробку програм з розробки буковинських родовищ мінерально-сировинних ресурсів загальнодержавного значення та їх реалізації на засадах державно-приватного партнерства;
- спростити процедури надання спеціальних дозволів на право користування корисними копалинами місцевого значення, делегувавши відповідні повноваження місцевим органам влади за погодженням з територіальними управліннями Мінприроди і Держгірпромнагляду України;
- сприяти структурній перебудові галузі, нарощуванню випуску конкурентоспроможних матеріалів, впровадженню енерго- та ресурсозберігаючих технологій;
- вдосконалити організаційну роботу із залучення інвестицій у діючі підприємства, створення нових виробництв добувної галузі шляхом розробки та широкого афішування інвестиційних пропозицій стосовно конкретних родовищ корисних копалин;
- ініціювати впровадження економічних стимулів для інвесторів у залежності від обсягу інвестицій, виду ресурсів, у розробку яких залучаються інвестиції, соціальних та економічних ефектів, котрі отримає область в разі залучення інвестицій;
- розробити перспективну схему розробки родовищ мінерально-сировинних ресурсів та режиму використання відповідних земельних ділянок для уникнення конфліктів при виділенні земельних відводів під гірничо-видобувні роботи;
- унеможливити самовільні розробки родовищ корисних копалин та порушення природоохоронного законодавства при експлуатації родовищ.

3.5. Переробна промисловість та електроенергетика

Види переробної промисловості, безпосередньо пов'язані з переробкою та використанням природних ресурсів регіону, до яких відносимо оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів, виробництво коксу, продуктів нафтоперероблення, продуктів хімічної та нафтохімічної промисловості, виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції, виробництво меблів, забезпечують роботою 44,6 тис. мешканців. Найбільше – оброблення деревини та виробництво виробів з деревини – 14,6 тис., виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції – 13,8 тис., виробництво меблів – 9,5 тис.

У 2010 р. пов'язані з використанням природних ресурсів регіону переробні виробництва забезпечили реалізацію продукції на суму 11625,6 млн. грн., або 23,5% від усього обсягу продукції промисловості (табл. 3.53). При цьому не враховано види промислової діяльності, що безпосередньо використовують водні ресурси регіону – виробництво мінеральних вод, гідроенергетику, які характеризуються також у параграфі 2.2.3.

Слід зазначити, що частка орієнтованих на переробку місцевих природних ресурсів видів промислового виробництва у його загальному обсязі протягом 2005-2010 рр. зменшилася (у 2005 р. складала 30,5%). Для аналізу сучасного стану таких виробництв та виявлення перспектив їх розвитку нижче детальніше характеризуються пов'язані з природокористуванням види переробної промисловості кожної з областей регіону.

Закарпатська область. До переробної промисловості відносяться націлені на переробку місцевих мінерально-сировинних, лісових ресурсів, а також прямо пов'язані з використанням водних ресурсів області види економічної діяльності (ВЕД): оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, виробництво меблів, неметалевої мінеральної продукції, мінеральних вод. Ці види промислової діяльності разом із виробництвом та розподіленням електроенергії, газу та води (в частині виробництва електроенергії ГЕС, збирання, очищення та розподілення води) мають високий природноресурсний потенціал розвитку, однак на даний час не відносяться до провідних у господарстві області. У 2010 р. ними вироблено і реалізовано продукції, робіт та послуг на суму 878 млн. грн. (табл. 3.54), що становить 12,6% реалізованої промислової продукції і близько 4% усього обсягу реалізованих підприємствами області продукції, робіт та послуг.

Валова додана вартість, сформована за цими видами промислової діяльності у 2009 р., становила 250 млн. грн., або 2,1% від загальнообласного показника валової доданої вартості. Разом з тим, ще у 2005 р. їх частка у виробленій в області валовій доданій вартості становила 4,4%, а у реалізації промислової продукції 24,8%, що свідчить як про достатньо вагомий

Таблиця 3.53

Обсяг реалізованої продукції промисловості за фактичними цінами, млн. грн. (Карпатський регіон України)

	Обсяги реалізованої продукції, млн. грн.						
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	
Промисловість, усього	23761,5	31183,9	38482,6	45506,6	41581,0	49546,8	
Переробна промисловість і виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	22618,7	29627,2	37193,1	44222,9	40051,6	47316,0	
У т. ч. ВЕД, пов'язані з переробкою природних ресурсів:							
Оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів	1590,1	1558,5	2070,7	2423,7	2237,6	2520,9	
Виробництво коксу, продуктів нафтоперероблення	1846,9	3368,9	Н. д.	Н. д.	Н. д.	2744,7	
Хімічна та нафтохімічна промисловість	1981,7	2235,8	2679,7	2310,3	2066,3	3214,4	
Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	1253,8	1612,5	2296,6	2958,0	2950,6	2232,8	
Виробництво меблів	596,9	587,9	779,2	938,8	805,6	912,8	
Всього ВЕД, пов'язані з переробкою природних ресурсів	7269,4	9363,6	10570,9**	11375,5**	10804,8**	11625,6	

* Складено за даними головних управлінь статистики областей регіону

Н. д. - немає даних.

** оціночні дані.

Таблиця 3.54

Обсяг реалізованої промислової продукції за видами економічної діяльності, пов'язаними з використанням природних ресурсів Закарпатської області (крім добувної промисловості), млн. грн.

Перелік видів економічної діяльності	Роки						2005-2010 рр.,%
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	
Виробництво мінеральних вод	78,0	94,6	113,9	133,0	143,3	176,8	226,7
Оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів	407,4	262,4	310,3	387,5	355,1	339,2	83,3
Виробництво паперової маси, паперу, картону та виробів з них	5,6	7,0	8,9	13,6	16,5	31,7	5,7 разів
Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	81,2	74,6	94,6	131,3	89,5	83,5	102,8
Виробництво меблів	186,8	203,2	247,6	231,9	187,0	169,2	90,5
Виробництво електроенергії (ГЕС)**	3,4	8,0	11,5	15,2	12,1	14,7	4,3 рази
Збирання, очищення та розподілення води	31,3	44,0	42,6	46,8	55,8	62,9	200,1
Всього	793,7	693,8	829,4	959,1	859,3	878,0	110,6

* Складено за даними Головного управління статистики у Закарпатській області.

** Розрахункові дані.

економічний потенціал ВЕД, пов'язаних з використанням природних ресурсів, так і про негативні тенденції в їх розвитку.

У промисловій діяльності, пов'язаній з переробкою та використанням природних ресурсів (без добувної промисловості, що розглядається-

ся окремо) в 2010 р. середньооблікова чисельність працюючих склала 11,3 тис. осіб (табл. 3.55), або 22,4% від середньорічної кількості найманих працівників у промисловості та 5,6% загальної середньорічної кількості усіх найманих працівників.

При цьому найбільш вагоме значення в області належить *видами промислової діяльності, що використовують лісосировинні ресурси*. У них в 2010 р. було зайнято майже 5,5 тис. осіб. Обсяг реалізованої продукції склав 540,1 млн. грн. (7,7% усієї промислової продукції), в т. ч. продукції з оброблення деревини та виробництва виробів з деревини становив 339,2 млн. грн., виробництва меблів 169,2 млн. грн., виробництва паперової маси, паперу, картону та виробів з них – 31,7 млн. грн. До показника 2005 р. обсяг реалізованої продукції за цими видами діяльності зменшився на 10,0%, а до 2008 р. – на 14,7%. Ще більш вираженим було зменшення

Таблиця 3.55

Середньооблікова чисельність працюючих за видами економічної діяльності, пов'язаними з використанням природних ресурсів (крім добувної промисловості)

Перелік видів економічної діяльності	Роки					
	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Виробництво мінеральних вод	1133	1156	1067	1060	1028	1002
Оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів	8629	6157	5211	5509	5084	4727
Виробництво паперової маси, паперу, картону та виробів з них	167	184	74	109	75	93
Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	2248	2247	2280	2070	1802	1430
Виробництво меблів	4260	4337	4757	3910	2745	2565
Виробництво гідроелектроенергії	15	15	15	15	14	16
Збирання, очищення та розподілення води	1647	1828	1641	1452	1523	1478
Всього	18099	15924	15045	14125	12271	11311

* Складено за даними Головного управління статистики у Закарпатській області.

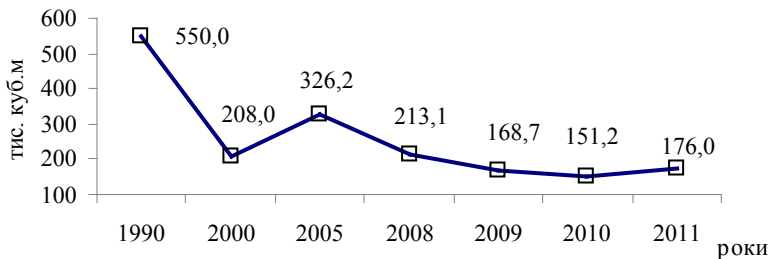

Рис. 3.26. Виробництво у Закарпатській області пиломатеріалів і деревини уздовж розпиленої чи розколотої

обсягів виробництва продукції деревооброблення та меблів у натуральних показниках. Виробництво деревини уздовж розпиленої за 2005-2010 рр. зменшилося майже вдвічі – з 326,2 до 168,7 тис. куб. м. з деяким зростанням у 2011 р. (рис. 3.26) (у 1990 р. вироблялося 558 тис. куб. м пиломатеріалів), фанери клеєної на 22% з 6,8 тис. куб. м. до 5,3 тис. куб. м (у 1990 р. вироблялося 21,0 тис. куб. м), а також меблів, вікон та дверей тощо.

Значне падіння обсягів виробництва у галузі деревооброблення та виробництва меблів до показників 1990 р. пов'язане з болісними процесами трансформації відносин власності у галузі, втратою старих і пошуком нових ринків збуту продукції, технологічною відсталістю виробництв. Процеси відновлення галузі в області почали проявлятися у 2005-2007 рр. Сприяла цьому, зокрема, розроблена облдержадміністрацією Програма відновлення та розвитку меблевого виробництва в області на 2006-2010 рр.¹⁴ Однак світова фінансова криза 2008 р. знову спричинила зниження показників виробництва. Виникли також проблеми доступу місцевих переробних підприємств до лісосировини при зміні порядку її реалізації.

Лісохімічне виробництво також зазнало спаду. З трьох діючих у 90-х роках минулого сторіччя лісохімкомбінатів на сьогодні діє тільки Перечинський (виробництво деревного вугілля, етилацетату).

Разом з тим, деревооброблення, лісохімія та виробництво меблів безумовно мають перспективи розвитку, на реалізацію яких націлює і Регіональна стратегія розвитку Закарпатської області до 2015 р.¹⁵

З використанням водних ресурсів як основної сировини пов'язане виробництво мінеральних вод, виробництво електроенергії гідроелектростанціями, збирання, очищення і розподілення води. Чисельність зайнятих у цих водах економічної діяльності становить 2,5 тис. осіб. Обсяг реалізації

¹⁴ Програма відновлення та розвитку меблевого виробництва в області на 2006-2010 роки. – Режим доступу : <http://www.carpatia.gov.ua>.

¹⁵ Регіональна стратегія розвитку Закарпатської області до 2015 року. – Режим доступу : <http://www.carpathia.gov.ua>.

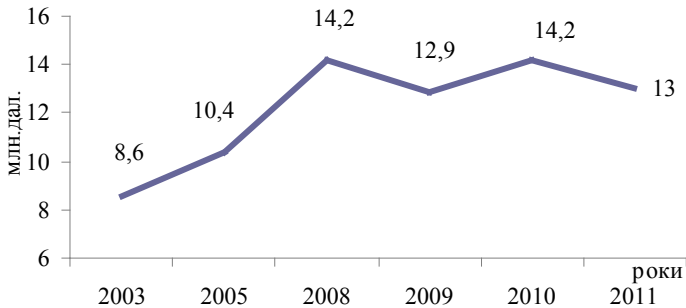

Рис. 3.27. Виробництво води натуральної, мінеральної, газованої

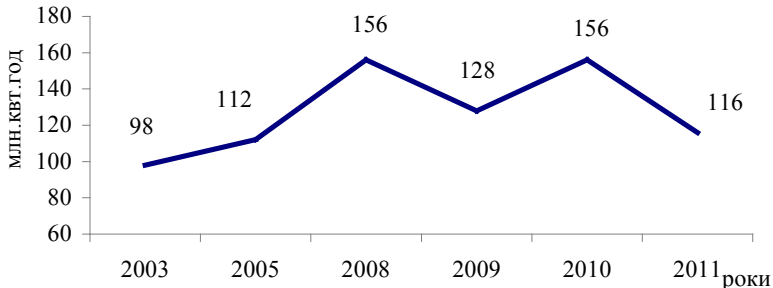

Рис. 3.28. Виробництво гідроелектроенергії у Закарпатській області

продукції та послуг у 2010 р. становив 254,4 млн. грн. (3,6% усієї промислової продукції), в т. ч. виробництво мінеральних вод 176,8 млн. грн. Приріст реалізованої продукції та послуг за цими видами промислової діяльності до 2005 р. перевищив 2,2 разу. Збільшувалось виробництво продукції і у натуральному виразі. Виробництво води мінеральної газованої збільшилося з 10,4 до 13–14 млн. дал (рис. 3.27).

Збільшилося виробництво електроенергії гідроелектростанціями (рис. 3.28). В області у 2010 р. діяло 4 ГЕС (Теребле-Ріцька, Ужгородська, Оноківська, Білинська) зі встановленою потужністю 32,18 МВт, які забезпечили у 2010 р. виробництво 156 млн. кВт-год. електроенергії (у маловодному 2011 р. виробництво електроенергії закарпатськими ГЕС зменшилося). Ще одну міні ГЕС потужністю 0,8 МВт на р. Красна у Тячівському районі ввели в експлуатацію наприкінці 2010 року. При цьому гідроенергетичний потенціал Закарпаття оцінюється у 10,2 млрд. кВт-год на рік (24% гідроенергетичного потенціалу України), в т. ч. технічно доцільний – 3,5 млрд. кВт-год.¹⁶ (використовується на 4,5%). Схемою раціональ-

¹⁶ Сиротюк М. Поновлювані джерела енергії / М. Сиротюк. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І.Франка, 2008. – 248 с.

ного використання водних ресурсів басейну р. Тиса, розробленою у 1993 р., передбачалася можливість спорудження 36 ГЕС загальною потужністю 395 МВт. На інших ріках області досліджувалися можливості спорудження 25 малих ГЕС зі встановленою потужністю 1–5 МВт. Катастрофічні паводки 1998, 2001, 2008 рр. зумовили потребу внесення коректив у дані пропозиції, які передбачалося реалізувати у Схемі комплексного використання водних ресурсів області. Разом з тим, екологічна громадськість області стривожені планами активізації спорудження малих ГЕС без належного наукового обґрунтування втручання у природні екосистеми гір¹⁷.

Область володіє значним невикористовуваним потенціалом інших альтернативних джерел енергії. Технічно можливий для використання потенціал геліоенергетики оцінюється у 624 млн. кВт×год/рік. Вивчається можливість будівництва першої сонячної електростанції потужністю 10 МВт. Енергія геотермальних вод оцінюється у 172 млн. кВт×год/рік, вітру – у 850 млн. кВт×год¹⁸. Робочі проекти з використання цих видів енергії на даний час відсутні.

У виробництві *неметалевої мінеральної продукції*, до котрої в області належить виробництво мінеральних будівельних матеріалів, у 2005–2010 рр. спостерігався як значний ріст з піком у 2008 р., так і наступний спад (зі 131,1 млн. грн. реалізованої продукції у 2008 р. до 83,5 млн. грн. у 2010 р.). Динаміка цих виробництв тісно корелюється зі збільшенням чи падінням обсягів діяльності у будівельній галузі, яка є споживачем такої продукції.

В цілому, протягом 2005–2010 рр. при незначному прирості обсягу реалізованої промислової продукції за видами економічної діяльності, пов'язаними з використанням природних ресурсів, фактично мав місце спад виробництва, зумовлений зменшенням під впливом фінансово-економічної кризи виробництва продукції деревооброблення, меблів, мінеральних будівельних матеріалів. Зменшилася і середньорічна кількість працюючих у даних виробництвах з 18,1 тис. осіб до 11,3 тис. осіб, або на 37,6%. Значно зменшилася зайнятість у обробленні деревини та виробництві виробів з деревини – на 3,9 тис. осіб (44,9%), виробництві меблів – на 1,7 тис. осіб (39,8%). Разом з тим, така тенденція не може розглядатися як постійна. Переробна промисловість Закарпаття, сиро-

¹⁷ Станкевич-Волосянчук О. І., Актуальні аспекти дієвості екологічних критеріїв при визначенні місць для будівництва малих ГЕС у Карпатському регіоні / О. І. Станкевич-Волосянчук, О. В. Лукша, В. М. Волошин // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Актуальні проблеми регіонального розвитку : [зб. наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень; редкол.: В. С. Кравців (відп. ред.). – Львів, 2012. – Вип. 6 (98). – С. 225–236.

¹⁸ Кудря С. Відновлювана енергетика в Карпатському регіоні / С. Кудря, О. Пелюхов. – Режим доступу : <http://www.unido.org>.

виною якої є лісові, мінерально-сировинні та водні ресурси, має вагомі перспективи розвитку. Завдання органів влади регіону та держави має полягати у створенні необхідних передумов для їх реалізації та забезпечення соціально-економічного розвитку області. Особливо важливим є це завдання для економічно депресивних гірських територій області.

Івано-Франківська область. Види економічної діяльності промислової сфери, пов'язані з використанням природних ресурсів, а також виробництво електроенергії ГЕС, збирання, очищення та розподілення води займають вагоме місце в господарстві області. У 2010 році ними вироблено та реалізовано продукції, робіт та послуг на суму 4498,5 млн. грн. (табл. 3.56), що становить майже третину (33,0%) усього обсягу реалізованої промислової продукції.

У порівнянні з 2005 р. частка видів промислової діяльності, пов'язаних із використанням природних ресурсів у загальному обсязі реалізації промислової продукції зменшилася на 11,4% (табл. 3.57). Питома вага виробництва та розподілення електроенергії, газу та води (в частині видів економічної діяльності, безпосередньо пов'язаних з використанням природних ресурсів області) у загальному обсязі реалізованої продукції промисловості у цей період зросла на 0,3%, однак залишається незначною.

Динаміку розвитку промислової діяльності, пов'язаної з використанням водних, лісових та мінерально-сировинних ресурсів демонструє табл. 3.58.

Всього на зазначені види економічної діяльності у 2010 р. припадало 28,6% обсягу реалізації продукції промисловості, в т. ч. на види діяльності, пов'язані з переробкою неметалічних корисних копалин – 12,6%, горючих корисних копалин – 6,9%, деревини – 8,0%, використанням водних ресурсів – 1,0%. Для порівняння, у 2005 р. ці ж види економічної діяльності забезпечували 47,2% усієї продукції промисловості, в т. ч. пов'язані з переробкою неметалічних корисних копалин 21,5%, горючих корисних копалин – 14,1%, деревини – 10,4%, використанням води – 0,5%. Зменшення питомої ваги орієнтованих на місцеву природно-ресурсну базу виробництв зумовлювалося зменшенням або низькими темпами приросту фактичних обсягів продукції та послуг у порівнянні із загальним ростом промислового виробництва.

У виробництві продуктів нафтоперероблення чисельність працюючих становила 1766 осіб, а обсяг реалізації продукції в 2010 р. склав 943,3 млн. грн. (6,9% усієї промислової продукції). За рік було перероблено близько 130 тис. т сирової нафти (тільки близько третини з видобутої в області) при переробці у 2005 р. 2066,9 тис. т. Наявні в області потужності нафтоперероблення на ВАТ «Нафтохімік Прикарпаття» становлять 2,4 млн. т/рік. Коефіцієнт їх використання незначний.

В області наявні також потужності з перероблення нафтового газу. Долинський газопереробний завод ВАТ «Укрнафта» має технічні

Таблиця 3.56

Обсяг реалізованої продукції переробної промисловості за видами економічної діяльності, пов'язаними з використанням природних ресурсів Івано-Франківської області *

	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.
	за фактичними цінами, млн. грн.						
Промисловість, всього	6493,5	9237,6	10639,0	11525,8	10747,3	13613,2	24066,0
Переробна промисловість	4058,4	5912,1	7096,2	7007,7	6287,2	7852,2	13135,6
В т.ч. ВЕД, пов'язані з використанням та переробкою природних ресурсів							
Оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів	461,0	563,5	883,0	1083,4	1096,2	1270,7	1682,9
Виробництво коксу, продуктів нафтоперероблення	811,7	1764,4	н/д	н/д	н/д	966,5	988,3
Хімічна та нафтохімічна промисловість	1142,9	1237,8	1393,8	864,4	666,3	1215,1	4462,0
Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	435,1	554,3	808,6	1002,7	935,0	933,7	1196,6
Всього ВЕД, пов'язані з використанням природних ресурсів	2850,7	4120,0	3085,4	2950,5	2697,5	4386,0	
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води**	33,7	34,9	55,2	65,9	105,0	112,5	8351,4

* Складено за даними Головного управління статистики у Івано-Франківській області.

Н. д. - немає даних.

** включено дані в частині збирання, очищення та розподілення води і виробництва електроенергії ГЕС.

Таблиця 3.57

Розподіл обсягу реалізованої продукції промисловості Івано-Франківської області за видами економічної діяльності, пов'язаними з використанням природних ресурсів*

	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.
	до підсумку: відсотків						
Промисловість	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Добувна промисловість	6,2	6,5	2,7	2,1	2,8	6,6	10,7
Переробна промисловість	62,5	64,0	66,7	60,8	58,5	57,7	54,6
В т. ч. ВЕД, пов'язані з використанням та переробкою природних ресурсів							
Оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів	7,1	6,1	8,3	9,4	10,2	9,3	7,0
Виробництво коксу, продуктів нафтоперероблення	12,5	19,1	**	**	**	7,1	4,1
Хімічна та нафтохімічна промисловість	17,6	13,4	13,1	7,5	6,2	8,9	18,5
Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	6,7	6,0	7,6	8,7	8,7	6,9	5,0
Всього ВЕД, пов'язані з використанням природних ресурсів	43,9	44,6	29,0	25,6	25,1	32,2	34,6
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води***	0,5	0,4	0,5	0,6	1,0	0,8	0,8

* Складено за джерелами Статистичний щорічник Івано-Франківської області за 2009 рік. – Івано-Франківськ : Головне управління статистики в Івано-Франківській області, 2010. – 524 с.; Статистичний щорічник Івано-Франківської області за 2011 рік. – Івано-Франківськ : Головне управління статистики в Івано-Франківській області, 2012. – 533 с..

** інформація конфіденційна відповідно до Закону «Про державну статистику».

*** в частині виробництва електроенергії ГЕС і збирання, очищення та розподілення води.

Таблиця 3.58

Обсяг реалізованої промислової продукції за видами економічної діяльності, пов'язаними з використанням природних ресурсів Івано-Франківської області (крім добувної промисловості), млн. грн.*

Перелік видів економічної діяльності	Роки									
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2005-2010, %			
Виробництво мінеральних вод	38,2	29,2	24,4	23,6	24,8	27,9	73,0			
Оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів	484,1	489,8	642,2	715,2	645,4	677,1	139,9			
Виробництво паперової маси, паперу, картону та виробів з них	136,5	167,2	233,7	308,1	343,3	392,7	287,6			
Виробництво продуктів нафтоперероблення	917,0	2423,2	2136,1	1117,4	589,9	943,3	102,9			
Виробництво основної хімічної продукції	867,0	1019,8	1053,8	670,8	253,8	698,6	80,6			
Виробництво скла та виробів зі скла	8,0	8,8	14,3	18,2	14,7	15,0	187,5			
Виробництво керамічних плиток та плит	13,4	17,6	25,5	33,2	40,1	56,9	4,25			
Виробництво цегли, черепиці та інших будівельних робіт з випаленої глини	90,6	93,0	169,9	206,9	191,8	97,8	107,9			
Виробництво цементу, вапна та гіпсових сумішей	4,1	3,0	4,5	2,8	692,8	684,7	167 разів			
Виробництво виробів з бетону, гіпсу та цементу	415,4	530,9	815,0	1027,2	141,6	165,8	39,9			
Оброблення декоративного та будівельного каменю	0,5	0,7	0,4	0,2	0,2	0,6	120,0			
Виробництво меблів	53,4	36,1	44,2	25,2	24,2	25,0	46,8			
Виробництво електроенергії**	-	-	-	-	-	3,3	-			
Збирання, очищення та розподілення води	33,7	34,9	55,2	65,9	105,0	109,2	324,0			
Всього	3061,9	4854,2	5219,2	4214,7	3067,6	3897,9	127,2			

* Складено за даними Головного управління статистики у Івано-Франківській області.

** Крім теплових електростанцій, що працюють на привізному паливі з інших регіонів..

можливості для переробки 200 тис. т широкої фракції легких вуглеводнів за рік. Завод завантажений по переробці нафтового газу тільки на 25%, а за виробництвом рідких продуктів газопереробки на 15%.

Реалізація *продукції з виробництва цементу, вапна, гіпсових сумішей та виробів на основі цементу і гіпсу* у 2010 р. склала 850,8 млн. грн. (6,2% усієї промислової продукції), а чисельність працюючих у цих виробництвах 1294 особи. ВАТ «Івано-Франківськцемент» – одне з провідних українських підприємств будівельної галузі. Контролює майже 45% українського ринку шиферу (екологічно чистий, без використання азбесту) і 5% – цементу. У 2008 р. на підприємстві введено в дію новий цементний завод потужністю 1,2 млн. т в рік за екологічною та енергоощадною технологією «сухого способу». Потужності підприємства внаслідок впливу фінансово-економічної кризи 2008 р. завантажені не у повному обсязі.

Виробництво *основної хімічної продукції* зменшилося з 2005 р. на 19,6% і становило у 2010 р. 698,6 млн. грн. при чисельності працюючих 2988 осіб. Основним виробником продукції є створене у 2004 р. на базі ЗАТ «ЛУКОР» (раніше – ВАТ «Оріана») ТЗОВ «Карпатнафтохім» (м. Калуш). Підприємство випускало понад 600 тис. т продукції в рік (етилен, пропілен, поліетилен, вінілхлорид тощо). З введенням на підприємстві у 2010 р. в експлуатацію нових потужностей з виробництва хлору і каустичної соди мембранним методом можна очікувати приросту виробництва. Можливості значного нарощування випуску продукції основної хімії пов'язані також з реконструкцією Дочірнього підприємства «Калійний завод» ВАТ «Оріана», котрий мав потужність 500 тис. т каліймагнезії в рік і припинив виробництво у 2001 р.

Виробництвами, що використовують лісосировинні ресурси, у 2010 р. було реалізовано продукції на 1094,8 млн. грн. (8% усієї промислової продукції), в т. ч. на оброблення деревини та виробництво виробів з деревини припало 677,1 млн. грн. (139,9% до 2005 р.). Переважну більшість продукції випускають ІП «Кроно-Осмолода» (потужності з випуску 270 тис. куб. м ДСП в рік), ЗАТ «ЛК Інтерплит Надвірна» (виробництво ламінованих ДСП), ТЗОВ «Уніплит», смт. Вигода (виробництво фанери, ДВП). У галузях, пов'язаних з переробкою лісосировини в області у 2010 р. було зайнято майже 5,5 тис. осіб.

З використанням водних ресурсів пов'язане *виробництво мінеральних вод, гідроелектроенергії, збирання, очищення і розподілення води*. Чисельність зайнятих у цих видах економічної діяльності становить 2,1 тис. осіб. Обсяг реалізації продукції та послуг у 2010 р. склав 140,4 млн. грн., в т. ч. збирання, очищення і розподілення води – 109,2 млн. грн. (приріст до 2005 р. у 3,2 р. переважно за рахунок підвищення ціни реалізації). Доходи від реалізації продукції виробництв з розливу мінеральних вод в останні роки скорочувалися. Разом з тим, з 2010 р. в

області відновлено виробництво гідроелектроенергії. Технічно досяжний гідроенергетичний потенціал області оцінюється у 263 млн. кВт×год/рік¹⁹. У 2009 р. ГЕС області виробили 5,0 млн. кВт×год електроенергії (1,9% до технічно можливого показника). У 50-60-х роках минулого століття в області діяло 16 малих ГЕС зі встановленою потужністю 3,07 МВт. Відновлено роботу Снятинської та Яблуницької ГЕС з сумарною встановленою потужністю 1,4 МВт. Розроблено інвестиційний проект включення у склад протипаводкових гідровузлів, передбачених Державною цільовою програмою комплексного протипаводкового захисту в басейнах річок Дністер, Прут та Серет, на території Івано-Франківської області понад 60 малих ГЕС та ГАЕС²⁰.

У цілому, протягом 2005-2010 рр. галузі переробної промисловості і виробництво та розподілення електроенергії, газу та води, що використовують як сировину місцеві природні ресурси, зменшили свою вагу у господарстві області. Свідченням цього є зменшення середньооблікової чисельності працюючих у відповідних виробництвах на 37%, з 24,2 до 15,2 тис. осіб (табл. 3.59).

Значно скоротилася чисельність зайнятих у виробництві основної хімічної продукції – на 3086 осіб (на 51%), обробленні деревини та виробництві виробів з деревини, виробництві меблів – на 2755 осіб (36%), виробництві цементу, вапна та гіпсових сумішей, виробів з бетону, гіпсу та цементу – на 2067 осіб (61%), виробництві цегли, черепиці та інших будівельних робіт з випаленої глини – на 865 осіб (43%).

Частка зайнятих у видах економічної діяльності, пов'язаних з промисловою переробкою та використанням природних ресурсів, у 2010 р. становила 27,9% при тому, що у 2005 р. їх питома частка перевищувала 40,7%. Таке становище значною мірою зумовили наслідки фінансово-економічної кризи 2008 р., зокрема, обвальне падіння ринку будівельних матеріалів при скороченні обсягів будівництва. У 2009 р., наприклад, в області реалізовано будівельної продукції у фактичних цінах у 2,3 разу менше, ніж у попередньому році. Однак зниження питомої ваги орієнтованих на переробку природних ресурсів видів промислового виробництва в області має не періодичну, а довготривалу тенденцію. Актуальним є завдання її зміни на протилежну.

Львівська область. Переробка місцевих мінерально-сировинних, лісових, використання водних ресурсів є предметом діяльності вагомих для

¹⁹ Інвестиційний проект «Комплексне спорудження гідроелектростанцій і об'єктів протипаводкового захисту в Івано-Франківській області». – Режим доступу : <http://innovator.agm.in.ua>.

²⁰ Інвестиційний проект «Комплексне спорудження гідроелектростанцій і об'єктів протипаводкового захисту в Івано-Франківській області». – Режим доступу : <http://innovator.agm.in.ua>.

Таблиця 3.59

Середньооблікова чисельність працюючих за видами економічної діяльності, пов'язаними з використанням природних ресурсів (крім добувної промисловості)

Перелік видів економічної діяльності	Роки					
	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Виробництво мінеральних вод та інших безалкогольних напоїв	756	664	501	461	417	365
Оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів	6271	5715	5336	4815	4301	4134
Виробництво паперової маси, паперу, картону та виробів з них	661	686	675	693	700	621
Виробництво продуктів нафтоперероблення	1812	1804	1795	1772	1775	1766
Виробництво основної хімічної продукції	6074	4227	3942	3530	3055	2988
Виробництво скла та виробів зі скла	198	221	229	208	186	176
Виробництво керамічних плиток та плит	235	222	207	224	222	270
Виробництво цегли, черепиці та інших будівельних робіт з випаленої глини	1999	1601	2128	2086	1619	1134
Виробництво цементу, вапна та гіпсових сумішей	68	96	89	70	1395	549
Виробництво виробів з бетону, гіпсу та цементу	3293	3509	4172	4119	1022	745
Оброблення декоративного та будівельного каменю	24	24	13	13	16	27
Виробництво меблів	1324	1082	1135	810	695	706
Виробництво електроенергії**	-	-	-	-	-	36
Збирання, очищення та розподілення води	1468	1959	1873	1792	2303	1683
Всього	24183	21810	22095	20593	17706	15200

* Складено за даними Головного управління статистики у Івано-Франківській області.

** Крім теплових електростанцій, що працюють на привізному паливі.

області видів промисловості: оброблення деревини та виробництва виробів з деревини, виробництва меблів, продуктів нафтоперероблення, хімічної та нафтохімічної промисловості, неметалевої мінеральної продукції,

виробництва електроенергії, збирання, очищення та розподілення води. У 2011 році ними вироблено та реалізовано продукції, робіт та послуг на суму 10663,6 млн. грн. (табл. 3.60).

Пов'язані із використанням та переробкою природних ресурсів види промислової діяльності (без добувної промисловості), забезпечили у

Таблиця 3.60

Обсяг реалізованої продукції промисловості за видами промислової діяльності, пов'язаними з використанням природних ресурсів Львівщини *

	Роки						
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
	за фактичними цінами; млн. грн.						
Промисловість, всього	11759,3	14368,7	18051,1	22128,6	21681,4	25807,0	32361,9
Переробна промисловість	9462,4	11506,5	14484,5	17745,0	16596,7	19679,6	24375,4
В т. ч. ВЕД, пов'язані з використанням та переробкою природних ресурсів							
Оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів	637,8	639,7	766,4	868,5	702,8	828,7	927,1
Виробництво коксу, продуктів нафтоперероблення	1035,8	1604,5	1664,5	1899,5	1299,5	1778,2	1159,4
Хімічна та нафтохімічна промисловість	838,8	998,0	1285,9	1445,9	1400,0	1999,3	2165,5
Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	668,8	881,3	1270,7	1648,8	1283,5	1085,2	1692,6
Всього ВЕД, пов'язані з використанням природних ресурсів	3181,0	7527,7	9433,5	5862,7	4685,8	5691,4	5944,6
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	1680,8	2066,2	2682,2	3471,9	4059,5	4972,2	5933,5

* Складено за даними Головного управління статистики у Львівській області.

2011 р. 48,7% усього обсягу реалізації продукції переробної промисловості (36,7% усієї промислової продукції) (табл. 3.61).

Роль та місце в економіці області галузей промисловості, пов'язаних з використанням природних ресурсів, більш детально можна аналізувати через показники за відповідними видами економічної діяльності (табл. 3.62).

Таблиця 3.61

Розподіл обсягу реалізованої продукції промисловості за галузями, пов'язаними з використанням природних ресурсів Львівщини*

	Роки						
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
	до підсумку; відсотків						
Промисловість, всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Переробна промисловість	80,5	80,1	80,2	80,2	76,6	76,2	75,3
В т. ч. ВЕД, пов'язані з використанням та переробкою природних ресурсів							
Оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів	5,4	4,5	4,3	3,9	3,2	3,2	2,9
Виробництво коксу, продуктів нафтоперероблення	8,8	11,2	9,2	8,6	6,0	6,9	3,6
Хімічна та нафтохімічна промисловість	7,1	7,0	7,1	6,5	6,5	7,7	6,7
Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	5,7	6,1	7,0	7,5	5,9	4,2	5,2
Всього ВЕД, пов'язані з використанням природних ресурсів	27,0	28,8	27,6	26,1	21,6	22,0	18,4
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	14,3	14,4	14,9	15,7	18,7	19,1	18,3

* Складено за даними Головного управління статистики у Львівській області.

Таблиця 3.62

Обсяг реалізованої промислової продукції за видами економічної діяльності, пов'язаними з використанням природних ресурсів Львівщини (крім добувної промисловості), млн. грн. *

Перелік видів економічної діяльності	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.
Виробництво мінеральних вод	181,3	244,0	312,0	364,7	424,9	549,2
Оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів	727,3	952,5	1408,3	1690,1	1611,73	1914,4
Виробництво продуктів нафтоперероблення	2423,9	3395,9	2193,9	2400,8	4679,5	3669,6
Виробництво основної хімічної продукції	48,1	49,7	116,3	75,5	61,3	72,2
Виробництво скла та виробів зі скла	88,3	128,7	120,2	150,1	149,3	151,1
Виробництво керамічних виробів не для будівництва	9,8	8,0	9,7	11,8	12,0	10,9
Виробництво керамічних плиток та плит	64,9	37,5	31,2	0,1	0,1	0,1
Виробництво цегли, черепиці та інших будівельних робіт з випаленої глини	75,3	106,4	147,4	197,8	154,0	108,0
Виробництво цементу, вапна та гіпсових сумішей	247,7	358,9	645,7	860,0	646,4	589,3
Виробництво виробів з бетону, гіпсу та цементу	281,4	324,0	427,2	516,0	301,3	342,5
Оброблення декоративного та будівельного каменю	2,2	6,9	2,3	2,5	30,9	7,2
Виробництво меблів	314,5	297,7	420,3	576,4	482,1	600,5
Виробництво електроенергії**	2965,9	3760,6	4381,1	5915,1	5641,2	6295,7
Збирання, очищення та розподілення води	173,2	189,4	204,7	275,2	315,8	328,6
Всього	7604,5	9860,2	9585,2	13035,9	14510,6	14639,3

* Складено за даними Головного управління статистики у Львівській області.

** Дані включають результати роботи ПАТ «Західенерго», структурні підрозділи котрого розміщені також у інших областях.

Найбільша частка серед них припадає на електроенергетику – 36,7% та виробництво продуктів нафтоперероблення – 21,4%, провідні галузі паливно-енергетичного комплексу Львівщини (ПЕК). Він являє собою систему пов'язаних виробництв, що забезпечують видобуток, транспортування і переробку паливно-енергетичної сировини та виробництво і транспортування до споживачів електричної, теплової енергії та палива.

Розміщення підприємств електроенергетики та нафтоперероблення в області тісно пов'язувалося з місцевою мінерально-сировинною базою та добуванням паливно-енергетичних (горючих) корисних копалин – вугілля, нафти. На сьогодні частка місцевої сировини значно зменшилася. Зокрема, за рахунок місцевого видобутку в області у 2010 р. покривалося 27,2% загального обсягу споживання природного газу, 30,3% нафти. Виробництво електроенергії становило 38,6% до обсягу споживання. Разом з тим, область володіє перспективними запасами вуглеводневої сировини. При інвестуванні геологорозвідувальних та добувних робіт реальними є перспективи подальшого використання промислових запасів вугілля, нафти, природного та сланцевого газу переробною промисловістю, електроенергетикою та населенням області. На жаль, завдання з відновлення ролі добувної промисловості, енергетики, переробних галузей промисловості, пов'язаних з використанням мінерально-сировинних ресурсів, у Стратегії розвитку Львівської області на період до 2015 року не містяться.

Виробництво електроенергії. У 2011 р. в області вироблено 2086,0 млн. кВт·год. електроенергії. В електроенергетичному балансі України частка області зменшилася до 1,1% проти 1,4% у 2000 р. Тенденція до зменшення виробництва електроенергії має місце з 1990 р. (рис. 3.29).

Основним виробником електроенергії в області є Добротвірська ТЕС – 96% загального виробітку. Потужностями для виробництва електроенергії

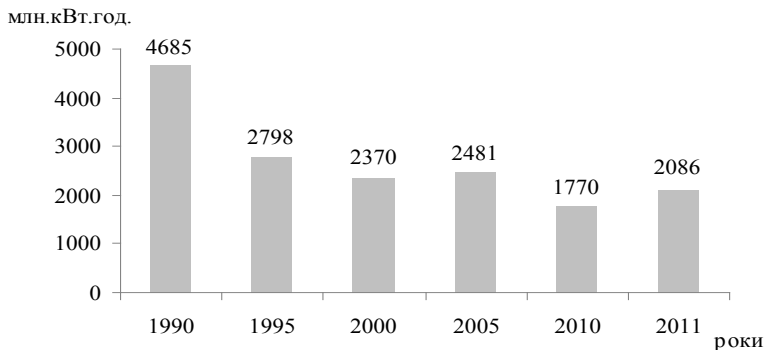

Рис. 3.29. Виробництво електроенергії у Львівській області

володіють також Львівська ТЕЦ, Східницька ВЕС, Явірська мала ГЕС ТОВ «Енергоінвест», електростанції при промислових підприємствах (табл. 3.63).

Добротвірська ТЕС діє з 1955 р. В 1964 р. була введена на проектну потужність 700 МВт. За роки експлуатації на станції вироблено 157,5 млрд. кВт·год. електроенергії. Тут працює понад 1600 працівників. Станція володіє технічними можливостями експорту електроенергії до країн Європи. Діюче генеруюче обладнання технічно і морально зношене. Станція потребує модернізації. Має перспективи також проект розбудови ДТЕС – 2, котрий передбачає спорудження 3-х нових енергоблоків потужністю 225 МВт кожний.

Вагомі перспективи виробництва електроенергії в області пов'язуються з відновлюваною енергетикою. В області діє одна з небагатьох вітрових електростанцій України – Східницька потужністю 750 кВт, споруджена у 1997 р. У початковій стадії реалізації ще два проекти ВЕС – у Сколівському та Старосамбірському районах. Розроблено інвестиційний проект будівництва сучасної вітрової електростанції потужністю 10 МВт на території Дрогобицького району. У перспективі потужність ВЕС області технічно можливо довести до 400 МВт.

Освоюється потенціал малої гідроенергетики. Діє Явірська ГЕС у Турківському районі (450 кВт). Будується Бориславська ГЕС (500 кВт). Є можливості будівництва малої ГЕС на гідровузлі Добротвірської ТЕС (1,2 МВт). Визначено місця потенційного розташування ще 4 малих ГЕС на території області: Старосамбірської на р. Дністер, Хирівської на

Таблиця 3.63

Встановлена потужність електростанцій Львівської області

№ з / п	Назва електростанції	Встановлена потужність, МВт	Місцезнаходження
1.	Добротвірська ТЕС	600,0	Кам'янка-Бузький р-н
2.	Львівська ТЕЦ	41,3	м. Львів
3.	Роздільська ТЕЦ	36,0	м. Новий Розділ
4.	Жидачівська ТЕЦ	18,0	Жидачівський р-н
5.	Дрогобицька ТЕЦ	17,0	м. Дрогобич
6.	Новояворівська ТЕЦ	10,0	Яворівський р-н
7.	Східницька ВЕС	0,752	Дрогобицький р-н
8.	Явірська МГЕС	0,350	Турківський р-н

* Складено за джерелом: Косар Н. С. Дослідження кон'юнктури ринків електроенергії західного регіону України / Н. С. Косар, Я. І. Олійник, Л. І. Сопільник. – Режим доступу : [http:// www.nbuu.gov.ua](http://www.nbuu.gov.ua).

р. Стрв'яж, Опірської у с. Демня Сколівського р-ну на р. Опір, Новошицької у с. Новошичі Дрогобицького р-ну на р. Бистриця²¹.

Виробництво продуктів нафтоперероблення в області здійснювалося в основному Дрогобицьким нафтопереробним заводом (тепер Відкрите акціонерне товариство «Нафтопереробний комплекс – Галичина») та Львівським дослідним нафтомаслозаводом – найстарішими підприємствами галузі в Україні, котрі діють відповідно з 1866 та 1896 років.

На початку 2000-х років виробництво продуктів перероблення нафти в області досягало 1,6 млн. т та у 2010 р. воно зменшилося до 231.8 тис. т. Причинами цього є застарілість технологічного устаткування переробки нафти на підприємствах області, котре не забезпечувало найвищих сучасних стандартів продукції, що випускається, а також зменшення постачання сирової нафти.

Паливно-енергетичний комплекс, зокрема видобуток горючих корисних копалин, забезпечував вагомий внесок в економічний потенціал області. За тривалу історію промислової експлуатації в області видобуто нафти у сучасних цінах на суму понад 23 млрд. дол. США, газу на суму 58 млрд. дол. США, кам'яного вугілля на суму 20 млрд. дол. США. Наявні запаси вуглеводневої сировини (нафти, газу, вугілля) у надрах в сучасних цінах оцінюються відповідно у 53,56 та 60 млрд. дол. США. Цей потенціал, що сумарно, навіть без продуктів переробки, перевищує 160 млрд. дол. США, може бути використаний для розвитку економіки області.

В останні роки паливно-енергетичний комплекс втрачав свої провідні позиції. Частка його базисних складових – паливної галузі та електроенергетики у загальному обсязі промислової продукції зменшилася з 27% у 1995 р. до 15% у 2010 р.

Важливе економічне значення в області мають *переробні виробництва продуктів лісового господарства*. Сумарно обсяг реалізованої продукції з оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, включаючи меблі, у 2010 р. становив 2514,9 млн. грн. і зріс у порівнянні з 2005 р. у 2,6 разу. Позитивним є те, що за цей період співвідношення валових вартісних показників деревообробки та заготівлі ділової деревини в області зростало з 1036 грн. до 2272 грн. на 1 куб. м заготовленої ліквідної деревини. У галузі деревообробки та меблевої промисловості в області зайнято понад 9,5 тис. працюючих (табл. 3.64)

Види промислової діяльності, пов'язані з переробкою місцевої мінеральної сировини для виробництва скла та будматеріалів, забезпечили у 2010 р. реалізацію продукції на 1209,0 млн. грн. проти 769,7 млн. грн.

²¹ Аналітичний звіт за підсумками експертного аналізу діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування за 2009-2010 роки у сфері енергозбереження в житлово-комунальному господарстві Львівської області. – Львів, 2011. – 88 с.

у 2005 р. Нижчі середніх по промисловості темпи приросту зумовлені дуже відчутним впливом фінансово-економічної кризи на будівельну сферу. У видах промислової діяльності зайнято 6,3 тис. осіб (у 2005 р. – 12,1 тис. працюючих).

У промислових ВЕД, безпосередньо пов'язаних з використанням водних ресурсів області – виробництві мінеральних вод та збиранні, очищенні і розподіленні води, обсяг реалізованої продукції та послуг у 2010 р. склав 877,8 млн. грн. проти 354,5 млн. грн. у 2005 р. Таке зростання переважно зумовлене зростанням цін та тарифів на відповідну продукцію і послуги. Чисельність зайнятих у цих галузях промисловості зменшилася з 6,6 тис. у 2005 р. до 5,2 тис. працюючих у 2010 р. За розливом мінеральних вод область займає провідні позиції в Україні (виробляється 45,5% вод натуральних мінеральних негазованих та 23,3% – газованих).

Всього у видах переробної промисловості, пов'язаних з використанням місцевих природних ресурсів, в 2010 р. було зайнято 33,3 тис. працівників (26,4% усіх зайнятих у промисловості, 21,0% від кількості усіх зайнятих у сфері матеріального виробництва та 5,1% усіх найманих працівників в області), а обсяг виробництва товарів, робіт та послуг склав 14639,3 млн. грн. (56,7% обсягу реалізованої промислової продукції в області).

Необхідно зазначити, що протягом 2005–2010 років чисельність працюючих у них зменшилася на 11,8 тис. осіб, а їх частка у загальній середньорічній кількості найманих працівників у промисловості області зменшилася з 31,0% до 26,4%.

В низці переробних виробництв чисельність зайнятих скоротилася у значних обсягах: у виробництві виробів з бетону, гіпсу та цементу на 44%, в обробленні деревини та виробництві виробів з деревини на 28%, виробництві скла та виробів зі скла у 2,4 рази, у виробництві продуктів нафтоперероблення на 43%, у виробництві цегли, черепиці на 33%.

Чернівецька область. Переробна промисловість, націлена на переробку місцевих мінерально-сировинних, лісових ресурсів, а також прямо пов'язана з використанням водних ресурсів області, має високий природноресурсний потенціал розвитку, хоча на даний час не відносяться до провідних сфер у господарстві області. В 2010 році у ній вироблено і реалізовано продукції, робіт та послуг на суму 589,3 млн. грн. (табл. 3.65), що становить 18,8% загального обсягу реалізованої промислової продукції області.

Сформована ними валова додана вартість у 2009 р. становила близько 150 млн. грн., або 1,8% від загальнообласного показника валової доданої вартості. Протягом 2005–2010 рр. їх частка у виробленій в області валовій доданій вартості та обсязі реалізації промислової продукції практично не змінилася.

Таблиця 3.65

Обсяг реалізованої промислової продукції Чернівецької області за видами економічної діяльності, пов'язаними з використанням природних ресурсів (крім добувної промисловості), млн. грн.*

Перелік видів економічної діяльності	Роки						2005-2010 рр., %
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	
Виробництво мінеральних вод	13,1	15,6	27,6	32,8	30,5	22,8	174,0
Оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів	83,9	92,9	111,0	84,3	83,5	82,3	98,1
Виробництво паперової маси, паперу, картону та виробів з них	3,6	5,3	0,02	0,3	0,2	1,3	36,1
Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	68,7	102,3	122,7	175,2	642,6	130,4	189,8
Виробництво меблів	42,2	50,9	67,1	105,3	112,3	118,1	279,9
Виробництво електроенергії (ГЕС)**	34,0	71,1	67,8	135,2	127,0	174,4	512,9
Збирання, очищення та розподілення води	27,5	33,9	44,5	51,7	63,3	60,0	218,2
Всього	273,0	372,0	440,7	584,8	1059,4	589,3	215,9

* Складено за даними Головного управління статистики у Чернівецькій області.

** Розрахункові дані.

У пов'язаних з використанням природних ресурсів видах промислової діяльності (без добувної промисловості) в 2010 р. середньооблікова чисельність працюючих склала 5,8 тис. осіб (табл. 3.66), або 27,8% від середньорічної кількості найманих працівників у промисловості та 4,1% загальної середньорічної кількості усіх найманих працівників.

Найбільш вагоме в області значення серед видів промислової діяльності, пов'язаних з використанням природних ресурсів, належить *лісопереробним виробництвам*. У них в 2010 р. було зайнято майже 2,5 тис. осіб. Обсяг реалізованої продукції склав 201,7 млн. грн. (6,4% усієї промислової продукції), в т. ч. продукції з оброблення деревини та виробництво виробів з деревини – 82,3 млн. грн., виробництва меблів – 118,1 млн. грн. До показника 2005 р. обсяг реалізованої продукції за цими видами діяльності збільшився на 55,5% за рахунок зростання

Таблиця 3.66

Середньооблікова чисельність працюючих у Чернівецькій області за видами економічної діяльності, пов'язаними з використанням природних ресурсів (крім добувної промисловості)*

Перелік видів економічної діяльності	Роки					
	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Виробництво мінеральних вод	333	302	277	292	268	234
Оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів	2472	2548	2209	1591	1279	951
Виробництво паперової маси, паперу, картону та виробів з них	320	290	11	8	7	24
Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	2092	2194	2367	2485	2705	2047
Виробництво меблів	1296	1123	1047	1466	1533	1491
Виробництво гідроелектроенергії	97	98	115	146	144	149
Збирання, очищення та розподілення води	908	1005	995	959	999	880
Всього	7518	7560	7021	6947	6935	5776

* Складено за даними Головного управління статистики у Чернівецькій області.

у 2,8 разу обсягу реалізованої продукції меблевих виробництв. При цьому у деревообробленні мав місце спад обсягу реалізованої продукції на 1,9%. Значним було зменшення обсягів виробництва продукції деревооброблення та меблів у натуральних показниках, яке з 2011 р. почало дещо вирівнюватися (рис. 3.30).

Виробництво деревини вздовж розпиляної за 2005-2011 рр. зменшилося на 26% – з 125,0 до 92,6 тис. куб. м., брусків, планок, фриз для паркетного або дерев'яного покриття підлоги майже вдвічі з 241,9 тис. куб. м. до 142,6 тис. куб. м, меблів дерев'яних для умеблювання інтер'єру житлових приміщень з 46,7 до 12,6 тис. шт., меблів конторських з 22,9 до 8,0 тис. шт. (рис. 3.31).

Значне падіння виробництва у *деревообробленні та виробництві меблів* до показників 1990 р. зумовлене загальними для України проблемами змін відносин власності, втратою старих і пошуком нових ринків збуту продукції, технологічною відсталістю виробництв, наслідками глобальної фінансової кризи 2008 р. Разом з тим, деревооброблення та виробництво

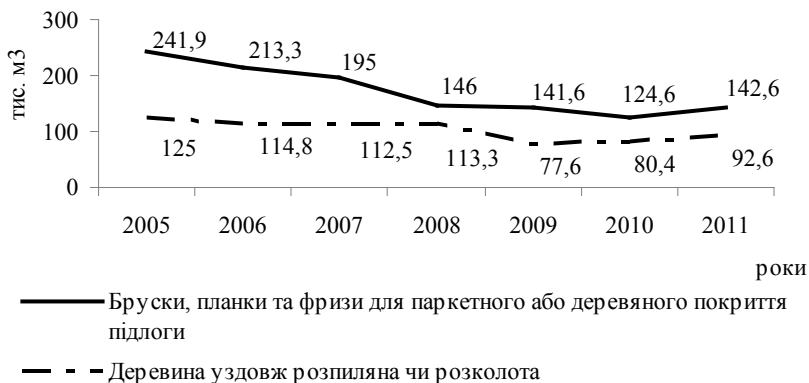

Рис. 3.30. Виробництво продукції оброблення деревини та виробів з деревини у Чернівецькій області

Рис. 3.31. Виробництво меблів у Чернівецькій області

меблів безумовно мають перспективи розвитку, на що націлює і Стратегія розвитку Чернівецької області на період до 2015 р.²²

З використанням водних ресурсів як основної сировини пов'язане виробництво мінеральних вод, виробництво електроенергії гідроелектростанціями, збирання, очищення і розподілення води. Чисельність зайнятих у цих видах економічної діяльності становить 1,3 тис. осіб. Обсяг реалізації продукції та послуг у 2010 р. становив 257,2 млн. грн. (8,2% усієї про-

²² Стратегія розвитку Чернівецької області на період до 2015 року. – Режим доступу : <http://oblrada.cv.ua>.

мислової продукції), в т. ч. виробництво електроенергії 174,4 млн. грн. Найбільшого приросту реалізованої продукції та послуг за цими видами промислової діяльності до 2005 р. досягнуто у гідроелектроенергетиці. При цьому у натуральному виразі за роками виробництво гідроелектроенергії було нерівномірним (рис. 3.32).

Виробництво води натуральної мінеральної газованої зменшилося з 221 тис. дал у 2005 р. до 161,5 тис. дал у 2011 р. (рис. 3.33).

В області у 2010 р. діяли Дністровська ГЕС зі встановленою потужністю 702 МВт, Дністровська ГАЕС (встановлена потужність 324 МВт) та Яблунецька мала ГЕС (0,6 МВт).

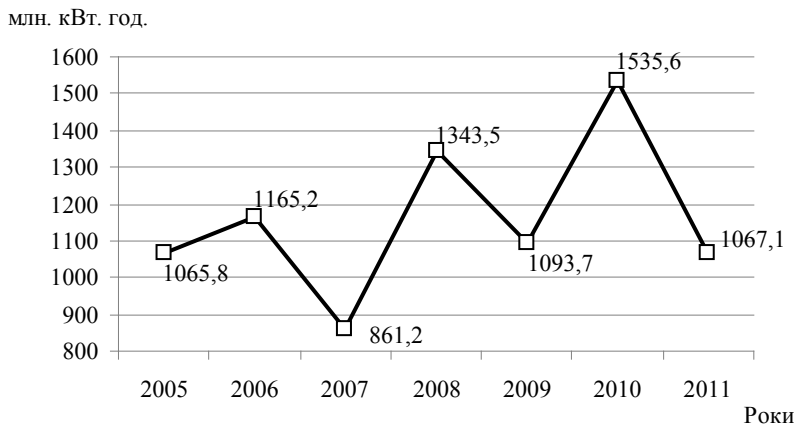

Рис. 3.32. Виробництво гідроелектроенергії у Чернівецькій області

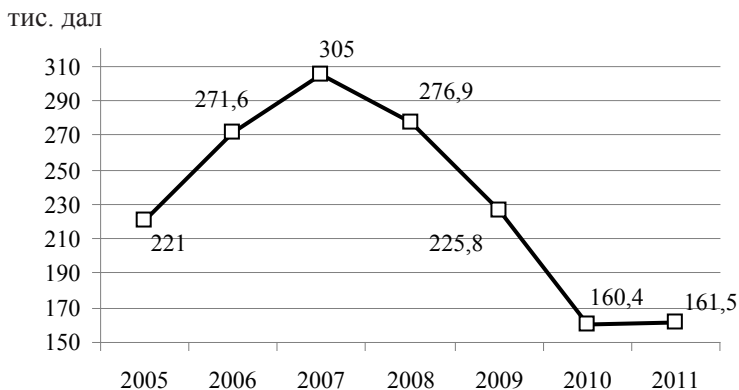

Рис. 3.33. Виробництво води натуральної мінеральної газованої у Чернівецькій області

Будівництво Дністровської ГЕС розпочалося у 1973 р. У 1981 р. було введено в експлуатацію 2 енергоблоки по 117 МВт. У 1983 р. ГЕС вийшла на встановлену потужність 702 МВт. Споруджене водосховище має довжину 194 км та об'єм 3,0 млрд. куб. м, дозволяє здійснювати сезонне регулювання стоку та виконує протипаводкові функції.

Спорудження Дністровської ГАЕС розпочалося у 1983 р. Проектом передбачено три черги будівництва з введенням в експлуатацію 7 енергоблоків по 324 МВт встановленої потужності у турбінному режимі. Ведеться будівництво першої черги ГАЕС з трьох енергоблоків. Перший енергоблок введено у дію в 2010 р. Очікується введення у дію усіх 7 енергоблоків з доведенням потужності ГАЕС до 2268 МВт.

Перспективи використання гідроенергетичного потенціалу області пов'язуються з виведенням на проектну потужність Дністровської ГАЕС та використанням можливостей малої гідроенергетики, потенціал якої оцінюється у 583 млн. кВт×год/рік, в т. ч. економічно доцільний 265 млн. кВт×год. У попередні роки діяло 6 малих ГЕС. Відновлена Яблуницька ГЕС має встановлену потужність 0,6 МВт з річним виробництвом електроенергії до 3 млн. кВт×год. Регіональною програмою розвитку малої гідроенергетики Чернівецької області на 2011-2015 роки передбачено введення в дію 12 малих ГЕС²³.

Область володіє значним економічно доцільним потенціалом інших відновлюваних джерел енергії: геліоенергетики (оцінюється в 700 млн. кВт×год/рік), вітроенергетики (850 млн. кВт×год/рік), геотермальної енергетики (15 перспективних для освоєння геотермальних об'єктів)²⁴. Цей потенціал нетрадиційних джерел енергії на даний час в області не використовується.

У виробництві *неметалевої мінеральної продукції*, до котрої в області належить виробництво мінеральних будівельних матеріалів, у 2005-2010 рр. спостерігався як значний ріст з піком у 2009 р., так і наступний спад. Всього з 2005 р. по 2010 р. обсяг виробництва у промисловості будівельних матеріалів зріс з 68,7 млн. грн. до 130,4 млн. грн.

Разом з тим, у натуральному виразі виробництво продукції зменшилося, що засвідчує, зокрема, динаміка виробництва цегли будівельної (рис. 3.34). Динаміка виробництва будівельних матеріалів тісно корелюється з розвитком чи падінням будівельної галузі – споживача їх продукції.

В цілому, протягом 2005-2010 рр. динаміка розвитку в області видів промислової діяльності, пов'язаних з використанням природних ресурсів, була неоднорідною. При значному прирості у виробництві електроенергії,

²³ Регіональна програма розвитку малої гідроенергетики Чернівецької області на 2011-2015 роки. – Режим доступу : <http://oblrada.cv.ua>.

²⁴ Кудря С. Відновлювана енергетика в Карпатському регіоні / С. Кудря, О. Пелюв. – Режим доступу: <http://www.unido.org>.

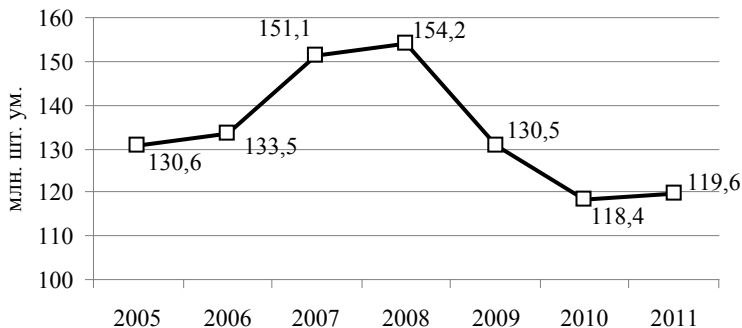

Рис. 3.34. Виробництво цегли керамічної невогнетривкої будівельної у Чернівецькій області

близькому до темпів приросту у промисловості в цілому ріст обсягів реалізації продукції з виробництва меблів, збирання, очищення та розподілення води, мало місце зменшення обсягів реалізації продукції деревооброблення. Зменшилася і середньорічна кількість працюючих у даних виробництвах з 7,5 тис. осіб до 5,8 тис. осіб, або на 22,6%. Значно зменшилася зайнятість у обробленні деревини та виробництві виробів з деревини – з 2,5 до 0,95 тис. осіб (у 2,6 разу). Разом з тим, окремі з природоексплуатуючих видів промислової діяльності в області продемонстрували свою життєздатність і стабільність навіть в умовах гострої фінансово-економічної кризи 2008 року, наслідки котрої в Україні не подолані дотепер. Збільшилися обсяги реалізації продукції та чисельність зайнятих у виробництві електроенергії, меблів. Без значного скорочення зайнятих функціонували виробництва неметалевої мінеральної продукції. Таке становище є свідченням перспектив розвитку галузей переробної промисловості Буковини, сировиною котрих є лісові, мінерально-сировинні та водні ресурси.

Перспективи та проблеми розвитку видів переробної промисловості та електроенергетики, пов'язаних з використанням природних ресурсів Карпатського регіону. Проведений SWOT-аналіз (табл. 3.67) показує як позитивні сторони, так і проблеми подальшого розвитку видів переробної промисловості та електроенергетики, пов'язаних з використанням природних ресурсів Карпатського регіону.

З їх урахуванням перспективи розвитку за окремими видами економічної діяльності полягають у наступному.

Паливно-енергетичний комплекс.

Володіє високим потенціалом розвитку, може забезпечити значний ріст зайнятості місцевого населення та приросту валового регіонального продукту. Потребує значних інвестицій.

Таблиця 3.67

SWOT – аналіз переробної промисловості та електроенергетики Карпатського регіону, які пов’язані з використанням природних ресурсів

Сильні сторони (S)	Слабкі сторони (W)
<ol style="list-style-type: none"> 1. Значні запаси лісосировинних ресурсів. 2. Тривала історія і традиції розвитку лісопереробної галузі, меблевого виробництва. 3. Великий гідроенергетичний потенціал та значні запаси водних ресурсів. 4. Наявність запасів мінерально-сировинних ресурсів. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Відсутність значних внутрірегіональних джерел фінансування інвестицій у розвиток добувної та пов’язаних з нею галузей переробної промисловості. 2. Низька інвестиційна привабливість України в цілому та її Карпатського регіону. 3. Відсутність дієвої державної політики підтримки розвитку регіону, використання його природно-ресурсних можливостей. 4. Технічна й технологічна відсталість більшості виробництв, пов’язаних з використанням природних ресурсів регіону.
Сприятливі можливості (O)	Потенційні загрози (T)
<ol style="list-style-type: none"> 1. Вигідне розташування регіону для розширення співпраці з країнами Європейського Союзу. 2. Значний потенціал відновлюваних джерел енергії – гідро-, термо-, геліо- та вітроенергетики; наявність перспективних запасів вуглеводневої сировини та сировини для виробництва будматеріалів. 3. Порівняно висока екологічна чистота гірських територій, можливості розвитку органічного землеробства та переробки його продуктів. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Продовження негативного впливу фінансово-економічної кризи в Україні на динаміку регіонального промислового виробництва. 2. Непослідовність внутрі- та зовнішньополітичного й зовнішньоекономічного курсу України та відсутність позитивної динаміки інвестиційної привабливості регіону. 3. Загрози техногенно-екологічного характеру при невірешенні проблем протипаводкової безпеки, забруднення поверхневих вод, порушення надр гірничими розробками.

Необхідно:

1. Активізувати залучення інвесторів для використання затверджених, розвідки й освоєння перспективних запасів вуглеводневої сировини: нафти, природного та сланцевого газу, метану вугільних родовищ, вугілля, торфу з орієнтацією на їх переробку на місцевих промислових потужностях;

2. Сприяття залученню інвестицій у модернізацію та розширення виробництв з нафто-газоперероблення, виробництва електроенергії і теплової енергії з використанням місцевої сировинної бази.

Використання відновлюваних джерел енергії

Реальними є перспективи залучення інвестицій у «зелену енергетику» та нарощування виробництва енергії з використанням відновлюваних джерел. Зокрема, у Закарпатській області виробництво енергії гідроелектростанціями може покривати усі місцеві потреби у споживанні електроенергії (до 2 млрд. кВт·год/рік). В Івано-Франківській області виробництво електроенергії гідроелектростанціями можна довести до 200-250 млн. кВт·год/рік. У Чернівецькій області реальними є перспективи нарощування встановленої потужності Дністровської ГАЕС з 324 до 2268 МВт, виробництво електроенергії малими ГЕС можна збільшити у 12 разів уже в найближчі 5-6 років. У всіх карпатських областях значними є перспективи виробництва електроенергії на вітрових, геліоелектростанціях, використання геотермальної енергії.

Необхідно:

- Надавати всебічну допомогу суб'єктам господарювання у реалізації проектів з розвитку «зеленої енергетики».
- Розробити схему розміщення малих ГЕС, ВЕС, геліостанцій та об'єктів термоенергетики з урахуванням вимог техногенно-екологічної безпеки, урахуванням особливостей земельних відносин.
- Для активізації інвестиційної діяльності у регіоні, залучення інвестицій у найважливіші перспективні сектори економіки, включаючи енергетику на базі відновлюваних джерел, розробити та впровадити на загальнодержавному й регіональному рівнях механізми стимулювання інвестиційної діяльності у регіоні з урахуванням його гірської та транскордонної специфіки.

Виробництво основної хімічної продукції

Перспективи розвитку слід пов'язувати з виробництвами на базі мінерально-сировинних ресурсів та інфраструктурного комплексу Калуського промислового центру (глибока переробка вуглеводневої сировини, переробка калій-магнієвої сировини) та Стебницького родовища калійних солей. При цьому потребують вирішення гострі проблеми техногенно-екологічної безпеки у районі розробки Калуш-Голинського та Стебницького родовищ калійних солей.

Необхідно:

- Відновити виробництво калійних мінеральних добрив у обсягах, не менше внутрішніх потреб України, при технічній реконструкції

Дочірнього підприємства «Калійний завод» ВАТ «Оріана» та на базі ТзОВ «Стебницький калійний завод», Стебницького державного гірничо-хімічного підприємства «Полімінерал».

- Розширювати продуктовий ряд, впроваджувати нові сучасні виробництва на базі ТзОВ «Карпатнафтохім» (виробництво поліхлорвінілової смоли суспензійної, трубне виробництво тощо).
- Вирішувати питання просування калуської хімічної та нафтохімічної продукції на регіональному, вітчизняному та світових ринках. Забезпечити пріоритети вітчизняного хімічного й нафтохімічного виробництва з використанням інструментів митного захисту.
- Забезпечити виконання плану заходів, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 02.03.2010 р. №381-р «Про деякі заходи, пов'язані з ліквідацією наслідків надзвичайної екологічної ситуації на території м. Калущ та сіл Калуського району Івано-Франківської області (консервація Домбровського кар'єру, рекультивація зовнішніх відвалів №1, №4 та хвостосховищ №1, №2 у зоні діяльності ДП «Калійний завод» ВАТ «Оріана».
- Запобігти техногенно-екологічним загрозам у районі діяльності Стебницького ДГХП «Полімінерал».

Деревообробка та виробництво меблів. Ці виробництва належать до найбільш перспективних, враховуючи традиції деревообробки в регіоні, наявність місцевої сировинної бази. Стримують розвиток галузі складні процеси трансформації відносин власності, технічна відсталість раніше діючих виробництв й потреби їх модернізації, недостатня конкурентоспроможність продукції, наслідки фінансово-економічної кризи 2008 року тощо.

Необхідно:

- Вжити на загальнодержавному та регіональному рівнях заходів для обмеження вивозу деревини на зовнішні ринки, забезпечення її переробки на підприємствах області та України.
- Орієнтуватися на поглиблену переробку лісосировини, виробництво виробів з деревини – паркету, плит, панелей, шпону, фанери, дерев'яних будівельних конструкцій, виробництво меблів, продукції лісохімії.
- Формувати місцеві лісогосподарські кластери з налагодженням стійких зв'язків між сферами лісовідновлення, лісозаготівлі та лісопереробки.
- Розвивати практику розробки й реалізації обласних програм перспективного розвитку деревооброблення, виробництва меблів, лісохімічних виробництв за аналогією з Програмою відновлення та розвитку меблевого виробництва в області на 2006-2010 роки, схваленої Розпорядженням голови Закарпатської ОДА від 17.05.2006 р. № 286.

Виробництво будматеріалів. Виробництво будівельних матеріалів на базі місцевої сировини є однією з традиційних та перспективних видів переробної промисловості області. Залежність від будівельної галузі робить

нестабільною динаміку виробництва будівельних матеріалів. Фактично вихід цих виробництв з кризового стану триває. Разом з тим, виробництво будівельних матеріалів в області слід розглядати як галузь, котра має значні перспективи зростання.

Необхідно:

- Розширювати асортимент та поліпшити якісні параметри продукції при виробництві будівельних матеріалів з їх наближенням до європейського рівня.
- Вишукувати нові ринки збуту продукції, насамперед через нарощування експорту.
- Стимулювати технології переробки й виробництва будівельних матеріалів з розкритих порід та відходів гірничодобувних підприємств.

Економічна діяльність у промисловості, безпосередньо пов'язана з використанням водних ресурсів. Види промислової діяльності з розливу мінеральних вод, водопостачання господарства і населення повною мірою забезпечені запасами водних ресурсів. Ринок споживання їх продукції є стабільним з тенденцією до зростання. Це створює сприятливі умови для даного виду діяльності. Разом з тим, потребує підвищення контроль використання водних ресурсів; низьким є економічний ефект від використання унікальних закарпатських мінеральних вод для території та місцевих бюджетів; технічні, технологічні й економічні характеристики комунальних підприємств водопостачання та очищення стічних вод незадовільні, потребують кардинальних змін та значних інвестицій.

Необхідно:

- Унеможливити безліцензійний (підпільний) розлив мінеральних вод.
- Вирішувати питання щодо збільшення ставок плати за видобування підземних мінеральних вод для промислового розливу зі спрямуванням надходжень до місцевих бюджетів.
- Вносити зміни в організаційно-економічні механізми функціонування підприємств водопостачання з метою забезпечення їх нормативної рентабельності та створення умов для самофінансування розвитку.
- Спільно з центральними органами державної влади вирішувати питання щодо фінансування технічної модернізації підприємств водопостачання для зменшення втрат води при транспортуванні, ефективного очищення стічних вод.
- Вирішувати питання інвестиційного забезпечення та створення технічних можливостей для ефективного очищення комунальних стічних вод, використовуючи, зокрема, перспективи міжнародної співпраці, кошти фондів охорони навколишнього середовища.
- Відновлювати рибальство та рибицтво, насамперед форельне господарство у гірських районах.

3.6. Рекреаційне природокористування та туристично-рекреаційне господарство

Для Карпатського регіону наявний потенціал природних рекреаційних ресурсів та чіткі довготермінові стратегії ефективного їх освоєння, використання, збереження і відновлення є визначальними чинниками забезпечення перспективного розвитку рекреації і туризму регіону та окремих курортних і рекреаційно-туристичних територій.

В господарському комплексі Карпатського регіону серед видів економічної діяльності, які пов'язані з використанням рекреаційних ресурсів, варто виділити ті, для яких цей ресурс є переважаючим: санаторно-курортне господарство, оздоровчий туризм, заклади розміщення у курортних і рекреаційних місцевостях тощо. Використання рекреаційного ресурсу в інших сферах не є достатньо впливовим і визначальним і може не братися до уваги при загальному аналізі ефективності діяльності галузей, що використовують природні рекреаційні ресурси.

Загальний результат економічної діяльності, пов'язаної з використанням рекреаційних ресурсів, можна прослідкувати з таблиці 3.68.

У Львівській області загальні доходи від реалізації продукції, робіт і послуг у пов'язаних з використанням рекреаційних ресурсів видах економічної діяльності у 2010 р. становили 1542772,9 тис. грн., причому, понад половину (52,1%) становили доходи від діяльності санаторно-курортних закладів, 21,9% – від діяльності готелів, 19,5% – від організації подорожувальників (табл. 3.69).

За останні п'ять років доходи санаторно-курортних закладів зросли у 2,3 разу, доходи готельного господарства – у 5,2 разу, доходи від організації подорожувальників – у 5,8 разу.

В Івано-Франківській області загальні доходи від реалізації продукції, робіт і послуг, пов'язаних з використанням рекреаційних ресурсів у 2010 р. становили 229637,8 тис. грн., зокрема, більше трьох четвертей (77,0%) становили доходи від послуг з організації подорожувальників, 11,5% – від діяльності санаторно-курортних закладів, 10,1% – від діяльності готелів (табл. 3.70). Причому, якщо за останні п'ять років доходи готельного господарства зросли на 16,2%, то доходи санаторно-курортних закладів збільшились у 3,7 разу, а доходи від організації подорожувальників – у 10,6 разу.

Доходи від реалізації продукції галузей Закарпатської області, пов'язаними з використанням рекреаційних ресурсів, зросли за 2005-2010 рр. більш ніж удвічі й у 2010 р. становили 93398,5 тис. грн., причому 43,2% – це доходи від діяльності готелів, 15,9% – від надання інших місць для тимчасового проживання, 37,7% – від надання послуг з організації подорожувальників (табл. 3.71).

Таблиця 3.68

Обсяги продукції, робіт і послуг за видами економічної діяльності у Карпатському регіоні, пов'язаними з використанням рекреаційних ресурсів (тис. грн.)*

Перелік видів економічної діяльності	Дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) з ПЦВ									
	2005	2006	2007	2008	2009	2010				
Діяльність готелів	106068,1	175279,1	266286,0	380023,7	296179,6	404460,9				
Надання інших місць для тимчасового проживання	11636,5	20941,6	23862,8	27548,3	23005,4	25058,3				
Діяльність нерегулярного пасажирського транспорту	19621,5	21558,8	23513,4	27526,7	29903,3	53317,1**				
Послуги з організації подорожувань	101966,7	109123,4	151699,8	263029,9	350924,5	519001,3				
Діяльність санаторно-курортних закладів	44747,7	519402,6	634418,6	856341,3	937404,7	1035120,1				
Діяльність у сфері відпочинку та розваг	135177,5	152583,4	201143,7	307680,4	121012,0	4215,7				
Всього	821945,0	998888,9	1300924,3	1862150,3	1758429,5	2036957,7				

* За даними Головного управління статистики України у Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській, Чернівецькій областях.

** Без даних по Івано-Франківській області.

Таблиця 3.69

Обсяги продукції, робіт і послуг за видами економічної діяльності у Львівській області, пов'язаними з використанням рекреаційних ресурсів (тис. грн.)*

Перелік видів економічної діяльності	Дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) з ПДВ									
	2005	2006	2007	2008	2009	2010				
Будівництво інших споруд-спортивні та рекреаційні	-	4733,8	35109,0	3749,6	5237,5	4995,0				
Діяльність готелів	61922,7	111743,7	184022,6	287363,4	222381,8	321754,7				
Надання інших місць для тимчасового проживання	4941,4	4939,2	15322,5	7115,7	4701,1	6548,8				
Діяльність регулярного електротранспорту, включаючи діяльність функіулерів, підвісних канатних доріг	15217,4	13327,8	17121,7	20769,0	57897,9	56259,7				
Діяльність нерегулярного пасажирського транспорту	11280,8	12838,1	13173,0	18065,7	20516,4	46853,7				
Послуги з організації подорожуваль	52176,1	68769,7	102908,5	165823,3	201516,6	301558,5				
Діяльність санаторно-курортних закладів	361899,7	413052,1	491724,6	664280,0	728467,2	803809,0				
Діяльність у сфері відпочинку та розваг	117839,3	140544,5	183544,4	278188,7	109814,2	993,5				
Всього	625277,4	769948,9	1042926,3	1445355,4	1350532,7	1542772,9				

* Складено за даними Головного управління статистики України у Львівській області.

Таблиця 3.70

Обсяги продукції, робіт і послуг за видами економічної діяльності
у Івано-Франківській області, пов'язаними з використанням рекреаційних
ресурсів (тис. грн.)*

Перелік видів економічної діяльності	Дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) з ПДВ					
	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Діяльність готелів	19958,6	19051,1	24915,0	34324,4	24711,7	23195,5
Надання інших місць для тимчасового проживання	624,8	6298,7	1025,5	1968,6	2262,1	1386,2
Діяльність нерегулярного пасажирського транспорту	2555,0	2360,5	3395,7	2333,2	2757,0	... ¹
Послуги з організації подорожувань	16699,4	24167,4	33006,9	76884,9	118282,5	176858,5
Діяльність санаторно-курортних закладів	7028,5	11348,3	17327,0	25753,7	25789,9	26354,4
Діяльність у сфері відпочинку та розваг	4528,3	522,5	5495,7	6982,6	3064,1	1843,2
Всього	51394,6	63748,5	85165,8	148247,4	176867,3	229637,8

* Складено за даними Головного управління статистики України у Івано-Франківській області.

...¹ – Дані відсутні.

Таблиця 3.71

Обсяги продукції, робіт і послуг за видами економічної діяльності
у Закарпатській області, пов'язаними з використанням рекреаційних ресурсів
(тис. грн.)*

Перелік видів економічної діяльності	Дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) з ПДВ					
	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Будівництво інших споруд – спортивні та рекреаційні	–	... ¹	15859,9	27931,9	16927,6	... ¹
Діяльність готелів	14995,3	32406,1	38082,8	36103,2	29037,0	40335,6
Надання інших місць для тимчасового проживання	3452,9	7285,7	5617,1	15215,4	13637,4	14836,0
Діяльність нерегулярного пасажирського транспорту	879,4	1101,4	2410,3	2659,6	2356,7	1846,7
Послуги з організації подорожувань	16471,8	6209,8	11028,7	18383,2	25353,0	35171,7
Діяльність санаторно-курортних закладів
Діяльність у сфері відпочинку та розваг	5111,9	8104,5	8718,3	16190,4	4818,1	1208,5
Всього	40911,3	55107,5	81717,1	116483,7	92129,8	93398,5

* Складено за даними Головного управління статистики України у Закарпатській області.

¹ – Дані відсутні.

У Чернівецькій області загальна сума таких доходів у 2010 р. становила 31662,2 тис. грн. (табл. 3.72).

У структурі доходів майже 60,6% становили доходи від діяльності готелів, 17,1% – від надання послуг з організації подорожувань, 14,6% – від діяльності нерегулярного пасажирського транспорту. При загальному скороченні доходів галузей господарства, які використовують рекреаційні ресурси, за останні п'ять років на 7,6%, доходи готелів зросли за цей період більш ніж удвічі. Інші галузі зазнали скорочення, причому, найвідчутнішого – діяльність у сфері відпочинку і розваг (скоротилася у 45 разів) та послуги з організації подорожувань (скоротились у 3 рази).

Карпатський рекреаційно-туристичний комплекс забезпечує роботою майже 20,7 тис. осіб (табл. 3.73), зокрема у Львівській області майже 13,8 тис. осіб, у Закарпатській – 4,5 тис. осіб, у Івано-Франківській – 1,4 тис. осіб, у Чернівецькій – 1,0 тис. осіб.

У 2010 р. у Львівській області зайняті у закладах рекреаційно-туристичного комплексу склали близько 1,3% від загальної кількості зайнятого населення області, в інших областях Карпатського регіону цей показник був значно нижчий: у Закарпатській – 0,4%, у Івано-Франківській та Чернівецькій – 0,3% відповідно.

Дві третини (66,2%) зайнятих у рекреаційно-туристичному комплексі Карпатського регіону працювали в санаторно-курортних і оздоровчих закладах, четверта частина (25,5%) найманих працівників припадала

Таблиця 3.72

Обсяги продукції, робіт і послуг за видами економічної діяльності у Чернівецькій області, пов'язаними з використанням рекреаційних ресурсів (тис. грн.)*

Перелік видів економічної діяльності	Дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) з ПДВ					
	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Діяльність готелів	9191,5	12078,2	19265,6	22232,7	20049,1	19175,1
Надання інших місць для тимчасового проживання	2617,4	2418,0	1897,7	3248,6	2404,8	2287,3
Діяльність нерегулярного пасажирського транспорту	4906,3	5258,8	4534,4	4468,2	4273,2	4616,7
Послуги з організації подорожувань	16619,4	9976,5	4755,7	1938,5	5772,4	5412,6
Діяльність санаторно-курортних закладів	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹	... ¹
Діяльність у сфері відпочинку та розваг	7698,0	3411,9	3385,3	6318,7	3315,6	170,5
Всього	38415,2	33143,4	33838,7	38206,7	35815,1	31662,2

* Складено за даними Головного управління статистики України у Чернівецькій області.

...¹ – Дані відсутні.

Таблиця 3.73
Середньооблікова кількість найманих працівників у видах економічної діяльності Карпатського регіону, пов'язаних з використанням рекреаційних ресурсів *

Перелік видів економічної діяльності	Кількість найманих працівників, осіб					
	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Карпатський регіон						
Діяльність готельних закладів	4419	5231	5666	5773	5359	5277
Послуги з організації подорожвань	1865	1307	1283	1618	1640	1725
Діяльність санаторно-курортних і оздоровчих закладів**	14232	14373	13886	13924	13708	13687
Всього	20516	20911	20835	21315	20707	20689
Львівська область						
Діяльність готельних закладів	2288	2331	3137	3491	3357	3306
Послуги з організації подорожвань	570	582	627	662	661	780
Діяльність санаторно-курортних і оздоровчих закладів**	10671	10624	10026	9979	9646	9693
Разом:	13529	13537	13790	14132	13664	13779
Закарпатська область						
Діяльність готельних закладів	824	1497	1247	1155	1049	1065
Послуги з організації подорожвань	577	189	170	412	337	332
Діяльність санаторно-курортних і оздоровчих закладів**	2656	2897	2952	2987	3185	3054
Разом:	4057	4583	4369	4554	4571	4451
Івано-Франківська область						
Діяльність готельних закладів	664	779	628	595	510	486
Послуги з організації подорожвань	396	257	270	343	396	382
Діяльність санаторно-курортних і оздоровчих закладів**	447	428	527	587	525	555
Разом:	1507	1464	1425	1525	1431	1423
Чернівецька область						
Діяльність готельних закладів	643	624	654	532	443	420
Послуги з організації подорожвань	322	279	216	201	246	231
Діяльність санаторно-курортних і оздоровчих закладів**	458	424	381	371	352	385
Разом:	1423	1327	1251	1104	1041	1036

* За даними Головного управління статистики України в Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській, Чернівецькій областях (Санаторно-курортне лікування, організований відпочинок та туризм в Україні : Статистичний бюлетень / Державний комітет статистики України. – К., 2001, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011.)

на готельне господарство, решта (8,3%) – на заклади з організації подорожувань (табл. 3.75).

Варто зазначити, що у регіоні створена широка мережа рекреаційних закладів – у 2011 р. налічувалось 208 санаторіїв та інших закладів оздоровлення і відпочинку тривалого перебування: 82 санаторії, 15 пансіонатів з лікуванням, 22 санаторії-профілакторії, 9 будинків і пансіонатів відпочинку, 69 баз відпочинку, 9 дитячих оздоровчо-санаторних позаміських закладів цілорічної дії. Окрім того діяло 7 закладів відпочинку короткотермінового (1-2 денного) перебування (табл. 3.74).

Майже половина (48,6%) від загальної кількості санаторно-курортних (оздоровчих) закладів припадає на Львівську область – 101 заклад, у Закарпатській області – 60 закладів (28,8% від загальної кількості), в Івано-Франківській – 35 закладів (16,8%), у Чернівецькій – 12 закладів (5,8%).

Вагому частку в сфері оздоровлення та відпочинку Карпатського регіону становить санаторно-курортне обслуговування – 121 заклад (санаторії та пансіонати з лікуванням, санаторії-профілакторії та курортні поліклініки), або 58,2% від загальної кількості закладів оздоровлення та відпочинку регіону. На них припадає 25,4 тис. місць (83,5% від загальної кількості), де у 2011 р. оздоровилось 398,0 тис. осіб (90,0% від оздоровлених упродовж тривалого періоду) (табл. 3.75).

Впродовж останнього десятиліття спостерігалось скорочення кількості і, відповідно, місткості санаторно-курортних закладів Карпатського регіону на 16,5% – із 249 закладів у 2000 р. до 208 – у 2011 р. та із 35,9 тис. ліжок (місць) до 30,4 тис. ліжок (місць) відповідно (на 15,3%) (табл. 3.76).

Проте скорочення оздоровчо-відпочинкової бази регіону не спричинилося до зниження загальної кількості оздоровлених. Навпаки, їх кількість зросла – із 309,5 тис. осіб у 2000 р. до 442,1 тис. осіб у 2011 р. (на 42,8%) (табл. 3.77). Це свідчить про більш інтенсивне використання ліжкового фонду санаторно-курортних установ і зростання ефективності їх діяльності.

Здійснення модернізації матеріально-технічної бази, впровадження новітніх методів бальнеолікування, покращення сервісу, умов проживання і харчування та низка інших заходів дали можливість забезпечити високу якість санаторно-курортного лікування при відносно низьких цінах (порівняно з аналогічними послугами на подібних курортах Європи). Наслідком цього став відчутний притік іноземних громадян, перш за все, на курорти Львівщини та Закарпаття.

На противагу санаторно-курортній сфері, де спостерігаються зміни на краще і прогнозовані непогані перспективи подальшого розвитку, ситуація у відпочинковій сфері Карпатського регіону не лише не зазнала суттєвих позитивних зрушень, але й відмічається загальна тенденція до скорочення її частки як у абсолютних, так і у відносних показниках:

Таблиця 3.74

Санаторно-курортні (оздоровчі) заклади Карпатського регіону*

	2000	2005 ¹	2006 ¹	2007 ¹	2008 ¹	2009 ¹	2010 ¹	2011 ¹
Санаторії та заклади відпочинку (без одно-, дводенних), одиниць	249	242	238	233	220	213	212	208
у них ліжок (місць)	35925	33457	34966	30050	30633	29694	30167	30388
санаторії	82	82	88	91	87	83	82	82
у них ліжок	23833	23107	26569	22260	23047	22145	21860	22212
пансіонати з лікуванням	32	22	17	16	17	16	16	15
у них ліжок	2568	2442	1527	1393	1612	1526	1892	1794
санаторії-профілакторії	43	28	28	25	24	23	22	22
у них ліжок	3569	1740	1558	1268	1322	1321	1316	1371
курортні поліклініки ²	5	4	5	5	4	4	2	2
будинки та пансіонати відпочинку	8	13	12	12	12	11	10	9
у них місць	685	683	612	621	594	515	494	444
бази відпочинку	79	88	82	78	70	69	71	69
у них місць	4660	5225	4430	4213	3763	3871	4116	4078
дитячі оздоровчо-санаторні позаміські заклади цілорічної дії	-	5	6	6	6	7	9	9
у них місць	-	260	270	295	295	277	489	489
Заклади 1-2-денного перебування, од.	21	14	10	9	9	8	7	7
у них місць	1114	647	429	369	264	243	213	213

* Складено за: Готельне господарство та туризм у Львівській області. Статистичний збірник / Державний комітет статистики України. Головне управління статистики у Львівській області / відпов. за випуск М. П. Пинда. – Львів, 2010. – С. 82; Санаторно-курортне лікування, організований відпочинок та туризм в Україні : стат. бюлетень / Державний комітет статистики України. – К., 2001, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011.

¹ 301 жовтня попереднього року до 30 вересня звітного року.

² Включаючи бальнеологічні лікарні, грязелікарні тощо.

Таблиця 3.75

Кількість осіб, які оздоровлені (відпочивали) у санаторно-курортних (оздоровчих) закладах Карпатського регіону. (осіб) *

	2000	2005 ¹	2006 ¹	2007 ¹	2008 ¹	2009 ¹	2010 ¹	2011 ¹
Оздоровлено упродовж тривалого періоду	309528	340866	355344	354068	386214	346325	318204	442085
у тому числі								
у санаторіях	246361	277939	298509	304967	330652	298532	268553	379338
пансіонатах з лікуванням	21630	12871	9177	9051	11948	11488	9607	7477
санаторіях-профілакторіях	16859	25734	21679	11703	12968	14481	14228	9366
курортних поліклініках	952	2248	3182	1870	3050	2424	3648	1859
будинках та пансіонатах відпочинку	3780	3625	4292	6084	4657	2539	2070	5537
базах відпочинку та самостійних закладах 1-2-денного перебування	19946	17466	17899	176922	22237	15853	17604	15844
Відпочили упродовж 1-2 днів	27782	30024	27390	37029	40548	32566	34085	43432

* Складено за: Готельне господарство та туризм у Львівській області. Статистичний збірник / Державний комітет статистики України. Головне управління статистики у Львівській області / відпов. за випуск М. П. Пинда. – Львів, 2010. – С. 82; Санаторно-курортне лікування, організований відпочинок та туризм в Україні : стат. бюлетень / Державний комітет статистики України. – К., 2001, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011.

¹ 3 01 жовтня попереднього року до 30 вересня звітного року.

Таблиця 3.76

Санаторно-курортні (оздоровчі) заклади Львівської області *

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Санаторії та заклади відпочинку (без одно-, дводенних), одиниць	127	118	118	115	112	106	102	101
у них ліжок (місць), тис	22,8	21,4	23,8	18,7	19,5	18,6	18,3	18,5
санаторії	49	50	53	53	51	47	47	47
у них ліжок, тис	18,2	17,3	20,5	15,8	16,7	15,8	15,6	15,8
пансіонати з лікуванням	27	16	12	11	11	10	9	8
у них ліжок, тис	1,7	1,5	0,6	0,6	0,7	0,6	0,6	0,6
санаторії-профілакторії	10	7	8	8	8	8	8	8
у них ліжок, тис	0,6	0,4	0,5	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4
курортні поліклініки	5	4	4	4	3	3	-	-
будинки та пансіонати відпочинку	5	9	8	8	8	7	6	6
у них місць	0,3	0,4	0,4	0,4	0,4	0,3	0,3	0,3
бази відпочинку	31	32	33	31	31	31	32	32
у них місць	2,0	1,7	1,8	1,5	1,4	1,4	1,4	1,4
Заклади 1-2-денного перебування, од.	21	14	10	9	9	8	7	7
у них місць	1,1	0,6	0,4	0,4	0,3	0,2	0,2	0,2

* Складено за: Готельне господарство та туризм у Львівській області : стат. зб. / Державний комітет статистики України. Головне управління статистики у Львівській області ; відпов. за випуск М. П. Пинда. – Львів, 2010. – С. 82; Санаторно-курортне лікування, організований відпочинок та туризм в Україні : стат. бюлетень / Державний комітет статистики України. – К., 2010. – С. 10-11, 16-17; Санаторно-курортне лікування, організований відпочинок та туризм в Україні : стат. бюлетень / Державна служба статистики України ; відпов. за випуск І. В. Калачова. – К., 2011. – С. 10-11, 16-17.

зменшення кількості закладів відпочинку (будинків, пансіонатів і баз відпочинку) із 87 – у 2000 р. до 78 – у 2011 р. відбулося з одночасним скороченням їх місткості із 5,3 тис. місць у 2000 р. до 4,5 тис. місць у 2011 р., або ж на 15,1% (табл. 3.76). Це призвело до зменшення кількості осіб, що відпочивали у цих закладах, на 9,7% – із 23,7 тис. осіб у 2000 р. до 21,4 тис. осіб у 2011 р. (табл. 3.77).

Більш детальний аналіз діяльності регіональних рекреаційно-туристичних комплексів засвідчив, що для Львівщини і Буковини в структурі рекреаційно-туристичних послуг характерним є значне

Таблиця 3.77

Кількість осіб, які оздоровлені (відпочивали) у санаторно-курортних (оздоровчих) закладах Львівської області (тис. осіб)*

	2000	2005 ¹	2006 ¹	2007 ¹	2008 ¹	2009 ¹	2010 ¹	2011 ¹
Оздоровлено упродовж тривалого періоду	219,6	238,7	253,0	255,7	272,2	250,9	224,8	328,0
у тому числі								
у санаторіях	188,1	215,8	231,8	233,8	252,9	233,1	209,5	313,0
пансіонатах з лікуванням	12,9	7,1	3,9	4,1	5,4	5,4	4,8	4,6
санаторіях-профілакторіях	6,0	5,1	5,7	6,0	6,2	5,8	5,5	5,6
курортних поліклініках	0,9	2,2	2,6	2,8	-	-	-	-
будинках та пансіонатах відпочинку	3,0	3,1	3,5	4,3	3,4	1,9	1,7	1,8
базах відпочинку та самотійних закладах 1-2-денного перебування	8,7	5,4	5,5	4,7	4,3	4,7	3,4	3,0
Відпочили упродовж 1-2 днів	17,0	6,7	6,8	5,6	7,6	6,6	7,5	7,3

* Складено за: Готельне господарство та туризм у Львівській області : стат. збірник / Держав. комітет статистики України. Головне управління статистики у Львівській області / відпов. за випуск М. П. Пинда. – Львів, 2010. – С. 82; Санаторно-курортне лікування, організований відпочинок та туризм в Україні : стат. бюлетень / Держав. комітет статистики України. – К., 2010. – С. 18-20; Санаторно-курортне лікування, організований відпочинок та туризм в Україні : стат. бюлетень / Державна служба статистики України / Відпов. за випуск І. В. Калачова. – К., 2011. – 91 с. – С. 18-20.

¹ 3 01 жовтня попереднього року до 30 вересня звітного року.

превалювання лікувально-оздоровчого туризму. Так, в сфері оздоровлення та відпочинку Львівської області у 2011 р. налічувалось 101 санаторій та інші заклади оздоровлення і відпочинку тривалого перебування. Із загальної кількості санаторно-курортних (оздоровчих) установ: 47 санаторіїв, 8 пансіонатів з лікуванням, 8 санаторіїв-профілакторіїв, 6 будинків і пансіонатів відпочинку, 32 бази відпочинку. Окрім того діяло 7 закладів відпочинку короткотермінового (1-2 денного) перебування.

Впродовж останнього десятиліття спостерігалось скорочення кількості і, відповідно, місткості санаторно-курортних закладів на 20,5% – із 127 закладів у 2000 р. до 101 – у 2011 р. та із 22,8 тис. ліжок (місць) до 18,5 тис. ліжок (місць) відповідно (табл. 3.78). Однак при цьому кількість оздоровлених зросла – із 219,6 тис. осіб у 2000 р. до 328,0 тис. осіб у 2011 р. (на 49,4%) (табл. 3.77).

62,4% від загальної кількості закладів припадало на санаторно-курортні місткістю 16,8 тис. місць (90,8% від загальної кількості місць), в яких у 2011 р. оздоровилось 323,2 тис. осіб (98,5% від загалу) (табл. 3.78, 3.79).

Внаслідок модернізації матеріально-технічної бази та підвищення якості санаторно-курортного лікування збільшився притік іноземних громадян на курорти Львівщини. Так, за останнє десятиліття кількість іноземних громадян, що відпочивали на курортах Львівщини, зросла майже на 44,4% – із 24053 осіб у 2000 р.²⁵ до 41598 осіб у 2011 р.²⁶ Частка іноземних громадян у загальній кількості оздоровлених у санаторно-курортних закладах регіону зросла з 11,0% – у 2000 р. до 12,7% – у 2011 р.

У відпочинковій сфері Львівщини відмічається загальна тенденція до скорочення її частки як у абсолютних, так і у відносних показниках. Незначне зростання кількості закладів відпочинку із 36 – у 2000 р. до 38 – у 2011 р. та їх частки у загальній кількості санаторно-курортних (оздоровчих) закладів відповідно із 28,3% до 37,6%, відбулося з одночасним скороченням їх місткості із 2,3 тис. місць у 2000 р. до 1,7 тис. місць у 2011 р., або ж на 26,1% (табл. 3.78). Це призвело до зменшення кількості осіб, що відпочивали у цих закладах, майже на 60% – із 11,7 тис. осіб у 2000 р. до 4,8 тис. осіб у 2011 р.

В області спостерігається скорочення кількості і, відповідно, місткості санаторно-курортних і відпочинкових закладів: кількість зменшилася на 25% – із 16 закладів у 2000 р. до 12 – у 2011 р., місткість – із 1578 ліжок (місць) до 1415 ліжок (місць) відповідно (зменшилась на 10,3%) (табл. 3.80).

²⁵ Готельне господарство та туризм у Львівській області : стат. збірник / Державний комітет статистики України. Головне управління статистики у Львівській області ; відпов. за випуск М. П. Пинда. – Львів, 2011. – С. 38.

²⁶ Санаторно-курортне лікування, організований відпочинок та туризм в Україні : стат. бюлетень / Державна служба статистики України / Відпов. за випуск І. В. Калачова. – К., 2011. – 91 с. – С. 33.

Таблиця 3.78

Санаторно-курортні (оздоровчі) заклади Чернівецької області*

	2000	2005 ¹	2006 ¹	2007 ¹	2008 ¹	2009 ¹	2010 ¹	2011 ¹
Санаторії та заклади відпочинку (без одно-, дводенних), одиниць	16	14	14	14	12	11	12	12
у них ліжок (місць), тис.	1578	1491	1430	1430	1330	1282	1492	1415
санаторії	5	5	5	5	5	5	5	4
у них ліжок, тис.	677	738	677	677	677	677	627	467
пансіонати з лікуванням	1	1	1	1	1	1	2	3
у них ліжок, тис.	220	220	220	220	220	220	480	548
санаторії-профілакторії	6	4	4	4	2	1	1	1
у них ліжок, тис.	300	200	200	200	100	50	50	50
бази відпочинку	4	4	4	4	4	4	4	4
у них місць, тис.	381	333	333	333	333	335	335	350

* Складено за: Санаторно-курортне лікування, організований відпочинок та туризм в Україні : стат. бюлетень / Державний комітет статистики України. – К., 2001, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011.

¹ 301 жовтня попереднього року до 30 вересня звітнього року.

Таблиця 3.79

Кількість осіб, які оздоровлені (відпочивали) у санаторно-курортних (оздоровчих) закладах Чернівецької області (осіб)*

	2000	2005 ¹	2006 ¹	2007 ¹	2008 ¹	2009 ¹	2010 ¹	2011 ¹
Оздоровлено упродовж тривалого періоду	5487	1943	2160	1545	1442	1503	2126	3092
у тому числі								
у санаторіях	2805	1200	1134	1155	1107	1165	1414	1465
пансіонатах з лікуванням	1720	363	700	207	161	129	553	577
санаторіях-профілакторіях	962	-	-	-	-	-	-	-
базах відпочинку та самостійних закладах 1-2-денного перебування	-	380	326	183	174	209	159	1050
Відпочили упродовж 1-2 днів	665	1077	1065	770	868	1028	525	2980

* Складено за: Санаторно-курортне лікування, організований відпочинок та туризм в Україні : стат. бюлетень / Державний комітет статистики України. – К., 2001, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011.

¹ 301 жовтня попереднього року до 30 вересня звітнього року.

Вагому частку в сфері оздоровлення та відпочинку Буковини становить санаторно-курортне обслуговування – 8 санаторіїв, пансіонатів з лікуванням та санаторіїв-профілакторіїв, або дві третини від загальної кількості закладів оздоровлення та відпочинку області. На них припадає 1065 місць (75,3% від загальної кількості), де у 2011 р. оздоровилось 2042 особи (66,0% від загалу) (табл. 3.78, 3.79).

Таблиця 3.80

Санаторно-курортні (оздоровчі) заклади Івано-Франківської області*

	2001	2005 ¹	2006 ¹	2007 ¹	2008 ¹	2009 ¹	2010 ¹	2011 ¹
Санаторії та заклади відпочинку (без одно-, дводенних), одиниць	38	42	37	35	35	36	36	35
у них ліжок (місць), тис.	4139	4351	3639	3597	3653	3767	3798	3831
санаторії	13	11	10	11	11	11	11	11
у них ліжок, тис.	1921	1821	1601	1681	1681	1681	1681	1706
пансіонати з лікуванням	4	5	4	3	4	4	4	4
у них ліжок, тис.	674	760	678	520	611	611	641	673
санаторії-профілакторії	10	9	8	7	7	7	6	6
у них ліжок, тис.	875	700	510	510	490	490	455	455
будинки та пансіонати відпочинку	2	4	4	3	3	3	3	2
у них місць, тис.	140	244	220	174	174	174	174	124
бази відпочинку	9	8	6	6	5	6	6	6
у них місць, тис.	529	566	460	457	442	604	603	629
дитячі оздоровчо-санаторні позаміські заклади цілорічної дії	-	5	5	5	5	5	6	6
у них місць, тис.	-	260	170	255	255	207	244	244
Заклади 1-2-денного перебування, одиниць	16	10	8	8	8	8	8	-
у них місць, тис.	1765	1133	960	733	733	776	776	-

* Складено за: Санаторно-курортне лікування, організований відпочинок та туризм в Україні : стат. бюлетень / Державний комітет статистики України. – К., 2001, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011.

¹ 301 жовтня попереднього року до 30 вересня звітного року.

У сфері оздоровлення та відпочинку Івано-Франківщини санаторно-курортне обслуговування також становить вагомий частку (27 санаторіїв, пансіонатів з лікуванням, санаторіїв-профілакторіїв та дитячих оздоровчо-санаторних закладів цілорічної дії) – 77,1% від загальної кількості закладів оздоровлення та відпочинку області (табл. 3.80).

На них припадає 3,1 тис. місць (80,3% від загальної кількості), де у 2011 р. оздоровилось 17,6 тис. осіб (63,9% від загалу) (табл. 3.81).

Кількість і, відповідно, місткість санаторно-курортних і відпочинкових закладів за період 2000-2011 рр. зменшилась на 7,9% – із 38 закладів у 2001 р. до 35 – у 2011 р. та із 4,1 тис. ліжок (місць) до 3,8 тис. ліжок (місць) відповідно (зменшилась на 7,4%) (табл. 3.80).

Таблиця 3.81

Кількість осіб, які оздоровлені (відпочивали) у санаторно-курортних (оздоровчих) закладах Івано-Франківської області (осіб)*

	2000	2005 ¹	2006 ¹	2007 ¹	2008 ¹	2009 ¹	2010 ¹	2011 ¹
Оздоровлено упродовж тривалого періоду	32669	30806	29318	29251	34403	28709	24357	27552
у тому числі								
у санаторіях	10028	11529	12137	12227	12997	13541	11713	12185
пансіонатах з лікуванням	7020	5436	4552	4429	4791	3829	1962	2251
санаторіях-профілакторіях	6954	6651	5996	5673	6087	4448	2972	2003
будинках та пансіонатах відпочинку	194	501	780	1512	976	275	316	3626
базах відпочинку та самостійних закладах 1-2-денного перебування	8473	5726	5327	4479	8930	6087	5826	6325
у дитячих оздоровчо-санаторних позаміських закладах цілорічної дії	-	963	526	931	622	529	1568	1162
Відпочили упродовж 1-2 днів	5867	16648	16819	19794	18225	13818	10775	16038

* Складено за: Санаторно-курортне лікування, організований відпочинок та туризм в Україні : стат. бюлетень / Державний комітет статистики України. – К., 2001, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011.

¹ 3 01 жовтня попереднього року до 30 вересня звітного року.

В Івано-Франківській області діє 15 санаторіїв та пансіонатів із лікуванням, або 42,9% від загальної кількості закладів оздоровлення та відпочинку області. На них припадає 2,4 тис. місць (62,1% від загальної кількості), де у 2011 р. оздоровилось 14,4 тис. осіб (52,4% від загалу) (табл. 3.81).

Переважає більшість санаторно-курортних та відпочинкових закладів – розташована у гірських районах: 28 із 35, що становило у 2011 р. 80,0% від усіх рекреаційних закладів області. За місткістю цей показник ще вищий – 89,4%.

Необхідно зазначити, що не дивлячись на порівняно слабкий розвиток рекреаційно-туристичної галузі в області, за останні кілька років відбулося

Таблиця 3.82

Санаторно-курортні (оздоровчі) заклади Закарпатської області*

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Санаторії та заклади відпочинку (без одно-, дводенних), одиниць	65	68	69	69	61	60	62	60
у них ліжок (місць), тис.	6913	6256	6124	6372	6118	6078	6614	6593
санаторії	15	16	20	22	20	20	19	20
у них ліжок, тис.	3564	3254	3763	4083	4007	3939	3938	4217
пансіонати з лікуванням	-	-	-	1	1	1	1	-
у них ліжок, тис.	-	-	-	48	106	106	176	-
санаторії-профілакторії	14	8	8	6	7	7	7	7
у них ліжок, тис.	1534	410	375	175	350	398	429	425
курортні поліклініки	-	-	1	1	1	1	2	2
будинки та пансіонати відпочинку	1	-	-	1	1	1	1	1
у них місць, тис.	200	-	-	60	60	60	60	60
бази відпочинку	35	44	39	37	30	28	29	27
у них місць, тис.	1615	2592	1886	1966	1555	1505	1766	1646
дитячі оздоровчо-санаторні позаміські заклади цілорічної дії	-	-	1	1	1	2	3	3
у них місць, тис.	-	-	100	40	40	70	245	245

* Складено за: Санаторно-курортне лікування, організований відпочинок та туризм в Україні : стат. бюлетень / Державний комітет статистики України. – К., 2001, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011.

скорочення потужностей цієї сфери: кількість закладів скоротилася з 42 у 2005 р. до 35 у 2011 р., їх місткість відповідно – з 4351 місця до 3831 місць (табл. 3.82). Проте скорочення оздоровчо-відпочинкової бази в області не спричинилося до зниження загальної кількості оздоровлених – із 38,5 тис. осіб у 2000 р. вона зросла до 43,6 тис. осіб у 2011 р. (на 13,2%) (табл. 3.83).

Більше третини закладів (13) розміщена в м. Яремче. Другим за значенням центром туризму і рекреації є Косівський район (5 закладів сумарною місткістю 450 місць). В інших районах рекреаційно-туристична галузь розвинена слабше і представлена 1-3 закладами.

Таблиця 3.83

Кількість осіб, які оздоровлені (відпочивали) у санаторно-курортних (оздоровчих) закладах Закарпатської області (осіб)*

	2000	2005 ¹	2006 ¹	2007 ¹	2008 ¹	2009 ¹	2010 ¹	2011 ¹
Оздоровлено упродовж тривалого періоду	51732	69401	70849	67558	78190	65255	66926	63403
у тому числі								
у санаторіях	45430	49394	53484	67558	63604	50718	45919	52665
пансіонатах з лікуванням	-	-	-	336	1594	2137	2341	-
санаторіях-профілакторіях	2962	14018	9992	40	698	4283	5767	1791
курортних поліклініках	-	-	570	1596	3050	2424	3648	1859
будинках та пансіонатах відпочинку	561	-	-	226	299	342	68	126
базах відпочинку та самостійних закладах 1-2-денного перебування	2779	5989	6723	7594	8865	4872	8257	5460
у дитячих оздоровчо-санаторних позаміських закладах цілорічної дії	-	-	80	40	80	479	926	1502
Відпочили упродовж 1-2 днів	4212	5582	2667	10846	13856	11097	15286	17125

* Складено за: Санаторно-курортне лікування, організований відпочинок та туризм в Україні : стат. бюлетень / Державний комітет статистики України. – К., 2001, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011.

¹ 3 01 жовтня попереднього року до 30 вересня звітного року.

В Закарпатській області мережа рекреаційних закладів у 2011 р. налічувала 60 санаторіїв та інших закладів оздоровлення і відпочинку тривалого перебування. Із загальної кількості санаторно-курортних (оздоровчих) установ: 20 санаторіїв, 7 санаторіїв-профілакторіїв, 2 курортні поліклініки, 1 будинок відпочинку, 27 баз відпочинку, 3 дитячі оздоровчо-санаторні позаміські заклади цілорічної дії (табл. 3.82).

У структурі рекреаційного комплексу Закарпаття станом на 2011 р. лікувально-оздоровчі і відпочинкові заклади за кількістю майже зрівнялися, проте місткість санаторно-курортних закладів становила 74,1% від загальної місткості рекреаційного комплексу, а відпочинкових – лише 25,9% (табл. 3.84).

У структурі туристичних потоків областей Карпатського регіону переважає внутрішній туризм, за винятком Львівщини. Проте, починаючи з 2007 року, кількість внутрішніх туристів Карпатського регіону починає скорочуватися.

За останнє десятиріччя кількість санаторно-курортних та оздоровчих закладів Закарпатської області зменшилась на 7,7% виключно за рахунок відпочинкових закладів – баз відпочинку, кількість яких скоротилась на 22,9% – з 35 у 2000 р. до 27 у 2011 р. При цьому відбулось значне скорочення (вдвічі) кількості санаторіїв-профілакторіїв – з 14 у 2000 р. до 7 у 2011 р.

Відповідно зменшилась і місткість санаторно-курортних і відпочинкових закладів – на 4,6% із 6,9 тис. ліжок (місць) до 6,6 тис. ліжок (місць) відповідно (табл. 3.82).

Не дивлячись на скорочення місткості санаторно-курортних і відпочинкових закладів, кількість осіб, які оздоровлювались на їх базі, лише зростала і у 2011 р. була на 43,9% більшою за показники 2000 р. (табл. 3.85). У санаторно-курортних закладах області у 2011 р. оздоровилось 57,8 тис. осіб – 91,2% усіх оздоровлених за цей період.

Іншим, не менш перспективним напрямком оздоровчо-відпочинкової діяльності Карпатського регіону є розвиток туризму і активних форм відпочинку.

Протягом 2011 р. послугами туристичних фірм регіону скористались 333,8 тис. осіб, у т.ч. 155,6 тис. громадян України, що виїжджали за кордон (46,6%), 26,8 тис. іноземців (8,0%) та 151,4 тис. осіб (45,4%), охоплених внутрішнім туризмом (табл. 3.84, рис. 3.35).

Протягом 2011 р. послугами туристичних фірм Львівської області скористались 168,0 тис. осіб (табл. 3.85, рис. 3.36).

У 2011 р. туристичні підприємства Львівщини надали послуги іноземним туристам із 37 країн світу. Від загальної кількості обслуговуваних туристів, іноземні туристи становили 7,2%.

Обсяг наданих туристичних послуг туроператорів та турагентів у 2011 р. становив 311,973 млн. грн., що на 21% більше порівняно з 2010 р.

Таблиця 3.84

Основні показники діяльності туристичних підприємств Карпатського регіону*

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Кількість обслугованих туристів, осіб	337948	363700	555320	1003923	896593	740776	323328	333806
у тому числі:								
іноземні туристи	37495	39825	36547	27469	33265	25117	26929	26825
громадяни України, що виїжджали за кордон	140277	65015	74140	104394	131592	96543	145434	155617
внутрішні туристи	160176	258860	444633	872060	731736	619116	150965	151364
Кількість екскурсантів, осіб	187677	219685	242094	658128	717759	645705	730851	425740

* Складено за: Готельне господарство та туризм у Львівській області : стат. збірник / Державний комітет статистики України. Головне управління статистики у Львівській області ; відпов. за випуск М. П. Пинда. – Львів, 2010. – С. 22-24; Статистичний щорічник Львівської області за 2011 рік / Державний комітет статистики України. Головне управління статистики у Львівській області ; за ред. С. І. Зимовіної ; відпов за випуск О. А. Голод. – Ч. І. – Львів, 2011. – С. 181; Статистичний щорічник Закарпаття за 2010 рік / Державний комітет статистики України. Головне управління статистики України в Закарпатській області ; за ред. Г. Д. Гриник. – Ужгород, 2011; Статистичний щорічник Закарпаття за 2008 рік / Державний комітет статистики України. Головне управління статистики України в Закарпатській області. – Ужгород, 2009; Головне управління статистики України в Івано-Франківській області. – Режим доступу: <http://www.if.ukrstat.gov.ua>; Туристичні потоки / Головне управління статистики у Чернівецькій області. – Режим доступу: <http://www.cv.ukrstat.gov.ua>; Туристична діяльність в Україні : стат. бюлетень / Державна служба статистики України. – К., 2012. – 76 с. – Режим доступу: http://www.ukrstat.org/uk/druk/katalog/kat_u/publposl_u.

Таблиця 3.85

Основні показники діяльності туристичних підприємств Львівської області*

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Кількість обслугованих туристів, осіб	118811	90756	93553	117242	143610	109947	153939	167964
у тому числі:								
іноземні туристи	23759	11233	8427	9478	14062	9306	9894	12097
громадяни України, що виїжджали за кордон	28547	35068	40717	58250	76851	59040	102340	115138
внутрішні туристи	66505	44455	44409	49514	52697	41601	41705	40729
Кількість екскурсантів, осіб	64913	112450	140680	79320	78418	79695	56045	61328
Реалізація послуг туристичними агентствами та бюро подорожей, тис. грн.	11595,3	22202,5	43412,2	45216,5	49562,8	51807,9
Експорт туристичних послуг, тис. дол. США	158,3	461,0	536,3	699,4	834,5	322,7

* Складено за: Готельне господарство та туризм у Львівській області : стат. збірник / Державний комітет статистики України. Головне управління статистики у Львівській області ; відпов. за випуск М. П. Пинда. – Львів, 2010. – С. 22-24; Статистичний щорічник Львівської області за 2011 рік / Державний комітет статистики України. Головне управління статистики у Львівській області ; за ред. С. І. Зимовіної ; відпов. за випуск О. А. Голод. – Ч. І. – Львів, 2012. – С. 313.

... - дані відсутні.

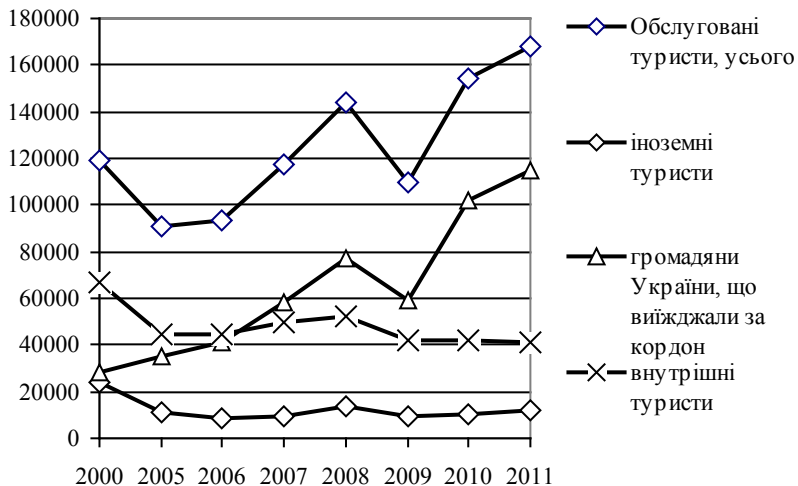

Рис. 3.36. Кількість обслужованих туристів туристичними підприємствами Львівської області

Рис. 3.37. Кількість обслужованих туристичними підприємствами Закарпатської області

Таблиця 3.86

Основні показники діяльності туристичних підприємств Закарпатської області*

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Кількість обслугованих туристів, осіб	144775	63796	69942	72970	76965	56320	52080	57029
у тому числі:								
іноземні туристи	6411	14728	11726	8985	10735	7761	8425	9096
громадяни України, що виїжджали за кордон	97181	7377	10011	11456	12710	9305	11423	10931
внутрішні туристи	41183	41691	48205	52529	53520	39254	32232	37002
Кількість екскурсантів, осіб	58916	45669	50226	44098	54640	28394	22053	16618

* Складено за: Статистичний щорічник Закарпаття за 2008 рік / Державний комітет статистики України. Головне управління статистики України в Закарпатській області. – Ужгород, 2009; Статистичний щорічник Закарпаття за 2010 рік / Державний комітет статистики України. Головне управління статистики України в Закарпатській області ; за ред. Г. Д. Гриник. – Ужгород, 2011; Туристичні потоки / Головне управління статистики в Закарпатській області. – Режим доступу : <http://www.stat.uz.ua/statinfo/tourism/index.html>.

У структурі туристичних потоків переважає виїзний туризм і ця тенденція лише посилюється. Продовжує скорочуватися кількість внутрішніх туристів – у 2011 р. внутрішнім туризмом було охоплено на третину менше туристів порівняно із 2000 р. Розвиток туризму за такими векторами є вкрай

незадовільним і не забезпечує досягнення стратегічних цілей розвитку області та сталого розвитку рекреаційно-туристичної сфери.

Протягом 2011 року послугами туристичних фірм Закарпатської області скористались понад 57,0 тис. осіб, у т.ч. 10,9 тис. громадян України, що виїжджали за кордон (19,2%), 9,1 тис. іноземців (15,9%) та 37,0 тис. осіб (64,9%), охоплених внутрішнім туризмом (табл. 3.86, рис. 3.37).

Для Закарпатської області починаючи з 2005 р. характерним є переважання внутрішнього туризму у структурі туристичних потоків. Проте, починаючи з 2008 р. кількість внутрішніх туристів починає скорочуватися і у 2010 р. внутрішнім туризмом було охоплено лише 60,2% від кількості туристів, обслугованих впродовж 2008 року, а у 2011 р. – 69,1% від цього ж показника. Більш ніж утричі зменшилась і кількість екскурсантів – з 58916 осіб у 2000 р. до 16618 осіб у 2011 р. (табл. 3.88).

У результаті поступового розвитку міжнародного співробітництва кількість іноземних туристів, які відвідують область, щороку зростала і у

Таблиця 3.87

Основні показники діяльності туристичних підприємств Івано-Франківської області*

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Кількість обслугованих туристів, осіб	30194	147581	325198	737953	595031	511397	53333	60448
у тому числі:								
іноземні туристи	3491	8699	8593	989	1739	2222	4528	3428
громадяни України, що виїжджали за кордон	1820	5134	5070	8073	9719	8135	8509	9096
внутрішні туристи	24883	133748	311535	728891	583573	501040	40296	47928
Кількість екскурсантів, осіб	48960	43370	31593	517854	567972	521716	646465	342704

* Складено за: Головне управління статистики України в Івано-Франківській області. – Режим доступу : <http://www.if.ukrstat.gov.ua..>

Таблиця 3.88

Основні показники діяльності туристичних підприємств Чернівецької області*

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011 ¹
Кількість обслугованих туристів, осіб	44168	61567	66627	75758	80987	63112	64084	48365
у тому числі:								
іноземні туристи	3834	5165	7801	8017	6729	5828	4082	2204
громадяни України, що виїжджали за кордон	12729	17436	18342	26615	32312	20063	23162	20456
внутрішні туристи	27605	38966	40484	41126	41946	37221	36732	25705
Кількість екскурсантів, осіб	14888	18196	19595	16856	16729	15900	6288	5090

* Складено за: Управління культури і туризму Чернівецької обласної державної адміністрації; Головне управління статистики України в Чернівецькій області. – Режим доступу : <http://www.cv.ukrstat.gov.ua>.

¹. Починаючи з 2011 р. враховуються юридичні особи та фізичні особи-підприємці.

2005 р. досягла 14,7 тис. осіб., але у 2011 р. їх кількість уже скоротилася до 9,1 тис. осіб (табл. 3.88).

В Івано-Франківській області протягом 2011 р. послугами туристичних фірм скористались понад 60,4 тис. осіб, у т.ч. 8,5 тис. громадян України, що виїжджали за кордон (15,9%), 4,5 тис. іноземців (8,5%) та 40,3 тис. осіб (75,6%), охоплених внутрішнім туризмом (табл. 3.87, рис. 3.38).

В Івано-Франківській області розвиток внутрішнього туризму є переважним – у 2007 р. внутрішнім туризмом було охоплено 98,8% від усіх обслугованих туристів. Проте, починаючи з 2007 р. кількість внутрішніх туристів починає скорочуватися і у 2011 р. внутрішнім туризмом було охоплено лише 6,6% від кількості туристів, обслугованих упродовж 2007 р. (79,3% усієї кількості обслугованих туристів упродовж 2011 р.).

За період дії Програми розвитку туризму в Чернівецькій області на 2004-2010 рр. на теренах області збудовано більше 50 туристичних

об'єктів, що дало можливість збільшити кількість обслугованих туристів у 2008 р. порівняно з 2000 р. майже вдвічі (табл. 3.88). Проте, починаючи з 2009 р. відбувається спад у туристичній сфері області, і у 2011 р. кількість обслугованих туристів становила 60% від показника 2008 р.

Протягом 2011 р. послугами туристичних фірм області скористались 48,4 тис. осіб, у т.ч. 25,7 тис. осіб, охоплених внутрішнім туризмом (53,1%), 20,5 тис. громадян України, що виїжджали за кордон (42,3%), та 2,2 тис. іноземців (4,6%) (табл. 3.88, рис. 3.39).

Про потенціал розвитку туризму опосередковано свідчать і показники діяльності готельного господарства. Кількість готелів та інших місць короткотермінового проживання в регіоні у 2011 р. склала 799 загальною одноразовою місткістю 15724 номери на 31446 місць (табл. 3.89).

Порівняно з 2000 р. кількість діючих підприємств готельного господарства в 2011 р. збільшилась у 5,6 разу при збільшенні номерного фонду в 2,6 разу і загальної місткості готельних закладів в 2,7 разу. Протягом 2011 р. послугами підприємств готельного господарства скористались 795,5 тис. приїжджих. Коефіцієнт завантаження закладів готельного господарства продовжував залишатися невисоким і складав 12-18%.

Майже третина готельних закладів регіону, а це – 228 закладів (28,5% усіх готельних закладів) з кількістю номерів – 6051 (38,5% номерного фонду готельних закладів) на 12,6 тис. місць (40% місткості готельних закладів), зосереджена у Львівській області (табл. 3.90).

Порівняно з 2000 р. кількість діючих підприємств готельного господарства збільшилась у 2011 р. у 4,1 разу при збільшенні номерного фонду в 2,4 разу і загальної місткості готельних закладів у 2,6 разу, що свідчить про зростання кількості готельних закладів, здебільшого, за рахунок маломістких і більш комфортабельних. Це підтверджують дані

Рис. 3.39. Кількість обслугованих туристичними підприємствами Чернівецької області

Таблиця 3.89

Основні показники діяльності готельних закладів Карпатського регіону*

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011 ¹
Кількість закладів, одиниць	143	183	203	234	271	289	295	299
Одноразова місткість, місць	11830	15343	18043	21158	23927	25456	26020	31446
Кількість номерів на кінець року, одиниць	6052	7316	8288	9123	10240	10750	10991	15724
Обслуговано приїжджих, тис. осіб	359,6	460,1	527,7	563,1	640,7	516,8	586,2	795,5

* Складено за: Готельне господарство та туризм у Львівській області : стат. збірник / Державний комітет статистики України. Головне управління статистики у Львівській області ; відпов. за випуск М. П. Пинда. – Львів, 2010 – С. 26-29; Готельне господарство та туризм у Львівській області: стат. збірник / Державний комітет статистики України. Головне управління статистики у Львівській області ; відпов. за випуск М. П. Пинда. – Львів, 2011. – С. 24-27; Головне управління статистики України в Івано-Франківській області. – Режим доступу : <http://www.if.ukrstat.gov.ua>; Головне управління статистики України в Закарпатській області. – Режим доступу : <http://www.stat.uz.ua/statinfo/turism/index.html>; Готелі та інші місця для тимчасового проживання / Головне управління статистики у Чернівецькій області. – Режим доступу : <http://www.cv.ukrstat.gov.ua>; Статистичний щорічник України за 2011 рік / Державна служба статистики України ; за ред. О. Г. Осауленка ; відпов. за вип. О. Е. Остапчук. – К. : ТОВ «Август Трейд», 2012. – С. 491-492.

по темпах приросту готельних закладів за типами і категоріями. Так, за десять останніх років (у 2010 р. порівняно до показників 2000 р.) кількість готелів зросла у 1,9 разу, мотелів – у 2,2 разу, молодіжних турбаз та гірських притулків – у 11,5 разу, інших типів закладів – у 7,8 разу. Кількість категоризованих готельних закладів у 2010 р. склала 32 у порівнянні з 8 такими ж закладами у 2000 р. (збільшилася у 4 рази). Причому, зростання це відбулося, здебільшого, за рахунок закладів високої категорії (4-и і 3-и зіркових): кількість 4-и зіркових закладів зросла у 3,5 разу (із 2 у 2000 р. до 7 у 2009 р.), 3-и зіркових закладів – у 9,5 разу (із 2 до 19), двозіркових закладів – у 1,7 разу²⁷.

²⁷ Санаторно-курортне лікування, організований відпочинок та туризм в Україні : стат. бюлетень / Державна служба статистики України / Відпов. за випуск І. В. Калачова. – К., 2011. – 91 с. – С. 33.

Таблиця 3.90

Основні показники діяльності готельних закладів Львівської області*

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Кількість закладів, одиниць	55	100	110	128	148	155	159	228
<i>з них категоризованих</i>	8	16	22	30	31	31	32	...
Одноразова місткість, місць	4893	8701	9438	9780	11081	11364	11910	12589
Кількість номерів на кінець року, одиниць	2526	3927	4306	4463	4931	5116	5359	6051
Обслуговано приїжджих, тис. осіб	164,3	237,3	278,2	303,2	369,9	292,7	353,2	396,2
<i>у тому числі іноземців</i>	32,6	57,5	57,9	65,8	83,6	68,7	82,9	
Доходи від надання послуг з проживання приїжджих, млн. грн.	21,2	62,9	84,4	143,7	198,2	214,5	270,5	...
<i>у тому числі іноземців</i>	10,9	22,7	28,8	38,8	57,6	62,8	85,7	...
Доходи від надання додаткових послуг, млн. грн.	5,0	13,2	18,2	48,1	63,4	49,0	59,1	...
Коефіцієнт використання місткості	0,19	0,18	0,18	0,21	0,22	0,18	0,20	0,18

*Складено за: Готельне господарство та туризм у Львівській області : стат. збірник / Державний комітет статистики України. Головне управління статистики у Львівській області ; відпов. за випуск М. П. Пинда. – Львів, 2010. – С. 26-29; Готельне господарство та туризм у Львівській області : стат. збірник / Державний комітет статистики України. Головне управління статистики у Львівській області ; відпов. за випуск М. П. Пинда. – Львів, 2011. – С. 24-27; Статистичний щорічник України за 2011 рік / Державна служба статистики України ; за ред. О. Г. Осауленка; відпов. за вип. О. Е. Остапчук. – К. : ТОВ «Август Трейд», 2012. – С. 491-492.

... - дані відсутні.

Таблиця 3.91

Основні показники діяльності готельних закладів
Івано-Франківської області*

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Кількість закладів, одиниць	34	33	37	34	35	37	38	345
Одноразова місткість, місць	2305	2092	2444	2899	2804	3774	3846	8632
Кількість номерів на кінець року, одиниць	1188	1142	1290	1469	1395	1560	1587	3849
Обслуговано приїжджих, тис. осіб	58,2	72,7	68,4	68,5	66,4	65,4	80,7	179,1

* Складено за: Головне управління статистики України в Івано-Франківській області. – Режим доступу : <http://www.if.ukrstat.gov.ua>.

Протягом 2011 р. послугами підприємств готельного господарства скористались 396,2 тис. приїжджих. Коефіцієнт завантаження закладів готельного господарства продовжував залишатися невисоким і склав 18%.

Доходи від надання місць для проживання у підприємствах готельного господарства Львівщини склали у 2010 р. 270,5 млн. грн., що майже у 13 разів більше доходу, отриманого готельними підприємствами у 2000 р. Окрім того 59,1 млн. грн. одержано від надання додаткових послуг структурними підрозділами у готельних закладах.

Кількість готелів та інших місць короткотермінового проживання в Івано-Франківській області у 2011 р. склала 345 загальною одноразовою місткістю 3849 номерів на 8632 місця, які обслужили 179,1 тис. приїжджих (табл. 3.91).

Порівняно з 2000 р. кількість діючих підприємств готельного господарства в 2011 р. збільшилась більш ніж у десять разів при збільшенні номерного фонду у 3,2 разу і загальної місткості готельних закладів у 3,1 разу. Протягом 2011 р. послугами підприємств готельного господарства скористались 179,1 тис. приїжджих.

Доходи від надання місць для проживання у підприємствах готельного господарства Івано-Франківщини склали у 2010 р. 23,2 млн. грн. проти 20 млн. грн. доходу, отриманого готельними підприємствами у 2005 р.

Таблиця 3.92

Основні показники діяльності готельних закладів Закарпатської області*

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Кількість закладів, одиниць	36	38	39	45	61	69	67	159
Одноразова місткість, місць	2839	3152	3496	3801	5367	5554	5380	6936
Кількість номерів на кінець року, одиниць	1395	1462	1651	1821	2523	2621	2512	3351
Обслуговано приїжджих, тис. осіб	84,2	99,2	121,0	127,0	130,7	104,4	101,5	131,7
у т. ч. іноземців, тис. осіб	9,2	34,5	33,8	29,2	21,9	15,3	17,5	...
Коефіцієнт використання місткості готелів та інших місць для тимчасового проживання	0,19	0,34	0,29	0,28	0,24	0,17	0,15	0,14

*Складено за: Головне управління статистики України в Закарпатській області. – Режим доступу : <http://www.stat.uz.ua/statinfo/tourism/index.html>.

... - дані відсутні.

На Закарпатті кількість готелів та інших місць короткотермінового проживання у 2011 р. склала 159 одиниць загальною одноразовою місткістю 3351 номер на 6936 місць, послугами яких скористались 131,7 тис. приїжджих, у тому числі 17,5 тис. іноземців (17,2% від усіх обслугованих) (табл. 3.92).

Порівняно з 2000 р. кількість діючих підприємств готельного господарства збільшилась у 4,4 разу при збільшенні номерного фонду в 2,4 разу і загальної місткості готельних закладів у 2,4 разу. Проте коефіцієнт використання номерного фонду готельних закладів продовжує залишатися низьким: в останні два роки на рівні 0,14–0,17.

Доходи готельних закладів Закарпаття у 2011 р. склали 40,3 млн. грн. проти 15,0 млн. грн. доходу, отриманого готельними підприємствами у 2005 р.

На Буковині готельне господарство представлено 67 закладами на 1674 номери загальною одноразовою місткістю 3289 місць (табл. 3.93).

Порівняно з 2000 р. кількість діючих підприємств готельного господарства збільшилась в 3,7 разу при збільшенні номерного фонду в

Таблиця 3.93

Основні показники діяльності готельних закладів Чернівецької області*

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Кількість закладів, одиниць	18	12	17	27	27	28	31	67
Одноразова місткість, місць	1793	1398	2665	4678	4675	4764	4884	3289
Кількість номерів на кінець року, одиниць	943	785	1041	1370	1391	1453	1533	1674
Обслуговано приїжджих, тис. осіб	52,9	50,9	60,1	64,4	73,7	54,3	50,8	88,5
Коефіцієнт використання місткості	0,21	0,20	0,20	0,17	0,18	0,15	0,14	0,12

*Складено за: Туристичні потоки / Головне управління статистики у Чернівецькій області. – Режим доступу: <http://www.cv.ukrstat.gov.ua>.

1,8 разу і загальної місткості готельних закладів в 1,8 разу, що свідчить про зростання частки невеликих (маломістких) закладів.

При підприємствах готельного господарства в 2010 р. функціонувало 68 об'єктів сфери сервісу проти 66 – у попередньому році. Із загальної кількості готелів 61,3% мали в своєму складі додаткові об'єкти сфери сервісу. З них 67,7% мали заклади харчування (ресторани, кафе, бари), 35,5% – автостоянки, 19,4% – інші об'єкти²⁸.

Протягом 2011 р. послугами підприємств готельного господарства скористались 88,5 тис. приїжджих, що в 1,7 разу більше від аналогічного показника 2010 р. (табл. 3.93). Коефіцієнт завантаження закладів готельного господарства продовжував залишатися невисоким і складав впродовж останніх двох років 12-14%.

Позитивною тенденцією останніх років є динамічне розширення мережі готельних закладів фізичних осіб-підприємців. Зазвичай – це невеликі заклади на кілька номерів, так звані міні-готелі.

На Львівщині у 2005 р. був 101 такий заклад одноразовою місткістю 1867 місць, у 2010 р. їх налічувалося уже 315 загальною місткістю 6389 місць²⁹.

²⁸ Туристичні потоки / Головне управління статистики у Чернівецькій області. – Режим доступу: <http://www.cv.ukrstat.gov.ua>.

²⁹ Санаторно-курортне лікування, організований відпочинок та туризм в Україні: стат. бюлетень / Державна служба статистики України / Відпов. за випуск І. В. Калачова. – К., 2011. – 91 с. – С. 33.

Таблиця 3.94

SWOT – аналіз розвитку рекреації і туризму в Карпатському регіоні та можливостей реалізації подальших його перспектив

Переваги	Недоліки
<ol style="list-style-type: none"> 1. Значні потенційні можливості для розвитку рекреації і туризму, що не використовуються. 2. Розвиток лікувально-оздоровчого і гірськолижного туризму, спелеотуризму (Буковина). 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Нерівномірність розвитку рекреаційно-туристичної сфери: значна територіальна диференціація у господарському використанні рекреаційного потенціалу. 2. Слабка комунікаційна доступність територій, перспективних для освоєння в туристично-рекреаційних цілях. 3. Невідповідність комфортності та організаційно-економічного механізму функціонування рекреаційної інфраструктури міжнародним нормам і стандартам. 4. Скорочення чисельності сенаторно-курортних, відпочинкових закладів та їх місткості.
Можливості	Загрози
<ol style="list-style-type: none"> 1. Значний резерв для розширеного розвитку туризму: гірськолижного, екотуризму, пішохідного, сільського зеленого тощо. 2. Залучення приватного сектору до рекреаційно-туристичної діяльності. Розширення присутності на міжнародному ринку туристичних послуг. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Посилення рекреаційно-туристичної діяльності у прилеглих конкурентних регіонах: Польща, Словаччина, Угорщина, Румунія. 2. Вплив кліматичних, еколого-економічних та інших чинників на розвиток рекреаційно-туристичної галузі. 3. Тривала відсутність змін у законодавстві щодо підтримки приватних ініціатив у розвитку туристичної діяльності.

Не дивлячись на певні позитивні моменти у розвитку рекреаційно-туристичного комплексу регіону, ця сфера господарської діяльності продовжує залишатися слабо розвиненою. Як для галузей, які мали б бути за результатами своєї діяльності одними з домінуючих в регіоні, показники їх розвитку є вкрай низькими, що додатково свідчить про невідповідність рівня розвитку рекреаційної сфери тим перспективам, до яких вона має прямувати.

Проведений SWOT – аналіз засвідчив низку проблем і загроз успішного розвитку рекреації і туризму в Карпатському регіоні та можливостей реалізації подальших його перспектив.

Сьогоднішнє використання рекреаційного і туристичного ресурсу регіону є далеким від бажаного, ефективного і оптимального.

Цьому на заваді низка проблем серед яких варто виділити:

1. Нераціональне і непрофільне використання земель оздоровчого і рекреаційного призначення через відсутність затверджених норм рекреаційного навантаження і недосконалість правил надання земель оздоровчого і рекреаційного призначення у користування, слабкість правових регуляторів умов і правил здійснення рекреаційного природокористування.
2. Відсутність розрахованих та затверджених норм екологічно збалансованого рекреаційного навантаження і допустимої рекреаційної місткості курортних і рекреаційно-туристичних територій.
3. Відсутність генеральних планів населених пунктів, віднесених до курортних і рекреаційних, які б враховували норми екологічно збалансованого рекреаційного навантаження і допустимої рекреаційної місткості.
4. Нерівномірність освоєння рекреаційного потенціалу регіону і окремих районів.
5. Складність прослідковування використання рекреаційного ресурсу у галузях через відсутність виокремленого представлення рекреаційних напрямків (наприклад, фунікулерів і підвісних канатних доріг і витягів у електротранспорті, рекреаційних закладів у сфері відпочинку і розваг тощо).
6. Потужності рекреаційно-туристичного комплексу Карпатського регіону недостатні, щоб можна було сьогодні говорити про нього як про профілюючий.
7. Відсутність правового регулювання розвитку сільського «зеленого» туризму.
8. Залучення інвестиційних ресурсів у модернізацію та осучаснення матеріально-технічної бази рекреаційно-туристичної індустрії, особливо у відпочинковій сфері, перебуває на вкрай низькому рівні.
9. Використання сучасних маркетингових і управлінських методів та засобів в рекреаційній сфері є недостатнім.
10. Низький кваліфікаційний рівень як менеджерських працівників, так і обслуговуючого персоналу.
11. Відсутня координувана система дій з виведення регіонального рекреаційно-туристичного продукту на світовий ринок. Поряд із популяризацією привабливих рекреаційних і туристичних об'єктів потенційним споживачам не забезпечується можливість оперативного і вільного доступу до необхідної інформації по рекреаційно-туристичних послугах і туристичних фірмах, закладах розміщення, транспортних можливостях, а також можливостях бронювання місць

у готелях і на транспорті у режимі «on-line», про порядок отримання візи, прикордонні та митні процедури, транспортні трансферти, ціни в готелях і на транспорті, відповідність цін якості послуг тощо. Інформаційна складова рекламного забезпечення не забезпечується електронним супроводом із відображенням у інтернет-форматах.

Практичними кроками на шляху виводу рекреаційно-туристичного комплексу Карпатського регіону на заплановані стратегічні позиції можуть стати нові прагматичні підходи до формування інвестиційної політики у цій сфері; розроблення збалансованих довго- і середньострокових програмних заходів з диверсифікації туристичного продукту і регіонального його формування з акцентами на малоосвоєні території; активні пошуки новаторських маркетингових підходів до формування туристичного продукту регіону і окремих курортних і туристичних територій; загальна і різнопланова підтримка розвитку екологічного, культурно-етнічного, релігійного, сільського, екстремального та спортивного, багатoproфільного літнього і зимового спортивного туризму.

Виходячи з позицій пошуку ефективних чинників раціонального і ефективного використання природних оздоровчих і рекреаційних ресурсів, забезпечення належного розвитку рекреаційно-туристичних комплексів як одного із чинників соціально-економічного розвитку регіонів на державному рівні необхідно вирішити низку питань стосовно розвитку рекреаційно-туристичної сфери та підвищення ефективності використання природного рекреаційного і туристичного ресурсу:

1. Розрахувати та затвердити норми екологічно збалансованого рекреаційного навантаження і допустимої рекреаційної місткості курортних і рекреаційно-туристичних територій як обов'язкової умови розроблення і елемента генеральних планів населених пунктів, віднесених до курортних і рекреаційних.
2. Удосконалити правові регулятори умов і правил здійснення рекреаційного природокористування, правил надання земель оздоровчого і рекреаційного призначення у користування.
3. Розробити і затвердити Державний кадастр природних територій курортів і Державний кадастр природних лікувальних ресурсів.
4. Стратегії та програми розвитку рекреаційно-туристичних комплексів регіонів, курортно-оздоровчих територій і туристичних центрів мають розроблятися з урахуванням вимог збалансованого використання природного лікувального, рекреаційного і туристичного ресурсу території та згідно основних вимог затвердженої методики розроблення програмних документів сталого розвитку курортів і туризму.

Розділ 4. Стан та проблеми охорони довкілля в умовах трансформаційних змін у господарстві регіону

4.1. Стан та проблеми охорони земель

Незважаючи на відносну екологічну стабільність на тлі України, земельно-ресурсний потенціал Карпатського регіону потерпає від деструктивних впливів природного й антропогенного характеру, окремі ареали зазнають активної деградації, екологічні умови та якість життя населення знижуються. Проявами цього є, передусім, проблеми, пов'язані з ефективністю використання сільськогосподарських угідь, порушенням земель при видобутку корисних копалин, розміщенням відходів, поширенням екзогенних геологічних процесів, підтопленням сільгоспугідь та земель населених пунктів.

Ефективність використання сільськогосподарських земель є низькою. Урожайність основних сільськогосподарських культур є значно меншою, ніж у розвинених країнах Європи (табл. 4.1), а виробництво валової продукції у розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь у 7,4 разу поступається середньоєвропейському показнику¹.

На сьогодні у більшості господарств високий урожай сільськогосподарських культур одержують в основному за сприятливих природно-кліматичних умов, без належної науково обґрунтованої системи їх вирощування. Показники урожайності основних сільськогосподарських культур суттєво коливаються і не відповідають потенційним можливостям рослин. Низькою залишається продуктивність пасовищ і сінокосів. Значно нижчими за середньообласні значення є показники урожайності сільгоспкультур гірських територій. Результатом екстенсивного господарювання і деградації сільськогосподарських угідь є низький рівень їх продуктивності.

У регіоні незадовільно вирішується питання збереження та підвищення родючості ґрунтів, що зумовлюватиме зниження урожайності сільськогосподарських культур. Проблематичним є фінансування відповідних регіональних програм, а тому заходи щодо підвищення родючості земель проводяться епізодично. Впродовж 1990-2011 рр. скоротилися обсяги внесення у ґрунт як органічних, так і мінеральних добрив, а поєднання доз добрив неоптимальне. Вноситься близько 10 кг / га діючої речовини

¹ Червко Г. Теорія і практика іноземних інвестицій в АПК України в контексті її інтеграції в ЄС / Г. Червко, Г. Іваницька // Аграрна економіка. – 2008. – № 1-2. – С. 15.

Таблиця 4.1

Урожайність основних сільськогосподарських культур у Карпатському регіоні, Україні, Європейському Союзі, у середньому за 2005-2009 рр., ц / га*

Культура	Області Карпатського регіону:				Україна	Євро-союз
	Закарпатська	Івано-Франківська	Львівська	Чернівецька		
Зернові культури	28,4	29,9	27,0	36,8	27,5	48,8
Цукрові буряки	–	237	292,8	244,9	299,6	639,4
Картопля	162,4	120,3	151,4	147,4	134,2	280,7
Овочі	223,5	130	192,6	179,6	153,9	259,5

* Складено за даними: Статистичний щорічник Львівської області за 2010 рік. Ч. 1. – Львів: Головне управління статистики у Львівській області, 2011. – 367 с.; Статистичний щорічник Івано-Франківської області за 2011 рік. – Івано-Франківськ: Головне управління статистики в Івано-Франківській області, 2012. – 533 с.; Статистичний щорічник Закарпаття за 2011 рік. – Ужгород: Головне управління статистики у Закарпатській області, 2012. – 544 с.; Статистичний щорічник Чернівецької області за 2011 рік. – Чернівці: Головне управління статистики у Чернівецькій області, 2012. – 603 с.; Статистична та аналітична інформація Головного управління статистики у Чернівецькій області. – Режим доступу: <http://www.cv.ukrstat.gov.ua/>; Попова О. Рационалізація аграрного землекористування як національний пріоритет за посилення глобальних викликів щодо продовольчого забезпечення / О. Попова // Економіст. – 2010. – №12. – С. 49.

мінеральних і 2 т / га органічних добрив, що відповідно у 10 і 5 разів менше, ніж двадцять років тому, (довідково: в Англії на 1 га ріллі вносять 26 т органіки, в Голландії – 76 т, в Україні в середньому 6,5 т²). Як засвідчують статистичні дані, проти 2000 р. у 2011 р. внесено органічних добрив всього 18,5%, а удобрена площа становила лише 0,99% (рис. 4.1). При цьому, за наявними оцінками, на неудобрених ґрунтах урожайність сільгоспугідь знижується у 10-15 разів³.

Систематично погіршується еколого-агрохімічний стан орних земель. За останні 25 років відбувається інтенсивна дегуміфікація сільськогосподарських угідь, вміст гумусу зменшився з 2,5% до 2,2%. Щорічно з кожного гектара орних земель зноситься у середньому 16,3 т родючого ґрунту. Посилює деградацію ґрунтового покриву й невизначеність у співвідношенні

² Черевко Г. В., Яцків М. І. Економіка природокористування. – Львів: Світ, 1995. – 208 с.

³ Гребенюк Н. В. Індикація екологічного стану землекористування / Н. В. Гребенюк, А. Г. Тихонов, О. В. Гряник, В. П. Феденко // Землевпорядкування. – 2003. – №1. – С. 20.

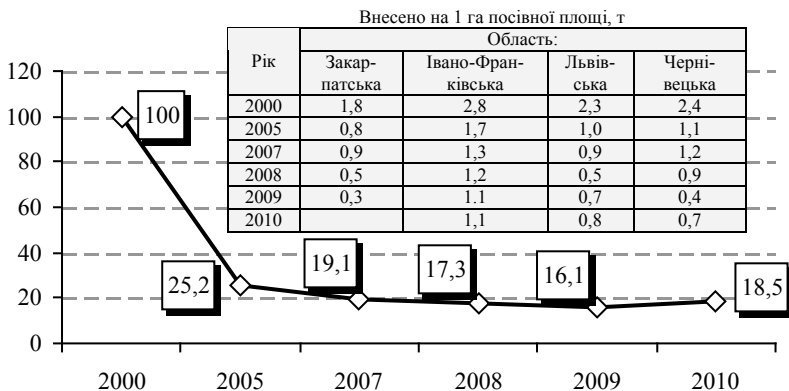

Рис. 4.1. Внесення органічних добрив у ґрунт в Карпатському регіоні (2000 р. прийнято за 100%)

* За даними: Статистичний щорічник Львівської області за 2011 рік. Ч. 1. – Львів Головне управління статистики у Львівській області, 2012. – 367 с.; Статистичний щорічник Івано-Франківської області за 2011 рік. – Івано-Франківськ Головне управління статистики в Івано-Франківській області, 2012. – 533 с.; Статистичний щорічник Закарпаття за 2011 рік. – Ужгород Головне управління статистики у Закарпатській області, 2012. – 544 с.; Статистичний щорічник Чернівецької області за 2011 рік. – Чернівці Головне управління статистики у Чернівецькій області, 2012. – 603 с.; Довкілля Івано-Франківської області у 2010 році. – Івано-Франківськ Головне управління статистики в Івано-Франківській області, 2011. – 48 с.

між сільськогосподарськими угіддями, незбалансованість біохімічних речовин і енергії в агроландшафтах. Доволі інтенсивно розвиваються ерозійні процеси, якими особливо уражені гірські території. Між тим, ерозія ґрунтів призводить й до забруднення (замулення) струмків, річок, ставків, посилення евтрофікації водойм.

Відсутня системність та агроконтроль у використанні сільгоспугідь. У процесі реформування земельних відносин значно зросла кількість суб'єктів земельної власності і землекористування, урізноманітнилися організаційні форми господарювання. Проте сказати, що підвищилась відповідальність землевласників, землекористувачів та суб'єктів господарювання за раціональне використання та якісний стан ґрунтів, важко. Близько 70 відсотків сільгоспугідь перейшло у користування господарств населення. Вони господарюють на обмежених за розмірами ділянках землі, де немає змоги впровадити контурно меліоративну систему організації території. На цих масивах не забезпечується жодних проти-ерозійних заходів. Потребують консервації деградовані і малопродуктивні землі, загальна площа яких на сьогодні становить 71162 га.

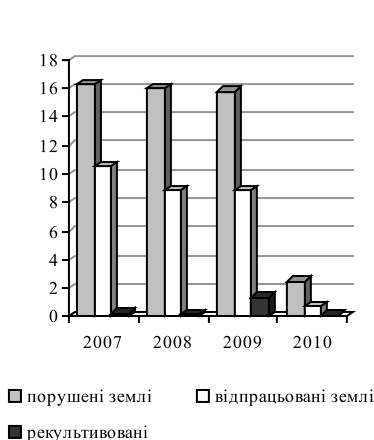
Відсутність інфраструктури науково-методичного та матеріально-технічного обслуговування численних малоземельних товаровиробників спричиняє погіршення фітосанітарної ситуації в агроценозах. В окремих господарствах різних форм власності частина орних земель не задіяна у сільськогосподарське виробництво, або переведена в перелоги, що призводить до їх забур'янення. Варто зауважити, що наступне введення цих земель у сільськогосподарський оборот потребуватиме значних затрат. Зрештою, потребує удосконалення й сама методика визначення шкоди від земельних правопорушень, таких як знищення / пошкодження протиерозійних гідротехнічних споруд, захисних насаджень, псування земель, самовільне відхилення від проектів землеустрою, будівництва, введення в дію об'єктів, зокрема, і невжиття заходів щодо боротьби з бур'янами.

Значні площі займають порушені землі. Із сільськогосподарського обігу вилучаються не лише землі, з яких безпосередньо видобуваються корисні копалини, а й площі для складування порожньої породи. Значні території зайняті відходами виробництва, відвальними породами, хвостосховищами. Вартість екологічних витрат лише для зони припинення сірковидобутку району Новояворівська (Львівська область) становить 20,1 млн. грн. Зона депресивної вирви має площу 10 тис. га і щорічні економічні втрати від недобору сільськогосподарської продукції досягають $\approx 3,5$ млн. дол. США⁴.

При цьому рекультивация здійснюється вкрай незадовільно, за існуючих темпів для повного відновлення наявних на сьогодні обсягів порушених земель (близько 15 тис. га) знадобиться 40-50 років (рис. 4.2). Найбільш проблемними щодо рекультивации земель є зони діяльності шахт Червоноградського гірничопромислового району, Яворівського ДГХП «Сірка», Стебницького ДГХП «Полімінерал», Новороздільського ДГХП «Сірка» та ДГРП «Подороженський рудник» (Львівська область), ДП «Калійний завод» ВАТ «Оріана» (м. Калущ, Івано-Франківська область), Солотвинського солерудника (Закарпатська область). Наслідком їх діяльності є значне просідання земної поверхні і, відповідно, затоплення й підтоплення населених пунктів, лісів, сільськогосподарських угідь, забруднення земель шахтними водами та відходами хімічної промисловості.

На території Яворівського ДГХП «Сірка» залишився кар'єр довжиною 5 км, шириною 2,5 км і глибиною до 90 м, який спровокував активізацію карстових процесів. Карстові провальні явища інтенсивно проявляються у зонах сіл Шкло, Молошківичі, Бердихів, Старичі, Воля Старицька, Підлуби. За останні роки виникло 500 нових вирв.

⁴ Хімічні технології і хімічна промисловість України : [Витяг з аналітичного збірника] / Верховна Рада України. – К., 1998.

Землі	2007	2008	2009	2010
Порушені, тис. га:	16,239	16,025	15,799	2,5*
• відсоток до загальної площі	0,29	0,28	0,28	
Відпрацьовані, тис. га	10,536	8,866	8,88	0,71
• відсоток до загальної площі	0,19	0,16	0,16	
Рекультивовані площі, тис. га	0,26	0,172	1,378	0,114
• відсоток до загальної площі	0,004	0,003	0,02	

* По Львівській області порушені землі у 2010 р. становили 0,001 тис. га.

Рис. 4.2. Порушені та рекультивовані площі земель у Карпатському регіоні

Сільські території потерпають від повеней, масштабних паводків. У результаті паводку 2008 р. близько 800 га земель стало неможливо використовувати за попереднім цільовим призначенням, а загальна площа порушених земель через їх підтоплення становила 25,6 тис. га (табл. 4.2). Збитки від паводку 2008 р. оцінюють в 1 млрд. євро. Від катастрофічних паводків, котрі сталися у 1998 та 2001 р., у Закарпатській області постраждали 269 населених пунктів. Загальні збитки становили понад 1 млрд. грн.⁵

У регіоні спостерігається значне скорочення робіт, пов'язаних із відновленням й охороною земельних ресурсів. Більшість господарств припинили активну природоохоронну діяльність через відсутність фінансових та матеріально-технічних ресурсів, або ж через відсутність мотивації. Держава суттєво скоротила асигнування на ці цілі, зокрема на охорону та раціоналізацію використання земельних ресурсів у 5 разів⁶. Неефективним є організаційно-економічний механізм регулювання екологічних аспектів функціонування сільського господарства. У Законі України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24 червня 2004 р. відсутні положення щодо підтримки

⁵ Безпека регіонів України і стратегія її гарантування / Б. М. Данилишин, А. В. Степаненко, О. М. Ральчук та ін. – К. : Наук. думка, 2008. – 389 с.

⁶ Стратегія розвитку агропромислового комплексу України [проект] / [Об'єднаний інститут економіки НАН України, Інститут економічного прогнозування НАН України, Рада по вивченню продуктивних сил України НАНУ, Українська академія аграрних наук]. – К. : Нац. наук. центр «Інститут аграрної економіки», 2005. – 119 с.

Таблиця 4.2

Площі порушених земель внаслідок стихійного лиха 2008 р.
у розрізі областей Карпатського регіону, га *

Порушені землі	Область			
	Закарпатська	Львівська	Івано-Франківська	Чернівецька
- землі із незначним ступенем порушення	2067,26	166,37	10 446,91	11 893,36
- землі, які неможливо використовувати і слід вивести зі складу сільськогосподарських угідь	49,43	-	174,92	31,75
- землі, які неможливо використовувати за попереднім цільовим призначенням	-	-	688,09	39,31

* Складено за даними: Статистичний щорічник Львівської області за 2010 рік. Ч. 1. – Львів: Головне управління статистики у Львівській області, 2011. – 361 с.; Статистичний щорічник Івано-Франківської області за 2010 рік. – Івано-Франківськ: Головне управління статистики в Івано-Франківській області, 2011. – 413 с.; Статистичний щорічник Закарпаття за 2010 рік. – Ужгород: Головне управління статистики у Закарпатській області, 2011. – 544 с.; Безпека регіонів України і стратегія її гарантування / Б. М. Данилишин, А. В. Степаненко, О. М. Ральчук та ін. – К.: Наук. думка, 2008. – 389 с.

екологічних програм і заходів. Законодавчо встановлено, що втрати сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, зумовлені вилученням сільськогосподарських угідь, лісових земель та чагарників, підлягають відшкодуванню і зараховуються на спеціальні рахунки відповідних місцевих рад у таких розмірах: обласним радам – 25 відсотків; районним радам – 15 відсотків; міським, селищним, сільським радам – 60 відсотків; міським радам Києва та Севастополя – 100 відсотків. Проте, як правило, виконання заходів з охорони земель відповідно до програм розвитку земельних відносин і охорони земель обмежується використанням 30-40% вказаних коштів.

Регіональні екологічні програми, спрямовані на розв'язання найбільш гострих природоохоронних проблем, без сумніву, є важливою формою активізації екологічної політики, їх реалізація сприяє підвищенню результативності природоохоронних дій. Проте низка об'єктивних і суб'єктивних чинників, насамперед, дефіцит коштів, обмежує їх дієвість.

На жаль, розв'язанню зазначених проблем не сприяє й економічний механізм регулювання земельних відносин, що сформувався в Україні за роки незалежності.

У результаті проведення земельної реформи утворились мільйони приватних агроформувань, при цьому науково-обґрунтованих систем раціонального землекористування ніхто не дотримувався. Нові землевласники та землекористувачі у своїй більшості у кращому випадку частково володіють необхідним обсягом знань для самостійної розробки та здійснення заходів, пов'язаних з оптимізацією і підвищенням родючості ґрунтів. Окрім цього, відповідні ґрунтозахисні, рекультивацийні та меліоративні роботи ефективні лише у разі виконання їх на значних масивах.

Діяльність більшості новостворених приватно-орендних агрогосподарств здійснюється без дотримання науково-обґрунтованої системи сівозмін. Практика засвідчує, що орендарі не зацікавлені у вкладенні капіталу в підвищення родючості ґрунтів (більша частина договорів укладається на короткий термін).

У Карпатському регіоні, як загалом в Україні, відсутні сучасні лабораторії та лабораторне обладнання для визначення хімічних і фізико-хімічних характеристик ґрунтового покриву, що ускладнює або унеможлиблює реалізацію низки вимог згідно із Законом України «Про охорону земель» від 19.06.2003 №962-IV. Унеможлиблюється і примусове припинення прав на земельну ділянку (ст. 143 Земельного кодексу України) через відсутність процедур здійснення експертизи й надання висновку про погіршення якості земель. Практично не застосовуються важелі та регулятори, пов'язані з економічним заохоченням власників землі та землекористувачів до самостійного проведення заходів щодо раціонального використання та охорони земель тощо.

Усі ці фактори зумовлюють складність екологічної ситуації у землекористуванні в регіоні. Для її поліпшення необхідно:

Підвищити ефективність використання земельних ресурсів:

- оптимізувати структуру земельних угідь, вивести у гірській зоні регіону з інтенсивного обробітку близько 5% площі ріллі, з яких 2/3 перевести у сіножаті і пасовища, 1/3 – залісити;
- провести консервацію деградованих, малопродуктивних та техногенно-забруднених земель (консервації підлягає не менше 15 тис. га ерозійно небезпечних земель, що розміщені на схилах, крутизна яких перевищує 10° зберегти природні водно-болотні угіддя, збільшити лісистість території (в перспективі до 65% для гірських територій регіону);

- провести резервування земель для природно-заповідного та іншого природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного, історико-культурного використання, розширити мережу природоохоронних територій; частку земель природоохоронного призначення збільшити до 20%;
- припинити вилучення особливо цінних земель, зокрема, сільськогосподарського призначення, для несільськогосподарських потреб;
- розробити спеціальні тематичні мапи й атласи стану земель та їх використання.

Удосконалити фінансово-економічний механізм землекористування:

- вдосконалити механізм плати за землю шляхом посилення рентної орієнтації платежів;
- запровадити стимулювання власників землі та землекористувачів за відтворення і покращення якісного стану земельних угідь;
- переглянути систему пільг при справлянні земельного податку;
- врегулювати питання цільового фінансування заходів з охорони земель та відтворення продуктивного потенціалу сільськогосподарських угідь;
- завершити процес посвідчення права приватної власності громадян на земельні ділянки державними актами, що дозволить розширити базу вилучення земельного податку й орендної плати;
- запровадити механізм відповідальності за недотримання договірними сторонами орендних угод;
- оптимізувати договірні взаємовідносини через взаємопогодження умов орендних угод, їх диференціацію залежно від якісних характеристик об'єкта оренди та інших об'єктивних чинників.

Сприяти розвитку ринку землі:

- забезпечити прозору, доступну і своєчасну інформацію про хід формування ринку землі (створення інформаційних систем управління земельними ресурсами і землекористуванням);
- завершити інвентаризацію земель;
- провести нову нормативно-грошову оцінку земель сільськогосподарського призначення, оскільки з часу проведення попередньої оцінки минуло 12 років (за вимогами законодавства таку оцінку слід проводити кожні 5-7 років);
- в законодавчому порядку вирішити питання про вилучення земель у користувачів, котрі їх не використовують чи допустили деградацію земельних ділянок, з їх передачею ефективним землекористувачам.

Формувати інститут обмежень у використанні земель, пов'язаних з охороною земель, та забезпечити екологічну збалансованість землекористування:

- запровадити комплексну систему державних стандартів, норм і правил у сфері використання, охорони і відновлення земельних ресурсів;

- здійснити диференціацію та класифікацію заходів з охорони земель та екологічної стабілізації землекористування за різними ієрархічними рівнями (державний, регіональний, місцевий) та видами їх фінансування;
- розробити регіональні схеми формування екомережі для збереження ландшафтного біорозмаїття.

Очікувані результати запровадження запропонованих заходів:

- підвищення рівня ландшафтно-екологічної стійкості території та культури землекористування;
- забезпечення інвестиційно-привабливого середовища для залучення коштів у реальний сектор економіки, зокрема, у сільське господарство;
- дотримання пріоритету вимог екологічної безпеки у використанні землі як просторового базису, природного ресурсу і основного засобу виробництва;
- забезпечення сприятливих умов для сталого землекористування (зведення до мінімуму ерозійних процесів, створення стійкої агроекологічної системи нарощування біоресурсного потенціалу земель);
- досягнення техногенно-екологічної безпеки життєдіяльності людини відповідно до екологічно допустимих рівнів використання земель;
- збільшення надходжень до місцевих бюджетів від плати за землю у 2,2-3,0 разу;
- підвищення економічної ефективності використання природно-ресурсного потенціалу земель у 1,8-2,0 разу;
- розв'язання соціальних проблем (підвищення культури життєдіяльності).

4.2. Проблеми лісівництва та трансформації рослинного покриву

Господарська діяльність в лісах Карпатського регіону не завжди була спрямована на збереження та примноження лісових ресурсів. Нерегульована експлуатація деревостанів у кінці XVIII і XIX століттях та особливо у повоєнні роки XX ст. призвела до значного зниження верхньої межі лісу, зміни породного складу і вікової структури лісів, переважання похідних біологічно нестійких деревостанів. Найбільше це стосується похідних ялинових лісів в Карпатському регіоні, площа яких збільшилась у 2,5 разу за рахунок зменшення площі ялицевих, букових і дубових лісів, зниження повноти насаджень, зменшення запасів деревини, погіршення санітарного стану лісів, збіднення лісової фауни, зниження ґрунтозахисних, водорегулюючих, біопродукційних та інших корисних функцій лісу. Виникли великі площі вторинних чагарникових заростей антропогенного походження та

девастрованих угідь. У багатьох випадках понизилась біологічна стійкість лісів, що призвело до масового всихання ялинових лісів у горах та всихання дубових лісів на рівнині. Значної шкоди лісові екосистеми зазнають в результаті проходження вітровалів і буреломів, паводкових та ерозійних процесів, руйнування мереж гідротехнічних та водозбірних комунікацій, що призводить до підтоплення насаджень і, у кінцевому результаті, до їх всихання. Почастішали випадки ураження деревостанів хворобами та шкідниками. На ліси впливає низка абіотичних, біотичних і антропогенних чинників, під дією яких зменшується приріст деревини, відбувається часткова втрата крон, всихання окремих дерев і насаджень. Лісистість в рівнинних та передгірських районах Карпатського регіону скоротилась до 20%, а в гірських – до 53% від їх загальної площі.

Зменшення лісистості території внаслідок неефективного лісокористування безпосередньо призвело до загострення екологічних проблем в регіоні: *кліматичних, гідрологічних, ґрунтозахисних, рекреаційних, флористичних, фауністичних* та ін.

Одним з негативних наслідків надмірного лісокористування є зростання яркової мережі, збільшення ступеня еродованості ріллі та сільськогосподарських угідь, особливо на горбогірних і передгірських територіях. Внаслідок вирубування лісів ступінь еродованості сільськогосподарських угідь на рівнинних територіях становить 12,5-15,8%, на височинній – 26-59%, а на гірсько-передгірній – 45-66%. Із зменшенням лісистості території відбувається також інтенсивне зростання зарякованості, особливо в горбогірних регіонах, тобто на території старого лісокористування, де процес лісокористування інтенсивно почався в першому тисячолітті н. е. На цих територіях максимальний лінійний приріст яркової мережі становив 41,7 м/км² на рік, тоді як для інших територій, де лісистість є вищою, цей показник в середньому складав 15-20 м/км² за рік⁷. Тобто інтенсивність яроутворення тут більша і в два рази перевищує середні показники.

Значну роль відіграє лісокористування й у зміні вікового і породного складу лісів. Внаслідок ведення монокультурного лісового господарства породний склад лісів регіону значно змінився. Для прикладу, у Прикарпатті, де домінували угруповання дуба звичайного, площа лісів зменшилася до 18%. На місці зведених корінних лісів створено штучні біоценози, що належать до аграрного (60%), лучного (10%) та урбанізованого (12%) масивів біогеопокриву⁸. Серед лісових екосистем, що залишилися, умовно-корінні (видовий склад яких відповідає складу корінних) майже повністю відсутні. Лісові екосистеми представлені по-

⁷ Ковальчук І. П. Регіональний еколого-геоморфологічний аналіз / І. П. Ковальчук. – Львів, 1997. – 440 с.

⁸ Екологічна ситуація на північно-східному макросхилі Українських Карпат / за ред. М. А. Голубця. – Львів : Поллі, 2001. – 164 с.

хідними дубняками, грабняками, сосняками, бучняками, ялиниками та ін. Спрощення у складі і будові дубових деревостанів є однією з причин їх сучасного всихання. У горах спостерігається заміна корінних мішаних біогеоценозів монокультурами смереки. Наприклад, якщо у корінному біогеопокриві Бескидів (Старосамбірський, Турківський, Сколівський райони Львівської області) смерекових біогеоценозів не було зовсім, то в сучасному вони займають 21%⁹.

Іншим негативним наслідком лісокористування є небажана вікова структура лісів. Так, в гірській частині області процент молодняків сягає 40%, середньовікових деревостанів – 34,4%. Лише 12,2% держлісфонду Українських Карпат зайнято пристигаючими, 10,7% – стиглими і 3,7% – перестійними ценозами. З урахуванням міжгосподарських лісів відсоток молодняків і середньовікових деревостанів ще більший і відповідно 48 та 35%)¹⁰. На рівнинній частині ці показники є ще вищими. Така ситуація знижує не тільки захисне і охоронне значення лісів, а також кліматорегуляційне, водорегуляційне й рекреаційне.

Глибока зміна вікової структури лісів, їх значне омолодження призвели до послаблення водоохоронних, водорегулюючих та ґрунтозахисних функцій. У лісових районах ґрунтові води рівномірно живлять річки впродовж року і їх стік виявляється зарегульованим, що дуже важливо для оптимального використання водних ресурсів. Надмірне вирубування лісів призводить, з одного боку до зменшення водності річок, їх обміління, замулювання русел, з іншого – до виникнення катастрофічних паводків під час сильних злив, затоплення сільськогосподарських угідь, знищення доріг, мостів, будівель. Так, надмірне вирубування лісів у Карпатах зумовило хвилю 10-100-кратного посилення інтенсивності схилових, селевих і руслових процесів. Зменшення лісистості за останні 30 років на 5-23% призвело до збільшення еродованості ґрунтового покриву за цей же період на 2049%, зросла заяркованість території, посилилися втрати гумусу – до 150 кг/рік¹¹.

Від лісистості території, характеру рослинного покриву та антропогенних змін у його структурі значною мірою залежить екологічна стабільність у басейнах річок, насамперед гірських. З усіх типів рослинності лісові екосистеми, внаслідок багатоярусної структури деревостану, високої продуктивності, мають найвагоміше системоорганізаційне та екостабілізаційне значення. Так, згідно з даними науковців, стиглі букові ліси

⁹ Екологічна ситуація на північно-східному макросхилі Українських Карпат / за ред. М. А. Голубця. – Львів : Поллі, 2001. – 164 с.

¹⁰ Екологічна ситуація на північно-східному макросхилі Українських Карпат / за ред. М. А. Голубця. – Львів : Поллі, 2001. – 164 с.

¹¹ Ковальчук І. П. Регіональний еколого-геоморфологічний аналіз / І. П. Ковальчук. – Львів, 1997. – 440 с.

затримують впродовж року в Карпатах 25,1% кількості опадів, а під їх намет потрапляє 74,9%, смерекові ліси – відповідно 36,9% і 63,1%. У разі збільшення лісистості на 1% площі середній річний стік у басейнах річок збільшується на 9,4-11,9 мм¹².

Негативні зміни в структурі лісового покриву призвели до збільшення амплітуди коливань водності рік. Наприклад, середньорічний стік р. Дністер змінюється з 3,8 км³ у маловодні роки до 19,2 км³ у багатоводні. До 70% стоку припадає на період паводків (особливо руйнівними є літні паводки). Під час їх проходження спостерігається різке підняття рівня води, яке триває до двох і більше тижнів. Дослідження, проведені в Карпатах, показали, що лісовий покрив, порівняно з нелісовим, удвічі поліпшує зарегульованість стоку річок і чотирикратно зменшує згубний максимальний стік. Найсприятливішим є гідрологічний режим на водозборах річок, де ліси віком понад 40 років покривають 65-75% площі. Впродовж тривалого часу у високогір'ях Карпат унаслідок інтенсивного розширення пасовищ для випасання худоби значно знизилася верхня межа лісу, що затримуєталі води з полонин. Його водозахисна функція у кілька разів вища, ніж фітоценозів, розташованих нижче. Відновлення екологічно обгрунтованої верхньої межі лісу на території гірських районів сприятиме поліпшенню гідрологічного режиму рік, що беруть тут початок.

Надмірне лісокористування в Карпатському регіоні знайшло своє відображення також у зміні структури флористичних і фауністичних комплексів. Вирубування лісів, випасання худоби, рекреаційна і меліоративна діяльність, створення монокультур, внесення гербіцидів, застосування хімічних засобів захисту рослин безпосередньо відбилися на видовому складі рослинного і тваринного світу. При цьому найглибша трансформація відбулася в біогеоценогічному окрузі дубових лісів¹³. Архівні дані свідчать, що на території регіону повністю було знищено 8 видів диких звірів та понад 10 видів птахів¹⁴. До тварин, що зникли, належать зубр, тур, тарпан, бобер, сарна, бабак. Зменшилися до критичного рівня популяції більшості звірів і птахів. Так, загалом за період від 1990 до 2010 р. чисельність копитних зменшилася з 15116 до 10068 особин; зокрема: лося – з 495 до 77; оленя – з 2238 до 1223; кабана – з 3049 до 1757; козулі – з 9296 до 6987; зубра – з 38 до 24¹⁵. Не краща ситуація з хутровими звірами та пернатою

¹² Стойко С. Паводки в Закарпатті та доля гірських лісів / С. Стойко // Дзеркало тижня. – 2001. – 7 квітня.

¹³ Екологічна ситуація на північно-східному макросхилі Українських Карпат / за ред. М. А. Голубця. – Львів : Поллі, 2001. – 164 с.

¹⁴ Заповідні екосистеми Карпат. – Львів: Світ, 1991. – 248 с.

¹⁵ Гладун Г. Б. Значення захисних лісових насаджень для забезпечення сталого розвитку агроландшафтів / Г. Б. Гладун // Науковий вісник: Екологізація економіки як інструмент сталого розвитку в умовах конкурентного середовища. – Львів : НЛТУ України. – 2005. – Вип. 15.7. – С. 113-118.

дичиною. Кількість хутрових звірів за відповідний період зменшилася з 75785 до 66158 голів. Зменшення чисельності основних видів мисливських тварин є прямим результатом невмотивованих і шкідливих способів ведення лісового і мисливського господарства.

Надмірне ведення лісозаготівель супроводжувалось інтенсивним антропогенним впливом на **стан рослинного покриву** в Карпатському регіоні. Негативну роль у процесі зміни лісового покриву відіграють як застарілі машини та механізми, так і сама технологія лісозаготівель. Устаткування та технологічні процеси заготівлі лісу в Україні були розроблені для рівнинних місцевостей та концентрованих суцільно-лісосічних рубок з метою максимально знизити вартість заготівлі та вивезення деревини, при цьому нехтувались проблеми збереження навколишнього середовища. Тому в гірських умовах при застосуванні тракторів на суцільних вирубках з 1 га лісової площі зноситься від 150 до 600 м³ родючого ґрунту, а за 3-4 ходи трактор майже повністю знищує ґрунтовий покрив¹⁶.

На вирубках по трелювальних волоках йде процес яроутворення, що збільшує базис ерозії та ущільнює ґрунти. Переважно ні лісгоспи, ні приватні лісозаготівельні фірми не володіють відповідними лісозбеігаючими технологіями лісозаготівлі у гірських умовах (повітряними трелювальними установками, легкою лісозаготівельною технікою – тракторами і лісовозами, трелювання конями), лісова інфраструктура (мережа лісових доріг) розвинена дуже слабко. З іншого боку, сучасна лісозаготівельна техніка в сотні разів перевищує можливості продуктивності лісів.

Проблеми трансформації рослинного покриву в лісах Карпатського регіону великою мірою пов'язані з незадовільним веденням сільського господарства на високогірних луках (полонинах), післялісових луках та на невеликих ділянках ріллі в межах лісового поясу, яке відбувалось протягом всього періоду господарювання в Карпатах. Нерегульоване надмірне випасання худоби, особливо овець, призвело до деградації рослинного покриву, руйнування дернини, втрати водорегуляційних функцій високогірних лук та зміни високопродуктивних лучних формацій на деградовані низькопродуктивні білоусові пустища. Незадовільне розмежування полонинського й лісового господарства, кошарування та випасання худоби в приполонинних лісах призвело до штучного зниження верхньої межі лісу на 150-200 метрів, а місцями і

¹⁶ Голубець М. А. Екосистемологічні засади аналізу та оцінки антропогенних змін у природних екосистемах Карпат : Експертний висновок. / М. А. Голубець. – Львів : Інститут екології Карпат НАН України. – 2001. – С. 5-9.

на 250 метрів¹⁷. Саме зниження верхньої границі лісу, яка відзначається незначною присутністю ділянок рідколісся та стрімким переходом високоствольного лісу в полонини, є причиною посилення додаткового стоку води та ерозії.

Чимало проблем лісівництва пов'язані з чинниками, що впливають з недосконалості існуючих організаційно-економічних механізмів політики регіональної лісової політики. Для прикладу, посадка і посів лісу в порядку лісовідновлення проводиться за рахунок власних коштів лісгосподарських підприємств. Низький рівень підготовки лісоосік до розробки, відсутність дієвого контролю з боку державної лісової охорони за ходом їх розробки, допущення до лісозаготівельних робіт фахівців низької кваліфікації, що працюють на умовах договорів підряду по освоєнню обсягів лісокористування та недостатня кількість природозберігаючих технологій і механізмів, не дозволяють повною мірою зберегти наявний підріст та природне поновлення лісоутворюючих порід.

Низький рівень лісорозведення пояснюється також складністю передачі земельних ділянок, не придатних у сільськогосподарському виробництві, до лісового фонду та недостатністю бюджетного фінансування лісокультурних заходів по створенню нових лісів.

Підсилює лісоекологічну кризу і існуючий розподіл лісоресурсних платежів, який заохочував надмірні санітарні та прохідні рубки, внаслідок чого зросло їх співвідношення у загальному обсязі рубок. Це, в свою чергу, призводить до погіршення якості генофонду лісів, недобору деревини у віці рубки, зниження класу товарності. Значна частка податків та обов'язкових платежів, які формуються у лісовій галузі, спрямовується до державного бюджету: плата за спеціальне використання лісових ресурсів державного значення (деревина від рубок головного користування, заготівля живиці); податок на додану вартість; податок на прибуток; інші податки та платежі. До місцевих бюджетів надходили лише: плата за спеціальне використання лісових ресурсів місцевого значення (другорядні лісоматеріали, побічні користування), місцеві збори та платежі, плата за землю та деякі обов'язкові платежі, частка яких у структурі податкових платежів вкрай незначна. При цьому місцеві громади, не отримуючи нічого з використання лісових ресурсів, натомість отримують цілий спектр проблем і збитків внаслідок лісозаготівельних робіт, вирішенням котрих доводиться вирішувати самим (знищення сільських пасовищ, руйнування й захаращення гірських потоків й створення цим паводкової небезпеки, ґрунтова ерозія, руйнування сільських доріг лісовозами).

У контексті аналізованих проблем особливої ваги набуває узгодженість розподілу повноважень між різними суб'єктами лісових відносин та адек-

¹⁷ Ковальчук А. А. Причини катастрофічних паводків у Закарпатті та перспективи їхнього уникнення у майбутньому / А. А. Ковальчук, В. І. Ніколайчук, Ю. І. Крочко, М. М. Бойко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2001. – № 9. – С. 5-20. – Серія. Біологія.

ватним цьому розподілу фінансових потоків. Адже найбільш вагомі функції власника щодо розпорядження землями лісового фонду (надання та вилучення) перебувають у компетенції місцевих органів самоврядування, тому справедливо було б очікувати фінансове забезпечення відповідних територіальних громад. Проте, законодавчі норми України спрямовані на створення у лісовому господарстві переважно централізованих фінансових потоків. Є і неузгодженість норми розподілу коштів між державним та місцевими бюджетами, що визначаються статтею 46 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» (1991) та статтею 98 Лісового кодексу. Проте, починаючи з 2001 р., не дотримується навіть закладена в них норма, оскільки, згідно із Законом України «Про Державний бюджет України», щоразу передбачається зарахування плати за спеціальне використання лісових ресурсів у повному обсязі лише до державного бюджету. Не змінюють ситуацію і відповідні норми, які стосуються збору за спеціальне використання лісових ресурсів, і у прийнятій редакції Податкового кодексу.

Таким чином, лісоресурсна сфера Карпатського регіону, як і природне середовище в цілому, потребують захисту від різного роду антропогенних і природних факторів. Антропогенними негативними факторами в цьому плані є:

- нераціональне лісокористування;
- неефективне лісовідновлення;
- недостатня інтенсифікація лісовирощування (лісова меліорація, хімічний захист лісів тощо);
- недосконалі технологічні процеси лісозаготівельного виробництва і лісовирощування;
- забруднення лісів хімічними речовинами, в тому числі радіонуклідами.

Природними негативними чинниками лісів є:

- лісові пожежі;
- несприятливі кліматичні та гідрографічні фактори;
- ерозія ґрунтів.

З метою раціонального використання екологічних, соціальних та сировинних ресурсів лісу в Карпатському регіоні у найближчій перспективі необхідно:

- формувати єдину регіональну лісову політику ведення лісового господарства на принципах сталого, наближеного до природи лісівництва;
- відмовитись від суцільних рубань лісу з поступовим переходом на вибіркову форму господарювання, суцільні рубки проводити при ліквідації наслідків стихійних лих та тоді, коли іншими способами неможливо добитися швидкого відновлення високопродуктивних, біологічно стійких корінних деревостанів;
- впроваджувати сучасні екологобезпечні лісогосподарські технології;

- збільшити обсяги лісовідновлення пропорційно до площі суцільних зрубів, частку природного поновлення лісосік та обсяги лісорозведення за рахунок земель, не придатних для використання у сільськогосподарському виробництві;
- функції державного контролю в частині перевірки на державному кордоні достовірності сертифікатів про походження лісоматеріалів та виготовлених з них пиломатеріалів передати постам екологічного контролю територіальних органів Мінприроди України;
- з метою недопущення вирубки здорових насаджень посилити контроль за наміченими санітарно-оздоровчими заходами у лісах регіону;
- посилити державний контроль за розробкою лісосік у частині впровадження природозберігаючих технологій і механізмів на виконання Закону України «Про мораторій на суцільну вирубку у буково – ялицевих лісах Карпатського регіону»;
- впроваджувати у сферу лісових відносин кращий досвід європейських країн;
- застосовувати важелі економічного стимулювання підприємств галузі при використанні прогресивних технологій лісокористування, переведенні лісового насінництва на генетично-селекційну основу з відповідним рівнем лісовідновлення та лісорозведення;
- збільшувати бюджетне фінансування лісгосподарських підприємств, використовуючи диференційований підхід, відповідно до характеристик лісосічного фонду та можливостей госпрозрахункової діяльності;
- провести лісову сертифікацію з орієнтуванням на європейські стандарти;
- вдосконалювати нормативно-законодавчу базу у сфері охорони, відтворення та раціонального використання лісових ресурсів;
- забезпечити максимально повне виділення та охорону пралісових екосистем;
- розширити мережу лісових доріг, що значно зменшить кількісні та якісні втрати лісових ресурсів.

4.3. Стан поверхневих та підземних вод й паводкові загрози

В останні роки скиди забруднених стічних вод у поверхневі водні об'єкти регіону зменшилися однак залишаються значними. У 2011 р. було скинуто близько 80 млн. м³ недостатньо-очищених та неочищених зворотних вод, що становить 18,3% обсягу загального водовідведення. За період з 1990 р. частка забруднених стоків у загальному водовідведенні дещо знизилася (з 28%), однак об'єм скинутих забруднених стоків є не-

Таблиця 4.3

Скидання забруднених зворотних вод у поверхневі водні об'єкти
Карпатського регіону (млн. куб. м)*

Області	1990	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Закарпатська	29	14	13	13	12	12	11	8	3
Івано-Франківська	72	68	31	26	21	19	17	15	15
Львівська	77	55	193	180	189	60	59	59	53
Чернівецька	40	12	9	7	8	11	10	7	8
Всього	218	149	246	226	230	102	97	89	79

* Складено за даними головних управлінь статистики областей Карпатського регіону.

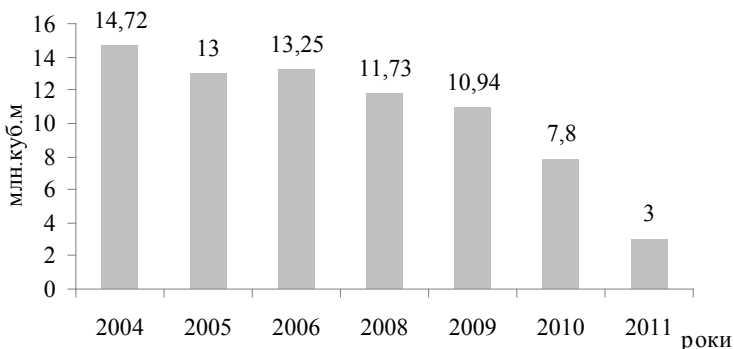

Рис. 4.3. Скидання забруднених зворотних вод у поверхневі водні об'єкти Закарпатської області

допустимо великим. З усього об'єму забруднених стічних вод у регіоні більше половини припадає на Львівську область – 53 млн.куб. м у 2011 р. (табл. 4.3).

Для водного басейну регіону характерні також інші несприятливі впливи та особливості, розглянуті нижче стосовно кожної області.

Закарпатська область. Після 1990 р. в області скиди забруднених стічних вод суттєво зменшилися (рис. 4.3). У 1990 р. було скинуто 29,31 млн. м³ недостатньо-очищених та неочищених зворотних вод, у 2011 р. – 3,0 млн. м³. Найбільшими забруднювачами поверхневих вод є підприємства житлово-комунального господарства.

Заходи, проведені протягом 2010-2011 рр., дали можливість зменшити обсяги скидів забруднених стічних вод в поверхневі водойми на

4,8 млн. куб. м. Це сприяло оздоровленню водного басейну області, для котрого характерним було відхилення від встановлених норм екологічної та санітарної безпеки.

Аналіз моніторингових досліджень якості поверхневих вод Закарпатської області за 2009 р. показував, що для річок регіону був характерним підвищений вміст заліза загального та марганцю майже у всіх створах спостереження. Середньорічні концентрації заліза загального у пробах поверхневих вод перевищували гранично-допустимі концентрації (ГДК) в 1,2–6,4 разу, а середньорічні концентрації марганцю в 1,1–7,8 разу. Також підвищеним був вміст цинку. За даними інструментально-лабораторного контролю якості поверхневих вод перевищення ГДК у р. Тиса мало місце на 22 з 23 контрольних створів, в яких здійснювалися вимірювання, у р. Латориця на 6 з 7, у р. Уж на 7 з 10¹⁸.

Одним з найбільш актуальних питань в області залишається забезпечення населення достатньою кількістю доброякісної питної води. Середній рівень забезпечення населення області доступом до централізованого водопостачання складає 32,2% при аналогічному показнику в європейських країнах 70%.

Станом на 2010 р. в області нараховувалося 113 водопроводів, у т. ч.: 27 комунальних, 51 відомчий, 35 сільських, а також 4545 джерел децентралізованого водопостачання, переважно колодязів.

Із загальної кількості водопроводів – 18,6% не відповідали санітарним нормам і правилам, зокрема, через відсутність зон санітарної охорони – 5,2%, відсутність необхідного комплексу очисних споруд – 7,1%, відсутність незаражуючих установок – 9,7%¹⁹.

Для водопровідно-каналізаційного господарства характері проблеми, пов'язані зі:

- зношеністю існуючих мереж та обладнання системи водопроводів;
- недостатнім для нормального функціонування та розвитку фінансуванням;
- відключеннями електроенергії від водозаборів через заборгованість перед енергопостачаючими підприємствами, що спричиняє додаткові аварійні прориви трубопроводів тощо.

Гострою проблемою для області є висока паводкова загроза. Вона зумовлена особливостями клімату та режиму атмосферних опадів, орографією гірських територій, гідрогеологічним режимом при високому заляганні водонепроникних гірських порід, а також антропогенними факторами – зменшенням лісопокритої площі, змінами рослинного по-

¹⁸ Екологічний паспорт Закарпатської області – 2010. – Режим доступу : <http://www.menr.gov.ua>.

¹⁹ Доповідь про стан навколишнього природного середовища Закарпатської області за 2009 рік. – Режим доступу : <http://www.menr.gov.ua>.

криву й розорюванням прируслових смуг, їх забудовою, відбором гравію на руслах рік та заплавах.

Паводки приносять значні збитки, з метою запобігання котрим в області необхідно проводити захист територій від шкідливого впливу води. За таких обставин особливої уваги потребує реалізація програми комплексного протипаводкового захисту в басейні ріки Тиса у Закарпатській області на 2006-2015 роки, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 13.02.2006 р. № 130. Вона передбачає берегоукріплення, регулювання і розчистку русел річок, покращення екологічного стану рік, відновлення захисних дамб, гідротехнічних споруд тощо. Програма фінансується у недостатніх обсягах, у 2010 р. – на 50,4%²⁰.

Важливе значення має прогнозування паводків та своєчасне інформування про загрозу паводків. Позитивним у цьому є створення в області спільно з країнами – сусідами відповідної системи стеження та інформування (спільна українсько-угорську система моніторингу паводків АІВС – «Тиса»).

Івано-Франківська область. Після значного скорочення водоспоживання та водовідведення у 90-х роках минулого століття, протягом останнього часу мала місце тенденція до незначного зростання обсягів скидів зворотних вод у водойми області (90,2 млн. куб. м у 2005 р., 91,3 млн. куб. м у 2010 р.).

Значно скоротилися після 1990 р. скиди забруднених стічних вод (рис. 4.4).

Скидання забруднених стічних вод, а також недотримання вимог законодавства щодо режиму прибережно-захисних смуг водних об'єктів

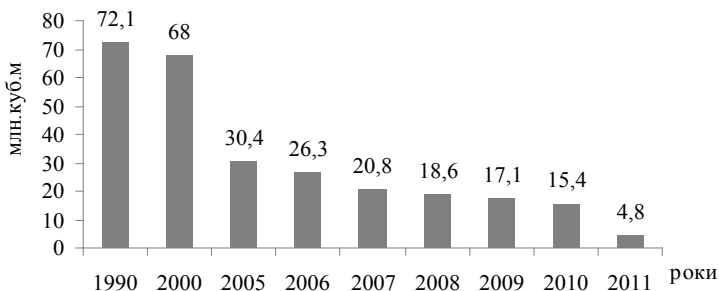

Рис. 4.4. Скидання забруднених зворотних вод у поверхневі водні об'єкти Івано-Франківської області

²⁰ Національна доповідь про стан техногенної та природної безпеки в Україні у 2010 році. – Режим доступу: <http://www.mns.gov.ua>.

призводять до локальних забруднень водного басейну та зниження якості поверхневих вод.

Скидання забруднених стічних вод спричинене незадовільним технічним станом більшості водопровідно-каналізаційних систем та водоочисних споруд. Найбільш загрозливе становище з очищенням стічних вод склалася у м. Косів, Снятин, Тлумач, Городенка, Галич, Болехів, Рогатин, с-щах Брошнів, Вигода, Лисець, с. Товмачик²¹.

В цілому стан поверхневих вод в області є близьким до задовільного. Про це свідчать дані щодо вмісту забруднюючих речовин, встановлені за вимірами на створах рік Дністер та Прут при виході з території області. У них не виявлено перевишень гранично допустимих концентрацій забруднюючих речовин. Разом з тим, у низці річок області спостерігаються понаднормативні забруднення, тобто перевищення гранично допустимих концентрацій забруднюючих речовин, встановлених для вод рибогосподарських водойм відповідно до «Узагальненого переліку гранично допустимих концентрацій (ГДК) та орієнтовно безпечних рівнів впливу (ОБРВ) шкідливих речовин для води рибогосподарських водойм» для вод господарсько-питного та культурно-побутового водокористування – відповідно до Санітарних правил і норм № 4830-88 «Охорона поверхневих вод від забруднення».

Такі перевищення у 2009 р. за даними Держуправління Мінприроди в Івано-Франківській області мали місце на окремих ділянках р. Дністер (створи в с. Устечко, Довге), р. Свіча (створ у с. Гошів, Межиріччя), р. Сівка (місця прийому стоків м. Калуш), р. Саджава (створ м. Долина), р. Луква (створ с. Боднарів), р. Бистриця (місце прийому стоків м. Івано-Франківська), р. Прут (створ м. Коломия).

Із забрудненими стічними водами у водойми області скидаються 1,062 тис. т органічних забруднень, 59,86 тис. т солей, 3,8 т нафтопродуктів та інших речовин.

Характерною особливістю для більшості рік області є нерівномірність гідрологічного режиму та висока паводконебезпечність. Це зумовлено особливостями клімату та режимом атмосферних опадів, орографією гірських територій, гідрогеологічним режимом при високому заляганні водонепроникних гірських порід, а також антропогенними факторами – зменшенням лісопокритої площі, змінами рослинного покриву й розорюванням прируслових смуг, їх забудовою, відбором ґравію на руслах рік та заплавах.

Паводки приносять значні збитки, при цьому розроблена з метою запобігання шкідливого впливу води «Державна цільова програма комплексного протипаводкового захисту в басейнах річок Дністра, Пруту

²¹ Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища. Івано-Франківська область. – Режим доступу : http://www.gov.ua/ivano-frankivsk_009.doc.

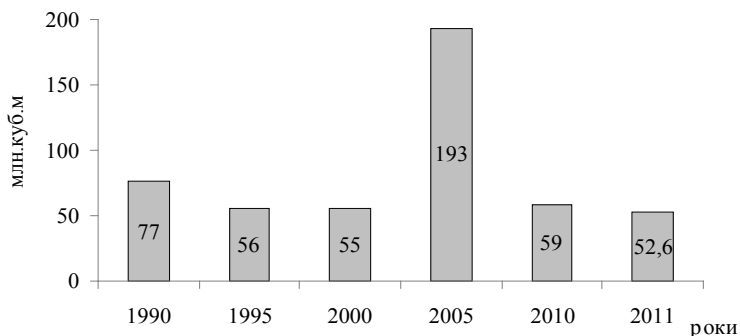

Рис. 4.5. Скидання забруднених зворотних вод у поверхневі водні об'єкти Львівської області

та Серету», затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 27.12.2008 р. № 1151, яка передбачає берегоукріплення, регулювання і розчистку русел річок, покращення екологічного стану рік, відновлення захисних дамб, відбудову гребель тощо також фінансується у недостатніх обсягах, у 2010 р. – лише на 43,6%²².

Важливе значення має прогнозування паводків та своєчасне інформування про загрозу паводків, що потребує створення відповідної системи стеження та інформування.

Львівська область. Скорочення у 2,2 разу обсягів забору води з природних водних об'єктів в області за 1990–2011 рр. не супроводжувалося відповідним поліпшенням стану водних об'єктів. Поверхневі води продовжують належати до найбільш забруднених елементів навколишнього середовища. Погіршення технічного стану водоочисних споруд, відсутність коштів на їх належне утримання, ремонт та реконструкцію призводить до продовження скидання у водні об'єкти значних обсягів забруднених стічних вод (рис. 4.5).

У 2011 р. в області було скинуто 52,6 млн. куб. м забруднених зворотних вод – 22,3% від загального обсягу водовідведення.

Особливо великі обсяги щорічного скидання забруднених стоків мали місце у 2005–2007 роках – понад 180 млн. куб. м.

На житлово-комунальне господарство припадає 97,6% усього скиду забруднених зворотних вод.

Неналежне очищення стоків призводить до забрудненості поверхневих вод. Дані державного управління охорони навколишнього природного середовища у Львівській області щодо інструментально-лабораторного

²² Національна доповідь про стан техногенної та природної безпеки в Україні у 2010 році. – Режим доступу : <http://www.mns.gov.ua>

контролю якості поверхневих вод показують, що у 31 з 50 водних об'єктів області, на контрольних створах котрих здійснювалися вимірювання якості поверхневих вод, мали місце перевищення гранично-допустимих концентрацій забруднюючих речовин. На ріках Верещиця, Полтва, Золота Липа, Солокія, Шкло перевищення ГДК фіксується на усіх створах. На р. Західний Буг перевищення ГДК мало місце на 83% контрольних створів, на р. Дністер на 70% створів, р. Рата – 67%, р. Стрв'яж – 60%, р. Вишня – 50%, р. Стрий – 33% контрольних створів. Перевищення фіксуються переважно за показниками БСК5, сполуками азоту, фосфатами, важкими металами, нафтопродуктами, фенолами²³.

Поліпшення екологічного стану водних об'єктів потребує значних інвестицій. Подальше зволікання з їх виділенням спричинюватиме лише погіршення якісних характеристик водного басейну.

Краще становище зі станом підземних вод. Значні випадки забруднення підземних водоносних горизонтів в області відсутні. Разом з тим, частина водозаборів в області характеризується незначним ступенем захищеності міжпластових вод. Найбільшою мірою це стосується гірської частини області, що вимагає тут особливої уваги до питань запобігання забрудненню підземних водоносних горизонтів.

Особливістю більшості рік області, як і рік інших областей регіону, є нерівномірність гідрологічного режиму та висока паводкобезпечність.

За таких обставин особливе значення має реалізація програм комплексного протипаводкового захисту в басейнах річок Дністра, Пруту та Серету, про недостатній рівень фінансування якої зазначено вище.

В області мають місце також процеси затоплення, підтоплення та заболочення ґрунтів, спричинені впливом господарської діяльності у зонах гірничих розробок. Суттєво підтоплені території міста Червоноград, сіл Сілець, Межиріччя, де на багатьох ділянках відбулось просідання земної поверхні на 2-3 м і рівень ґрунтових вод досяг земної поверхні, що призводить до знищення сільськогосподарських угідь. Реалізація розробленого в області та спрямованого на запобігання і усунення наслідків таких процесів Комплексного проекту екологічної реабілітації Сокальського району затримується.

Чернівецька область. У 2011 р. в області скорочено об'єми скиду забруднених зворотних вод (рис. 4.6), однак їх частка у загальному об'ємі скинутих зворотних вод залишається значною – майже 10%.

Найбільші скиди забруднених стоків чинять житлово-комунальні підприємства області. Їх каналізаційні очисні споруди зношені, не можуть забезпечити нормативне очищення стоків, що спричинює локальні забруднення поверхневих вод.

²³ Екологічний паспорт Львівської області – 2010. – Режим доступу: <http://www.ekology.lviv.ua>

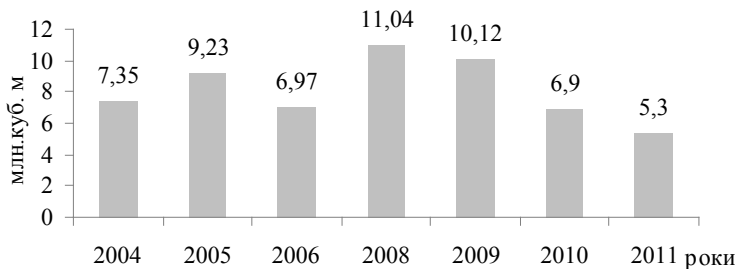

Рис. 4.6. Скидання забруднених зворотних вод у поверхневі водні об'єкти Чернівецької області

Згідно з даними Держуправління Мінприроди у Чернівецькій області в цілому поверхневі води на водозаборах басейну Дністра перебувають у задовільному стані і належать до класу «помірно забруднені». Більшість випадків перевищень ГДК та санітарних норм для води водойм загальногосподарського призначення стосуються екстремальних періодів паводкової хвилі та спекотного літнього сезону.

До цього ж класу належать води басейну р. Прут. У прикордонному пункті спостереження – с. Костичани спостерігалися одиничні перевищення ГДК за азотом загальним (1,2 ГДК) та свинцем (1,1 ГДК).

Води прикордонної ділянки р. Серет належать до класу «чисті», всі контрольні показники перебувають у межах норми.

Аналіз лабораторних досліджень з джерел централізованого господарсько-питного водопостачання свідчить про зменшення показників хімічного та мікробіологічного забруднення. В 2010 році відсоток невідповідності за хімічними показниками склав 3,5 проти 3,4 в 2009 р.; по мікробіологічних показниках відсоток склав 7,7 проти 3,5 в 2009 р. Вище середньообласного хімічні та мікробіологічні показники в м. Чернівці (26,2% і 30,2%) за рахунок р. Дністер, а також в Глибоцькому (21,4%) в Новоселицькому (8,3%) та Кельменецькому (8,0%) районах.

4.4. Стан повітряного басейну та запобігання його забрудненню

Забруднення атмосферного повітря в регіоні має ареальний та лінійний характер. Ареальне забруднення спостерігається у районі окремих промислових центрів, на які припадає основна частина викидів забруднюючих речовин від стаціонарних джерел, та великих міст зі значним скупченням автотранспорту. Лінійне забруднення атмосфери спостерігається вздовж автомагістралей внаслідок інтенсивного руху транспортних засобів.

Протягом 1990-2010 років у динаміці шкідливих викидів у атмосферу мало місце значне зменшення викидів у період з 1990 р. по 2000 р. (у Львівській області у 2,9 разу, Івано-Франківській – 3,0, Закарпатській – 3,6, Чернівецькій – 3,8 разу) та наступним збільшенням викидів у період до 2008 року та у 2011 р. Така тенденція характерна Україні в цілому і відображає тренди економічного розвитку. Загалом, у 2011 році викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних та пересувних джерел до показника 1990 року становили: у Чернівецькій області 34,1%, Львівській – 45,2%, Івано-Франківській – 50,2%, Закарпатській – 61,9%.

В розрахунку на квадратний кілометр території та в середньому на одиницю населення припадає сумарних шкідливих викидів: в Закарпатській області, відповідно – 7,0 т та 71,5 кг, Івано-Франківській – 19,8 т та 199,9 кг, Львівській – 11,7 т та 100,9 кг. Чернівецькій – 5,6 т та 45,4 кг, тоді як в середньому по Україні відповідні показники становлять – 10 т і 140 кг. Питомі показники викидів у Івано-Франківській області перевищують середній рівень по країні (наслідок роботи Бурштинської ТЕС ПАТ «Західенерго»), в інших областях регіону вони є меншими середніх.

Динаміка викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних та пересувних джерел забруднення у регіоні за 1990-2011 роки відображена у таблиці 4.4.

Забруднювачами атмосферного повітря в регіоні є переважно підприємства паливно-енергетичного комплексу, промисловості будівельних матеріалів та транспорт. У Чернівецькій та Закарпатській областях на пересувні джерела припадає відповідно 87% та 80% усіх шкідливих викидів у атмосферу, у Львівській – 52%, Івано-Франківській – 20%. В Івано-Франківській області 65% усіх шкідливих викидів в атмосферу та 87% викидів від стаціонарних джерел здійснює Бурштинська ТЕС. У Львівській області найбільше шкідливих викидів в атмосферу від стаціонарних джерел здійснює Добротвірська ТЕС – 37,2%.

Характерним для регіону є значний потік транзитного автотранспорту, насамперед на автомагістралях міжнародних транспортних коридорів, що проходять через його територію. Шкідливі викиди транзитного автотранспорту не враховуються у статистичному обліку, при цьому чинячи суттєвий вплив на стан повітряного басейну.

Стаціонарні спостереження за забрудненням атмосферного повітря, що ведуться у містах регіону, показують перевищення рівня гранично допустимих концентрацій за окремими інгредієнтами в обласних центрах та окремих містах: Бурштин, Калуш, Надвірна, Городенка Івано-Франківської області, Добротвір, Миколаїв, Жидачів Львівської області.

Таблиця 4.4

Динаміка викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних та пересувних джерел*

Показники	1990 р.	2000 р.	2005 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.
<i>Закарпатська область</i>								
Викиди в атмосферне повітря, тис. т	144,5	40,7	65,9	88,2	91,4	87,6	87,3	89,4
Щільність викидів у розрахунку на кв. км, т	11,3	3,2	5,1	6,9	7,1	6,8	6,8	7,0
Обсяги викидів у розрахунку на одну особу, кг	114,5	31,7	52,8	70,9	73,5	70,4	70,0	71,5
Викиди від стаціонарних джерел забруднення, тис. т	38,2	7,7	26,6	22,9	23,2	21,4	17,6	17,2
Викиди від автотранспорту, тис. т	106,3	33,0	39,1	63,9	66,6	65,2	69,7	71,5
<i>Івано-Франківська область</i>								
Викиди в атмосферне повітря, тис. т	549,5	184,8	252,2	325,2	298,3	271,8	225,0	275,9
Щільність викидів у розрахунку на кв. км, т	39,5	13,3	18,1	23,4	21,5	19,6	16,2	19,8
Обсяги викидів у розрахунку на одну особу, кг	382,4	127,0	181,3	235,0	215,9	196,8	163,0	199,9
Викиди від стаціонарних джерел забруднення, тис. т	403,3	141,0	204,2	269,9	241,7	214,5	169,2	221,8
Викиди від автотранспорту, тис. т	146,2	43,8	46,8	52,7	53,9	55,3	53,6	51,9
<i>Львівська область</i>								
Викиди в атмосферне повітря, тис. т	567,3	192,9	187,6	253,1	266,8	253,4	246,3	256,5
Щільність викидів у розрахунку на кв. км, т	26,0	8,8	8,6	11,6	12,2	11,6	11,3	11,7
Обсяги викидів у розрахунку на одну особу, кг	205,6	71,2	72,6	98,7	104,4	99,3	96,8	100,9
Викиди від стаціонарних джерел забруднення, тис. т	271,9	108,6	95,8	110,5	126,4	121,0	113,2	129,4
Викиди від автотранспорту, тис. т	295,4	84,3	87,9	136,3	134,5	127,3	128,4	122,3
<i>Чернівецька область</i>								
Викиди в атмосферне повітря, тис. т	133,2	35,1	33,6	45,9	43,3	43,0	44,5	45,4
Щільність викидів у розрахунку на кв. км, т	16,4	4,3	4,1	5,7	5,3	5,3	5,5	5,6
Обсяги викидів у розрахунку на одну особу, кг	141,9	37,7	36,9	50,7	47,9	47,6	49,2	50,1
Викиди від стаціонарних джерел забруднення, тис. т	25,9	4,1	5,2	4,4	3,9	3,4	3,8	3,8
Викиди від автотранспорту, тис. т	107,3	31,0	27,3	39,3	37,0	37,5	38,6	39,3

* Складено за даними головних управлінь статистики областей регіону.

4.5. Розбудова регіональної та транскордонної екомережі

Головною метою створення екомережі в областях Карпатського регіону є формування територіально єдиної системи, побудованої відповідно до забезпечення можливості природних шляхів міграції та поширення видів рослин і тварин, яка б забезпечувала збереження природних екосистем, видів рослинного і тваринного світу та їх популяцій.

Основними причинами зменшення біорізноманіття в лісових екосистемах є надмірне природокористування (суцільні санітарні рубки, лісовідновлювальні рубки, неконтрольоване побічне використання лісових ресурсів, випасання), рекреаційне навантаження на екосистеми, лісові пожежі та хвороби лісів. Значних втрат генофонду рідкісних видів лікарських та декоративних рослин завдає неконтрольована експлуатація їх ресурсів. Браконьєрство є однією з причин зниження популяції мисливських звірів і птахів. В останні десятиліття значної шкоди генофонду біологічних видів завдає хімічне (кислі дощі), фізичне (промислові викиди), шумове та електромагнітне забруднення природного середовища, хімічне забруднення водних артерій стоками промисловими, побутовими та з сільськогосподарських ферм. Перешкодою для природного розселення видів флори й фауни є розгалужена мережа доріг різного призначення, та промислова загосподарованість. Згадані причини зниження біорізноманіття беруться за основу при обґрунтуванні диференційованих заходів щодо їх охорони.

Збереженню водних і водно-болотних екосистем загрожує незбалансоване ведення господарської діяльності в басейнах річок, забруднення недостатньо очищеними стічними водами, недотримання режиму діяльності в прибережних захисних смугах і водоохоронних зонах, порушення гідрологічного режиму, зростання евтрофікації, збільшення рекреаційного навантаження. Для живих організмів водно-болотного комплексу загрозу становлять дренажні води, забруднені пестицидами, отрутохімікатами, мінеральними добривами, побутовими та промисловими стічними водами. Характерною особливістю сьогодення є виникнення загрози біорізноманіттю лучних пасовищ, розташованих в долинах водних об'єктів за межами прибережних захисних смуг, внаслідок залісення без відповідного обґрунтування та передачі земельних ділянок органами місцевої влади у власність громадянам для приватного господарювання.

Аграрне перетворення значної частини ландшафтів спричинило масштабні порушення структури біорізноманіття агроекосистем внаслідок впливу таких факторів, як руйнування та фрагментація біогеоценозів, техногенне нівелювання ландшафтів, забруднення поверхневих і ґрунтових вод, зміна складу, структури та основних властивостей ґрунтів, умов життєдіяльності ґрунтової біоти. Загрозою біорізноманіттю є знищення невеликих ділянок природної рослинності серед полів. Це

призводить до спрощення мозаїки ландшафтів, ліквідації рефугіумів, збіднення екосистем і навіть до зникнення видів, пов'язаних з певними екотонними умовами. Збереженню типових і унікальних агроекосистем загрожує випалювання стерні, перевипас, недотримання сівозмін, порушення сільськогосподарських технологій державними господарствами та некваліфіковане використання добрив і пестицидів приватними господарствами, техногенне забруднення ландшафтів, забур'янення частини земельних угідь, які не використовують.

Формування регіональної екологічної мережі покликане оптимізувати мережу територій природоохоронного призначення і мережу територій та об'єктів природно-заповідного фонду, що забезпечить сприятливі умови існування, вільного розселення та міграції видів рослин і тварин на території суміжних областей та держав.

До елементів регіональної екологічної мережі віднесені природні регіони, де зосереджено існуючі та плановані природно-заповідні території, основні комунікаційні елементи регіональної екологічної мережі, а саме – широтні природні коридори, що забезпечують природні зв'язки зонального характеру, а також меридіональні природні коридори, просторово обмежені долинами середніх і малих річок, які об'єднують водні та заплавні території – шляхи міграції численних видів рослин і тварин.

На основі оцінки сучасного стану існуючих територій та об'єктів ПЗФ в контексті їх придатності для виконання функцій ядер екомережі підготовані карти поширення найважливіших рідкісних і зникаючих видів флори й фауни для обґрунтування просторового розміщення елементів екомережі.

Структурними елементами екомережі визначено:

- природні ядра або осередки (ключові райони) для збереження екосистем, середовищ існування, видів і ландшафтів європейського значення – до них належать території та об'єкти природно-заповідного фонду;
- екокоридори або перехідні зони для забезпечення взаємозв'язків між природними екосистемами природних ядер та інших територій – об'єднувальні елементи природних масивів і міграційні шляхи (наприклад, прибережні захисні смуги, смуги вздовж автомобільних, залізничних доріг, полезахисні, лісозахисні смуги, інше);
- відновлювальні райони, де є потреба відновлення порушених елементів екосистем, середовищ існування і ландшафтів європейського значення або повне відновлення деяких районів (землі відпрацьованих рудників, кар'єрів, інше);
- буферні зони, які сприяють зміцненню мережі та її захисту від впливу негативних зовнішніх факторів (ліси першої, другої та третьої категорій, курортні та лікувально-оздоровчі території, рекреаційні території для організації масового відпочинку населення і туризму, інше).

Для забезпечення цілісності екосистеми, необхідно об'єднати ділянки природних ландшафтів у межах Карпатського регіону, що підлягають особливій охороні, та території та об'єкти природно-заповідного фонду, курортні і лікувально-оздоровчі, рекреаційні, водозахисні, полезахисні території в єдину територіальну систему – екологічну мережу, в основі якої є території та об'єкти природно-заповідного фонду.

Згідно з даними Держкомзему, у Закарпатській області площа екомережі становить 1194 тис. га, або 94% від загальної площі області, в Івано-Франківській області – 947,4 тис. га (або 68%), у Львівській області – 148,5 тис. га (або 6,8%), в Чернівецькій області – 103,6 тис. га (або 12,7%) (2010 р). Таким чином, загальна площа екомережі в регіоні на сьогодні становить 2393,5 тис. га або 42% від загальної площі регіону.

Основою для створення екомережі є природно-заповідний фонд карпатських областей. У частині розвитку природно-заповідної справи в Україні регіон займає одне з провідних місць. На сьогодні мережа природно-заповідного фонду регіону включає 1586 об'єктів загальною площею 649,38 тис. га, що становить 11,5% його території (по Україні цей показник – 4%) та понад 28% земель лісового фонду регіону. Показники заповідання карпатських областей наступні: Закарпатська обл. – 13,4%, Івано-Франківська обл. – 15,7%, Львівська обл. – 6,7%, Чернівецька обл. – 12,7%. (табл. 2.14). Природно-заповідний фонд регіону представлений усіма категоріями заповідності, передбаченими Законом України «Про природно-заповідний фонд України». Загальна кількість об'єктів, їх площа та розподіл за категоріями подано в табл. 4.5.

З метою збереження пралісових екосистем, еталонів насаджень головних лісоутворюючих порід, а також малопоширених, рідкісних і зникаючих видів рослин відібрано, атестовано, оформлено й вивчено в Карпатському регіоні 220 генетичних резерватів на площі майже 14,0 тис. га, що складає понад 58% від загальної площі їх в Україні, 400 га плюсових насаджень, 1300 плюсових дерев і 118 га клонових лісонасінних плантацій. У резервати увійшли деревостани найбільш розповсюджених типів лісу, насаджень усіх головних і багатьох супутніх порід, а також рідкісних, зникаючих та реліктових видів. У *Закарпатській області* взято на облік понад 2 тисячі видів флори, з них 263 червонокнижні види рослинного світу, у т. ч. 214 видів судинних рослин, 19 видів грибів, 7 видів водоростей, 23 види лишайників. Найбільше різноманіття «червонокнижних» видів рослин зосереджено у басейні річки Тиса, де за даними наукових досліджень на облік взято 145 судинних рослин.

На заповідних територіях *Івано-Франківської області* охороняється більше 1000 видів судинних рослин, що становить майже 55% всієї флори Українських Карпат. Майже третина природної флори Івано-Франківщини, тобто 418 видів, потребує повної або часткової охорони. Сюди належать

Таблиця 4.5

Об'єкти природно-заповідного фонду Карпатського регіону (станом на 01.01.2011 р.)*

Категорії територій та об'єктів ПЗФ	Закарпатська обл.		Івано-Франківська обл.		Львівська обл.		Чернівецька обл.		Карпатський регіон	
	к-ть, шт	площа, га	к-ть, шт.	площа, га	к-ть, шт	площа, га	к-ть, шт	площа, га	к-ть, шт	площа, га
1. Природні заповідники	-	-	1	5344,2	1	2084,5	-	-	2	7428,7
2. Біосферні заповідники	1	58035,8	-	-	-	-	-	-	1	53630
3. Зональні природні парки	3	87964,3	5	120339,7	3	58350,5	3	27801,6	14	294456,1
4. Регіональні ландшафтні парки	1	10330,7	3	38417,0	4	47379,0	2	36473,3	10	132600
5. Паказники										
- загальнодержавного значення	19	9218,0	10	5423,8	9	3303	10	1261,8	48	19206,6
- місцевого значення	45	4037,5	54	40506,34	33	27563,1	47	42875,1	179	78982,0
6. Пам'ятки природи										
- загальнодержавного значення	9	267,0	12	374,4	2	592,8	9	192,1	32	1426,3
- місцевого значення	329	392,7	175	861,97	164	1772	175	606,76	843	3633,4
7. Ботанічні сади										
- загальнодержавного значення	1	86,4	-	-	2	41,2	1	3,5	4	131,1
- місцевого значення	-	-	-	-	1	1,5	-	-	1	1,5
8. Дендрологічні парки										
- загальнодержавного значення	-	-	3	142,0	2	64,0	2	22,3	7	228,3
- місцевого значення	4	37,9	4	10,96	-	-	4	41,2	12	90,0
9. Зоологічні парки										
- загальнодержавного значення	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
- місцевого значення	-	-	-	-	1	5,9	-	-	1	5,9
8. Парки – пам'ятки садово-паркового мистецтва										
- загальнодержавного значення	1	38	1	7,0	6	115,3	-	-	8	160,3
- місцевого значення	32	130,7	7	77,2	53	763,82	40	243,9	132	1215,7
9. Заповідні урочища	9	881,3	196	7319,8	48	6502,3	38	1072,5	291	15775,9
Разом :	454	171420,3	472	218824,4	329	148538,9	331	110594,1	1586	649377,6

* Складено за даними державних управлінь охорони навколишнього природного середовища Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської та Чернівецької областей..

ендемичні та реліктові, рідкісні та зникаючі види рослин. 162 види, що належать до 47 родин, 39 порядків та 6 класів, занесені до Червоної книги України та Європейського Червоного списку; 211 – до Регіонального Червоного списку.

На території *Львівської області* зростають 108 рідкісних та зникаючих видів рослин, що підлягають охороні на підставі державних та міжнародних документів та 259 рідкісних або зникаючих видів в межах області, які не занесені до Червоної Книги України, але потребують охорони на регіональному рівні.

На сьогодні основною проблемою у сфері розвитку природно-заповідного фонду регіону є відсутність державних актів на право користування земель та встановлення меж на місцевості тих заповідних об'єктів, охорону та збереження яких здійснюють органи місцевого самоврядування.

Відсутність встановлених меж об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного та місцевого значення призводить до порушень заповідного режиму, зміни площі та конфігурації меж, самозахоплення земель ПЗФ, незаконної забудови тощо. Необхідно забезпечити виконання робіт щодо перенесення в природу (на місцевість) меж територій та об'єктів природно-заповідного фонду та нанесення їх на планово – картографічні матеріали.

Проектування регіональних схем екомережі передбачає нанесення на планово-картографічні матеріали територій та об'єктів, включених до переліків екомережі, що потребує відповідного фінансування.

Для вирішення проблем, пов'язаних з необхідністю збереження біорізноманіття, розбудови та удосконалення екологічної мережі доцільним є проведення заходів із:

- збереження популяцій видів рослин і тварин, здійснення спеціальних заходів для забезпечення вільної міграції тварин у місцях перетину міграційних шляхів транспортними коридорами шляхом спорудження спеціалізованих переходів, а також передбачення відповідних інженерних споруд під час будівництва нових транспортних магістралей, як це прийнято у світовій практиці;
- охорони водно-болотних угідь місцевого значення, а також таких, що відіграють певні функції у виконанні Україною міжнародних природоохоронних територій;
- захисту міграційних шляхів тварин та місць зимівлі, створення системи їх охорони;
- створення умов для відновлення різноманіття видів рослин, тварин і їх угруповань у природних регіонах Карпат;
- моніторингу стану оселищ видів рослин і тварин, що підлягають охороні з використанням сучасних картографічних технологій, сумісних із європейськими стандартами.

Для реалізації цих заходів, на загальнодержавному рівні необхідно вирішити проблемні питання:

- законодавчо врегулювати розбіжності у Законах України «Про екологічну мережу України» та «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки»;
- запровадити механізм державної підтримки, економічного стимулювання суб'єктів господарювання за обмежене природокористування у разі внесення їх земель до складу екомережі;
- забезпечити належне фінансування розробки схеми національної екомережі.

Для охорони та відтворення видів рослин, занесених до Червоної книги України, та тих, що підпадають під дію міжнародних договорів України, слід:

- у зв'язку із прийняттям у 2009 р. нової редакції Червоної книги України обласним держуправлінням Мінприроди України необхідно провести уточнення, списків Переліку рідкісних та зникаючих видів рослинного і тваринного світу, що підлягають особливій охороні, в областях регіону;
- організувати систематичну роботу щодо виявлення місця їх зростання, проведення спеціальними науковими установами моніторингу за станом їх популяцій і необхідних наукових досліджень з метою розробки наукових основ їх охорони та відтворення;
- створити на територіях, де вони поширені, системи заповідних та інших об'єктів, що особливо охороняються. Постійне чи тимчасове виявлення на певній території видів рослин, занесених до Переліку, може бути підставою для оголошення її об'єктом природно-заповідного фонду;
- створити банки їх генофонду, розведення у спеціально створених умовах (ботанічних садах, дендрологічних парках, тощо);
- врахувати спеціальні вимоги щодо охорони цих видів під час розміщення продуктивних сил, вирішення питань відведення земельних ділянок, розробки проектної, проектно-планувальної документації, екологічної експертизи.

Розділ 5. Стратегічні цілі та завдання сталого природокористування у Карпатському регіоні

5.1. Цілі, принципи та завдання перспективного використання природно-ресурсного потенціалу регіону

Метою політики збереження, відтворення та ефективного використання природних ресурсів Карпатського регіону є збалансування та оптимізація використання природних ресурсів, відтворення природних екосистем, підтримка їх цілісності, покращення екологічної ситуації для забезпечення гармонійного розвитку і підвищення якості життя населення регіону. Важливо підкреслити, що в основу політики природокористування в регіоні покладається двоєдине завдання: ефективно використати природно-ресурсний потенціал з орієнтацією на максимум кінцевих соціальних та економічних ефектів місцевому населенню, не допускаючи при цьому негативних екологічних наслідків, зберігаючи природні ресурси для майбутніх поколінь.

Досягнутий рівень освоєння природно-ресурсного потенціалу Карпатського регіону можна відобразити через оцінку використовуваного природного капіталу. Методологія такої оцінки на основі методики Світового Банку у науковій літературі пропонується¹. Вона дозволяє продемонструвати безпосередні економічні ефекти від використання природних ресурсів регіону за вартістю отриманої первинної продукції сільського господарства, доходів від реалізації деревини та інших продуктів лісу, видобутої мінеральної сировини, доходів рекреаційної галузі тощо. Результати такої оцінки відображені у табл. 5.1.

На наш погляд, більш об'єктивною буде економічна оцінка використовуваного природного капіталу через показники валової доданої вартості у природоексплуатуючих сферах економічної діяльності. Результати такої оцінки відображено у табл. 5.2.

При цьому загальні показники економічної оцінки природно-ресурсного потенціалу регіону значно перевищують значення використовуваного потенціалу. Зокрема, природно-ресурсний потенціал тільки за розвіданими балансовими запасами вуглеводневої сировини оцінюється у суму понад 2 трлн. грн. (табл. 5.3).

¹ Данилишин Б. М. Устойчивое развитие в системе природно-ресурсных ограничений / Б. М. Данилишин, Л. Б. Шостак. – К. : СОПС Украины НАНУ, 1999. – С. 135-136.

Таблиця 5.1

Оцінка використовуваного природно-ресурсного потенціалу Карпатського регіону*

Сфери економічної діяльності	Закарпатська обл.	Івано-Франківська обл.	Львівська обл.	Чернівецька обл.	Всього
Добувна промисловість	98,9	898,6	1200,0	35,6	2233,1
Переробна промисловість, виробництво та розподілення електроенергії, газу та води**	878,0	3897,9	14639,3	589,3	20004,5
Сільське господарство	2153,0	1988,3	4181,4	2129,1	10451,8
Лісове господарство	199,2	215,9	334,6	199,9	949,6
Рекреаційна сфера	301,6	229,7	1644,0	31,7	2207,0
Рибальство, рибництво, будівництво водних споруд	7,5	27,0	9,1	100,5	144,1
Разом	3638,2	7257,4	22008,4	3086,1	35990,1

* Складено за даними головних управлінь статистики областей регіону.

** Види економічної діяльності, пов'язані з використанням чи переробкою природних ресурсів регіону.

Таблиця 5.2

Оцінка використовуваного природно-ресурсного потенціалу Карпатського регіону,
млн. грн.*

Сфери економічної діяльності	Закарпатська обл.	Івано-Франківська обл.	Львівська обл.	Чернівецька обл.	Всього
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	1656	1788	3104	1488	7976
Добувна промисловість	48	952	707	17	1724
Переробна промисловість**	219	1125	2415	95	3854
В-во та розподілення електроенергії, газу та води***	31	37	895	78	1041
Рекреаційна сфера	175	140	820	32	1167
Рибальство, рибництво	2	2	9	2	15
Разом	2131	4044	7950	1712	15837

Складено за даними головних управлінь статистики областей регіону.

* Оцінка проведена у відповідності з даними про показники валової доданої вартості за 2009 р.

** Види економічної діяльності, пов'язані з використанням чи переробкою природних ресурсів регіону.

*** Без урахування виробництва електроенергії з використанням палива, завезеного з інших регіонів, а також розподілення електроенергії та газу.

Таблиця 5.3

Економічна оцінка природно-ресурсного потенціалу Карпатського регіону України за методологією Світового банку (вуглеводнева сировина)

Вид сировини	Кількість родовищ	Родовища, що розробл.	Одиниця виміру	Балансові запаси	Середня світова ціна	Оцінка
Нафта, газовий конденсат	53	49	млн. т	52,935	110 дол. / барель (800 дол. / т)*	338,4 млрд. грн.
Природний газ	96	69	млрд. куб. м	123,9	400 дол. / тис. куб. м	396,0 млрд. грн.
Кам'яне вугілля	32	9	млн. т	1119,1	150 дол. / т	1340,7 млрд. грн.
Сумарно						2075,1 млрд. грн.

Загалом з використанням природно-ресурсного потенціалу пов'язане формування 22,7% сумарної валової доданої вартості за усіма видами економічної діяльності, що ведуться у Карпатському регіоні України (табл. 5.4).

Наведені у попередніх розділах дані щодо запасів та перспектив використання природно-ресурсного потенціалу регіону засвідчують можливості нарощування економічних результатів природокористування, вирішення на цій основі гострих соціальних проблем регіонального розвитку. Слід зазначити, що навіть обираючи інноваційні моделі перспективного розвитку, такі економічно слаборозвинуті країни як Україна не можуть собі дозволити нехтування природноресурсними можливостями економічного розвитку. Тим більше, що ними не нехтують і економічно благополучні країни, для прикладу – Норвегія. Тому у стратегії регіонального розвитку

Таблиця 5.4

Природоексплуатуючі види економічної діяльності в економіці регіону

Область	Валова додана вартість,%	Чисельність зайнятих,%
Закарпатська	17,7	26,5
Івано-Франківська	25,8	32,0
Львівська	23,6	22,0
Чернівецька	20,8	28,6
Всього	21,3	25,9

Карпатського регіону України, який володіє значними резервами освоєння природно-ресурсного потенціалу, стає природокористування має зайняти одне з чільних місць, розглядаючись при цьому не лише крізь призму його збереження, а і як важливий напрям забезпечення соціально-економічного розвитку.

Станом на 2010 р. найбільше економічне значення у регіоні мали види економічної діяльності, пов'язані із сільськогосподарським та лісгосподарським використанням земель (рис. 5.1).

На жаль, слід констатувати, що в останні роки значення природоексплуатуючих видів економічної діяльності у господарському розвитку регіону, вирішенні питань зайнятості місцевого населення зменшувалося (рис. 5.2).

Таким чином, використання природно-ресурсних можливостей задля економічного та соціального розвитку регіону стосовно Карпатського

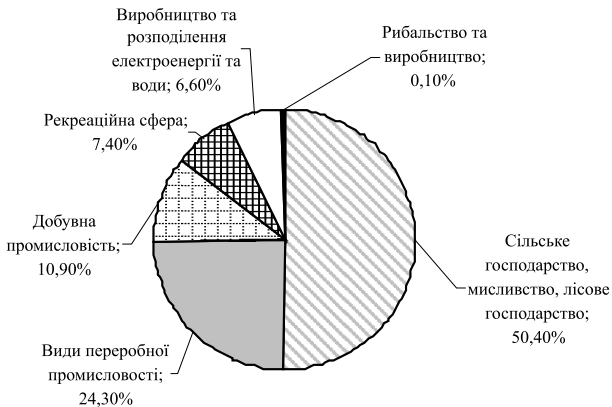

Рис. 5.1. Структура видів економічної діяльності, пов'язаної з використанням ПРП Карпатського регіону України (за показниками валової доданої вартості)

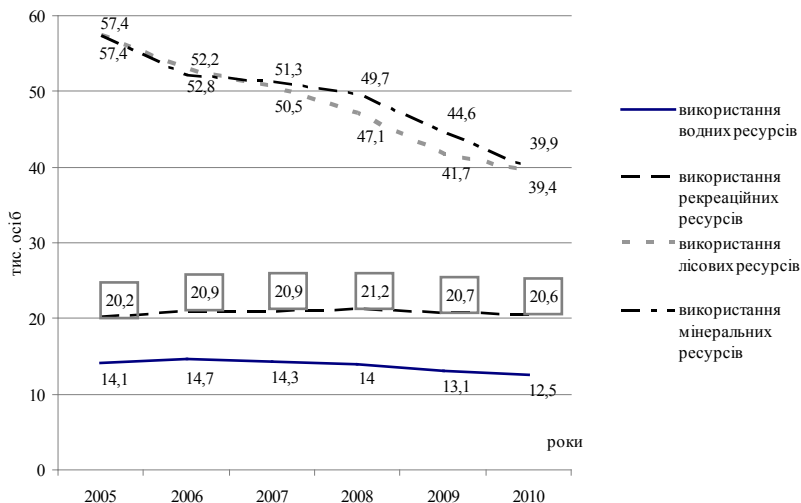

Рис. 5.2. Середньорічна кількість працівників у видах економічної діяльності, пов'язаних з використанням природних ресурсів у Карпатському регіоні

регіону України може і має зайняти вагоме місце у регіональній стратегії сталого розвитку. При цьому регіональна стратегія сталого природокористування має бути економічно доцільною з огляду на державні та регіональні інтереси, екологічно безпечною та соціально привабливою для місцевого населення. Основні завдання політики сталого природокористування в регіоні слід вбачати у розробці організаційно-економічного механізму регулювання процесів природокористування, який включав би відповідні фінансові, організаційні, нормативно-правові важелі стимулювання господарюючих суб'єктів до використання природних багатств регіону із веденням при цьому таких видів діяльності, які виключили б чи кардинально послабили негативний вплив на довкілля.

На найближчі роки в основу регіональної стратегії сталого природокористування слід покласти пріоритетні напрямки, які б дали можливість перевести соціально-економічну систему Карпатського регіону на ресурсно-екологічну модель розвитку із використанням усього різноманіття організаційно-економічних важелів регулювання господарювання, а саме:

- 1) визначення переліку пріоритетних напрямків та методів використання кожного виду ресурсів з встановленням відповідних обмежень та виключень для недопущення негативних екологічних ефектів;
- 2) встановлення стимулів для розвитку пріоритетних напрямків природокористування;

- 3) посилення економічних регуляторів у природно-ресурсній сфері;
- 4) вдосконалення бюджетно-податкового регулювання використання природних ресурсів;
- 5) перебудова системи управління природокористуванням із відповідним інституційним забезпеченням;
- 6) впровадження нових форм підприємницької діяльності, формування фінансово-кредитного механізму стимулювання розвитку підприємницького сектора у сфері природокористування.

Реалізація стратегічних орієнтирів оптимізації природокористування та застосування дієвих механізмів активізації природно-ресурсних чинників соціально-економічного піднесення, стимулювання найбільш ефективного використання природно-ресурсних благ будуть дієвими каталізаторами регіонального розвитку та запорукою ресурсно-екологічної безпеки природокористування лише у тому випадку, коли регіональна система управління природними ресурсами в інституційному та організаційному аспектах буде забезпечувати належний регулюючий і контролюючий вплив на темпи, способи та пропорції використання природно-ресурсного потенціалу. При цьому вкрай важливо у стратегії сталого природокористування враховувати специфіку регіонів. Особливо актуальним це є стосовно гірських регіонів.

Гірські регіони України, зокрема Карпатський, є унікальними природними комплексами визначної екологічної цінності, разом з тим, вони являють собою середовище, в якому проживає місцеве населення, природні ресурси котрого споконвіку служили джерелом забезпечення його життєвих потреб. На жаль, ціла низка особливостей гірських регіонів зумовлює нижчі соціально-економічні можливості їх розвитку у порівнянні з рівнинними і вимагає особливих підходів до політики сталого регіонального розвитку гірських територій, включаючи політику природокористування.

Такі особливості гірських територій вимагають дотримання низки як загальних, так і специфічних принципів у природокористуванні в гірських регіонах. Вони впливають зі змісту розділу 13 (Сталий розвиток гірських регіонів) Декларації щодо довкілля та розвитку («Порядок денний на 21 сторіччя», Ріо-де-Жанейро, 1992 р.) і конкретизовані стосовно Карпатського регіону Рамковою конвенцією про охорону та сталий розвиток Карпат («Карпатська конвенція»), яка ратифікована Україною (Закон № 1672 – IV від 07.04.2004 р.).

Суть принципів природокористування у гірських регіонах зумовлюється основними завданнями, що стоять перед ними. У Рекомендації 296 (2010) Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи «Сталий розвиток гірських регіонів і досвід карпатських гір» вони сформульовані наступним чином – ***економічний розвиток є пріоритетом для цих регіонів і вимагає таких дій, які були б сумісні із захистом довкілля і турботою про нього.*** Виходячи з цього, ключовими взаємопов'язаними

принципами політики використання природних ресурсів гірського регіону, під котрими розуміються основні, найважливіші, вихідні положення даної політики, на наш погляд, є:

- **принцип господарської необхідності** використання природних ресурсів як джерела забезпечення економічного благополуччя місцевого населення;
- **принцип збереження традицій** природокористування у гірському регіоні, котрі формувалися століттями і продемонстрували можливості неконфліктної взаємодії природної та соціоекономічної підсистем;
- **принцип переваг місцевого населення та місцевих громад** у використанні природних ресурсів гірського регіону;
- **принцип збереження природного багатства**, що передбачає використання відновлюваних природних ресурсів гірського регіону на засадах їх відтворення у рамках регенеративної здатності природних екосистем;
- **принцип екологічності природокористування**: недопущення у процесі використання природних ресурсів безповоротних чи вкрай загрозливих змін в екосистемах, перевищення їх асиміляційного потенціалу;
- **принцип допустимої еколого-економічної компромісності** наслідків природокористування, що передбачає можливості, у разі отримання суспільно необхідного економічного ефекту, використання окремих видів природних ресурсів (зокрема мінерально-сировинних) без їх прямого відновлення за умови неперевихнення допустимих екологічних загроз та забезпеченні рекультивативі порушеного природного середовища.

Базуючись на цих принципах нижче пропонуються найважливіші стратегічні й оперативні цілі та завдання природокористування за його основними видами.

5.2. Стале землекористування

СТРАТЕГІЧНА ЦІЛЬ 1. Організація та забезпечення ефективного використання земельних ресурсів, досягнення високого рівня зайнятості місцевого населення

Операційна ціль 1.1. Підвищення ефективності використання земельних ресурсів

Завдання:

- 1.1.1.** Оптимізація структури земельних угідь, виведення у гірській зоні регіону з інтенсивного обробітку близько 5% площі ріллі, з яких 2/3 перевести у сіножаті і пасовища, 1/3 – залісити.
- 1.1.2.** Проведення консервації деградованих, малопродуктивних та техногенно-забруднених земель (консервації підлягає не менше

15 тис. га ерозійно небезпечних земель, що розміщені на схилах, крутизна яких перевищує 10°).

- 1.1.3. Збільшення лісистості території (в перспективі до 65% для гірських територій регіону).
- 1.1.4. Резервування земель для природно-заповідного та іншого природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного, історико-культурного використання, розширення мережі природоохоронних територій (збільшення частки земель природоохоронного призначення до 20%).
- 1.1.5. Припинення практики щодо вилучення особливо цінних земель, зокрема, сільськогосподарського призначення, для несільськогосподарських потреб.
- 1.1.6. Розроблення спеціальних тематичних мап та атласів стану земель та їх використання.

Операційна ціль 1.2. Ефективне використання земель у сільському господарстві.

Завдання:

- 1.2.1. Підвищення продуктивності рослинництва і тваринництва.
- 1.2.2. Підвищення урожайності сільськогосподарських культур.
- 1.2.3. Удосконалення структури виробництва рослинництва.
- 1.2.4. Підвищення дохідності сільськогосподарського виробництва.

Операційна ціль 1.3. Забезпечення ефективної зайнятості у сільському господарстві та диверсифікації діяльності

Завдання:

- 1.3.1. Переорієнтування частини господарюючих суб'єктів на виробництво екологічно чистої продукції.
- 1.3.1. Розширення спеціалізації за рахунок вирощування культур для несільськогосподарського використання, культивування цінних видів лікарських рослин (рідкісних і зникаючих видів), грибів.
- 1.3.3. Продукування важливих суспільних благ і послуг з підтримання ландшафтного, рекреаційного, туристичного, культурно-історичного та природно-заповідного потенціалу сільських територій.
- 1.3.4. Розвиток підсобних промислів.

Операційна ціль 1.4. Орієнтація сільського господарства на реалізацію у своїй діяльності суспільних інтересів

Завдання:

- 1.4.1. Запровадження адміністративних та економічних важелів, які б попереджували екологодеструктивні процеси внаслідок ведення сільського господарства, особливо щодо дотримання сівозмін, оптимальної структури угідь, агротехніки, ведення тваринництва.

- 1.4.2. Ширше охоплення суб'єктів агрогосподарювання економічним механізмом екологічного регулювання.
- 1.4.2. Застосування штрафних санкцій до порушників раціональної структури посівів, землевласників і землекористувачів, які допускають забур'янення, захарашення і здичавіння агроландшафту.
- 1.4.4. Стимулювання сільгоспвиробників до залуження, створення культурних пасовищ і залісення деградованих і малопродуктивних земель у рамках державної цільової програми.
- 1.4.5. Введення спеціального платежу за зміну ландшафтів, який повинен мати компенсаційний характер.
- 1.4.6. Сприяння сільгоспвиробникам у сертифікації продукції, процесів, систем управління за міжнародними стандартами ISO 9000 (менеджмент якості), ISO 14000 (менеджмент охорони навколишнього середовища), ISO 22000 (менеджмент безпеки), ISO 26000 (соціальна відповідальність).

Операційна ціль 1.5. Налагодження виробництва органічної продукції
Завдання:

- 1.5.1. Проведення ґрунтових агрохімічних досліджень з метою встановлення еколого-токсикологічного рівня локальних природних ресурсів.
- 1.5.2. Спрямування суб'єктів господарювання на органічне землеробство (практика європейських країн довела, що найефективніше у виробництві органічної продукції працюють малі і середні фермерські господарства із розміром угідь до 30 га).
- 1.5.3. Забезпечення фінансової та інституційної підтримки запровадження органічного землеробства (пільги й дотації, агрономічне обстеження земель, підготовка кадрів, формування відповідної матеріально-технічної бази, заходи з будівництва переробних підприємств, формування ринків збуту, реалізації та захисту недобросовісної конкуренції, сертифікація та маркування продукції аграрного сектора тощо).

При створенні необхідних умов можливе збільшення частки екологічно чистої сільськогосподарської продукції в регіоні до 30-40% її загального обсягу.

Операційна ціль 1.6. Удосконалення державної системи фінансової підтримки сільського господарства

Завдання:

- 1.6.1. Гармонізація національної бюджетної класифікації видатків на підтримку сільського господарства з міжнародною (встановити чіткі критерії субсидування; надавати реальну підтримку особистим селянським господарствам; виділяти кошти на виконання

сільгоспвиробниками суспільно значимих функцій невиробничого характеру).

- 1.6.2. Забезпечення цільового фінансування становлення й розвитку органічного землеробства в регіоні, запровадження процедури і критеріїв сертифікації органічної продукції (надання державної підтримки в період конверсії і постконверсійний період; передбачити компенсацію витрат на проведення сертифікації, аналізів, контролю; сприяння просуванню органічної продукції на ринки).
- 1.6.3. Доцільне спрямування бюджетних коштів на сталий розвиток сільського господарства за напрямками: конкурентоспроможність (модернізація виробничої і ринкової інфраструктури), соціальні (диверсифікація діяльності й доходів зайнятих) та агроекологічні цілі (раціональне формування агроландшафтів; консервація деградованих малопродуктивних сільськогосподарських угідь (загальна площа яких становить 71,162 тис. га); створення культурних пасовищ; реалізація агроекологічних програм, збереження природної та культурної спадщини).

СТРАТЕГІЧНА ЦІЛЬ 2. Забезпечення охорони земельних ресурсів, підвищення родючості ґрунтів

Операційна ціль 2.1. Вилучення з інтенсивного обробітку деградованих, малопродуктивних та техногенно забруднених сільськогосподарських угідь

Завдання:

- 2.1.1. Ідентифікація площ сільгоспугідь, що недоцільно використовувати у сільськогосподарському виробництві: малопродуктивних земель (сильно-кислі засолені, підтоплені, кам'янисті та інші); орних земель, розміщених на схилах крутизною 3° і більше; розораних земель гідрографічного фонду (землі білі річок, струмків, ставків).
- 2.1.2. Оптимізація структури сільськогосподарських ландшафтів.

Операційна ціль 2.2. Підвищення родючості ґрунтів

Завдання:

- 2.2.1. Здійснення агрохімічної паспортизації земель сільськогосподарського призначення.
- 2.2.2. Підвищення родючості ґрунтів шляхом внесення добрив, вапнування, гіпсування
- 2.2.3. Здійснення комплексу протиерозійних заходів, поліпшення екологічного стану забруднених земель шляхом: запровадження агротехнічних, організаційних, меліоративних заходів.
- 2.2.4. Підвищення родючості ґрунтів шляхом ефективної агротехніки (удосконалення технологій обробітку ґрунтів, запровадження еколого-безпечних та науково обґрунтованих систем землеробства тощо).

Операційна ціль 2.3. Ширше залучення сільськогосподарських угідь до системи охорони природи і культурної спадщини

Завдання:

- 2.3.1. Ідентифікація територій, що охороняються, в межах агроландшафтів, за прикладом європейської схеми «Natura 2000».
- 2.3.2. Включення агроландшафтів до екологічної мережі через створення буферних зон на межах і посеред полів, екологічних коридорів й інших елементів зв'язку з зонами спеціального режиму охорони біорізноманіття.
- 2.3.3. Створення полезахисних лісових смуг, формування культурних пасовищ і сінокосів, які є елементами ландшафтного землеробства, екологічного каркасу.
- 2.3.4. Виокремлення в агросистемах територій високої природної цінності.

Операційна ціль 2.4. Удосконалення системи землеробства

Завдання:

- 2.4.1. Розробка економічних стандартів і технологічних нормативів раціонального використання та охорони земельних ресурсів (зокрема, стандартів і нормативів щодо оптимізації структури агроландшафтів); технологічного використання сільськогосподарських угідь; деградаційних процесів ґрунтів; режимного використання земель (охоронні, санітарні, захисні зони особливого режиму).
- 2.4.2. Створення екологічної мережі для підтримки екологічного середовища в конкретному господарстві і в регіоні.
- 2.4.3. Розробка системи правових актів, які б заохочували нормативно обґрунтовану природоохоронну діяльність.
- 2.4.4. Розробка еколого-економічної моделі сталого розвитку землекористувань для конкретної ґрунтово-кліматичної зони.

Операційна ціль 2.5. Охорона ґрунтів

Завдання:

- 2.5.1. Забезпечення екологізації землекористування шляхом введення екологобезпечних технологій.
- 2.5.2. Підвищення функціональних властивостей тих ділянок землі, які втратили свої властивості або використовуються неефективно, шляхом будівництва та реконструкції протиерозійних гідротехнічних споруд, систем і мереж для зрошення, створення нових та реконструкція наявних захисних лісонасаджень; збільшення площ чистих парів; створення стійких агроландшафтів; рекультивативі порушених земель.
- 2.5.3. Відновлення стану та функцій еродованих і порушених земель, запобігання заростанню сільгоспугідь бур'янами, чагарниками і дрібноліссям (застосування на осушуваних землях меліорантів для

покращення фізико-хімічних властивостей ґрунтів; запровадження екологічно безпечних методів захисту рослин).

- 2.5.4. Забезпечення утилізації або максимально безпечно зберігання непридатних для використання пестицидів.
- 2.5.5. Запровадження заходів для функціонування водоохоронних зон і прибережних смуг рік та водойм відповідно до діючого природоохоронного законодавства.
- 2.5.6. Вирішити питання утилізації або тривалого зберігання промислових токсичних відходів;
- 2.5.7. Проведення екологічного моніторингу земель за агрохімічними показниками, забрудненням пестицидами, важкими металами тощо.

СТРАТЕГІЧНА ЦІЛЬ 3. Удосконалення механізму економічного регулювання землекористування

Операційна ціль 3.1. Удосконалення фінансово-економічного механізму землекористування

Завдання:

- 3.1.1. Диференціація плати за землю шляхом посилення рентної орієнтації використання земель як сільськогосподарського, так і несільськогосподарського призначення, що включає завершення проведення нормативної оцінки земель різних категорій, формування економічних механізмів стимулювання власників землі та землекористувачів за відтворення і покращення якісного стану земельних угідь, перегляд системи пільг на земельний податок, законодавче врегулювання цільового фінансування заходів щодо охорони земель та відтворення продуктивного потенціалу сільськогосподарських угідь, врегулювання відносин власності при використанні земель для цілей гірничодобувної діяльності.
- 3.1.2. Завершення процесу посвідчення права приватної власності громадян на земельні ділянки державними актами, що дозволить розширити базу вилучення земельного податку й орендної плати.
- 3.1.3. Введення системи земельного оподаткування залежно від функціонального використання земель і дохідності землекористування.
- 3.1.4. Запровадження механізму відповідальності за недотримання договірними сторонами орендних угод.
- 3.1.5. Оптимізація договірних взаємовідносин через взаємопогодження умов орендних угод, їх диференціацію залежно від якісних характеристик об'єкта оренди та інших об'єктивних чинників.

Операційна ціль 3.2. Розвиток ринку землі

Завдання:

- 3.2.1. Забезпечення прозорості, доступної і своєчасної інформації про хід формування ринку землі (створення інформаційних систем управління земельними ресурсами і землекористуванням).

- 3.2.2. Завершення інвентаризації земель.
- 3.2.3. Проведення (оновлення) нормативно-грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення (за законом таку оцінку слід проводити кожні 5-7 років).
- 3.2.4. Удосконалення ринкової інфраструктури.
- 3.2.5. Вдосконалення позовної роботи щодо порушників Земельного кодексу.

5.3. Стале лісокористування

Стратегічною метою розвитку лісоресурсної сфери Карпатського регіону є створення умов, що забезпечать збалансоване ведення лісового господарства, дотримання принципів безперервного, багатоцільового, раціонального і невиснажливого використання лісових ресурсів при сучасному якісному відтворенні лісів і збереженні ними екологічних функцій та біологічної різноманітності.

За основу формулювання завдань лісової політики в Карпатському регіоні доцільно взяти пріоритети, встановлені європейською спільнотою, скоригувавши їх з врахуванням відсутності тривалих традицій демократичного управління лісокористуванням в Україні, несприятливих інституційних передумов, слабкості місцевих спільнот у захисті своїх інтересів тощо.

Пропонуємо найважливіші стратегічні й оперативні цілі та завдання лісокористування за його основними видами (рис. 5.3).

СТРАТЕГІЧНА ЦІЛЬ 1. Підвищення ефективності управління лісокористуванням.

Операційна ціль 1.1. Удосконалення системи управління лісами і лісогосподарською діяльністю

Завдання:

- формування регіональної лісової політики, що відповідає інтересам держави, бізнесу та суспільства;
- вдосконалення лісового законодавства України;
- оптимізація організаційної та функціональної структури управління лісами на державному та регіональному рівнях;
- організація проведення лісовпорядкування;
- удосконаленні системи регіонального управління лісовим комплексом через:
 - створення Координаційної Ради лісового кластера Карпатського регіону та розробка плану його діяльності;
 - аналіз стану лісового кластера і вироблення рекомендацій (пропозицій) щодо узгодження його діяльності із стратегіями та програмами соціально-економічного розвитку областей регіону.

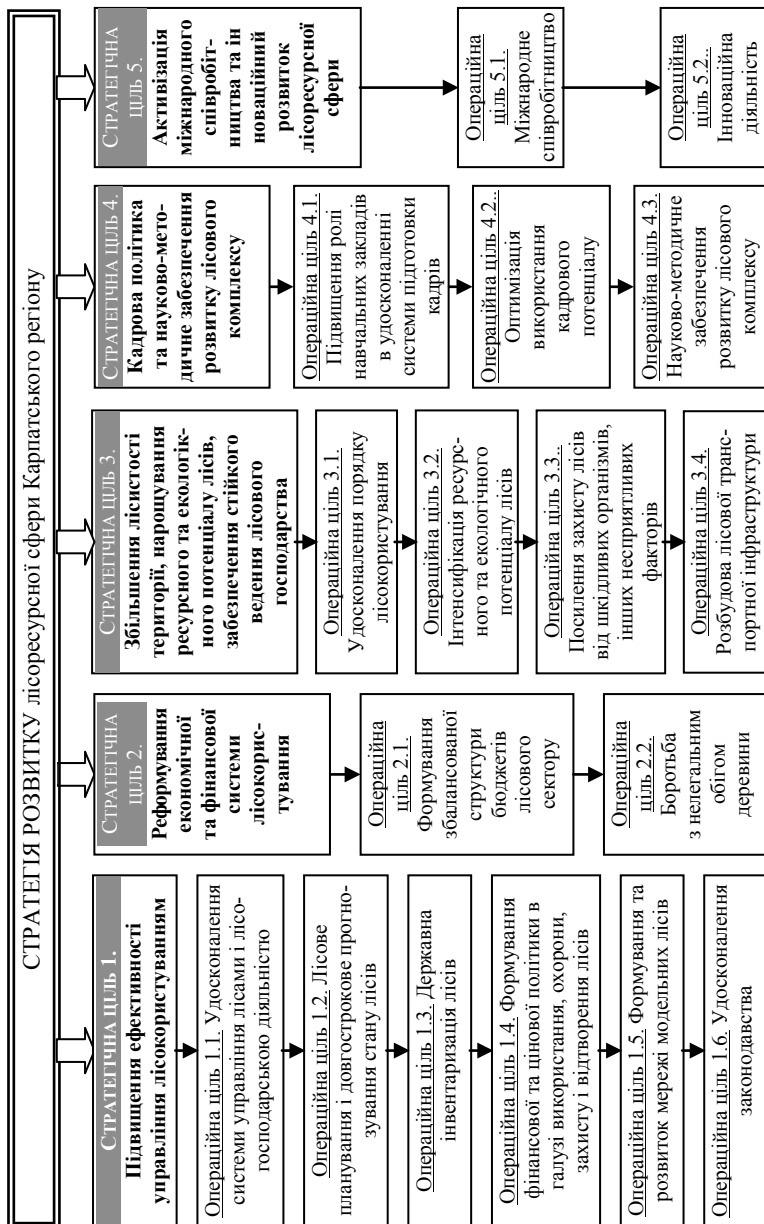

Рис. 5.3. Модель стратегії розвитку лісоресурсної сфери Карпатського регіону
(Розроблено автором)

Основними результатами удосконалення системи регіонального управління лісовим комплексом повинні стати:

- покращення показників роботи підприємств лісового комплексу;
- покращення інформаційного забезпечення оцінки фінансово-економічного стану галузей лісового комплексу і параметрів головних виробничих показників;
- регулярний моніторинг стану системи управління;
- вироблення обґрунтованих пропозицій і рекомендацій щодо розвитку лісового сектора регіону.

Операційна ціль 1.2. Лісове планування і довгострокове прогнозування стану лісів.

Завдання:

- здійснити комплекс заходів щодо вдосконалення функціональної структури управління лісами шляхом реалізації замкнутого циклу управління, що включає аналіз, планування, контроль реалізації планів і їх коригування;
- створення системи лісового планування на регіональному та місцевому рівнях;
- використання в лісовому плануванні прийнятих на міжнародному рівні критеріїв та індикаторів, що забезпечить можливість оцінки лісогосподарської діяльності з урахуванням стандартів якості ведення лісового господарства, прийнятих у світовій практиці;
- ініціювання розробки єдиної системи інформаційного забезпечення лісового планування та управління лісами, що поєднає дані періодичної статистичної і бюджетної звітності, а також державної інвентаризації лісів, лісовпорядкування, лісопожежного і лісопатологічного моніторингу, моніторингу лісокористування.

Операційна ціль 1.3. Державна інвентаризація лісів

Завдання:

- вдосконалення інформаційного забезпечення планування та управління лісами, методів інвентаризації та моніторингу лісів;
- розвиток державного лісового контролю та нагляду.

Операційна ціль 1.4. Формування фінансової та цінової політики в галузі використання, охорони, захисту і відтворення лісів.

Завдання:

- поетапне формування економічного механізму організації сталого лісокористування та управління лісами з використанням економічних стимулів для розвитку галузей лісового комплексу;
- вдосконалення системи платежів за використання лісів на рентній основі з урахуванням сформованої кон'юнктури ринку лісових ресурсів та послуг, що надаються;
- стимулювання інвестиційної активності лісокористувачів.

Операційна ціль 1.5. Формування та розвиток мережі модельних лісів.

Модельні ліси – це довгострокові проекти зі сталого управління лісовими територіями на основі партнерства органів державної влади, комерційних та громадських організацій та місцевого населення.

Завдання:

- забезпечення ефективного вирішення регіональних проблем лісоуправління і використання лісів через залучення інвестицій у розвиток лісових територій, використання міжнародного досвіду сталого управління лісами, підвищення кваліфікації фахівців лісового господарства, екологічна просвіта та освіта місцевого населення, впровадження результатів наукових досліджень, сучасних технологій та інновацій;
- розробка концепції та нормативної правової бази для формування мережі модельних лісів в Карпатському регіоні;
- створення мережі модельних лісів.

Операційна ціль 1.6. Удосконалення лісового законодавства

Завдання:

- вдосконалення нормативно-правового забезпечення системи державного управління лісами і лісовим господарством;
- перетворення держави в ефективного власника лісів, ведення лісового господарства у відповідності з національними і міжнародними критеріями та індикаторами сталого лісокористування та лісоуправління;
- підвищення правового статусу лісів, як особливого об'єкта, тісно пов'язаного з землею і визначення режиму використання земель, на яких вони ростуть;
- створення умов для ефективної боротьби з нелегальними рубками та іншими порушеннями на основі системи обліку та контролю заготовленої, придбаної та переробленої деревини;
- вдосконалення порядку та системи здійснення державного контролю та нагляду в лісах;
- вдосконалення механізму відповідальності за порушення лісового законодавства;
- перехід до стратегії запобігання лісовим пожежам на основі лісопожежного районування лісів;
- вдосконалення порядку ведення господарської діяльності в лісах;
- визначення порядку створення та функціонування об'єктів лісової інфраструктури.

СТРАТЕГІЧНА ЦІЛЬ 2. Реформування економічної та фінансової системи лісокористування.

Операційна ціль 2.1. Формування збалансованої структури бюджетів лісового сектора.

Завдання:

- оцінка і формування доходів від платежів за спеціальне користування лісовими ресурсами, податків по видах податкових платежів (з розбиттям по бюджетах усіх рівнів) – на прибуток, ПДВ тощо і неподаткових платежів (митні платежі, штрафи);
- оцінка і формування структури витрат на ведення лісового господарства, витрат постійних лісокористувачів, податкового навантаження (у тому числі на 1 м³ лісоматеріалів), на будівництво лісових доріг тощо;
- оцінка податкового навантаження лісопереробних підприємств;
- оптимізація управління фінансово-господарською та економічною діяльністю лісового господарства з використанням кластерного аналізу та побудова кластерів для підвищення ефективності реалізації запропонованої стратегії (створення та функціонування кластерів забезпечить додаткове фінансування розвитку лісової інфраструктури, покращить соціально-економічні проблеми сільських територій Карпатського регіону, що безпосередньо пов'язано з підвищенням рівня зайнятості та доходів, а також ділової активності сільського населення тощо).

Операційна ціль 2.2. Боротьба з нелегальним обігом деревини.

Завдання:

- створення з метою запобігання незаконної заготівлі і нелегального обігу деревини в лісах Карпатського регіону сучасної системи обліку і контролю круглих лісоматеріалів;
- внесення змін до законодавчої бази з метою створення правової та нормативної основи системи контролю та обліку деревини, посилення адміністративних і кримінальних покарань за порушення лісового законодавства, а також стимулювання осіб, що виявили порушення лісового законодавства.

СТРАТЕГІЧНА ЦІЛЬ 3. Збільшення лісистості території, нарощування ресурсного та екологічного потенціалу лісів, забезпечення збалансованого ведення лісового господарства.

Операційна ціль 3.1. Удосконалення порядку лісокористування

Завдання:

- деталізація параметрів рубок лісу з урахуванням зонування територій за їх екологічною значимістю і станом біорізноманіття;
- забезпечення ефективного використання ресурсного потенціалу лісів на інноваційній основі;

- забезпечення ведення лісового господарства на умовах, що відповідають сучасним екологічним і соціально-економічним вимогам охорони, захисту та відтворення лісів;
- розвиток ринкових економічних механізмів використання, охорони, захисту та відтворення лісів;
- розвиток матеріально-технічної бази лісового господарства.

Операційна ціль 3.2. Інтенсифікація ресурсного та екологічного потенціалу лісів.

Завдання:

- проведення сертифікації лісів;
- максимальне використання природної відновлювальної здатності лісів та інтенсифікація заходів щодо сприяння природному поновленню;
- створення високопродуктивних лісових плантацій на порожніх лісових землях і землях сільськогосподарського призначення, які не використовуються;
- реконструкції малоцінних насаджень;
- впровадження в практику лісокористування сучасних методів збереження біологічної різноманітності (запобігання нелегальним рубкам рідкісних і цінних видів дерев, зниження ризику впливу на ліси промислових і енергетичних об'єктів, реабілітація забруднених лісових територій тощо);
- вдосконалення методів контролю за збереженням біорізноманіття.

Операційна ціль 3.3. Посилення захисту лісів від шкідливих організмів, інших несприятливих факторів.

Завдання:

- підвищення оперативності виявлення та якості діагностики несприятливих лісопатологічних факторів у процесі лісопатологічного моніторингу;
- своєчасне і якісне проведення санітарно-оздоровчих заходів;
- підвищення ефективності заходів з локалізації та ліквідації осередків масового розмноження шкідливих організмів;
- розвиток системи прогнозування змін стану лісів для підготовки необхідних і своєчасних управлінських рішень.

Операційна ціль 3.4. Розбудова лісової транспортної інфраструктури.

Завдання:

- включити до схеми територіального планування районів, для яких лісозаготівельне ті лісопромислове виробництво є одним з пріоритетних напрямків соціально-економічного розвитку, пропозиції щодо формування мережі лісових автомобільних доріг;

- розробити комплекс заходів щодо державно-приватного партнерства при створенні лісової транспортної інфраструктури;
- розробити пропозиції щодо формування оптимальної мережі автомобільних доріг з можливістю їх використання для перевезення заготовленої деревини, в тому числі доріг загального і не загального користування;
- здійснювати будівництво (реконструкцію) лісових доріг, які будуть використовуватися як дороги загального користування, із залученням бюджетів різних рівнів і лісових доріг не загального користування на засадах державно-приватного партнерства;
- організувати облік лісових автомобільних доріг їх власниками з поданням відповідних відомостей у федеральний орган з надання державних послуг та управління федеральним майном у сфері дорожнього господарства для включення їх в єдиний державний реєстр автомобільних доріг.

СТРАТЕГІЧНА ЦІЛЬ 4. Кадрова політика та науково-методичне забезпечення розвитку лісового комплексу.

Операційна ціль 4.1. Підвищення ролі навчальних закладів в удосконаленні системи підготовки кадрів для лісового комплексу.

Завдання:

- підвищення конкурентоспроможності регіональної лісового освіти на основі реалізації принципів безперервної багаторівневої системи підготовки кадрів;
- розробка освітніх стандартів нового покоління з підготовки фахівців у галузі лісового господарства і лісової промисловості відповідно до вимог роботодавців та сучасних світових вимог;
- створення інноваційної системи підготовки кадрів шляхом формування навчальних комплексів галузевого професійного навчання та підвищення кваліфікації персоналу, що об'єднують потенціал освіти, науки та бізнесу;
- модернізація матеріально-технічної бази навчальних закладів лісового профілю шляхом оснащення сучасною навчальною технікою, верстатним та лабораторним обладнанням.

Операційна ціль 4.2. Оптимізація використання кадрового потенціалу.

Завдання:

- підвищення рівня освіти та кваліфікації керівників (менеджерів), спеціалістів для здійснення модернізації лісового господарства та формування системи екологоорієнтованого лісоуправління;
- перепідготовка працівників лісового комплексу, що вивільнюються, їх працевлаштування, створення нових робочих місць;

- підвищення кваліфікації працівників, кадрів вищої і середньої ланки управління;
- розвиток економічного та соціально-психологічного стимулювання екологічно відповідальної праці;
- формування та розвиток корпоративної лісоекологічної культури та соціально-екологічної підприємницької бізнес-етики в межах гармонізації лісогосподарської та лісопромислової діяльності на еколого-економічних засадах;
- підвищення ефективності діяльності підприємств лісового сектора шляхом удосконалення системи менеджменту та запровадження інформаційно-аналітичних технологій управління на базі сучасних комп'ютерних технологій.

Операційна ціль 4.3. Науково-методичне забезпечення розвитку лісового комплексу.

Завдання:

- розробка актуального науково-методичного забезпечення розвитку лісового комплексу, що базується на використанні сучасних досліджень провідних наукових установ регіону (Українського науково-дослідного інституту гірського лісівництва ім. П. С. Пастернака, Інституту екології Карпат НАН України, Інституту регіональних досліджень НАН України та ін.);
- організація і забезпечення функціонування інституту експертів із провідних учених, інженерів і економістів для обґрунтованого ухвалення рішень, здатних запобігти економічним, екологічним і соціальним збиткам лісовому комплексу і Карпатському регіону в цілому;
- активніше залучення учених регіону до виконання найважливіших науково-дослідних і дослідно-конструкторських розробок;
- створення ради, яка забезпечує і координує виконання наукових робіт в сфері лісової промисловості і лісового господарства регіону.

СТРАТЕГІЧНА ЦІЛЬ 5. Активізація міжнародного співробітництва та інноваційний розвиток лісоресурсної сфери.

Операційна ціль 5.1. Міжнародне співробітництво

Завдання:

- створення умов та підготовка пілотних пропозицій для залучення іноземних інвестицій в лісовий сектор Карпатського регіону;
- пошук ефективних методів боротьби з незаконною заготівлею деревини та нелегальним її обігом з використанням міжнародного досвіду;
- розвиток прикордонного співробітництва з актуальних питань, які стосуються лісового комплексу;

- розвиток міжнародного співробітництва в галузі інвентаризації лісів, охорони і захисту лісів, модельних лісів, адаптації лісового господарства до зміни клімату;
- створення інформаційної бази, яка містить передовий зарубіжний досвід менеджменту лісових галузей, практику ведення лісового господарства та розвитку лісової промисловості;
- вивчення та аналіз передових технологій для впровадження на їх основі в українських умовах прогресивних досягнень і сучасних методів сталого лісоуправління;
- реалізація в інтересах лісового комплексу зобов'язань і рекомендацій України, що випливають з міжнародних договорів, конвенцій і протоколів;
- реалізація та розвиток двосторонніх і багатосторонніх договорів і програм співробітництва в лісовому секторі за напрямками, що становлять інтерес для України.

Операційна ціль 5.2. Інноваційна діяльність.

Завдання:

- розробка сучасних методів лісовпорядкування, державної інвентаризації лісів та лісопатологічного моніторингу;
- розробка методів довгострокового прогнозування динаміки лісів і причин, що їх обумовлюють; обґрунтування допустимого навантаження на ліси в умовах зростання антропогенних впливів і глобальних кліматичних змін;
- розробка екологічно безпечних систем ведення лісового господарства та лісокористування, лісівничо-екологічних вимог до технологічних процесів і технічних засобів, сучасних технологій і технічних засобів охорони, захисту та відтворення лісів і лісорозведення;
- розробка методів отримання швидкорослих і високопродуктивних лісових порід із заданими господарськими властивостями на основі біотехнологій, методів лісової генетики та селекції;
- розробка системи заходів зі збереження аборигенних видів рослин регіону, біологічного різноманіття лісів, підвищення їх продуктивності, внеску в стабілізацію глобальних біосферних процесів, пом'якшення наслідків глобальної зміни клімату;
- розробка технологій зниження ризику і зменшення наслідків природних і техногенних катастроф;
- розробка методів використання лісових ресурсів в біоенергетиці;
- створення програм технологічного розвитку, орієнтованих на підтримку лісового господарства;
- підтримка малих підприємств, які зайняті інноваційною діяльністю шляхом залучення інститутів розвитку; захист інтелектуальної власності і введення її в господарський обіг.

5.4. Стале водокористування

Основна мета сталого водокористування в регіоні має полягати в якомого повному забезпеченні потреб у воді населення та господарства з безумовним дотриманням при цьому принципів мінімізації вилучення води з природного кругообігу, досягнення екологічної чистоти водного середовища, запобігання шкідливого впливу водної стихії на сільськогосподарські угіддя, урбанізовані території, промислові й інфраструктурні об'єкти. Їх реалізація може досягатися через систему цілей та завдань.

СТРАТЕГІЧНА ЦІЛЬ 1. Повне забезпечення потреб населення та господарства у воді.

Операційна ціль 1.1. Максимальне забезпечення потреб водоспоживання населення.

Завдання:

- 1.1.1. Охоплення населених пунктів регіону централізованим водопостачанням на рівні не нижче середньоєвропейського (70% і більше).
- 1.1.2. Забезпечення всьому населенню доступу до питної води, що відповідає встановленим стандартам якості.
- 1.1.3. Технічне й технологічне оновлення комунальних систем водопостачання зі зменшенням непродуктивних втрат води.
- 1.1.4. Розробка та реалізація відповідних обласних програм «Питна вода».

Операційна ціль 1.2. Максимальна доступність водних об'єктів мешканцям регіону для задоволення естетичних, рекреаційних та інших потреб, гарантованих Конституцією України.

Завдання:

- 1.2.1. Забезпечення дотримання режиму прибережних і прируслових смуг.
- 1.2.2. Усунення і недопущення у подальшому порушень чинного законодавства у частині використання земель водного фонду та обмеження доступу мешканців до водних об'єктів загального користування.

СТРАТЕГІЧНА ЦІЛЬ 2. Забезпечення поточних і перспективних потреб у воді господарства регіону.

Операційна ціль 2.1. Забезпечення виробничих, сільськогосподарських та інших господарських потреб у воді.

Завдання:

- 2.1.1. Проведення гідротехнічних робіт для акумулювання річкового стоку й забезпечення виробничих, сільськогосподарських та інших потреб у воді у районах з водоресурсним дефіцитом.

- 2.1.2. Проведення пошуково-розвідувальних робіт для виявлення запасів підземних вод у районах перспективного економічного розвитку (території пріоритетного розвитку, індустріальні парки тощо).
- 2.1.3. Припинення використання вод питного призначення для технічних потреб із їх заміщенням зворотними водами чи водами технічного призначення.
- 2.1.4. Проведення реконструкції гідромеліоративних систем і відновлення їх роботи.

Операційна ціль 2.2. Ефективне використання гідроенергетичного потенціалу регіону.

Завдання:

- 2.2.1. Розробка регіональної (обласних) схем перспективного розміщення гідроенергетичних об'єктів на ріках регіону та схем використання енергетичного потенціалу термальних підземних вод.
- 2.2.2. Впровадження дієвого порядку екологічної та техніко-економічної експертизи і погодження гідроенергетичних проектів для недопущення негативного впливу на довкілля при їх реалізації.
- 2.2.3. Запровадження механізмів сприяння суб'єктам господарювання у реалізації погоджених гідроенергетичних проектів.

Операційна ціль 2.3. Розвиток рибогосподарського потенціалу регіону.

Завдання:

- 2.3.1. Поновлення функціонування водогосподарських об'єктів, що використовувалися для риборозведення і рибальства.
- 2.3.2. Сприяння у створенні нових рибпромислових водогосподарських об'єктів, включаючи форельні господарства у гірських районах.

СТРАТЕГІЧНА ЦІЛЬ 3. Досягнення високих якісних параметрів стану поверхневих і підземних вод

Операційна ціль 3.1. Припинення скидання забруднених зворотних вод у поверхневі водойми регіону

Завдання:

- 3.1.1. Реконструкція недіючих (діючих неефективно) промислових і комунальних водоочисних споруд і станцій та забезпечення їх екологічно ефективної експлуатації.
- 3.1.2. Недопущення прийому у комунальні системи каналізації та водоочищення промислових стоків, що не пройшли попереднього очищення на водоочисних спорудах підприємств, не відповідають вимогам, які встановлені для їх прийому у системи каналізації населених пунктів.

3.1.3. Забезпечення водоочисними спорудами усіх каналізаційних мереж населених пунктів та джерел промислових і інших господарських стоків, якість зворотних вод у котрих не відповідає встановленим стандартам.

Операційна ціль 3.2. Встановлення ефективного контролю якості поверхневих і підземних вод та механізмів відповідальності стосовно їх забруднювачів.

Завдання:

3.2.1. Створення басейнових систем санітарно-екологічного моніторингу стану поверхневих і підземних вод.

3.2.2. Ефективне використання правових та фінансових важелів впливу на фізичних та юридичних осіб – забруднювачів вод.

СТРАТЕГІЧНА ЦІЛЬ 4. Запобігання проявам та ліквідація наслідків природно-техногенних загроз.

Операційна ціль 4.1. Запобігання проявам шкідливих гідрологічних стихійних і техногенних явищ.

Завдання:

4.1.1. Оптимізація структури ландшафтів та збільшення лісистості на річкових водозборах у гірській частині регіону.

4.1.2. Виконання робіт з берегоукріплення, регулювання стоку з метою протипаводкового захисту на гірських ріках.

4.1.3. Реалізація Державної програми комплексного протипаводкового захисту в басейні р. Тиса у Закарпатській області на 2006-2015 роки.

4.1.4. Реалізація Державної цільової програми комплексного протипаводкового захисту в басейнах річок Дністра, Пруту та Серету.

4.1.5. Розробка і реалізація програм запобігання карстопровальним процесам, підтопленню земель й забрудненню поверхневих і підземних вод у місцях проведення промислових гірничих розробок (Львівсько-Волинський вугільний басейн, Калуш-Голинське і Стебницьке родовища калійних солей, Солотвинське родовище кам'яної солі).

Операційна ціль 4.2. Забезпечення своєчасного інформування населення про паводкові та інші загрози

Завдання:

4.2.1. Створення басейнових автоматизованих систем стеження за рівнем рік та паводкового оповіщення населення.

4.2.2. Розробка методів оперативного прогнозування надзвичайних ситуацій гідрометеорологічного характеру і налагодження системи паводкового інформування та захисту населення від паводкових загроз.

- 4.2.3. Налагодження міждержавної співпраці у паводковому прогнозуванні, стеженні й оповіщенні населення.

5.5. Стале надракористування

Ресурси надр переважно належать до невідновних, що зумовлює специфіку підходів до концептуальних основ їх сталого використання. Метою при цьому слід розглядати досягнення допустимих компромісів між потребами використання мінерально-сировинного потенціалу регіону задля його економічного та соціального розвитку й екологічними загрозами, що при цьому виникають. Як правило їх досягненню сприяє ощадливе і раціональне використання мінерально-сировинних ресурсів, яке забезпечує мінімізацію їх вилучення з природного середовища. Нижче наводиться система цілей і завдань, які мають за мету досягнення принципів сталого використання мінерально-сировинних ресурсів регіону.

СТРАТЕГІЧНА ЦІЛЬ 1. Використання мінерально-сировинного потенціалу регіону задля його економічного розвитку, збереження та створення нових робочих місць для місцевого населення

Операційна ціль 1.1. Ефективне використання паливно-енергетичних ресурсів

Завдання:

- 1.1.1. Розвідування, перезатвердження та затвердження запасів газу (природного, попутного, сланцевого, метану вугільних родовищ), нафти і газового конденсату.
- 1.1.2. Збільшення видобутку природного та попутного газу.
- 1.1.3. Організація підземної газифікації вугілля та видобутку метану вугільних родовищ у Червоноградському гірничодобувному районі.
- 1.1.4. Розвідка, оцінка запасів та відпрацювання екологічно допустимих технологій видобутку сланцевого газу на Олеській площі.
- 1.1.5. Збільшення обсягів видобутку нафти і газового конденсату.
- 1.1.6. Збільшення обсягів видобутку вугілля на 3 – 6 млн. т за рахунок будівництва та введення в експлуатацію нових шахт у Червоноградському гірничодобувному районі.
- 1.1.7. Збільшення видобутку торфу.

Операційна ціль 1.2. Ефективне використання металічних корисних копалин.

Завдання:

- 1.2.1. Розвідування, оцінка / переоцінка промислового значення родовищ металічних корисних копалин (Біганьське та Брегівське родовища алунітів, Мужіївське золотополіметалічне родовище, Вишівське рудне поле, Рахівський рудний район, родовище Сауляк).

- 1.2.2. Відновлення видобутку золота на базі Мужіївського і Березівського золото-поліметалічного та Біганьського комплексного алуніт-барит-поліметалічного родовищ Закарпатської області;
- 1.2.3. Організація видобутку свинцево-цинкових руд на базі комплексного Біганьського родовища.

Операційна ціль 1.3. Ефективне використання неметалічних корисних копалин.

Завдання:

- 1.3.1. Розвідування та оцінка / переоцінка запасів неметалічної сировини (Прикарпатський сірчаний басейн, Стебницьке і Калуш-Голинське родовища калійних солей, закарпатські родовища бентоніту, бариту, родовища сировини для промисловості будматеріалів).
- 1.3.2. Розробки та реалізації програми видобутку бентонітів Горбківського, Льницького, Вишківського родовищ у Закарпатській області.
- 1.3.3. Нарощування видобутку і використання цеолітів Сокирницького, Липчанського, Зеленокам'янського родовищ Закарпаття.
- 1.3.4. Відновлення виробництва калійних добрив на базі Калуш-Голинського та Стебницького родовищ калійних солей.
- 1.3.5. Відновлення видобутку кам'яної солі Солотвинського та Тереблівського родовищ Закарпаття, Верхньострутинського та Рожнятівського родовищ Івано-Франківської області.
- 1.3.6. Використання техногенної сировини (терикони, відвали, шлами, хвостосховища, полігони твердих побутових відходів).
- 1.3.7. Заміщення місцевим видобутком ввозу у регіон бутового каменю, щебеню, крейди та іншої сировини, родовища котрої розвідані у регіоні.

Операційна ціль 1.4. Забезпечення соціально-економічних інтересів місцевого населення при експлуатації мінерально-сировинних ресурсів регіону.

Завдання:

- 1.4.1. Перегляд міжбюджетного розподілу надходжень від плати за користування надрами зі спрямуванням частини надходжень при видобуванні корисних копалин загальнодержавного значення до місцевих бюджетів.
- 1.4.2. Законодавче забезпечення прав місцевих громад (місцевих та регіональних органів представницької влади) щодо участі у прийнятті рішень з приводу надання спеціальних дозволів на користування надрами.
- 1.4.3. Забезпечення при наданні спеціальних дозволів на користування надрами пріоритетів суб'єктам господарювання, що зареєстровані (мають юридичну адресу) у регіоні (області, районі) залягання покладів корисних копалин.

Операційна ціль 1.5. Збільшення соціально-економічного ефекту від використання мінерально-сировинних ресурсів регіону

Завдання:

- 1.5.1. Розробка обласних і регіональної програм ефективного використання мінерально-сировинного потенціалу регіону, орієнтованої на розвиток добувної промисловості, підвищення її ролі у вирішенні завдань економічного розвитку регіону.
- 1.5.2. Забезпечення інформаційної та регуляторно-дозвільної підтримки Програми з боку місцевих та регіональних органів влади.
- 1.5.3. Створення сприятливих фінансово-економічних умов для залучення інвестицій з метою реалізації регіональної програми ефективного використання мінерально-сировинного потенціалу регіону.
- 1.5.4. Запровадження на гірських територіях регіону спеціального інвестиційного режиму з його поширенням на інвестиційні проекти за видами економічної діяльності, що пов'язані з використанням мінерально-сировинних ресурсів, включеними до переліку пріоритетних на таких територіях з урахуванням їх екологічної специфіки.

СТРАТЕГІЧНА ЦІЛЬ 2. Запобігання безповоротним чи загрозливим екологічним змінам у процесі надракористування, локалізація та ліквідація техногенно-екологічних загроз, пов'язаних з використанням мінерально-сировинних ресурсів регіону.

Операційна ціль 2.1. Недопущення загрозливих екологічних змін у процесі надракористування в регіоні.

Завдання:

- 2.1.1. Проведення державної екологічної експертизи усіх проектів з нового будівництва, розширення, реконструкції та технічного переоснащення об'єктів промислового призначення, пов'язаних з видобутком та використанням мінерально-сировинних ресурсів регіону.
- 2.1.2. Залучення органів місцевого самоврядування, громадських організацій та населення до попереднього обговорення результатів державної екологічної експертизи проектів.
- 2.1.3. Розробка механізмів врегулювання суспільних конфліктних ситуацій, предметом яких є наявні чи очікувані екологічні загрози, пов'язані з використанням ресурсів надр.

Операційна ціль 2.2. Ліквідація техногенно-екологічних загроз, пов'язаних з надракористуванням та переробкою мінерально-сировинних ресурсів.

Завдання:

- 2.2.1. Організація переробки гірничої маси відвалів, териконів, шламосховищ Червоноградського гірничопромислового району та рекультивативної займаних ними земель.

- 2.2.2.** Запобігання активізації карстових процесів та проведення робіт із засипання карстових провалів і рекультивації земель у районі діяльності ДП «Солотвинський солерудник».
- 2.2.3.** Запобігання активізації карстових процесів та проведення робіт із ліквідації карстових лійок і рекультивації земель у районі діяльності Стебницького ДГХП «Полімінерал».
- 2.2.4.** Запобігання активізації карстових процесів, засолення земель та проведення робіт із ліквідації карстових провалів і рекультивації земель у Калуській зоні надзвичайної екологічної ситуації.
- 2.2.5.** Рекультивація земель у зоні діяльності Роздільського та Яворівського ДГХП «Сірка».

5.6. Стале використання природних рекреаційних ресурсів

З метою досягнення позитивних змін в процесі забезпечення ефективного і раціонального рекреаційного природокористування і на цій основі – ефективного функціонування та екологічно збалансованого розвитку рекреаційної сфери та окремих рекреаційно-туристичних територій – доцільним, а почасти необхідним є забезпечення впровадження в практику рекреаційного природокористування ринкових регуляторів; розроблення методики оцінювання ринкової вартості природних рекреаційних ресурсів; системного провадження моніторингу стану та використання природних рекреаційних ресурсів; розроблення економічних, фінансових та податково-кредитних механізмів стимулювання впровадження ресурсо- та енергозберігаючих технологій, здійснення природоохоронних заходів, збереження та екологічно збалансованого використання природних рекреаційних ресурсів; створення передумов для збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, забезпечення високого рівня охорони та сталого використання природних та напівприродних середовищ існування, збереження природних цінностей та культурної спадщини.

У цьому контексті реалізація стратегічних орієнтирів екологічно збалансованого використання природних рекреаційних ресурсів та реформування рекреаційної сфери, створення сучасного сектора курортно-оздоровчих, відпочинкових і туристичних послуг в Українських Карпатах потребуватиме вирішення низки завдань з розроблення ефективних і дієвих економічних, організаційно-управлінських, фінансово-кредитних механізмів раціонального природокористування і комплексного розвитку територій рекреаційного призначення з метою забезпечення умов їх екологічно збалансованого розвитку.

Такі різнопланові та складні завдання доцільно вирішувати в рамках єдиного стратегічного документа, яким може стати стратегія екологічно

збалансованого використання природних рекреаційних ресурсів Карпатського регіону.

Мета стратегії – збереження рекреаційних екосистем, зокрема, – гірських; забезпечення високого якісного рівня рекреаційного ресурсу, що використовується для лікування і оздоровлення людей; примноження корисних властивостей і оздоровчого потенціалу природних рекреаційних ресурсів задля розширення ресурсної бази розвитку рекреації і туризму.

Досягнення цієї мети потребуватиме мобілізації і координації зусиль для вирішення низки завдань з реалізації більш вузьконаправлених і конкретизованих **стратегічних і операційних цілей**, серед яких варто виділити наступні:

СТРАТЕГІЧНА ЦІЛЬ 1. Формування наукового базису екологічно збалансованого рекреаційного природокористування, стійкого розвитку рекреації і туризму.

Операційна ціль 1.1. Розроблення методики обрахунку допустимого і оптимального навантаження на рекреаційні екосистеми та місткості рекреаційно-туристичних комплексів.

Операційна ціль 1.2. Розроблення містобудівної документації з обов'язковим врахуванням екосистемного навантаження та гранично допустимої місткості об'єкта територіального планування.

Операційна ціль 1.3. Розроблення методики оцінювання екологічної збалансованості рекреаційного природокористування.

Операційна ціль 1.4. Здійснення моніторингу екологічної збалансованості рекреаційного природокористування на постійній основі.

Операційна ціль 1.5. Вироблення підходів до оцінювання ефективності рекреаційної і туристичної діяльності в узгодженні зі стандартами Всесвітньої туристичної організації (ЮН ВТО).

СТРАТЕГІЧНА ЦІЛЬ 2. Удосконалення природноресурсного законодавства з правового регулювання рекреаційного природокористування.

Операційна ціль 2.1. Виділення в природоохоронному законодавстві (земельному, лісовому, водному, надрокористування) окремих розділів з рекреаційних ресурсів.

Операційна ціль 2.2. Удосконалення правових регуляторів надання земель оздоровчого і рекреаційного призначення у користування, правил здійснення рекреаційного природокористування (використання, збереження, відновлення).

Операційна ціль 2.3. Розроблення і прийняття Законів України «Про екологічний туризм», «Про сільський зелений туризм».

Операційна ціль 2.4. Розроблення і затвердження Положення про умови використання об'єктів природно-заповідного фонду України для рекреації і туризму.

Операційна ціль 2.5. Вдосконалення статистичного обліку з рекреаційного природокористування і надання туристичних послуг, у тому числі з економічних показників їх діяльності.

Операційна ціль 2.6. Розроблення та затвердження методики оцінювання і моніторингу збалансованості та ефективності використання рекреаційно-туристичного потенціалу території.

Операційна ціль 2.7. Розроблення Державного кадастру природних лікувальних ресурсів і Державного кадастру природних територій курортів, Державного реєстру природних рекреаційних ресурсів.

Операційна ціль 2.8. Розроблення і затвердження методики розрахунку і порядку справляння рекреаційної ренти.

СТРАТЕГІЧНА ЦІЛЬ 3. Створення сучасного високопродуктивного рекреаційно-туристичного комплексу, що динамічно розвивається на засадах екологічної збалансованості.

Операційна ціль 3.1. Розроблення планів комплексного екологічно збалансованого розвитку курортів та рекреаційно-туристичних місцевостей і центрів.

Операційна ціль 3.2. Резервування рекреаційних земель для розвитку рекреації і туризму, у тому числі в довгостроковій перспективі.

Операційна ціль 3.3. Створення передумов для розвитку територій пріоритетного розвитку рекреаційно-туристичного типу.

Операційна ціль 3.4. Прийняття низки положень щодо фінансово-кредитного, податкового регулювання рекреаційного природокористування.

Операційна ціль 3.5. Розширення повноважень регіональних органів управління та органів місцевого самоврядування щодо права встановлення додаткових зборів і платежів за природні рекреаційні ресурси, а також збільшення частки відрахувань за природноресурсні платежі у регіональні і місцеві природоохоронні фонди.

Операційна ціль 3.6. Забезпечення цільового використання тієї частини місцевих бюджетів, яка формується за рахунок платежів за використання природних рекреаційних ресурсів.

Операційна ціль 3.7. Розвиток лікувально-оздоровчого туризму шляхом розширення потужностей санаторно-курортного комплексу з використанням резервних можливостей бальнеоресурсів, пелюдів та спелеоресурсів.

Операційна ціль 3.8. Використання ландшафтних ресурсів для розвитку гірськолижного туризму та інших зимових видів туризму.

Операційна ціль 3.9. Створення преференцій для розширення підприємницької діяльності в сфері сільського «зеленого» туризму.

Операційна ціль 3.10. Формування комплексних підходів до розвитку екотуризму з використанням рекреаційних можливостей національних, а також міжнародних транскордонних природоохоронних об'єктів.

Операційна ціль 3.11. Розширення міжнародного співробітництва з питань розвитку туризму і рекреації в Карпатському регіоні.

СТРАТЕГІЧНА ЦІЛЬ 4. Екологічна безпека як необхідна умова збереження і примноження корисних властивостей природних рекреаційних ресурсів.

Операційна ціль 4.1. Здійснення комплексу природоохоронних заходів з метою покращення екологічної ситуації на курортах та в рекреаційних місцевостях.

Операційна ціль 4.2. Впровадження екологічно безпечних технологій в рекреаційному природокористуванні.

Операційна ціль 4.3. Здійснення моніторингу природних територій курортів і рекреаційних територій на постійній основі.

Операційна ціль 4.4. Введення диференційованої відповідальності за порушення природоохоронного законодавства при використанні рекреаційних ресурсів, а також при погіршенні їх якості чи знищенні.

Операційна ціль 4.5. Реалізації спільних проектів в рамках міжнародного співробітництва з питань підвищення рекреаційного потенціалу та екологічної стабільності території.

Досягнення стратегічних і операційних цілей потребуватиме реалізації низки завдань, які для певних конкретних територій і часових періодів вимагатимуть конкретизації та наповнення реальним змістом. Ці завдання доцільно виконувати в рамках практичної реалізації розроблених стратегій екологічно збалансованого використання природних рекреаційних ресурсів на певні періоди і, можливо, для окремих рекреаційних територій чи районів.

Розроблення і реалізація стратегій екологічно збалансованого використання природних рекреаційних ресурсів забезпечуватиме комплексність і взаємоузгодженість процесів використання, збереження і підвищення потенціалу, корисних властивостей і якісних характеристик природних рекреаційних ресурсів.

Стратегія екологічно збалансованого використання природних рекреаційних ресурсів Карпатського регіону має бути глибоко інтегрованою в інші стратегії: стратегії соціально-економічного розвитку регіону, природоохоронні стратегії, стратегії розвитку туризму і курортів тощо, а також узгоджуватися із відповідними міжнародними стратегічними документами з питань використання природних рекреаційних ресурсів Карпатського регіону та розвитку туризму і рекреації в Карпатах.

Форми і зміст такої інтеграції, механізми синхронізації виконання стратегій, оцінювання їх ефективності і повноти реалізації, способи і методи здійснення корекції стратегій і прогнозних розрахунків

потребують ґрунтовних наукових розвідок і практичних рекомендацій, що забезпечуватиме перехід до сталого розвитку рекреації і туризму в регіоні.

Досягнення прогнозованих результатів з реалізації намічених цілей щодо підвищення потенціалу природних рекреаційних ресурсів і рекреаційних екосистем потребуватиме вирішення комплексу завдань і усунення перешкод, які гальмують позитивні зміни в рекреаційному природокористуванні та розбудові сучасного і ефективного рекреаційно-туристичного комплексу в регіоні.

5.7. Шляхи досягнення цілей ефективного використання природно-ресурсного потенціалу сталого розвитку Карпатського регіону

Перспективи використання природно-ресурсного потенціалу регіону нами розглядаються у контексті загальних завдань сталого регіонального розвитку і пов'язуються із розробкою та реалізацією державної програми сталого розвитку регіону Українських Карпат (дальше за текстом – Програма) і забезпеченням механізмів активізації інвестиційної діяльності в регіоні.

Концептуальні основи такої Програми полягають у наступному.

Мета Програми – забезпечення сталого, збалансованого розвитку гірських територій Українських Карпат, підвищення їх економічної конкурентоспроможності та підняття рівня життя місцевого населення, охорона навколишнього природного середовища, збереження природних ресурсів Карпат та багатой етнокультурної спадщини регіону.

Оптимальний варіант досягнення мети Програми – запровадження для реалізації її завдань спеціального режиму залучення інвестицій з недержавного сектора в комплексі з використанням прямих державних вкладень, ресурсів органів місцевого самоврядування, коштів міжнародних програм, насамперед регіональних програм Європейського Союзу, спрямованих на сталий розвиток європейського макрорегіону Карпат.

Шляхи і способи розв'язання проблем, на які слід націлювати Програму, вбачаються у *наступному*:

1. Створення сприятливих умов для подолання економічної депресивності гірських територій:
 - запровадження спеціального режиму господарювання та інвестиційної діяльності на гірських територіях зі встановленням податкових, митних та інших пільг інвесторам при реалізації ними завдань та заходів за напрямками, передбаченими Програмою;

- визначення меж територій, переліку видів економічної діяльності та програмних заходів, на котрі поширюватиметься спеціальний режим інвестиційної діяльності;
 - підвищення інфраструктурної привабливості регіону через державне сприяння розвитку транспортної мережі, систем зв'язку та телекомунікацій, інженерної підготовки території – мереж електропостачання, водопроводу й каналізації, складування й переробки відходів тощо;
 - сприяння розвитку традиційних та найбільш перспективних для регіону видів господарської діяльності – лісівництва, гірського сільського господарства, рекреаційно-туристичної сфери, екологічно сумісних видів промислової діяльності, включаючи переробку місцевих сировинних ресурсів, розвиток альтернативної енергетики;
 - розробка та забезпечення реалізації найважливіших регіональних цільових економічних підпрограм («гірське тваринництво», «органічна продукція», «лісовий кластер», «рекреаційні центри», «зелений туризм», «надра Карпат», «відновлювана енергетика» тощо) з урахуванням екологічних обмежень, зумовлених природною специфікою гір;
 - розвиток ринкової інфраструктури в регіоні – оптово-роздрібних ринків, обслуговуючих кооперативів, агенцій територіального розвитку;
 - розвиток транскордонної та міжрегіональної економічної співпраці.
2. Підвищення стандартів соціального забезпечення та поліпшення умов проживання місцевого населення:
- відновлення та розвитку об'єктів соціальної інфраструктури у населених пунктах Українських Карпат з доведенням їх до стандартів сусідських європейських країн (установи дитячого дошкільного виховання, освіти, медичного обслуговування, соціальної опіки, охорони правопорядку, фізкультури та спорту);
 - розвиток об'єктів комунального господарства в регіоні (водопостачання, каналізація, збирання, переробка та складування відходів);
 - сприяння розвитку комунальних та інших підприємств побутового обслуговування у населених пунктах;
 - розвиток місцевого дорожнього господарства, реконструкція внутріпоселенської дорожньої мережі, будівництво чи доведення до сучасних стандартів сполучних доріг між сільськими населеними пунктами та адміністративними центрами.

3. Збереження та розвиток етнокультурної спадщини:
 - реконструкція та належне утримання мережі будинків культури, клубів, бібліотек, народних домів, організації на їх основі осередків культурного життя місцевих громад;
 - відновлення та охорона об'єктів історичної, природної та культурної спадщини на гірських територіях, популяризації історико-культурних заповідників;
 - сприяння відновленню та розвитку художніх народних промислів;
 - збереження та реставрація унікальної дерев'яної сакральної архітектури регіону.
 4. Забезпечення охорони навколишнього природного середовища та техногенно-екологічної безпеки:
 - лісовідновлення та ведення екологічно орієнтованого лісового господарства;
 - оптимізація структури ландшафтів;
 - формування регіональної екологічної мережі в єдиній національній та європейській системі;
 - запобігання транскордонному забрудненню;
 - проведення протипаводкових заходів та заходів із запобігання забрудненню поверхневих та підземних вод;
 - вирішення питань збору, переробки, утилізації промислових та побутових відходів, недопущення засмічення території;
 - проведення протиерозійних заходів;
 - запобігання деградації ландшафтів.
- Виконання Програми могло б дати змогу:
- підвищити економічну конкурентоспроможність регіону та подолати проблеми його соціально-економічної депресивності;
 - розширити сферу зайнятості місцевого населення та сприяти вирішенню проблем безробіття;
 - підвищити соціальні стандарти та поліпшити умови життя місцевого населення;
 - запобігти прогресуючій депопуляції гірських територій та сприяти збереженню унікальної етнокультурної спадщини місцевого населення;
 - розв'язати найбільш гострі проблеми охорони навколишнього природного середовища, поліпшення екологічної ситуації, раціонального використання природних ресурсів Українських Карпат.
- Цільовими орієнтирами Програми слід розглядати:
- збільшення обсягів продукції, робіт та послуг суб'єктами господарювання та домогосподарствами регіону щонайменше у 3 рази в порівняльних цінах;

- збільшення кількості робочих місць у сфері виробництва та надання послуг удвічі (без урахування державного сектора);
- зростання середнього показника доходів зайнятого населення в Українських Карпатах до рівня, не нижче середнього по країні;
- досягнення середнього по країні рівня забезпечення населення гірських територій Карпат соціальними та комунальними послугами;
- досягнення європейських стандартів якості навколишнього природного середовища Українських Карпат.

Видатки на реалізацію програми доцільно здійснювати за рахунок залучення коштів інвесторів, державного та місцевих бюджетів, інших коштів територіальних громад та приватних осіб. Важливим у виконанні Програми є залучення коштів міжнародної фінансової та технічної допомоги, насамперед регіональних програм сусідства і партнерства Європейського Союзу.

Враховуючи значну капіталомісткість більшості завдань з досягнення цілей сталого природокористування в регіоні, а також беручи до уваги вкрай низькі показники економічного розвитку та інвестиційної активності у гірських районах Карпат нами пропонується запровадження спеціального режиму господарювання та інвестиційної діяльності на гірських територіях зі встановленням податкових, митних та інших пільг інвесторам при реалізації ними завдань та заходів за напрямками, передбаченими Програмою.

Ключовим питанням реалізації завдань програми, включаючи її завдання, пов'язані з досягненням стратегічних і операційних цілей перспективного використання природно-ресурсного потенціалу регіону, ми розглядаємо запровадження спеціального режиму інвестиційної діяльності. В першу чергу це стосується гірських територій. Про доцільність цього говорить світовий досвід². На це зверталася наша увага у публікаціях³.

Однією з передбачених чинним законодавством України (Господарський Кодекс України, ст. 415) господарсько-правових форм вирішення завдань стимулювання інвестиційної діяльності в окремих регіонах є *введення спеціального режиму інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку*. Така господарсько-правова

² Кравців В. С. Гірська політика: міжнародні акти та світовий досвід / В. С. Кравців, Ю. І. Стадницький ; Ін-т регіон. досліджень. – Львів, 2005. – 50 с.

³ Кравців В. С. Актуальные вопросы формирования устойчивого развития горных территорий в Украине / В. С. Кравців // Экономическое возрождение России. – 2010. – №1(23). – С. 118-125; Жук П. В. Економічні підйоми у забезпеченні сталого розвитку гірських територій України / П. В. Жук // Економіст. – 2011. – №5. – С. 37-40.

форма спеціальних економічних утворень отримала належне науково-методологічне обґрунтування (відзначимо роботи О. С. Чмир, В. І. Пила⁴), пройшла практичну апробацію в Україні у 1999-2004 рр. і потребує відновлення. Вважаємо, що інвестиційний режим, передбачений для територій пріоритетного розвитку (ТПР), може забезпечити значне підвищення інвестиційної привабливості гірських територій компенсуючи понижуючі її чинники – транспортні, кліматичні, інженерно-геологічні тощо.

Автори запропонували техніко-економічне обґрунтування доцільності та необхідності створення територій пріоритетного розвитку (ТПР) у гірських зонах України, яке включало:

1. Аналіз природно-економічного потенціалу та соціально-економічного становища гірських районів.
2. Концепцію створення ТПР (визначення основної мети, завдань, режиму функціонування тощо).
3. Визначення проектних територій пріоритетного розвитку для введення на них спеціальних режимів інвестиційної діяльності.
4. Проекти нормативно-законодавчих документів зі створення ТПР в гірських районах.

За рівнем економічного розвитку гірські території в областях України значно поступаються середньообласним показникам. Проведений аналіз, яким було охоплено адміністративні райони з найбільшою кількістю гірських населених пунктів та часткою гірських територій у Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській, Чернівецькій областях та АР Крим, показує, що особливо низькими є показники економічного розвитку адміністративних районів, усі населені пункти котрих належать до гірських – Воловецький та Міжгірський райони Закарпатської області, Верховинський район Івано-Франківської області, Сколівський та Турківський райони Львівської області, а також Путильський район Чернівецької області. Вони першочергово потребують застосування інструментів, котрі забезпечують зростання інвестиційної привабливості.

⁴ Чмир О.С. Спеціальні (вільні) економічні зони і території пріоритетного розвитку (науково-методичні аспекти) : монографія / О. С. Чмир. – К. : НДІ Міністерства економіки України, Східний видавничий дім. – 2001. – 276 с.; Чмир О. С. До питання відновлення статусу СЕЗ і ТПР / О. С. Чмир // Економічний простір: [зб. наук. пр.]. – 2010. – №36. – С. 122-140. – Режим доступу : <http://www.nduv.gov.ua>; Пила В. І. Питання необхідності відтворення діяльності ВЕЗ і ТПР в Україні / В. І. Пила, О. С. Чмир // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Актуальні проблеми регіонального розвитку [зб. наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень; редкол.: В.С. Кравців (відп. ред.). – Львів, 2012. – Вип. 6 (98). – С. 46-55.

Характерно, також, що економічне середовище у гірських районах не лише не поліпшується, а й демонструє тенденції до подальшого відставання.

Основою кардинального поліпшення ситуації та стимулюючим чинником зростання слід розглядати прискорений розвиток економічної діяльності на гірських територіях за рахунок екологічно безпечних виробництв, орієнтованих на місцеві природні та людські ресурси, а також інфраструктурних об'єктів і сфери послуг. Вирішення цього завдання неможливе без створення сприятливих умов для залучення необхідних інвестиційних ресурсів.

Гірські райони мають значно вищі середніх по регіону питомі показники забезпечення сільгоспугіддями (переважно сіножаті і пасовища) та лісопокритими площами. Високими є показники кількості населення, не зайнятого трудовою діяльністю.

Таким чином, необхідність запровадження преференційного інвестиційного режиму на гірських територіях зумовлюється:

- низькими економічними показниками територіального розвитку цих районів, значним відставанням від рівнинних;
- дефіцитом робочих місць, наявністю великої кількості незайнятого населення;
- низькими показниками розвитку підприємництва, ділової активності;
- гостро вираженими тенденціями до зовнішньої трудової міграції місцевого населення, що загрожує втратою найбільш економічно активної та інтелектуальної верстви населення, носіїв традиційної культури господарювання горян та їх унікальної етнокультурної спадщини;
- низькою інвестиційною привабливістю через ускладнені природно-економічні умови ведення господарської діяльності на гірських територіях, підвищення котрої потребує преференційних засобів.

Створення територій пріоритетного розвитку із запровадженням на них спеціального режиму інвестиційної діяльності сприятиме подоланню низки негативних соціально-економічних тенденцій, що стали характерними для гірських територій в Україні.

Спеціальний режим інвестиційної діяльності на гірських територіях пропонується запровадити у два етапи. На першому етапі – у районах, усі населені пункти котрих отримали статус гірських: Воловецький та Міжгірський райони Закарпатської області, Верховинський район Івано-Франківської області, Сколівський та Турківський райони Львівської області, а також Путильський район Чернівецької області. На другому етапі, з урахуванням результатів

функціонування ТПР у вказаних вище районах, варто поширити дію спеціального режиму інвестиційної діяльності на окремі гірські території інших районів.

Запровадження спеціального режиму інвестиційної діяльності при цьому необхідно спрямувати на розвиток економіки гірських районів з орієнтацією на галузі і продукцію, що пов'язані з місцевою сировинною базою, трудовими навичками місцевого населення, відповідають високим екологічним стандартам та цілям сталого розвитку.

Пріоритетними напрямками розвитку економіки слід вважати такі, що призводять до результативного стійкого економічного зростання в умовах гірського регіону, а саме:

- дорожнє господарство, системи зв'язку, комунальне господарство та природоохоронна інфраструктура;
- агровиробництво та переробка сільськогосподарської продукції;
- лісове господарство, виробництво виробів з деревини, переробка недеревної лісової продукції;
- туристично-рекреаційна діяльність – об'єкти розміщення, спортивно-розважальні об'єкти, інфраструктура рекреаційних центрів;
- сфера послуг;
- розвиток традиційних народних промислів;
- організація виробництва нових видів високоліквідної екологічно чистої продукції;
- використання нетрадиційних джерел енергії;
- будівництво;
- реконструкція діючих виробництв із переходом на прогресивні екологічно чисті технології.

Основними концептуальними підходами при розробці економіко-правового механізму функціонування територій пріоритетного розвитку були наступні:

1. Система пільг повинна служити як інструментом компенсації низьких показників інвестиційної привабливості гірських територій, так і рушієм реалізації їх відносних переваг, що полягають в унікальності та суспільній ролі природно-ресурсного, демографічного, етнокультурного потенціалу гір.
2. Преференційний режим інвестиційної діяльності має поширюватися на види економічної діяльності та виробництва, які:
 - націлені на створення робочих місць для місцевого населення;
 - орієнтовані на ефективне використання місцевих природних ресурсів;
 - відповідають високим екологічним стандартам і не несуть загрози природним комплексам гір;

- забезпечують продукування конкурентоспроможних товарів та послуг і сприяють наповненню місцевих бюджетів.
3. Створення територій пріоритетного розвитку спрямовується на досягнення ефекту прискореного економічного розвитку гірських територій, вирівнювання соціально-економічних умов проживання населення гірських та рівнинних територій в Україні, що забезпечуватиме збереження демографічного, етнокультурного й екологічного потенціалу гір.

Метою запровадження спеціального режиму інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку у гірських районах України розглядається залучення інвестицій у пріоритетні види економічної діяльності для підвищення рівня економічного розвитку, створення нових робочих місць, ліквідації диспропорцій у рівні життя населення гірських районів та населення на рівнинних територіях, уникнення депопуляції гірських територій, втрати етнокультурної спадщини місцевого населення, для розвитку зовнішньоекономічних зв'язків, збільшення обсягів високоякісних товарів та послуг, створення сучасної виробничої, соціальної, транспортної та ринкової інфраструктури, ефективного використання природних ресурсів гір.

Загальні правові засади створення та функціонування територій пріоритетного розвитку не суперечать чинному законодавству України щодо видів спеціальних режимів господарської діяльності. Необхідну спеціальну законодавчо-нормативну базу запровадження та функціонування спеціального режиму інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку у гірських зонах України мають скласти Закон «Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку у гірських зонах України», затверджені Кабінетом Міністрів України перелік пріоритетних видів економічної діяльності на територіях пріоритетного розвитку у гірських зонах України та порядок розгляду і затвердження відповідних інвестиційних проектів.

Основна суть преференційного інвестиційного режиму на територіях пріоритетного розвитку має зумовлюватися спеціальними митними, податковими режимами та механізмами відшкодувань і дотацій стосовно затверджених інвестиційних проектів. При цьому, додатково до використовуваних раніше у господарській практиці України митних та податкових пільг, пропонується долучити механізми часткового відшкодування інвесторам вкладених ним коштів у реалізовані проекти та дотацій інвесторам за створення нових робочих місць, що відповідатиме принципам державно-приватного партнерства.

Звільнення від сплати ввізного мита на період реалізації затверджених інвестиційних проектів, але не більше, ніж на п'ять років, слід передбачити суб'єктам підприємницької діяльності, які ввозять на

митну територію України – на територію пріоритетного розвитку – для потреб власного виробництва, пов'язаного з реалізацією цих інвестиційних проектів матеріали та сировину, устаткування, обладнання та комплектуючі до них.

Звільнення від оподаткування податком на додану вартість на період реалізації затверджених інвестиційних проектів, але не більше, ніж на п'ять років, слід поширити на операції з ввезення (пересилання) на митну територію України – на територію пріоритетного розвитку – суб'єктами підприємницької діяльності для потреб власного виробництва, пов'язаного з реалізацією цих інвестиційних проектів, устаткування, обладнання та комплектуючих до них.

Доцільно звільняти на три роки від оподаткування прибуток (у частині, одержаній від освоєння інвестицій) новоствореного, перепрофільованого, реконструйованого підприємства, що реалізує на території пріоритетного розвитку інвестиційний проект.

Прибуток таких підприємств, одержаний від реалізації інвестиційного проекту з четвертого по шостий рік включно, оподатковувати за ставкою у розмірі 50 відсотків діючої ставки оподаткування.

Часткове відшкодування інвестиційних вкладень суб'єктам підприємницької діяльності, що реалізують на території пріоритетного розвитку інвестиційні проекти (інвесторам), пропонується здійснювати з коштів Державного бюджету України у розмірі 10% від обсягу інвестицій для реалізації проекту, зазначеного у договорі (контракті) на реалізацію інвестиційного проекту, за умови закінчення інвестування у сумі та терміни, передбачені договором (контрактом).

Бюджетні дотації за створення нових робочих місць слід надавати суб'єктам підприємницької діяльності, що реалізують на території пріоритетного розвитку затверджені інвестиційні проекти, з Державного бюджету України в розмірі 10% від діючих в Україні на момент надання дотацій нормативів вартості створення робочого місця у різних галузях економіки.

Варто зазначити, що прискорення економічного розвитку гірських територій, в тому числі через запровадження на них преференційного інвестиційного режиму, гальмується недоліками чинного Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів»⁵. Він потребує змін і доповнень, що мали б передбачати:

- виділення окремої категорії – *гірська територія* (ст. 1 Закону);
- включення до переліку засад стимулювання розвитку регіонів (ст. 2) *надання податкових, митних та інших пільг для цілей активізації інвестиційної діяльності в окремих регіонах;*

⁵ Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів». – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

- включення до переліку заходів державного стимулювання розвитку депресивних територій (ст. 7) *запровадження спеціального режиму інвестиційної діяльності на депресивних та гірських територіях з наданням інвесторам податкових, митних та інших пільг, а також часткових відшкодувань інвестиційних вкладень та дотацій інвесторам за створення нових робочих місць;*
- включення до переліку основних принципів державного стимулювання розвитку депресивних та гірських територій (ст. 8) *принципу створення сприятливих (преференційних) умов для залучення коштів (інвестицій) недержавного сектора;*
- доповнення Закону статтею щодо *порядку визнання гірських територій такими, що потребують державного стимулювання розвитку.*

На наше переконання, без преференційних механізмів розвитку економіки гірських територій приречений на відставання, а їх соціально-економічний стан не позбудеться ознак депресивності.

Висновки

На сучасному етапі цивілізаційного розвитку питання природокористування набули особливої ваги і розглядаються як ключові у контексті концепції сталого розвитку, яка необхідність задоволення потреб прийдешніх поколінь ставить в один ряд з вирішенням актуальних питань задоволення потреб сьогодення. Таким чином, невиснажливе природокористування і забезпечення економічних, соціальних й інших потреб населення є одним невіддільним завданням, яке слід вирішувати як на глобальному, так і регіональному рівнях.

Кожен з регіонів має свою специфіку ресурсної бази, економічні, соціально-демографічні, екологічні й інші відмінності, які неможливо не враховувати, будуючи стратегії сталого регіонального розвитку. Ці відмінності притаманні й Карпатському регіону України, значна частина території якого є гористою і відзначається особливою екологічною цінністю, багатством і своєрідністю природно-ресурсного потенціалу, який у всі історичні періоди служив вагомим чинником господарського життя місцевого населення.

Викладені у монографії матеріали розкривають питання шляхів досягнення екологічної безпеки в регіоні та використання природно-ресурсних факторів його сталого розвитку у сучасних умовах. Чи не вперше детально проаналізовано економічні результати використання природно-ресурсного потенціалу регіону за усіма видами економічної діяльності, які пов'язані з використанням його природних ресурсів, визначено їх значення для формування системи зайнятості місцевого населення. Звертається увага на значні потенційні можливості нарощування соціально-економічних ефектів природокористування в регіоні, вирішення при цьому завдань подолання економічної депресивності низки районів, у першу чергу гірських. Для їх реалізації запропонована система стратегічних, операційних цілей та завдань щодо сталого природокористування у Карпатському регіоні України.

Важливим висновком проведеного дослідження є те, що гірський регіон не слід розглядати лише як природний феномен, який служить своєрідним екологічним донором навколишніх прилеглих рівнинних територій. У горах живуть люди, які сформували унікальну соціоекологічну систему й етнокультуру, в якій природа і людина

гармонійно пов'язані. Ці надбання є загальнолюдськими і потребують збереження. Разом з тим, сучасні глобалізаційні тенденції їх руйнують. Гірські регіони стають усе більш економічно неконкурентними. Тому завдання економічного розвитку таких регіонів, у тому числі з використанням природно-ресурсних можливостей, вирішення на цій основі їх соціально-демографічних проблем мають стати у ряд національних й міждержавних пріоритетів. На реалізацію таких завдань слід націлити державну програму сталого розвитку Українських Карпат, концептуальні основи розробки якої висвітлені у монографії. В ній звертається також увага на необхідність запровадження для гірських територій спеціального преференційного режиму господарювання, без чого неможливо подолати різницю в умовах проведення економічної діяльності між гірськими й рівнинними територіями та посилити їх економічну конкурентоспроможність.

Список використаних джерел

1. Аналітичний звіт за підсумками експертного аналізу діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування за 2009-2010 роки у сфері енергозбереження в житлово-комунальному господарстві Львівської області. – Львів, 2011. – 88 с.
2. Безпека регіонів України і стратегія її гарантування / Б. М. Данилишин, А. В. Степаненко, О. М. Ральчук та ін. – К. : Наук. думка, 2008. – 389 с.
3. Біосферний резерват «Розточчя». – Режим доступу : <http://www.loda.gov.ua/ua/1342596562>).
4. Водні ресурси. – Режим доступу : <http://oblvodhosp.lviv.ua>.
5. Водні ресурси: використання, охорона, відтворення, управління / [Яцик А. В., Грищенко Ю. М., Волкова Л. А., Пашенюк І. А.]. – К. : Генеза, 2007. – 360 с.
6. Возняк В. Общественные развитие и экология: взаимосвязь, противоречия, кризисы / В. Возняк // Вопросы экономики. – 1995. – №2. – С. 129-138.
7. Волошин В. Концептуальні засади сталого розвитку регіонів України / В. Волошин, В. Трегобчук // Регіональна економіка. – 2002. – № 1. – С. 8-19.
8. Гаврилишин Б. Стратегія сталого розвитку та європейська модель «еко-соціальної ринкової економіки» як основа конкурентоздатності України в сучасну епоху / Б. Гаврилишин, В. Вовк. – Режим доступу : <http://www.greenkit.net/Members/intereco/strategy>
9. Географічна енциклопедія України: в 3-х т. / редкол.: О. М. Маринич (відп. ред.) та ін. – К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1989-1993. – Т. 3: П-Я. – 480 с.
10. Герасимчук З. В. Регіональна стратегія сталого розвитку: методологія формування, механізми реалізації / З. В. Герасимчук. – Луцьк : Надстир'я, 2001. – 526 с.
11. Гладун Г. Б. Значення захисних лісових насаджень для забезпечення сталого розвитку агроландшафтів / Г. Б. Гладун // Науковий вісник: Екологізація економіки як інструмент сталого розвитку

- в умовах конкурентного середовища. – Львів : НЛТУ України. – 2005. – Вип. 15.7. – С. 113-118.
12. Головне управління статистики в Івано-Франківській області. – Режим доступу : <http://stat.if.ukrtel.net>.
 13. Головне управління статистики у Закарпатській області. – Режим доступу : <http://www.stat.uz.ua>.
 14. Головне управління статистики у Львівській області. – Режим доступу : <http://www.stat.lviv>.
 15. Головне управління статистики в Чернівецькій області. – Режим доступу : <http://www.cv.ukrstat.gov.ua>.
 16. Голуб А. А. Экономические механизмы управления глобальными природными процессами / А. А. Голуб, К. Г. Гофман // Экономика и математические методы. – 1992. – Т. 28. – № 5-6. – С. 694.
 17. Голубец М. А. Еловые леса / Украинские Карпаты. Природа / М. А. Голубец. – К. : Наук. думка, 1988. – 208 с.
 18. Голубец М.А. Пихтовые леса / Украинские Карпаты. Природа / М. А. Голубец. – К. : Наук. думка, 1988. – 208 с.
 19. Голубец М. А. Растительность. Украинские Карпаты. Природа / М. А. Голубец, Л. И. Милкина. – К. : Наук. думка, 1988. – 208 с.
 20. Голубец М. А. Екосистемологічні засади аналізу та оцінки антропогенних змін у природних екосистемах Карпат / М. А. Голубец // Експертний висновок. – Львів : Інститут екології Карпат НАН України. – 2001. – С. 5-9.
 21. Горлачук В. В. Еколого-економічні проблеми раціонального землекористування Західної України / В. В. Горлачук. – Львів, 1996. – 212 с.
 22. Готелі та інші місця для тимчасового проживання / Головне управління статистики у Чернівецькій області. – Режим доступу : <http://www.cv.ukrstat.gov.ua>.
 23. Готельне господарство та туризм у Львівській області. Статистичний збірник / Державний комітет статистики України. Головне управління статистики у Львівській області / Відпов. за випуск М. П. Пинда. – Львів, 2010. – 109 с.
 24. Гофман К. Г. О формировании региональных рыночных систем регулирования качества окружающей природной среды / К. Г. Гоф-

- ман, Л. В. Дунаевский, Л. И. Кречетов, К. Б. Львовская // Экономика и мат. методы. – 1991. – № 5. – Т. 27. – С. 894.
25. Гошко Ю. Г. Промисли й торгівля в Українських Карпатах / Ю. Г. Гошко. – К. : Наук. думка, 1991. – 255 с.
26. Гребенюк Н. В. Індикація екологічного стану землекористування / Н. В. Гребенюк, А. Г. Тихонов, О. В. Гряник, В. П. Феденко // Землевпорядкування. – 2003. – № 1. – С. 20.
27. Гринів Л. С. Екологічна економіка / Л. С. Гринів. – Львів : Магнолія, 2006. – 358 с.
28. Гринів Л. С. Регіональна політика сталого розвитку Карпат: можливості для моделювання та міжнародного співробітництва // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Актуальні проблеми регіонального розвитку: [зб. наук. пр.] / Л. С. Гринів, Б. В. Гринів ; НАН України. Ін-т регіональних досліджень; редкол.: В. С. Кравців (відп. ред.). – Львів, 2012. – Вип. 6 (98). – С. 115-127.
29. Гулич О. І. Екологічно збалансований розвиток курортно-оздоровчих територій: питання теорії і практики : [монографія] / О. І. Гулич ; НАН України. Ін-т регіональних досліджень – Львів, 2007. – 208 с.
30. Гулич О.І. Стратегія екологічно збалансованого використання природних рекреаційних ресурсів Карпатського регіону / О. І. Гулич // Регіональна економіка. – 2012. – №4. – С. 123-128.
31. Гулич О. І. Карпатський туристично-рекреаційний комплекс і проблеми ефективного рекреаційного природокористування / О. І. Гулич // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Модернізація економічного розвитку регіону: [зб. наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень; редкол.: В.С. Кравців (відп. ред.). – Львів, 2012. – Вип. 4(96). – С. 406-418.
32. Гэлбрейт Дж. Экономические теории и цели общества / Дж. Гэлбрйт. – М. : Прогресс, 1996. – 396 с.
33. Данилишин Б. М. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України / Б. М. Данилишин, С. І. Дорогунцов, В. С. Міщенко, Я. В. Коваль та ін. – К. : РВПС України, 1999. – 716 с.
34. Данилишин Б. М. Устойчивое развитие в системе природно-ресурсных ограничений / Б. М. Данилишин, Л. Б. Шостак. – К. : СОПС Украины НАНУ, 1999. – 367 с.

35. Дейлі Г. Поза зростанням. Економічна теорія сталого розвитку / Г. Дейлі. – К. : Інтелсфера, 2002. – 246 с.
36. Декларация конференции ООН по окружающей среде (ЮНЕП) / [Сокращенный сборник основополагающих документов]. – М. : Наука, 1979. – С. 7-11.
37. Довкілля Івано-Франківської області у 2010 році. – Івано-Франківськ: Головне управління статистики в Івано-Франківській області, 2011. – 34 с.
38. Довкілля Львівщини : [стат. збірник]. – Львів . Головне управління статистики у Львівській області, 2012. – 114 с.
39. Довкілля України 2009 : [стат. збірник]. – К. : Державний комітет статистики, 2010. – 216 с.
40. Доповідь про стан навколишнього природного середовища Закарпатської області за 2009 рік. – Режим доступу: <http://www.menr.gov.ua>.
41. Доповідь про стан навколишнього природного середовища Закарпатської області за 2011 рік. – Режим доступу : <http://ekozaikarpat.gov.ua>.
42. Екологічна ситуація на північно-східному макросхилі Українських Карпат / за ред. М. А. Голубця. – Львів : Поллі, 2001. – 164 с.
43. Екологічний паспорт Закарпатської області. – 2010. – Режим доступу : <http://www.menr.gov.ua>.
44. Екологічний паспорт Закарпатської області. – 2011. – Режим доступу : <http://www.menr.gov.ua>.
45. Екологічний паспорт Івано-Франківської області. – 2010. – Режим доступу : <http://www.ecology.if.ua>.
46. Екологічний паспорт Львівської області. – 2010. – Режим доступу : <http://www.ekology.lviv.ua>.
47. Екологічний паспорт Львівської області. – 2011. – Режим доступу : <http://www.ekology.lviv.ua>.
48. Екологічний паспорт у Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській та Чернівецькій областях. – Режим доступу : <http://www.menr.gov.ua/content/article/5980>.
49. Екологічний паспорт Чернівецької області. – Режим доступу : <http://www.menr.gov.ua/content/article/5997>.

50. Жук П. В. Економічні підйоми у забезпеченні сталого розвитку гірських територій України / П. В. Жук // Економіст. – 2011. – № 5. – С. 37-40.
51. Жук П. В. Історія, стан та перспективи розвитку природоексплуатуючих галузей промисловості у Карпатському регіоні України / Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Гірські території: проблеми та перспективи розвитку : [зб. наук. пр.] / П. В. Жук ; НАН України. Ін-т регіональних досліджень; редкол.: В. С. Кравців (відп. ред.). – Львів, 2012. – Вип. 1 (93). – С. 213-223.
52. Жук П.В. Території пріоритетного розвитку як форма активізації інвестиційної діяльності в гірських зонах України / П. В. Жук // Регіональна економіка. – № 3. – 2012. – С. 75-85.
53. Жук П. В. Регіональні природно-техногенні загрози в системі національної безпеки / П. В. Жук, Ю. І. Соха // Регіональна економіка. – 2011. – № 4. – С. 210-216.
54. Загальнодержавна програма розвитку мінерально-сировинної бази України на період до 2030 року. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/>.
55. Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів». – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>
56. Заповідні екосистеми Карпат. – Львів : Світ, 1991. – 248 с.
57. Злупко С. М. Від археології до економіки, регіоніки, кібернетики і екогомології. Вибрані дослідження / С. М. Злупко. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – 584 с.
58. Иванов В. В. Классификация подземных минеральных вод / В. В. Иванов, Е. А. Невраев. – М. : Недра, 1964. – 168 с.
59. Иноземцев В. Л. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы / В. Л. Иноземцев. – М. : Логос, 2000. – 185 с.
60. Інвестиційний проект «Комплексне спорудження гідроелектростанцій і об'єктів протипаводкового захисту в Івано-Франківській області». – Режим доступу : <http://innovator.agm.in.ua>.
61. Клімова Н. Історія освоєння Бориславського нафтового родовища та екологічні наслідки його експлуатації / Н. Клімова. – Режим доступу: <http://www.celebratelibyapres.com>.

62. Ковальчук А. А. Причини катастрофічних паводків у Закарпатті та перспективи їхнього уникнення у майбутньому / А. А.Ковальчук В. І. Ніколайчук, Ю. І. Крочко, М. М. Бойко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2001. – № 9. – С. 5-20. – Серія. Біологія
63. Ковальчук І. П. Регіональний еколого-геоморфологічний аналіз / І. П. Ковальчук. – Львів, 1997. – 440 с.
64. Колодійчук І. А. Регіональні аспекти розвитку сільського господарства / І. А. Колодійчук // Вісник Львівського національного аграрного університету: економіка АПК. – 2012. – № 19(1). – С. 38-42.
65. Колодійчук І. А. Гірське сільське господарство: особливості та пріоритети розвитку / І. А. Колодійчук, Т. М. Морська // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Гірські території: проблеми та перспективи розвитку : [зб. наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень ; редкол.: В. С. Кравців (відпов. ред.). – Львів, 2012. – Вип.1(93). – С. 249-256.
66. Концептуальні засади сталого розвитку гірського регіону / [Голубець М. А., Гнатів П. С., Козловський М. П. та ін.]. – Львів: Поллі, 2007. – 288 с.
67. Короткий довідник по лісовому фонду України / за матеріалами чергового державного обліку лісів України станом на 01.01.96. – К. : Держкомлісгосп України, 1998. – 101 с.
68. Косар Н. С. Дослідження кон'юнктури ринків електроенергії західного регіону України / Н. С. Косар, Я. І. Олійник, Л. І. Сопільник. – Режим доступу : [http:// www.nbu.gov.ua](http://www.nbu.gov.ua).
69. Кравців В. С. Екологічна безпека як об'єкт регіональної політики / В. С. Кравців // Регіональна економіка. – 1999. – № 1. – С. 124-135.
70. Кравців В. С. Поняття та зміст регіональної екологічної політики / В. С. Кравців // Регіональна політика: методологія, методи, практика / НАН України. Ін-т регіональних досліджень. Редкол.: відп. редактор академік НАН України М. І. Долішній. – Львів, 2001. – 700 с.
71. Кравців В. С. Гірська політика: міжнародні акти та світовий досвід / В. С. Кравців, Ю. І. Стадницький ; НАН України. Ін-т регіональних досліджень. – Львів, 2005. – 50 с.
72. Кравців В. С. Регіональна екологічна політика в Україні (теорія формування, методи реалізації) / В. С. Кравців ; НАН України. Ін-т регіональних досліджень. – Львів, 2007. – 336 с.

73. Кравців В. С. Актуальные вопросы формирования политики устойчивого развития горных территорий в Украине / В. С. Кравців // Экономическое возрождение России. – 2010. – № 1(23). – С. 118-125.
74. Кравців В. С. Українські Карпати: державна політика та стратегічні пріоритети сталого розвитку / В. С. Кравців // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Гірські території: проблеми та перспективи розвитку: [зб. наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень; редкол.: В. С. Кравців (відпов. ред.). – Львів, 2012. – Вип. 1(93). – С. 3-17.
75. Кравців В. С. Концептуальні засади розробки та реалізації державної програми сталого розвитку Українських Карпат / В. С. Кравців, П. В. Жук // Економіка України. – 2013. – № 1. – С. 4 – 11.
76. Кудря С. Відновлювана енергетика в Карпатському регіоні / С. Кудря, О. Пепелов. – Режим доступу : <http://www.unido.org>.
77. Курортні ресурси України / під ред. М. С. Лободи. – К. : ЗАТ «Укрпрофоздоровниця». – ТАМЕД, 1999. – 344 с.
78. Лендел М. Аграрні відносини на Закарпатті: уроки минулого і сучасність / М. Лендел. – Ужгород : Патент, 1999. – 275 с.
79. Маркова В. Д. Стратегический менеджмент / В. Д. Маркова, С. А. Кузнецова. – М. : Инфа, 1999. – 288 с.
80. Мінерально-сировинна база Закарпаття. – Режим доступу : <http://zakarattyua.net.ua>.
81. Мінерально-сировинна база Львівщини. – Режим доступу : <http://www.ekology.lviv.ua>.
82. Мінерально-сировинна база України. – Режим доступу : <http://www.dgs.kiev.ua>.
83. Мінерально-сировинні ресурси Закарпаття державного значення. – Режим доступу : <http://zakarattyua.net.ua>.
84. Моніторинг соціально-економічного розвитку регіонів України за 2009 рік. – К. : Міністерство економіки України. – 2010. – 158 с.
85. Нариси історії Закарпаття. – Ужгород, 1993. – Том I. – 436 с.
86. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2010 році. – К. : Центр екологічної освіти та інформації, 2011. – 254 с.

87. Національна доповідь про стан техногенної та природної безпеки в Україні у 2010 році. – Режим доступу : <http://www.mns.gov.ua>
88. Наше общее будущее: Доклад Международной комиссии по окружающей среде и развитию (МКОСР). – М. : Прогресс, 1989. – 376 с.
89. Новаковський Л. Я. Экономические проблемы использования и охраны земельных ресурсов / Л. Я. Новаковський. – К. : Вища школа, 1986. – 394 с.
90. Огоноченко В. П. Економіка – первинна, екологія – вторинна / В. П. Огоноченко // Робітничка газета. – 1993. – 1 лютого.
91. Ольсевич Ю. А. Критика экологической критики / Ю. А. Ольсевич, А. А. Гудков. – М. : Мысль, 1989. – 213 с.
92. Основні родовища корисних копалин України. – Режим доступу : <http://geoinf.kiev.ua/rod.htm>.
93. Павлов В. І. Економічний потенціал регіону: діагностика та реалізація : монографія / В. І. Павлов, С. О. Лукін. – Луцьк : Надтир'я, 1994. – 160 с.
94. Парсон Р. Природа предъявляет счет (охрана природных ресурсов в США) : пер. с англ. / Р. Парсон – М. : Прогресс, 1969. – 567 с.
95. Пахомова Н. В. Экономика природопользования и экологический менеджмент / Н. В. Пахомова, К. К. Рихтер. – СПб. : Изд-во С.-Петербургского ун-та, 1999. – 488 с.
96. Перелік територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного та місцевого значення, розташованих у Львівській області станом на 01.01.2012 року. – Режим доступу : http://www.ekology.lviv.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=146&Itemid=76.
97. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Гірські території: проблеми та перспективи розвитку : [зб. наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень ; редкол.: В.С. Кравців (відпов. ред.). – Львів, 2012. – Вип. 1(93). – 454 с.
98. Інформаційна довідка щодо стану природно-заповідного фонду Львівської області. – Режим доступу: http://www.ekology.lviv.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=146&Itemid=76.
99. Перелік територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного та місцевого значення, розташованих у Закарпатській області станом на 01.01.2012 року. – Режим доступу : http://ecozakarpat.gov.ua/?page_id=13.

100. Піла В. І. Питання необхідності відтворення діяльності ВЕЗ і ТПР в Україні / Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Актуальні проблеми регіонального розвитку : [зб. наук. пр.] / В. І. Піла, О. С. Чмир ; НАН України. Ін-т регіональних досліджень ; редкол.: В.С. Кравців (відп. ред.). – Львів, 2012. – Вип. 6 (98). – С. 46-55.
101. Полюга В. О. Лісові ресурси Карпат та сучасні проблеми їх сталого використання / В. О. Полюга // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Регіональні проблеми управління природокористуванням : [зб. наук. пр.] / НАН України. Інститут регіональних досліджень. – Львів, 2010. – Вип. 2 (82). – С. 66-73.
102. Полюга В. О. Тенденції розвитку та реформування лісового сектора економіки (на прикладі Карпатського регіону) / В. О. Полюга, О. Р. Бегень // Науковий вісник Ужгородського університету. Вип. 30. – Ужгород, 2010. – С. 146-151. – Серія «Економіка».
103. Полюга В. О. Стратегічні пріоритети сталого лісокористування в Карпатському регіоні / В. О. Полюга, І. І. Ярема // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Актуальні проблеми регіонального розвитку : [зб. наук. пр.] / НАН України. Інститут регіональних досліджень. – Львів, 2012. – Вип. 6 (98). – 420 с. – С. 189-198.
104. Попова О. Раціоналізація аграрного землекористування як національний пріоритет за посилення глобальних викликів щодо продовольчого забезпечення / О. Попова // Економіст. – 2010. – № 12. – С. 49.
105. Пределы роста / [Медоуз Д.Х., Медоуз Д.Л., Рандерс Й., Беренс В.В.]; пер. с англ. – М. : Изд-во МГУ, 1991. – 206 с.
106. Природні ресурси Львівщини. – Режим доступу : <http://www.ekology.lviv.ua>.
107. Природно-ресурсна сфера України: проблеми сталого розвитку та трансформації / Під заг. ред. Б. М. Данилишина. – К. : ЗАТ «Нічлава», 2006. – 99 с.
108. Про затвердження плану заходів щодо стимулювання міжрегіональної співпраці, кооперації та інтеграції. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 вересня 2011 р. № 896-р. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

109. Проблема загазованості в Україні: на прикладі Прикарпатського нафтопромислового району. – Режим доступу : <http://www.ekshalacje.eu>.
110. Програма відновлення та розвитку меблевого виробництва в області на 2006-2010 роки. – Режим доступу: <http://www.carpatia.gov.ua>.
111. Програма дій «Порядок денний на XXI століття»: Ухвалена конференцією ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро (Самміт «Планета Земля», 1992 р.) : пер. з англ. – 2-ге вид. – К. : Інтелсфера, 2000. – 360 с.
112. Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
113. Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища. Івано-Франківська область. – Режим доступу : http://www.gov.ua / ivano-frankivsk_009.doc.
114. Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища у Івано-Франківській області у 2009 р. – Режим доступу : www.menr.gov.ua.
115. Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Чернівецькій області – 2010 рік. – Режим доступу : <http://eco-bukovina.com.ua>.
116. Регіональна міграційна політика та механізми її реалізації / НАН України. Ін-т регіональних досліджень ; наук. ред. У. Я. Садова. – Львів, 2011. – 528 с.
117. Регіональна програма розвитку малої гідроенергетики Чернівецької області на 2011-2015 роки. – Режим доступу : <http://oblrada.cv.ua>.
118. Регіональна стратегія розвитку Закарпатської області до 2015 року. – Режим доступу : <http://www.carpathia.gov.ua>.
119. Регіони України 2011: [стат. зб.] / Держкомстат України; за ред. О.Г. Осауленка. – К., 2012. – Ч. 1. – 368 с.
120. Руденко В.П. Географія природно-ресурсно потенціалу України – Львів: Світ, 1993. – 240 с.
121. Рябчук В.П. Недревна продукція лісу. – Львів: Світ, 1996. – 312 с.
122. Розвиток природоексплуатуючих галузей господарства Львівської області: стан, проблеми, перспективи / [В. С. Кравців, П. В. Жук, О. І. Гулич, І. А. Колодійчук, В. О. Полнога ; відп. ред. В. С. Крав-

- ців]; НАН України. Ін-т регіональних досліджень. – Львів, 2011. – 90 с.
123. Савків У. С. Розробка механізму аналізу та прогнозування сталого розвитку регіону: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.05 – розвиток продуктивних сил і регіональна економіка / У. С. Савків. – Ужгород, 2012. – С. 5.
124. Садова У. Я. Демографічна стійкість й проблеми ефективізації соціально-демографічного розвитку Карпатського регіону / У. Я. Садова // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Актуальні проблеми регіонального розвитку: [зб. наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень; редкол.: В.С. Кравців (відп. ред.). – Львів, 2012. – Вип. 6 (98). – С. 67-76.
125. Санаторно-курортне лікування, організований відпочинок та туризм в Україні : [стат. бюлетень] / Державний комітет статистики України. – К., 2001, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011.
126. Середін В. І. Ліс – база відпочинку / В. І. Середін, В. І. Парпан. – Ужгород : Карпати, 1988. – 107 с.
127. Симоненко І. Поселення, садиба та житло на Закарпатті. – К., 1956. – 109 с.
128. Сиротюк М. Поновлювані джерела енергії / М. Сиротюк. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – 248 с.
129. Стадницький Ю. І. Сталій розвиток гірських районів: проблеми та шляхи досягнення / Ю. І. Стадницький // Регіональна економіка. – 2002. – № 2. – С. 144-151.
130. Стадницький Ю. І. Регіональна модель просторової організації мінерально-сировинної галузі / Ю. І. Стадницький // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Гірські території: проблеми та перспективи розвитку : [зб. наук. пр.]; НАН України. Інститут регіональних досліджень. – Львів, 2012. – Вип. 1 (93). – С. 206-212.
131. Стадницький Ю. І. Пріоритети еколого-економічного розвитку Українських Карпат / Ю. І. Стадницький // Вісник Волинського інституту економіки та менеджменту. – 2011. – № 2. – Режим доступу : http://www.nbuu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vviem/2011_2/36.pdf

132. Сталий розвиток гірських регіонів і досвід Карпатських гір. Рекомендація 296 (2010) Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи // Новини Закарпаття. – 2010. – № 126 (3695). – 9 листопада.
133. Сталий розвиток та безпека агропродовольчої сфери України в умовах глобалізаційних викликів : [монографія] / О. І. Павлов, М. А. Хвесик, В. В. Юрчишин [та ін.] ; за ред. О. І. Павлова. – Одеса : Астропринт, 2012. – 760 с.
134. Станкевич-Волосянчук О. І. Актуальні аспекти дієвості екологічних критеріїв при визначенні місць для будівництва малих ГЕС у Карпатському регіоні / Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Актуальні проблеми регіонального розвитку [зб. наук. пр.] / О. І. Станкевич-Волосянчук, О. В. Лукша, В. М. Волошин ; НАН України. Ін-т регіональних досліджень ; редкол.: В. С. Кравців (відп. ред.). – Львів, 2012. – Вип. 6 (98). – С. 225-236.
135. Статистична та аналітична інформація Головного управління статистики у Чернівецькій області. – Режим доступу : <http://www.cv.ukrstat.gov.ua/>.
136. Статистичний щорічник Закарпаття за 2008 рік / Державний комітет статистики України. Головне управління статистики України в Закарпатській області. – Ужгород, 2009. – 526 с.
137. Статистичний щорічник Закарпатської області за 2010 рік. – Ужгород : Головне управління статистики у Закарпатській області, 2011. – 544 с.
138. Статистичний щорічник Закарпатської за 2011 рік. – Ужгород : Головне управління статистики в Закарпатській області, 2012. – 543 с.
139. Статистичний щорічник Івано-Франківської області за 2009 рік. – Івано-Франківськ : Головне управління статистики в Івано-Франківській області, 2010. – 524 с.
140. Статистичний щорічник Івано-Франківської області за 2010 рік. – Івано-Франківськ : Головне управління статистики в Івано-Франківській області, 2011. – 533 с.
141. Статистичний щорічник Івано-Франківської області за 2011 рік. Ч. 1. – Івано-Франківськ : Головне управління статистики в Івано-Франківській області, 2012. – Ч. 1. – 413 с.

142. Статистичний щорічник Львівської області за 2010 рік. – Львів : Головне управління статистики у Львівській області, 2011. – Ч. I. – 367 с.
143. Статистичний щорічник Львівської області за 2011 рік / Державний комітет статистики України. Головне управління статистики у Львівській області / за ред. С. І. Зимовіної ; відпов. за випуск О. А. Голод. – Львів, 2011. – Ч. I. – 368 с.
144. Статистичний щорічник України за 2011 рік / Державна служба статистики України / за ред. О. Г. Осауленка; відпов. за вип. О. Е. Остапчук. – К. : ТОВ «Август Трейд», 2012. – 559 с.
145. Статистичний щорічник Чернівецької області за 2010 рік. – Чернівці : Головне управління статистики у Чернівецькій області, 2011. – 603 с.
146. Статистичний щорічник Чернівецької області за 2011 рік. – Чернівці : Головне управління статистики у Чернівецькій області, 2012. – 603 с.
147. Стойко С. Паводки в Закарпатті та доля гірських лісів / С. Стойко // Дзеркало тижня. – 2001. – 7 квітня.
148. Стойко С. М. Дубовые леса из дуба скального / С. М. Стойко // Украинские Карпаты. Природа. – К: Наук. думка, 1988. – 208 с.
149. Стойко С. М. Яворовые леса / С. М. Стойко // Украинские Карпаты. Природа. – К: Наук. думка, 1988. – 208 с.
150. Стойко С. М. Буковые леса / С. М. Стойко, Я. П. Одинак // Украинские Карпаты. Природа. – К. : Наук. думка, 1988. – 208 с.
151. Стратегія екологічної безпеки (регіональний контекст) / під ред. М. І. Долішнього, В. С. Кравціва. – Львів, 1999. – 243 с.
152. Стратегія економічного та соціального розвитку Закарпатської області до 2015 року. – Ужгород, 2006. – 48 с.
153. Стратегія національної безпеки України / Затверджена Указом Президента України від 12.02.2007 р. № 105/2007. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
154. Стратегія розвитку агропромислового комплексу України [проект] / [Об'єднаний інститут економіки НАН України, Інститут економічного прогнозування НАН України, Рада по вивченню продуктивних сил України НАНУ, Українська академія аграрних наук]. – К. : Нац. науковий центр «Інститут аграрної економіки», 2005. – 119 с.

155. Стратегія розвитку Чернівецької області на період до 2015 року. – Режим доступу : <http://oblrada.cv.ua>.
156. Трегобчук В. Концепція сталого розвитку для України // Вісник НАН України. – 2002. – № 2. – С. 31-40.
157. Туниця Ю. Ю. Еколого-економічні засади стратегії сталого розвитку Карпатського Єврорегіону в контексті глобальних проблем довкілля / Ю. Ю. Туниця, Т. Ю. Туниця // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Актуальні проблеми регіонального розвитку : [зб. наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень; редкол.: В. С. Кравців (відп. ред.). – Львів, 2012. – Вип. 6 (98). – С. 11-23.
158. Туристична діяльність в Україні : [стат. бюлетень] / Державна служба статистики України. – К., 2012. – 76 с. – Режим доступу : http://www.ukrstat.org/uk/druk/katalog/kat_u/publposl_u.htm
159. Туристичні потоки / Головне управління статистики в Закарпатській області. – Режим доступу : <http://www.stat.uz.ua/statinfo/tourism/index.html>
160. Туристичні потоки / Головне управління статистики у Чернівецькій області. – Режим доступу: <http://www.cv.ukrstat.gov.ua>.
161. Фурдичко О. Екологічні проблеми природокористування в науці і практиці лісогосподарського виробництва / О. Фурдичко // Вісн. НАН України. – 2012. – № 4. – С. 39-47.
162. Хімічні технології і хімічна промисловість України [Витяг з аналітичного збірника] / Верховна Рада України. – К., 1998.
163. Черевко Г. Теорія і практика іноземних інвестицій в АПК України в контексті її інтеграції в ЄС / Г. Черевко, Г. Іваницька // Аграрна економіка. – 2008. – № 1-2. – С. 15.
164. Черевко Г. В. Економіка природокористування / Г. В. Черевко, М. І. Яцків. – Львів : Світ, 1995. – 208 с.
165. Чернівецька область. Екологічний паспорт регіону. – Режим доступу : [www.eco-bukovina.com.ua /activity/ environmental-state-region.html](http://www.eco-bukovina.com.ua/activity/environmental-state-region.html)
166. Чмир О. С. До питання відновлення статусу СЕЗ і ТПР / О. С. Чмир // Економічний простір : [зб. наук. пр.]. – 2010. – № 36. – С. 122-140. – Режим доступу: <http://www.nduv.gov.ua>

167. Чмир О. С. Спеціальні (вільні) економічні зони і території пріоритетного розвитку (науково-методичні аспекти) : [монографія] / О. С. Чмир. – К. : НДЕІ Міністерства економіки України, Східний видавничий дім. – 2001. – 276 с.
168. Шулейкин А. Д. Земельные отношения и землеустройство в Западных областях Украины 1848-1860 гг. / А. Д. Шулейкин. – Львов, 1964. – 326 с.
169. Шульц С. Л. Економічний простір України: формування, структурування та управління : [монографія] / С. Л. Шульц. – Львів : ІРД НАН України, 2010. – 408 с.
170. Щурик М. В. Трансформація земель сільського господарства Карпатського макрорегіону : [монографія]. – Чернівці : Книги-XXI, 2005. – 352 с.
171. Экологическая экономика: Перспективы применения экономических инструментов в области охраны окружающей среды в Германии, России и Украине. Ч. II. – М., 1994. – 103 с.
172. Экономика, свобода и солидарность / Н. П. Федоренко, К. Г. Гофман, В. Е. Дементьев и др. – М. : Наука, 1991. – 302 с.
173. Яковлева Ю. К. Природный потенциал: влияние его использования на экономическое развитие региона / Ю. К. Яковлева. – Донецк : Ноулидж, Донец. отд-ние, 2011. – 204 с.
174. Kovácsis J. Magyarország történeti demográfiája. – Budapest., 1963.
175. Mesarovic M., Pestel E. Mankind at the Turning-Point / Mesarovic Mihajlo, Pestel Eduard // The second report to The Club of Rome. – New York: E. P. Dutton & Co., Inc/Reader's Digest Press, 1974.
176. Schmidheiny St., Zorraquin Fr. J.L. Financing change (The financial community, ecoefficiency, and sustainable development). – London : Mit Press, 1998. – 211 p.
177. Seregeldin I. Sustainability and the Wealth of Nations: First Steps in an Ongoing Journey// Environmentally Sustainable Development Studies and Monograph Series. – Washington D.C.: World Bank, 1996. – No.5 – P. 25-78.
178. World Bank. Monitoring Environmental Progress: A report on Working Progress // Environmentally Sustainable Development. – Washington D.C.: World Bank, 1995

Наукове видання

Карпатський регіон: актуальні проблеми та перспективи розвитку : монографія у 8 томах / НАН України. Інститут регіональних досліджень; наук. ред. В.С. Кравців. – Львів, 2013. – Том 1. Екологічна безпека та природно-ресурсний потенціал / відп. ред. В.С. Кравців. – 2013. – 336 с.

Серія «Проблеми регіонального розвитку»

Комп'ютерний макет:
П.С. Попадюк, Л.І. Казанцева

© Інститут регіональних досліджень НАН України, 2013

Підп. до друку 30.07.2013 р. Формат 60×84/16. Папір офс. №1. Офс. друк.
Ум.-друк. арк. 22,68. Наклад 300 прим.

Оригінал-макет виготовлено в Інституті регіональних досліджень НАН України.
79026, м. Львів, вул. Козельницька, 4.

Видруковано в ПП «Арал».
79026, м. Львів, вул. Козельницька, 4.